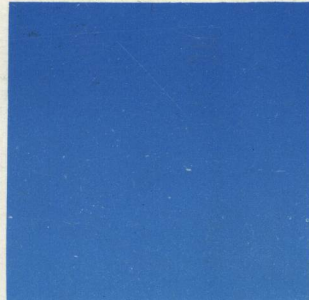
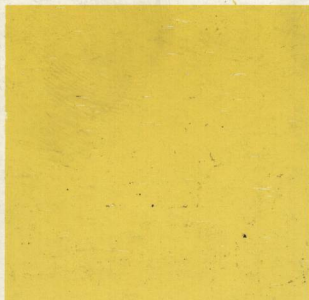

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

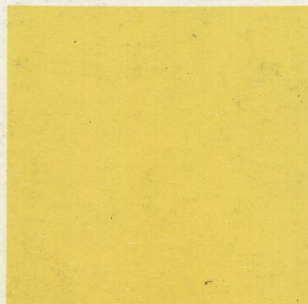

Τεχνική
έκπαίδευση
& αναπτυξιακή
λογική

οι διακοινοτικές
συνομιλίες
στήν Κύπρο

ή άμφισβήτηση
στis σοσιαλιστικές
χώρες καί ή
έλληνική
άριστερά

ή «Έξοδος του
Μεσολογγίου»
του Βρυζάκη

Α. Έλεφάντης, Σοβιετικά κηρύγματα. Γ. Κατσιγιάννης, Τά γεγονότα στό Μαντέμ-Λάκο. ■ Κ. Σπιτσιέρη-Beschi, 'Η «Έξοδος του Μεσολογγίου» του Θ. Π. Βρυζάκη. ■ Έρατ. Καψωμένος, Κρητικά πολιτικά δημοτικά τραγούδια ■ Γ. Πάσχος, Οι «άντιφρονοῦντες» στήν Άν. Εὐρώπη καί ή έλληνική άριστερά. Γιαν. Ν. Κρανιδιώτης, Τό κυπριακό καί οι διακοινοτικές συνομιλίες ■ Γ. Καρφής, Στατιστικά δεδομένα για τήν εκπαίδευση. Άν. Φραγκουδάκη, Τεχνική εκπαίδευση: αναπτυξιακή λογική καί ιδεολογίες. ■ Μ. Μαράκης, Αίθιοπία. Π. Πιζάνιας, Ζαίρ. Γ. Σεφερτζής, 'Η «άμφισβήτηση» στis σοσιαλιστικές χώρες ■ Μ. Salvadori, 'Η επικαιρότητα του Γκράμι. ■ Βιβλιοκρισία, Σχόλια, Αλληλογραφία.

μηνιαία επίθεώρηση • τεῦχ. 11 Ιούνιος - Ιούλιος 1977 • 50 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ο πολιτης

ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2 ■ ΑΘΗΝΑ ■ ΤΗΛ 3245332

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χριστόφορος Ἀργυρόπουλος
Νίκος Κωνσταντόπουλος
Ἀριστόβουλος Μάνεσης
Δ. Ν. Μαρωνίτης
Στέλιος Νέστωρ
Γρηγόρης Μ. Σηφάκης
Δημήτρης Α. Φατούρος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ἄγγελος Ἐλεφάντης
Ἄλκης Κούρκουλας
Δῆμος Μαυρομιάτης

ΕΚΔΟΤΗΣ: Δήμος Μαυρομάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα ○ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΤΙΚΗ Ε.Ε., Ἐμμ. Μπενάκη 87α, τηλ. 3636896 ○ ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λιθογραφεία Δ. Τουμαζάτου, Πεταλᾶ 19, τηλ. 254561.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 300 δρχ., ἐτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδᾶς (ἀερ.): ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 900 ● Γιά Ὄργανισμούς, Τράπεζες, Ἄνω. Ἐταιρεῖες: ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 1.000 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Ἀθήνα 119, τηλ. 3245332 ● Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, Πλ. Συντάγματος, Ἀθήνα

μηνιαία ἐπιθεώρηση • τεῦχ. 11 ἰούνιος - ἰούλιος 1977 • 50 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

"Αγγελος Ήλεφάντης Γιώργος Κατσιγιάνης	: Σοβ'ινιστικά κηρύγματα 3 : Τά γεγονότα στό Μαντέμ Λάκο 6	3 6
■		
Γιώργος Πάσχος	: "Ο «άναπτυγμένος σοσιαλισμός», οί «άντιφρονοῦντες» στήν 'Ανατ. Εὐρώπη καί ἡ ἑλληνική ἀριστερά	9
Γιάννος Ν. Κρανιδιώτης	: Τό κυπριακό πρόβλημα: ἡ πορεία τῶν Διακοινοτικῶν Συνομιλιῶν	15
■		
"Αννα Φραγκουδάκη	: Τό πρόβλημα τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσης: ἀναπτυξιακή λογική καί ἰδεολογίες	21
Γιώργος Καρφής	: "Η ἑλληνική ἐκπαίδευση μπροστά στήν ΕΟΚ	27
■		
Μανόλης Μαράκης	: Αἰθιοπία: μιά νέα θερμή περιοχή τῆς 'Αφρικῆς	33
Πέτρος Πιζάνιας	: Τά πρόσφατα γεγονότα στό Ζαῖρ	36
Γιώργος Σεφερτζής	: Τά γεγονότα στίς 'Ανατολικές χῶρες - 'Εκτιμήσεις καί συμπεράσματα	41
■		
Κατερίνα Σπετσιέρη-Beschi	: "Η «'Εξοδος τοῦ Μεσολογγίου» τοῦ Θ.Π. Βρυζάκη. 'Η ἀνεύρεση ἑνός ἀθηντικοῦ ἔργου	49
'Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος	: Κρητικά δημοτικά τραγούδια γιά τή δικτατορία καί τό Πολυτεχνεῖο	55
■		
Massimo Salvadori	: "Η ἐπικαιρότητα τοῦ Γκράμσι	62
■		
Βασίλης Καπετανγιάννης	: «Πολιτειομετρία», τοῦ Πανταζῆ Τερλεξῆ ● «Τυπολατρία καί οὐσία. Γιά τήν «'Ιστορία» τοῦ Σβο- ρώνου ● "Εργα τοῦ Γκράμσι στά ἑλληνικά 'Αλληλογραφία	70 73 74 75

διαγυμνουοφδαλμου

ΣΟΒΙΝΙΣΤΙΚΑ ΚΗΡΥΓΜΑΤΑ

Νά πιστεύουμε ότι στον τόπο μας οι αντιδραστικές ιδέες είναι αποκλειστικό και θλιβερό προνόμιο των αντιδραστικών της δεξιάς θά αποτελούσε αταπάτη ασύγνωστη. 'Αλλά, όποιος έχει τέτοια έντύπωση και τύχει νά διαβάσει τό χρονογράφημα πού «χωρίς φόβο και πάθος» έγραφε τελευταία ό κ. Γεώργιος Ρουσσος στά *Νέα* (1.6.77, «'Αφιονισμένοι φοιτητές») θά υποχρεωθεί ν' αλλάξει γνώμη και θά εύχαριστήσει τό χρονογράφο γιατί του αποκάλυψε ότι ό σοβινισμός, ό ρατσισμός, ό χυδαιότερος έθνικισμός είναι στρογγυλοκαθισμένοι ανάμεσά μας, αναζητώντας θιασώτες και θύματα, όχι βέβαια ανάμεσα στους χουντοβασιλικούς, αλλά στην καρδιά του δημοκρατικού κόσμου. Τό πόσο πετυχαίνουν είναι μιά άλλη ιστορία, πάντως πουλιούνται, όπως φαίνεται, καλά.

'Εγραφε λοιπόν ό χρονογράφος, μέ άφορμή τήν πρόσφατη έπιδρομή Τούρκων φοιτητών στό νάο τής 'Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη:

«Οί χίλιοι Τούρκοι φοιτητές πού εισέβαλαν σχεδόν σάν μιά όρδή, στην 'Αγία Σοφία, ουρλιάζοντας και δαχημονούντες, έδωσαν βέβαια, τό μέτρο του πολιτισμού τής ράτσας τους. Πεντακόσια χρόνια μετά τήν έπιδρομή της στην Εύρώπη, εξακολουθεί, φαίνεται, νά διατηρεί πολλά από τά σκοτεινά στοιχεία του ασιατικού βαρβαρισμού της».

'Ο χρονογράφος θά συνεχίσει στό ίδιο ύφος, μέ τήν ίδια μισαλλοδοξία, βεβαιώνοντας ότι αυτοί οι χίλιοι φοιτητές δέν είναι μιά κάποια μειοψηφία αλλά εκφράζουν τό σύνολο τής τουρκιάς: πίσω τους κρύβεται ό φοβερός 'Ερμπακάν, πίσω από τόν 'Ερμπακάν ό Ντεμιρέλ, δίπλα του ό 'Ετσεβίτ, από πάνω τους ό Κοροτούρκ και οι στρατηγοί ένα σώμα μιά ψυχή, δλοι τους άγαρηνοί, και αιχμή τους οι χίλιοι Τούρκοι φοιτητές.

Αυτά γράφονται από ένα διανοούμενο, από έναν ιστορικό, πού μελέτησε τίς περιπέτειες των δύο λαών και κατέληξε στό ζοφερό του συμπέρασμα: από τή μιά ή τουρκική ράτσα, ό ασιατικός βαρβαρισμός, φοβερός, άμετάλλαχτος, ίδιος έδω και πεντακόσια χρόνια: στους αντίποδες ή ελληνική φυλή, οι «'Επιστήμες οι γεννημένες στην 'Ελλάδα και αναπτυγμένες έπειτα από τήν εύρωπαϊκή σκέψη». 'Από έδω οι δικοί μας φοιτητές —πού κάνουν επίκες έξορμήσεις για έλευθερία, ανεξαρτησία, ανθρωπιά— φτιάχνουν «Πολυτεχνεία», από εκεί όρδες Τούρκων φοιτητών πού «άνήκουν μάλιστα στην 'Εθνική Τουρκική Φοιτητική 'Ενωση», «βάρβαροι κατασκηνωμένοι στην Εύρώπη» βεβηλώνουν τούς ναούς τής χριστιανοσύνης. 'Οχι δέν πρόκειται για ύπερβολές! 'Ο κ. Ρουσσος μάλιστα, μέ τό κύρος πού του δίνει ή ιδιότητα του μελετητή τής ιστορίας, αποφαινεται ότι άκόμη και ή τουρκική τέχνη είναι για πέταμα αλλά, παραταύτα, έμεις οι 'Ελληνες, μέ τή γενναιοφροσύνη πού μάς χαρακτηρίζει, τή σεβαστήκαμε. Παράδειγμα: τό τζαμί των 'Ιωαννίνων «πού όσο εύτελές αισθητικώς κι αν είναι, έμεις τό διατηρούμε μέ κάθε σεβασμό, σάν ένα ύποτυπώδες, έστω, μνημείο μιάς κάποιας τέχνης». Μέ αυτές τίς επικίνδυνες άερολογίες, τόν άφουδατωμένο ρατσισμό και τίς ρατσιστικές φρεναπάτες πρέπει, κατά τόν χρονογράφο, νά τραφεϊτό δημοκρατικό φρόνημα των 'Ελλήνων...

'Αλλά άς αναλογιστούμε μιάν άλλη πραγματικότητα πού καταποντί-

διαγυμνουοφδαλμου

ζεται στά ήθελημένα κενά τής μνήμης του κ. Ρούσσου: τούς χίλιους και παραπάνω φοιτητές που μόνο τά δύο τελευταία χρόνια σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν από τούς τραμπούκους τών τουρκικών φασιστικών οργανώσεων τήν πρωτομαγιάτικη διαδήλωση τών έργατών τής Κωνσταντινούπολης που πολυβολείται από «άγνώστους» τούς χιλιάδες φοιτητές, διανοούμενους, δημοσιογράφους, επιστήμονες που διώχθηκαν, ξυλοκοπήθηκαν, φυλακίστηκαν, κι εκείνους που ύστερα από δίκη κρεμάστηκαν γιατί πολέμησαν τήν έξουσία τών στρατοκρατών και τών αγάδων· εκείνους τούς Τούρκους φαντάρους που τουφεκίστηκαν γιατί δέν ήθελαν νά πολεμήσουν στήν Κύπρο· τίς γιγαντιαίες άντιαμερικανικές διαδηλώσεις στήν Άγκυρα, στή Σμύρνη και στήν Κωνσταντινούπολη· τά χθεσινά έκλογικά μαγειρέματα, τούς έκφοβισμούς, τούς έκβιασμούς, τήν τρομοκρατία, που σκοπό είχαν —και πέτυχαν— τήν πλαστογράφηση του πολιτικού φρονήματος του τουρκικού λαού· και άλλα πολλά, μικρά και μεγάλα, χρόνια ή καθημερινά. Όλα έτούτα, άν εμπαιναν στο λογαριασμό του κ. Ρούσσου, και άν πρόσθετε σ' αυτά τά μεγάλα πολιτιστικά δημιουργήματα του τουρκικού λαού που εύκολα θά ανακάλυπτε άν δέν τόν τύφλωνε ο πολιτιστικός σοβινισμός, θά έβγαινε από τήν πέννα του ένα άλλο πολιτικό και πολιτιστικό τοπίο, μέ σημαντικές διαφορές αλλά και πάμπολλες ομοιότητες μέ τό δικό μας. Θά σταθούμε σε μία κύρια ομοιότητα: Έδω και εκεί, από τίς δύο όχθες του Αιγαίου, παρά τίς ιστορικές καταβολές και φορτίσεις, υπάρχουν και ζουν, δημιουργούν και υποφέρουν δύο αρχαίοι λαοί, δύο λαοί δυναμικοί. Και στις δύο όχθες του Αιγαίου ο πόθος για άνεξαρτησία, δημοκρατία και κοινωνική δικαιοσύνη συνέχει τή συντριπτική πλειοψηφία τών ανθρώπων, γιατί και οι μέν και οι δέ, αυτά τά αγαθά στερήθηκαν περισσότερο από κάθε άλλο, καθώς βρέθηκαν εκθετοι στο σοβινισμό, τήν ιμπεριαλιστική έξάρτηση, τή στρατοκρατία, τήν ολιγαρχία —έκεϊ τών «άπολίτιστων» έδω τών «πολιτισμένων» αγάδων. Είναι θλιβερό νά συλλογιέται κανείς τήν πολιτική, τήν κοινωνική και ιστορική πραγματικότητα τής Ελλάδας και τής Τουρκίας μέ τόσο άπλουστευτικές όμολογούμενες κατηγορίες: νά πασχίζει νά βάλει στο λογαριασμό τόσο αυτόνοτητα και παθήγνωστα πράγματα, όπως π.χ. ότι και στήν Τουρκία υπάρχουν άριστοί, δεξιοί και κεντρώοι, άντιδραστικοί και προοδευτικοί, δημοκράτες και δικτατορικοί, άμερικανικά κεφάλαια και έθνική οικονομία, χλιδή, πλούτος και φτώχεια, έκμεταλλευτές και έκμεταλλευόμενοι, γραμματισμένοι και αναλφάβητοι, τσιφλικάδες και άκτήμονες, θρησκόληπτοι και έλευθερόφρονες, χωριάτες και άστοί, βιομήχανοι και εργάτες, έλληνοφάγοι και έλληνόφιλοι, καταπιεστές και καταπιεζόμενοι, βασανιστές και βασανιζόμενοι, ότι τελοσπάντων δέν είναι όλοι ίδιοι όμοιοι κι άπαράλλαχοι —γιατί τότε δέν θά σκοτώνονταν μεταξύ τους— δέν είναι όλοι οι τουρκόφωνοι όπαδοί του Τούρκες, όπως όλοι οι έλληνόφωνοι δέν είναι άγοραστές του Έλευθερου Κόσμου· δέν είναι όλοι οι κάτοικοι τής Τουρκίας τσιράκια τών Άμερικανών, ούτε όλοι οι φαντάροι της είναι μέλη τής στρατιωτικής ήγεσίας που βυσοδομεί τά πραξικοπήματα, τήν εισβολή στήν Κύπρο, τήν έπιβουλή στο Αιγαίο, ούτε —όσο και άν τούς υπόσχεται ο Άλλάχ τών μουεζινηδων πιλάφια και ούριά— θέλουν νά πολεμήσουν μέ τούς Έλληνες.

διαγυμνουοφδαλμου

“Όλα τούτα όμως δέν μπαίνουν στό λογαριασμό τοῦ κ. Ρούσσου καί ἄλλων πολλῶν δυστυχῶς —“Όλοι Τούρκοι» ἔγραφε τό *Βῆμα*, 7.6.77—, τόσο πολλῶν πού εἶναι νά φοβᾶται κανεῖς μήπως ὁ ἐθνικισμός, ὁ σοβινισμός καί ὁ ρατσισμός ἔχει ἀπλώσει ρίζες, ἔτσι ὅπως οἱ καρδιές καί τᾶ μυαλά μένουν ἔκθετα στή σαγήνη του, ἔτσι ὅπως αὐτά τᾶ πράγματα λέγονται καί γράφονται «χωρίς φόβο καί πάθος»: ἀλήθεια ποιόν ἔχουν νά φοβηθοῦν καί ποιό δημιουργικό πάθος μπορεῖ νά γεννήσουν;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

Πρωτομαγιά 1977 στήν Κων/λη.
Κάτι πού ξεχνᾶ ὁ κ. Ρούσσος.

διαγυμνουοφδαλμου

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΟ ΜΑΝΤΕΜ ΛΑΚΟ

Τούς τελευταίους μήνες υπήρξαμε μάρτυρες πλήθους απεργιών που άγκάλιασαν κάθε σχεδόν τομέα της επαγγελματικής δραστηριότητας. Όπου ζούν και δουλεύουν άνθρωποι ξεσπούν απεργίες που αποβαίνουν στοιχείο σημαντικό για να εκτιμήσουμε τα διαδραματιζόμενα στο πολιτικό προσκήνιο, αλλά και, τό κυριότερο, στο ήμίφως του «παρασκηνίου». Οί εργαζόμενοι όμως δέν αποτελούν όμοιογενές σύνολο· αναγκαίο είναι συνεπώς να προχωρήσει κανείς πιά συγκεκριμένα στην εξέταση εργατικών απεργιών, απεργιών τών δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων, τών έπιστημόνων, αλλά και του ειδικού τρόπου μέ τόν όποιο τό κράτος τίς αντιμετώπιζει κάθε φορά. Γιατί, αν δέν μάς άρκει να σταθούμε μόνο στο άρχικό επίπεδο του «υπέρ ή κατά» —πράγμα κι αυτό όπωσδήποτε αναγκαίο—, επιβάλλεται να διερευνήσουμε τίς ουσιαστικές κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις που μέ ιδιαίτερο τρόπο κάθε φορά προσδιορίζουν τίς απεργιακές συγκρούσεις τών εργαζομένων μέ τήν κυβέρνηση και τήν εργοδοσία. Αυτό σαν γενική παρατήρηση.

Τά γεγονότα που σχετίζονται μέ τά μεταλλεία σιδηροपुरίτη του όμίλου Μποδοσάκη στο Μαντέμ Λάκο είναι λίγο πολύ γνωστά: δύο είκοσι-τετράωρες στάσεις εργασίας επί δικτατορίας, τρείς απεργίες από τή μεταπολίτευση και δώθε. Η τελευταία συμπλήρωσε ήδη τούς τρείς μήνες. Οί λόγοι τής απεργιακής έντασης είναι ευδιάκριτοι: οί συνθήκες εργασίας, ή μολυβδίαση, ή πνευμονοκονίαση και ή χαλίκωση, ή έλλειψη ιατρικής παρακολούθησης, οί τόσοι και τόσοι πριν τής ώρας τους νεκροί και γερασμένοι, οί ανάπηροι, οί είκοσιπεντάχρονοι συνταξιούχοι, οί άθλιες οικιστικές συνθήκες, τά πεινασμένα παιδιά και ή στάση βέβαια τής εργοδοσίας άπέναντι σε όλα αυτά, περιγράφουν μιά κατάσταση που άγγίζει τά όρια τής φυσικής εξόντωσης. (Η εργατική τάξη στο Μαντέμ Λάκο αγωνίζεται να εξασφαλίσει τούς όρους τής φυσικής της αναπαραγωγής, και ό 18ος αιώνας βρίσκεται πολύ πίσω μας: εύγλωττο δείγμα του είδους τής καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα.)

Δέν είναι εδώ ό τόπος για να ελέγξουμε τό εάν, τό γιατί και τό πώς γενικά έμφανίζονται ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα στις εργατικές απεργίες σε άστικά κέντρα και τήν έπαρχία. Στη δεύτερη πάντως περίπτωση ή απεργία δέν είναι άποκομμένη από τόν κοινωνικό περίγυρο: ό τρόπος μέ τόν όποιο στην έπαρχία ό τόπος δουλειάς δένει μέ τήν οικογένεια, μέ τό σπίτι, μέ τούς τόπους συνεύρεσης· ό τρόπος, αντίστοιχα, μέ τόν όποιο τά προβλήματα που σχετίζονται μέ τίς συνθήκες εργασίας άρθρώνονται μέ τίς άλλες ύλικές ανάγκες του κοινωνικού ανθρώπου· ό τρόπος, τέλος, μέ τόν όποιο τά οικονομικά-επαγγελματικά αίτήματα τείνουν να μεταμορφωθούν σε κοινωνικά, συνδέονται άμεσα μεταξύ τους, και συνεπώς ή απεργία κινητοποιεί όχι μόνο τούς εργαζόμενους αλλά τό σύνολο, σχεδόν, τών κατοίκων τής περιοχής. Έτσι, τό κλίμα που, κατά τά φαινόμενα τουλάχιστον, έχει διαμορφωθεί στα Μαντεμοχώρια δέν αναδεικνύει άπλώς ειδικές και περιορισμένες διεκδικήσεις μιάς κάποιας κατηγορίας εργαζομένων. Η άποφασισμένη στάση γυναικών, παιδιών, συγγενών, πολλών συγχωριανών, όπως προκύπτουν ανάγλυφα από τίς ανταποκρίσεις και τίς

Τά αίτήματα τών απεργών

- Αύξηση 35% πάνω στο βασικό
- Αύξηση 35% πάνω στο άνθυγιεινό
- Τακτικές άδειες για να καθαρίσουν τά πνευμόνια μας
- 40 ώρες δουλειά τή βδομάδα
- Προληπτική και επί τόπου διαρκής ιατρική περίθαλψη
- 4ετίας μέ 10% αύξηση
- Έπίδομα επικίνδυνης εργασίας
- Ξεχωριστή τιμή στο φορτωτή
- 670 γραμ. γάλα τή μέρα
- Έπαναπόσληψη τών παράνομα άπολυμένων
- Νά σταματήσει ή κατάσταση πολιορκίας
- Νά φύγουν οί αύρες και οί ροπαλοφόροι
- Νά σταματήσουν οί προσλήψεις στη διάρκεια απεργίας

Οί απεργοί «καίνε σπίτια, χτυπούν ανθρώπους που θέλουν να δουλέψουν, ξεριζώνουν δένδρα, προκαλούν φθορές σε ξένες περιουσίες...»

«...ή πολιτεία επέδειξε προς τούς κυρίους αυτούς μιά συμπεριφορά που άρμόζει σε πολιτισμένους ανθρώπους, αλλά αυτοί οί κύριοι θέλουν να καταντήσουν τά όργανα τής τάξεως ρακένδυτα, κάθονται στα καφενεία, πίνουν και διασκεδάζουν και ταλαιπωρούν τά όργανα τής τάξεως. Δέν αγωνίζονται εναντίον τής εταιρίας, αλλά δημιουργούν ύποκινούμενες καταστάσεις.»

(Εισαγγελίας Ι. Δημητριάδης)

διαγυμνουοφδαλμου

συνεντεύξεις στον τύπο, πιστοποιούν μιάν άλλη ροπή: να άρθρωσει ολόκληρος αυτός ο κόσμος ένα μεϊζον αίτημα, να προτάξει τήν κατηγορηματική του άρνηση για τό είδος και τήν ποιότητα ζωής πού του έπιφυλάσσεται: δέν μπορούμε πιά να έργαζόμαστε, να σιτιζόμαστε, να άρρωσταίνουμε, να περιθαλπόμαστε, να δικαζόμαστε, να άνασταίνουμε τά παιδιά μας, να ζούμε και να πεθαίνουμε με αυτόν τόν τρόπο.

‘Ο δμιλος Μποδοσάκη έδειξε άμετάπειστος στην άρνησή του να ίκανοποιήσει τά αίτήματα· ή έπιμονή και ή άδιαλλαξία του έχουν μέτρο τους τή συχνότητα και τή μαχητικότητα τών άπεργιών. ‘Η κυβέρνηση πάλι θεώρησε άπαραβάτο χρέος της να υπερασπιστεί τά συμφέροντα του καθόλα νόμιμου ιδιοκτήτη. Γι’ αυτήν όμως άναφύεται έτσι ένα άλλου τύπου πρόβλημα: κάποιοι έργάτες άμφισβητούν τό δικαίωμα του έργοδότη να καθορίσει τήν τροπή πού θά πάρουν τά πράγματα, και δείχνουν άποφασισμένοι να άμυνθούν με κάθε μέσο· τό «κακό» μάλιστα γενικεύεται, γενική άπεργία συμπαράστασης παραλύει ολόκληρο τό νομό, καταγγελίες σωματείων και διεθνών οργανώσεων καταφθάνουν από παντού· διαταράσσεται ό ήδη ταραγμένος ροϋς τής «οικονομικής δραστηριότητας τής χώρας»· τά αίτήματα τείνουν να μεταμορφωθούν σε κοινωνικά: με δυό λόγια, διακυβεύεται ή «κοινωνική γαλήνη». ‘Ο χειρισμός του προβλήματος, με τή μορφή μάλιστα πού αυτό έκδηλώνεται στην ειδική περίπτωση του Μαντέμ Λάκκο, δέν έμπίπτει πλέον στην δικαιοδοσία καμιάς έργοδοσίας· είναι έργο πού καλεϊται να αναλάβει ή κυβέρνηση ή, καλύτερα, τό κράτος. Και ό ιδιοκτήτης σπεύδει με έπίγνωση να μεταθέσει κι αυτός χωρίς χρονοτριβή τήν αναζήτηση λύσεων από τις δικές του πλάτες στις πιο στιβαρές του κράτους, και να κρυφτεί άπο πίσω τους: «Αυτό πού επικρατεί αυτή τή στιγμή στά μεταλλεία ίσοδυναμεί με επανάσταση, με κατάλυση τής έννομου τάξεως, δηλαδή με πλήρη άναρχία», συνόψιζε πρό καιρού τήν κατάσταση μέλος του Δ.Σ. του όμίλου. Πού σημαίνει: από δώ και μπρός άς αναλάβει πιά ό άρμόδιος· κι αυτός πραγματικά δέν όλιγώρησε. Τά γεγονότα είναι πασιγνωστα: πρωτοφανούς κλίμακας άσκηση φυσικής βίας, τρομοκρατία, συλλήψεις, κακοποιήσεις άπεργών και συγγενών, κρανοφόροι και ροπαλοφόροι, αύρες και μηχανοκίνητα, αυτόματα και πυροβολισμοί, μπλόκα, έντάλματα, δίκες και καταδίκες, εισαγγελείς και καταστάσεις πολιορκίας: με δυό λόγια, γενική κινητοποίηση του κρατικού μηχανισμού. Οι άπεργοί έξαντλούν τά μέσα άμυνας πού διαθέτουν, και μόλις κόπασε ή σύγκρουση, για να «συνεχιστεί με άλλα μέσα», πολλοί πήραν τις άνηφοριές του Χολομώντα, τραυματίες προτίμησαν να λύσουν τό πρόβλημά τους εκ τών ένόντων προκειμένου να μήν έμφανιστούν στά νοσοκομεία.

Μπορεί βέβαια στην ιστορία να είναι όντως άναμιγμένοι, όπλισμένοι και μή, άπεργοσπάστες (πολλοί από αυτούς παρασυρμένοι ίσως από τήν ανάγκη), σκοτεινά στοιχειά, ύποπτοι τραμπούκοι και πράκτορες τής έταιρείας, βασιλοχουντικοί και προβοκάτορες, όπως συμβαίνει τόσο συχνά έξάλλου, και αυτό πρέπει φυσικά να ληφθεί υπόψη. ‘Οποιοι όμως μεγιστοποιεί τό βάρος του περιθωριακού, για τό θέμα μας τουλάχιστον, φαινομένου, παραγκωνίζει έπικίνδυνα τό ουσιώδες. Και τό ουσιώδες είναι πως όλα αυτά ούδέποτε υπήρξαν αίτιο για τις έπελάσεις τών χωροφυλάκων, άνεξάρτητα από τό ότι ή έπίθεση πάει άδέξια να νομιμοποιηθεί με

«‘Η τάξις έχει έπιβληθεί άπολύτως, οι δέ άπεργοί γνωρίζουν ότι εις τήν άσκηση του δικαιώματος τής άπεργίας ούδεις τούς παρεμπόδισε, ούτε πρόκειται να τούς παρεμποδίσει. Πρέπει όμως να άποτελέσει και εις αυτούς συνείδηση ότι ή προστασία του δικαιώματος τής έργασίας, άποτελεί ύποχρέωση όλων. Και τήν ύποχρέωση αυτή όφείλουν και αυτοί να τήν τηρήσουν».

(‘Ανακοίνωση του ύπουργείου Δημ. Τάξεως)

διαγυμνουοφδαλμου

τήν ἐπίκληση τῆς ὀργισμένης ἀντίδρασης τῶν ἀπεργῶν ἀπέναντι στοὺς ἀπεργοσπάστες. Τούτῃ ἡ ἐσπευσμένη καὶ σπασμωδικὴ κινητοποίηση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ εἶναι ἐκδήλωση μιᾶς σύγκρουσης χωρὶς τρίτους, προσχήματα καὶ μεσάζοντες: πρόκειται, εὐθέως πλέον, γιὰ σύγκρουση κυβέρνησης/κράτους—ἐργατικῆς τάξης («λογοικὴ» καὶ ἄμεση συνέπεια καὶ συμπλήρωση τῆς ἀλυτῆς ἀρχικῆς σύγκρουσης ἐργοδοσία—ἀπεργοί), τῆς ὁποίας καμιὰ ἐπιστράτευση ὄρων τοῦ δικαίου, καμιὰ παραπομπή σέ νομικὲς κατηγορίες, καμιὰ προσφυγή σέ ἰδιώλυμα, καμιὰ ἐπίκληση παραγράφων τοῦ ποινικοῦ κώδικα δέν εἶναι σέ θέση νά ἀναιρέσει τόν βασικὸ κοινωνικό (δηλαδὴ ταξικό) χαρακτήρα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΙΓΙΑΝῆΣ

Ἡ ἐφημερίδα τοῦ σύγχρονου ἀναγνώστη

Η ΑΥΓΗ

στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς πάλης
γιὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀνανέωση
τοῦ Κομμουνιστικοῦ κινήματος

**Ἀγοράζετε-διαδίδετε
τὴν ΑΥΓΗ**

**Στηρίζοντας τὴν ΑΥΓΗ
δυναμώνετε τὴ δική σας φωνή**

‘Ο «άναπτυγμένος σοσιαλισμός», οί αντιφρονοῦντες στήν Ἀνατ. Εὐρώπη καί ἡ ἑλληνική ἀριστερά

τοῦ Γιώργου Πάσχου

1. Τούς τελευταίους μήνες πυκνώνουν στίς στήλες τοῦ τύπου οἱ εἰδήσεις γιά τήν πολιτική καταπίεση στίς χώρες τῆς Ἀν. Εὐρώπης καί τήν ΕΣΣΔ. Οἱ πληροφορίες πού φτάνουν καί στή χώρα μας δημιουργοῦν γιά τήν ἑλληνική ἀριστερά πλήθος διλήμματα πού θά ἔπρεπε ἀπό καιρό νά εἶχε ἀντιμετωπίσει. Ἡ ἐπικαιρότητα ὁμως χαρακτηρίζεται ἀπό τό ἐξῆς: μετά τή διάσπαση τοῦ ΚΚΕ, τήν πολυδιάσπαση τῆς ἀριστερᾶς καί τήν ἀποκατάσταση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, οἱ ὑπεκφυγές καί οἱ ἀποσιωπήσεις ἔχασαν τό δραστικό βεληνεκές τους· ἐγινε πιά φανερό ὅτι ἡ ἐνότητα γιά τήν ἐνότητα δέν ὀδηγεῖ παρά μόνο σέ πολιτικές ἥττες. Ἡ ἀνάγκη νά ἀναλυθοῦν συγκεκριμένα καί ἐμπεριστατωμένα τά προβλήματα τῆς πολιτικῆς καταπίεσης στίς χώρες τοῦ «άναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ» προβάλλει σάν ἐπιτακτικό καθήκον· πρόκειται γιά βασική διάσπαση μέσα ἀπό τήν ὁποία ἀνακύπτουν —καί δξύνονται— οἱ ὑπάρχουσες ἀλλά καί οἱ ἀναγκαῖες νά δημιουργηθοῦν διαφοροποιήσεις στό χώρο τῆς ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς.

Ἄν παρατηρήσουμε προσεκτικά τίς ποικίλες διαμαρτυρίες πού κατά καιρούς δημοσιεύτηκαν στά ἐπίσημα κομματικά ἔντυπα τῆς ἀριστερᾶς (μέ ἐξαιρεση τόν *Ριζοσπάστη*), διαπιστώνουμε ὅτι κατά κανόνα ἀποφεύγεται ἡ συναγωγή συνολικῶν ἐκτιμήσεων γιά τήν πολιτική καί κοινωνική πραγματικότητα στίς χώρες τοῦ «άναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ». Τά κείμενα σταματοῦν κατά κανόνα ἐκεῖ ἀπ’ ὅπου θά ἔπρεπε νά ἀρχίζουν: στήν πλατωνική καταγγελία ἢ διαμαρτυρία γιά τήν καταπίεση πού ὑφίστανται κάποιοι διανοοῦμενοι ἢ ἐργάτες.

Ποιά εἶναι, πιά συγκεκριμένα, ἡ εἰκόνα τῶν διαμαρτυριῶν αὐτῶν δταν ξεπερνοῦν, φυσικά, τό ψυχροπολεμικό ἐπίπεδο καί τή σοβιετολογία; Καταρχήν συμφωνοῦν ὅλες γιά τό χαρακτήρα τῶν μέτρων πολιτικῆς καταπίεσης: πρόκειται γιά περιορισμό ἢ καί κατάλυση τῶν ἐλευθεριῶν πού προβλέπουν τά σχετικά Συντάγματα καί οἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἐλσίνκι· πρόκειται γιά σύγκρουση ἀνάμεσα στό σοσιαλισμό καί τή δημοκρατία! Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔχει τήν ἀφετηρία τῆς ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς διαμαρτυρίες τῶν φιλελευθέρων καί τῶν σοσιαλιστῶν. Οἱ φιλελευθέροι ἐπικριτές τονίζουν σέ κάθε εὐκαιρία,

ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, τήν «ἐπαλήθευση» τοῦ ἀσυμβίβαστου τῆς ἐλευθερίας καί τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ὑπενθυμίζουν τά ἀγαθά τῆς ἀστικῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας. Οἱ ἐπιλογές τοῦ ἀστικοῦ τύπου εἶναι, βέβαια, κλασικές: ἡ μαζική ἢ ἀτομική τρομοκρατία στίς χώρες τῆς Ἀν. Εὐρώπης καί τήν ΕΣΣΔ προβάλλονται στίς πρώτες σελίδες —πάντα μέ κάποια ὑπόμνηση τῆς ἐπέμβασης στήν Τσεχοσλοβακία— ἐνῶ ἡ καταπίεση στό Ἰράν, τή Λατινική Ἀμερική καί ἀλλοῦ καταγράφονται, δταν καταγράφονται, μέ λίγες μόνο λέξεις, καί κυρίως χωρίς συναγωγή τῶν ἀναγκαίων πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν συμπερασμάτων.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἑλληνική ἀριστερά, στό βαθμό πού ἀντιδρᾷ στήν πολιτική καταπίεση στίς χώρες τοῦ «άναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ», τονίζει τήν ἀδιαίρετη ἐνότητα σοσιαλισμοῦ καί δημοκρατίας,¹ καί ἐπιδίδεται σέ μιά «ἐποικοδομητική κριτική» τῶν ἡγεσιῶν τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων πού ἀσκοῦν τήν ἐξουσία.² Ἰδιαίτερα στήν κριτική τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. καί τῆς ΕΔΑ (μόνιμα συνδυασμένες μέ τήν προβολή τοῦ εὐρωκομμουνιστικοῦ μοντέλου³) εἶναι ἐμφανῆς ἡ φροντίδα ὥστε ἡ ἀναφορά σ’ αὐτά τά ζητήματα νά μὴ χαρακτηριστεῖ ἀντισοβιετισμός/ἀντικομμουνισμός. Αὐτονόητη ἀφετηρία παραμένει ἡ ὑπόθεση ὅτι οἱ κοινωνικοὶ σχηματισμοί τῆς Ἀν. Εὐρώπης καί τῆς ΕΣΣΔ εἶναι

1. Βλ. χαρακτηριστικά *Θούριος*, 3.2.77, σελ. 2: «... πῶς σήμερα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει Σοσιαλισμός χωρίς Δημοκρατία...».

2. Πρόκειται γιά τή διαφύλαξη τῆς ...πολύτιμης «ἀντίφασης ἀνάμεσα στήν Κριτική καί στήν Ἀλληλεγγύη» πού ὑποδεικνύει καί ὁ Μπίρμαν. Βλ. «Ἀνοιχτή ἐπιστολή τοῦ Βόλφ Μπίρμαν στόν Ρόμπερτ Χάβερμαν»: *Ἀγνή*, 29.5.77, σελ. 11.

3. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό σύνολο σχεδόν τῶν ἀναλύσεων γιά τήν πολιτική καταπίεση στήν Ἀν. Εὐρώπη καί τήν ΕΣΣΔ πού δημοσιεύσε ἡ *Ἀγνή* προέρχονται ἀπό Ἴταλους, μέλη τοῦ ΚΚΙ.

Καί κάτι ἀκόμη: Ἡ *Ἀγνή* ἀποσιωπᾷ συστηματικά κάθε πληροφορία γιά πολιτική καταπίεση στή Ρουμανία. Ἐχει λοιπόν καί ὁ «εὐρωκομμουνισμός» τά δριᾶ του στή σύνδεσή του μέ κάποιες δημοκρατικές διακηρύξεις.

Από την κηδεία του Γιάν Πάλιatz

σοσιαλιστικοί.⁴ Οι διαφορές αναζητούνται πάντα στην «ποσότητα» της δημοκρατίας. Αυτή την έννοια έχει λχ. η συγκέντρωση υπογραφών από καλλιτέχνες και διανοούμενους, με παραλήπτη την Πρεσβεία ή την ηγεσία των Κ.Κ. των χωρών αυτών: ένδειξη διαφάνειας και διαμαρτυρίας για την «ποσότητα» δημοκρατίας που δέχονται (ή δεν δέχονται) να εκχωρήσουν στους παραγωγούς και τους διανοούμενους.⁵ Τήν ίδια έννοια έχουν και οι εκκλήσεις του ΚΚΕ έσωτ.⁶

2. Οι διεργασίες που έχουν γίνει εντωμεταξύ στο χώρο της ελληνικής άριστερας, ιδιαίτερα μετά το '68, ώθουν πλέον πιεστικά να αρχίσει η διερεύνηση εκείνων των οικονομικών και πολιτικών διαδικασιών που δημιουργούν τη σημερινή άμεσότητα και ένταση των φαινομένων αντίστασης στις χώρες αυτές. Η πιεστική αυτή αναζήτηση αποτελεί βασική προϋπόθεση να αποκτήσουν, να ολοκληρωθούν, ή να διαφυλάξουν όρισμένες δυνατότητες της άριστερας (λχ. ΕΔΑ, ΚΚΕ έσωτ., ΠΑΣΟΚ, Σοσιαλιστική Πορεία) την ταυτότητά τους. Η υπόθεση Μπίρμαν, ή Χάρτα 77, ή βίαιη καταστολή των εργατικών κινητοποιήσεων στην Πολωνία κ.λ.π., δεν υποροούν μόνιμα νέ χαρακτηρισίζονται δυσάρεστες εξαιρέσεις, λάθη ή παραμορφώσεις ενός ύπαρκτου σοσιαλισμού. Η ανάγκη συνολικής τοποθέτησης συμπίπτει σήμερα, είτε το θέλουμε είτε όχι, με το ερώτημα: *υπάρχει πράγματι στις χώρες αυτές σοσιαλισμός;* Η απάντηση άλλωστε στο ερώτημα προϋποθέτει, και ταυτόχρονα ολοκληρώνει, την αναγκαία ιδεολογική και πολιτική διαφοροποίηση προς το ΚΚΕ, που σε σχέση με τα κρίσιμα αυτά ερωτήματα δεν διαθέτει παρά μονοσήμαντες και ταυτολογικές διακηρύξεις.

3. Το ερώτημα αυτό γεννά άναμφίβολα αντιδράσεις και ελλογες άπορίες: εντάσσεται ή σχετική θεματική στά άμεσα καθήκοντα και τίς προοπτικές των σοσιαλιστικών και των κομμουνιστικών δυνάμεων στη χώρα μας, ή αποτελεί —τουλάχιστον προς το παρόν— περιττή πολυτέλεια; Τί νομιμοποιεί το παρόν κείμενο;

Η στοιχειώδης νομιμοποιητική εκτίμηση-άφετηρία για τα όσα ακολουθούν είναι η εξής: ο κοινωνικός μετασχηματισμός είναι προοπτικά δυνατός στη χώρα μας μόνο με τη συμμετοχή ενός ευρύτατου φάσματος σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών πολιτικών δυνάμεων· η ίσχυροποίηση της άριστερας συνδέεται έτσι άμεσα με το ξεπέραςμα του κατακερματισμού της· τό ξεπέραςμα όμως αυτό δεν σημαίνει άπλως συγχωνεύσεις

4. Χαρακτηριστικά ο Μ. Παπαδημήτρης αρχίζει το άρθρο του «Η δίωξη των ιδεών» (Αθήν., 16.1.77, σελ. 3) με την πανηγυρική δήλωση: «Η Τσεχοσλοβακία είναι χώρα σοσιαλιστική. Αναγνωρίζουμε και ύμνομε τις προοδευτικές κατακτήσεις της...». Και ο Παρατηρητής (Αθήν., 29.5.77, σελ. 10), με άφορμή τις διώξεις Πολωνών διανοουμένων και εργατών: «...Και ή πολιτεία, ή σοσιαλιστική πολιτεία, δεν βρήκε άλλη απάντηση στη σιωπηλή λιτανεία των παιδιών αυτών, παρά να τί χαρακτηρίσει ως "πολιτική πρόκληση"».

5. Βλ. λχ. τη διαμαρτυρία 90 Έλλήνων διανοουμένων που επιδόθηκε στην τσεχοσλοβακική πρεσβεία (Αθήν., 3.2.77, σελ. 4): «Έχοντας επάδυνα γνωρίσει την εμπειρία της στέρσης των δημοκρατικών δικαιωμάτων, έμεις, που υπογράφουμε πιο κάτω, εκφράζουμε τη συμπαράστασή μας στους διωκόμενους Τσεχοσλοβάκους συγγραφείς και διανοούμενους και κάνουμε έκκληση στην Κυβέρνηση της χώρας αυτής να πάψει τις αντιδημοκρατικές διώξεις, που συνιστούν παραβίαση των ανθρώπινων δικαιωμάτων».

6. Βλ. τη Δήλωση του ΚΚΕ έσωτ. για τίς διώξεις στην Τσεχοσλοβακία (Αθήν., 20.1.77, σελ. 1): «Στό όνομα των βαθύτερων και μόνιμων συμφερόντων της ύπόθεσης του σοσιαλισμού, άπευθύνουμε έκκληση προς τό ΚΚ και την Κυβέρνηση της Σ.Δ. της Τσεχοσλοβακίας να άποδοθεί άμεσα ή έλευθερία στους συλληφθέντες και να τερματιστεί κάθε δίωξή τους».

ή προσχωρήσεις, σημαίνει συνεργασία και δημοκρατικές συμμαχίες. Στην προοπτική αυτή είναι άπαραίτητη ή επεξεργασία και ή δημόσια παράθεση όχι μόνο των τυχόν κοινών στόχων, αλλά και των σημείων διαφώνιας ή σύγκρουσης· με τόν τρόπο αυτό τίθενται οι βάσεις για τόν διαρκή έλεγχο της όρθότητας όρισμένων θέσεων που θεωροούνται άπιορί όρθες, και συγχρόνως ούσιαστικοποιείται ή (άπαραίτητη) συμμετοχή των μαζών στις πολιτικές διαδικασίες.

Τό πρόβλημα όμως παραμένει: σε μία περίοδο ένίσχυσης του πολιτικού αυταρχισμού, σε μία περίοδο άδυναμίας του λαϊκού κινήματος και κατακερματισμού των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών πολιτικών σχηματισμών, ποιούς σκοπούς ύπηρετεί ή οποιαδήποτε κριτική στά ΚΚ της Άν. Εύρώπης και στο ΚΚΣΕ; Μερικούς σκοπούς θά άπαριθμήσω, διατυπώνοντάς τους —για συντομία— ως ερωτήματα: είναι δυνατό και σκόπιμο να περιορίζεται ή προβληματική της άριστερας στις διάφορες άμεσες (λχ. εκλογικές) πρακτικές ανάγκες, στους όρους της καθημερινής πολιτικής πάλης; Δέν είναι άπαραίτητη ή συστηματική κριτική του «σοβιετικού μοντέλου» ώστε να άνατραπεί ή άναπαράγωγή της αποτελεσματώσης ή του άδιέξοδου που αντιμετωπίζει (και) σήμερα ή ελληνική άριστερά; Η προώθηση της σοσιαλιστικής προοπτικής στον τόπο μας δέν συνδέεται άμεσα με τί θεωρητική γενίκευση των εμπειριών του εργατικού κινήματος, είτε σε έθνικο είτε σε παγκόσμιο επίπεδο;

Σέ όρισμένες ευρωπαϊκές χώρες (Γαλλία, Ίταλία) εκδηλώνεται μία έμφανής άνοδική πορεία του εργατικού κινήματος· μία πορεία σφιχτά δεμένη με μία διαδικασία επανεξέτασης και επανατοποθέτησης πολλών παραδοσιακών εκτιμήσεων και έπιλογών. Δέν κρίνω έδώ αυτή τί διαδικασία· σημειώνω άπλως πως στην Έλλάδα συνεχίζουν οι άφορισμοί όπως «άναθεωρητής», «όπορτουμιστής», «δογματικός» ή «άνανεωτής» να ύποκαθιστούν τί συγκεκριμένη άνάλυση και κριτική, που ώστόσο θά ήταν σε θέση να οδηγήσουν σε μία στρατηγική βασισμένη στους μεταβαλλόμενους άντικειμενικούς και ύποκειμενικούς όρους της ταξικής πάλης. Τότε θά πρόβαλλε και ή ένότητα σοσιαλισμού-δημοκρατίας όχι ως πρόβλημα άρχών (στο επίπεδο αυτό κανείς δέν την άρνείται) αλλά ως καθημερινή πρακτική μιάς σοσιαλιστικής στρατηγικής.

Μαζική τρομοκρατία και νομιμοφροσύνη των μαζών

1. Η μαζική και άτομική τρομοκρατία ήταν συστατικό στοιχείο της σταλινικής εξουσίας. Οι άπολογητές της παρέπεμπαν κάθε είδους σοσιαλιστική κριτική στο χώρο της ούτοπίας· μόνιμη άναφορά ήταν οι εμπειρίες ή οι δήθεν εμπειρίες του σοβιετικού δρόμου προς τόν «άληθινό σοσιαλισμό». Οι «άντικειμενικοί» όμως όροι (ότι δηλαδή στην ΕΣΣΔ δέν ύπήρχαν οι ύλικές και κοινωνικές βάσεις για έναν άνώτερο κοινωνικό σχηματισμό, οι άγροτικές κυρίως μάζες βρίσκονταν σε κατάσταση πολιτικής και πολιτιστικής καθυστέρησης, ο εμφύλιος πόλεμος, οι ξένες επεμβάσεις, ή καταστολή των επαναστατικών κινήματων έξω από την ΕΣΣΔ και ή διεθνής άπομόνωσή της κ.λπ.) δέν έπαρκουν για την έρμηνεία της σταλινικής δικτατορίας. Η στροφή του σταλινικού καθεστώτος έναντια στην ύποτιθέμενη κοινωνική του βάση —τήν εργατική τάξη— και ή τρομοκρατία στο έσωτερικό του ΚΚΣΕ δέν συμπίπτουν χρονικά με τίς περιόδους δξυνσης κάποιων έσωτερικών ή έξωτερικών άπειλών έναντίον του σοβιετικού κρά-

τους. Αντίθετα κορυφώνονται σε περιόδους σχετικής σταθερότητας: στα μέσα της δεκαετίας του 1930-40 και στα τέλη της δεκαετίας του 1940-50.⁷ Σε περιόδους άμεσης απειλής ή πολιτική τρομοκρατία περιορίζεται. Τελικά, η ταύτιση κόμματος και κρατικού μηχανισμού σε συνδυασμό με την απουσία έσωκομματικού και κοινωνικού ελέγχου οδήγησε στην αυτονόμηση ποικίλων γραφειοκρατικών θεσμών. Με τη στεγανοποίηση αυτή της κομματικής ηγεσίας από κάθε είδους έλεγχο συνδυάστηκε και η απομάκρυνση της θεωρίας από την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα: οι μελλοντικοί στόχοι που θά έπρεπε να έχει τό ΚΚΣΕ εμφανίζονται ως παρόν σοσιαλιστικό επίτευγμα, τόσο στην πολιτική προπαγάνδα που προορίζεται για τις μάζες όσο και στην «προλεταριακή επιστήμη» τύπου Λυσένκο. Η απαιτη-ση αυτή να υπαχθεί ή γνώση στην οποιαδήποτε (άνεξέλεγκτη) πολιτική σκοπιμότητα σήμαινε και σημαίνει για τους διανοούμενους την υποχρέωση να εντάσσουν και να υποτάσσουν κάθε γνωστική διαδικασία στις υπάρχουσες πολιτικές δομές της ΕΣΣΔ. Οι αποφάσεις της κομματικής ηγεσίας δέν κατευθύνουν μόνο τις πολιτικές διαδικασίες αλλά συγχρόνως αποτελούν άπαράβατες «επιστημονικές» εντολές.

Και στις χώρες της Άν. Εύρώπης; Εκεί έρχεται ή σταλινική δικτατορία με την είσοδο του κόκκινου στρατού μετά τό τέλος του Β΄ παγκόσμιου πολέμου. Σε λίγες, όμως, από τις χώρες αυτές τά κομμουνιστικά κόμματα διέθεταν κάποια σοβαρή πολιτική παρουσία.⁹

2. Καί στο νεοσταλινισμό όμως που άκολούθησε την «άποσταλινοποίηση» του 20ού Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, συνεχίζουν οι διάφοροι μέθοδοι και βαθμίδες πολιτικής καταπίεσης να παίζουν σοβαρό ρόλο για την αναπαραγωγή των δομών εξουσίας που ώστόσο δέν άλλαξαν. Εκείνο που άλλαξε (μέ τό θάνατο του Στάλιν και τό 20ό Συνέδριο) ήταν ή προσπάθεια για τή μετάβαση από τις βίαιες σε άλλες άφομοιωτικές μορφές άσκησης της εξουσίας. Η πολιτική άπαλλοτρίωση της εργατικής τάξης διαφυλάσσεται ως κόρη οφθαλμού ώστε να επιτυγχάνεται ή άπολιτικότητα των μαζών, ιδιαίτερα τονισμένη στην ΕΣΣΔ. Η «άποζήμιαση» που καταβάλλεται στους παραγωγούς είναι πολλές ύποσχέσεις για την εημερία που θά φέρει τό εκάστοτε πενταετές πρόγραμμα και κάποια βελτίωση των άμεσων καταναλωτικών τους δυνατοτήτων. Έτσι, ό χαρακτηρισμός «φιλελευθεροποίηση» που χρησιμοποιήθηκε από διάφορες πλευρές για την μετά τό 1956 περίοδο, επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό ως σωστός: οι κοινωνικές σχέσεις εξουσίας της γραφειοκρατίας πάνω στους παραγωγούς διατηρούνται: όμως οι μορφές έγγύησης και αναπαραγωγής τους μεταλλάσσουν, «φιλελευθεροποιούνται», καθώς μετατίθενται μερικά από τή φυσική βία σε άλλες μορφές και μεθόδους καταναγκασμού.

7. Καί για τή σύγχρονη όμως ΕΣΣΔ, παρατηρεί ό Τζ. Μπόφφα στο άρθρο του «Η Σοβιετική Ένωση και τά Συντάγματά της»: *Αύγ.* 29.5.77, σελ. 3: «Η ίδια ή μεγάλη σταθερότητα που επέτυχε ή ΕΣΣΔ έκανε ταυτόχρονα να ώριμάσουν όλα εκείνα τά προβλήματα που συνδέονται με την ελεύθερη πολιτική και ιδεολογική συζήτηση, με τά δικαιώματα των πολιτικών και των εργαζομένων, προβλήματα που είναι άκόμη μακριά άπο του να έχουν λυθεί—όπως δείχνει ή ιστορία της “διαφωσίας”— και που μάλιστα, από όρισμένες πλευρές, έχουν επιδεινωθεί».

8. Βλ. σχετικά και Pavel Liska/Jan Kdval, “Zur Problematik der Wirtschaftsreformen 1963-1968 in der CSSR” (Σχετικά με την προβληματική των οικονομικών μεταρρυθμίσεων 1963-68 στην Τσεχοσλοβακία), στό: *Probleme des Klassenkampfes*, 17/18, 1975, σελ. 30 κ.έ.

9. Βλ. και σημ. 4.

3. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών είναι ένας ιδιότυπος κοινωνικός σχηματισμός. Μερικές κατηγορίες και αναλυτικές παρατηρήσεις είναι έδω άναγκαίες: στην κλασική μαρξιστική θεωρία δέν σημειώνεται ή δυνατότητα να υπάρχουν σύγχρονοι κοινωνικοί σχηματισμοί, όπου ούτε ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι κυρίαρχος ούτε ή εργατική τάξη άσκει τήν εξουσία. Οι ιδιοτυπίες όμως που εμφανίζουν οι κοινωνικοί σχηματισμοί της Άν. Εύρώπης και της ΕΣΣΔ επιβεβαιώνουν την άνάγκη να διαμορφωθούν εκείνες οι επιστημονικές κατηγορίες που θά καθιστούν δυνατή τήν ύλιστική άνάλυση των σχέσεων παραγωγής στις χώρες αυτές. Οι κατηγορίες που άνέπτυξε ό Μάρξ στην *Κριτική της*

Πολιτικής Οικονομίας και στό *Κεφάλαιο* δέν φαίνονται έπαρκείς για τήν κατανόηση της άνατομίας των παραπάνω κοινωνικών σχηματισμών. Οι έννοιες «κρατικός καπιταλισμός», «κρατικός σοσιαλισμός» ή «γραφειοκρατία» επίσης δέν έπαρκουν—μολονότι και έγώ χρησιμοποιώ τήν τελευταία. Τό ίδιο ίσχύει και για τήν έννοια «μεταβατική κοινωνία»: είτε άποτελεί ταυτολογία, γιατί κάθε κοινωνία είναι κατά κάποιον τρόπο μεταβατική, είτε προϋποθέτει μιá όρισμένη κατεύθυνση της συνολικής πορείας των κοινωνικών αυτών σχηματισμών. Η κατεύθυνση αυτή όμως δέν είναι δεδομένη ούτε είναι άδιαμφισβήτητη, αλλά πρέπει προηγουμένως να άποδειχθεί εμπειρικά με τή συγκεκριμένη άνάλυση κάθε επιμέρους κοινωνικού σχηματισμού. Η άσκηση της πολιτικής εξουσίας από τήν εργατική τάξη δέν άποτελεί τήν προϋπόθεση αλλά τό ζητούμενο μιás τέτοιας άνάλυσης.

Κόμμα και γραφειοκρατία

1. Οι αντιδράσεις της ελληνικής άριστερας, και ιδιαίτερα του ΚΚΕ έσωτ., άπέναντι στην πολιτική καταπίεση στις χώρες της Άν. Εύρώπης και την ΕΣΣΔ μοιάζουν σε μεγάλο βαθμό μπλοκαρισμένες από μιá όρισμένη παράδοση της 3ης Διεθνούς: κατακρίνεται μόν ή καταπίεση («άπόκλιση από τήν παράδοση») με τήν ταυτόχρονη όμως σπουδή να μήν ξεχνιούνται οι δυσκολίες που αντιμετώπισε ή ρωσική επανάσταση, ή ιμπεριαλιστική περικύκλωση της ΕΣΣΔ κ.λπ. Για όλα τά «λάθη» συνυπαίτιος θεωρείται ό καπιταλισμός. Τονίζεται επίσης ότι χρειάζεται πολύς χρόνος και ύπομονη για να αλλάξουν οι άνθρωποι συνείδηση (πίστη στην παράδοση). Παρ' όλες λοιπόν τις «δυσκολίες» ή τις «παραμορφώσεις» θεωρείται δοσμένο ότι στην Άν. Εύρώπη και την ΕΣΣΔ οίκοδομείται ό σοσιαλισμός, ό

«ανάπτυγμένος σοσιαλισμός». Όταν η σταλινική τρομοκρατία εξόντωνε όλα τα παλαιά στελέχη των μπολσεβίκων, όταν έστελνε εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και στη φυσική εξουθένωση, και τότε η δικαιολογία ήταν ίδια: «έπιμορφωτική δικτατορία» ή «πράκτορες του ιμπεριαλισμού». Το εργατικό κίνημα παρέμενε εγκλωβισμένο στη θεωρία για «σοσιαλισμό σε μία χώρα» και πίστευε στη «μεγάλη πατρίδα των εργαζομένων».

2. Όποιες και αν ήταν οι πολιτικές, ψυχολογικές και άλλες αιτιολογίες αυτών των εκτιμήσεων, σήμερα έχασαν πια την παλαιά απολογητική πειστικότητα τους. Τήν έχασαν και αυτές και οι παραλλαγές τους και οι φορείς τους. Ο κατακερματισμός της κομμουνιστικής άριστερας σε έθνικό και παγκόσμιο επίπεδο ήταν και είναι η φυσική και αναγκαία συνέπεια τουλάχιστον της αδυναμίας να δικαιολογούνται τα άδικαιολόγητα...

3. Μετά από τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις στις παραπάνω χώρες κατά τη δεκαετία 1950-60, άρχισε να τονίζεται όλοένα και περισσότερο η έννοια «ανάπτυγμένος σοσιαλισμός» και ανάπτυγμένος σοσιαλισμός χαρακτηρίζεται ένας ειδικός κοινωνικός σχηματισμός με δικές του (...σοσιαλιστικές) νομοτέλειες (= ή εμπορευματική παραγωγή, ή αγορά, τό κέρδος, κ.λπ. στις χώρες αυτές θεωρούνται σοσιαλιστικά, όπως και τα τεράστια ύλικά και πολιτικά προνόμια της γραφειοκρατίας). Τήν ίδια περίοδο ξεσπούν στην Κίνα άκριβως αντίστροφες διαδικασίες: η πολιτιστική επανάσταση, με κύριο στόχο να σταθεροποιήσει τους παραγωγούς ως υποκείμενο της κοινωνικής εξέλιξης. Στις χώρες του «ανάπτυγμένου σοσιαλισμού» διατηρείται, βίαια ή όχι, τό στάτους κβό: οι παραγωγοί παραμένουν αντικείμενο της κοινωνικής εξέλιξης. *Υποκείμενο είναι αποκλειστικά τό κόμμα που αποφασίζει και δρά στο όνομά τους.* Οι παραγωγοί δεν ελέγχουν ούτε τά μέσα παραγωγής ούτε τις πολιτικές αποφάσεις. Για όλα υπάρχει μία (υποτιθέμενη) αντιπροσωπευτική βαθμίδα, τό κόμμα. Αυτή η βαθμίδα εγγυάται ή επιβάλλει τήν κοινωνική συνοχή κατά βούληση, καθιστώντας έτσι και τούς παραγωγούς αντικείμενο της εξουσίας της. Από πολιτική άποψη, όμως, κατά τί διαφέρει αυτή ή θέση των παραγωγών από τη θέση τους στις αστικές κοινωνίες; Ένώ στον καπιταλισμό ή εξουσία επιβάλλεται κατά κανόνα διαμεσολαβημένη (μέσω της εμπορευματικής σχέσης και του κράτους δικαίου), στις χώρες του ανάπτυγμένου σοσιαλισμού είναι αναγκαία ή άμεση βία.

4. Στην κατάσταση αυτή δημιουργούνται αναγκαστικά μία σειρά από κοινωνικές αντιφάσεις: τά πενταετή προγράμματα αναθεωρούνται διαρκώς; ενώ εξαγγέλλεται ότι θά προωθηθεί ή βιομηχανία καταναλωτικών αγαθών, συνεχίζεται πρακτικά ή έμμομή στην πρωταρχική θέση της βιομηχανίας παραγωγικών αγαθών. Η συγκομιδή αγροτικών προϊόντων είναι κατά κανόνα κακή, όμως τά σχετικά προβλήματα που προκύπτουν δεν χαρακτηρίζονται κοινωνικά, αλλά εντάσσονται στον «άγώνα ενάντια στις δυνάμεις της φύσης». ¹⁰ Τά καταναλωτικά αγαθά δεν επαρκούν, ενώ οι κοινωνικές ανησυχίες αυξάνουν και εκδηλώνονται ποικιλόμορφα.

Οι γραφειοκράτες και οι ιδεολόγοι του «συστήματος» δεν πιστεύουν πιά ούτε οι ίδιοι πώς όλα αυτά είναι «μεταβατικά φαινόμενα». Πώς θά μπορούσαν να υποστηρίξουν κάτι τέτοιο όταν συγχρόως διακηρύσσουν ή αναγκάζονται να διακηρύξουν τόν «ανάπτυγμένο σοσιαλισμό»; Έμαθαν, αντίθετα, να εντάσσουν και αυτά τά φαινόμενα στη σοσιαλιστική πραγματικότητά τους. ¹¹

5. Η άποτυχία των ποικίλων οικονομικών μεταρρυθμίσεων ξεκαθάρισε και τις βασικές επιλογές της γραφειοκρατίας: αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και εισαγωγή καπιταλιστικής τεχνολογίας. Στη πολιτική ζωή αυτό σημαίνει πιο συγκεκριμένα: *αυξημένη πολιτική καταπίεση στο έσωτερικό και ύφεση στις σχέσεις με τήν καπιταλιστική Δύση.* ¹² Αυτή άκριβως είναι ή λύση που προτείνουν και ζητούν να επιβάλουν οι ήγεσίες των χωρών της Άν. Εύρώπης (φυσικά στην κάθε επιμέρους χώρα ποικίλλουν τά μέτρα βίαιης πολιτικής καταπίεσης, ανάλογα με τήν ένταση και έκταση των εκδηλώσεων των «άντιφρονούντων»).

Αυτή άκριβως ή «λύση» κινεί και πολλαπλασιάζει τις αντιδράσεις των παραγωγών, δηλαδή εκείνων που πρέπει να εργαστούν για να πληρωθεί τό τιμήμα της λύσης. Η προοπτική να αντιδράσουν ενεργά — παρά τήν έντονη άπολιτικότητα που προώθησε συστηματικά ο σταλινισμός, και συνέχισαν με τήν ίδια συνέπεια οι νεοσταλινικές κομματικές ήγεσίες — δεν πρέπει να άποκλείεται. Η εισαγωγή καπιταλιστικής τεχνολογίας με σκοπό τήν αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας άποτελεί τμήμα της διαχείρισης της κρίσης, συγχρόως όμως εισάγει τήν ίδια όργάνωση της εργασίας, που χρησιμοποιεί και ό μονοπωλιακός καπιταλισμός. Οι πιέσεις που επιβάλλονται έτσι στη διαδικασία της εργασίας υποδεικνύουν και τήν προοπτική για συνέχιση και τόνωση των κοινωνικών άνησυχιών που παρατηρούνται τά τελευταία χρόνια.

Η πολιτικοποίηση των άνησυχιών αυτών είναι όμως

10. Βλ. τή χαρακτηριστική δήλωση δήλωση του Σοβιετικού άναπληρωτή ύπουργού Γεωργίας Μασούκτς (Άθήν, 13.1.77, σελ. 3): «Δέν είμαι Θεός, αλλά μπορώ να έγγυηθώ ότι δέν θά υπάρξουν πιά καταστροφικές σοδείες στη χώρα».

11. Σ' αυτήν άκριβως τή... σοσιαλιστική πραγματικότητα, οι «άντιφρονούντες» δέν θά ήταν λογικό να θεωρούνται σοσιαλιστές ή κομμουνιστές με κάποιες άποκλίνουσες άπόψεις. Στόν «ανάπτυγμένο σοσιαλισμό», όπου ό μαρξισμός-λενινισμός θεωρείται άποκλειστικά ύπόθεση του κόμματος, όλοι αυτοί εντάσσονται από τή γραφειοκρατία στο «σύστημα» με τή λογική αναγκαία διαβάθμιση: «έχθροι του σοσιαλισμού». Καταγράφω σχετικά μερικούς από τούς χαρακτηρισμούς που χρησιμοποίησε ή τσεχοσλοβακική κυβέρνηση, με άφορή τή «Χάρτα 77»: «Άντεπαναστάτες και σοβινιστές» (Άθήν, 25.1.77, σελ. 8), πράκτορες «των άντικομμουνιστικών κέντρων και κατασκοπευτικών ύπηρεσιών» (Άθήν, 20.2.77, σελ. 16), «λιβελογράφοι» (Άθήν, 20.1.77, σελ. 8), «τορπιλιστές της ύφεσης» (Άθήν, 11.3.77, σελ. 8).

12. Τή διάθεση της σοβιετικής γραφειοκρατίας για ύφεση τήν άναγνωρίζουν, στο μεταξύ, με εύχαριστηση και οι πολιτικοί εκπρόσωποι των καπιταλιστικών χωρών. Βλ. λχ. τις δηλώσεις των Κάλλαχαν και Σμίτ τόν 1ανουάριο του 1977 (Άθήν, 26.1.77, σελ. 8).

ἐξαιρετικά δυσχερής. Τό κόμμα αντιπροσωπεύει πάντα γιά τούς παραγωγούς τό σοσιαλισμό, ἐνῶ τά περιθώρια τῶν λίγων σοσιαλιστῶν διανοουμένων πού τολμοῦν νά μιλοῦν γιά τόν δῦσβατο δρόμο τῆς «ἐπανάκτησης» τῆς ἰδιαίτερης διάστασης τῶν ἐργατῶν ὡς τάξης», εἶναι πολύ περιορισμένα. Τό κόμμα κατέχει τό μονοπώλιο τῆς κομμουνιστικῆς σκέψης καί πράξης, τό μονοπώλιο τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ, ἀντιδρώντας πάντα μέ τόν ἴδιο «ὀρθολογισμό» καί βιαιότητα σέ ὅποιαδήποτε ἐντονη κριτική.

Ἐντούτοις: Τά ἐπιχειρήματα τῆς γραφειοκρατίας δέν μπορεῖ παρά νά ἐξαντληθοῦν μέσα στίς ἀντιφάσεις πού γεννᾶ ἡ διαδικασία ἐκμετάλλευσης καί πολιτικῆς χειραγώγησης τῶν παραγωγῶν, ἀπό τή μιᾶ μεριά, καί ἡ ἐφυσχάσή τους στό ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀπό τήν ἄλλη. Γιά τήν ὥρα ἡ γραφειοκρατία ἔχει τή δύναμη νά ἐπιβάλλει τή δική της λύση, πού ὅμως ἀναπαράγει ἄπλως καί φωτίζει τό ἀδιέξοδο τῆς. Γιατί, ὅπως χαρακτηριστικά ἔχει εἰπωθεῖ, «ὁ μεγαλύτερος ἐχθρός τῆς γραφειοκρατίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ γραφειοκρατία»,¹³ στό βαθμό πού ἡ ἴδια δέχεται τῆς ὑπάρχουσες ἀντιφάσεις. Ὁ ἀγῶνας τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί ὅταν ἀκόμη παίρνει μορφή διεκδίκησης κάποιων δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν, ἀντικειμενικά ὑποσκάπτει τά θεμέλια τῆς γραφειοκρατικῆς ἐξουσίας καί τείνει στή διεκδίκηση τοῦ δικαιώματος ἀσκησης τῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐργατικὴ τάξη καί ὄχι ἀπό τούς ἐξ ὄρισμοῦ «ἐκπροσώπους» τῆς. Ὑπενθυμίζω δύο σημεία ἀπό τήν κινεζικὴ πολιτιστικὴ ἐπανάσταση: σύγκρουση μέ τή γραφειοκρατία καί ἀγῶνας ἐναντία στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας.

Μερικὲς θέσεις ἀντί γιά συμπεράσματα

Οἱ παραπάνω συνοπτικὲς παρατηρήσεις δέν ζητοῦν φυσικά νά ὑποκαταστήσουν τά βασικά βοηθήματα πού ἀναφέρονται διεξοδικά στή σχετικὴ προβληματική.¹⁴ Πρόθεσή μου εἶναι νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ ἀνάγκη γιά κριτικὴ ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν στήν Ἀν. Εὐρώπη καί ΕΣΣΔ, καί συγχρόνως νά ὑποδειχθεῖ ἡ σημασία τῆς ἀνάλυσης αὐτῆς γιά τήν ἑλληνικὴ ἀριστερά. Ἀνάλογα, καί οἱ τρεῖς ἀκόλουθες θέσεις δέν θέλουν παρά νά εἶναι χρήσιμες προτάσεις γιά συζήτηση, μέ ἀφορμὴ τήν προβληματικὴ τοῦ «ἀναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ».

1. Ἡ ἀντιπολίτευση στίς παραπάνω χῶρες, καί ὅταν ἀκόμη ἔχει ἀπλά φιλελεύθερο χαρακτήρα, ἀποκτᾶ μιᾶ ἐπικίνδυνη, ἐκρηκτικὴ σχεδόν γιά τή γραφειοκρατία διάσταση. Ἡ γραφειοκρατία γίνεται ἀναγκαστικά ὁ ἀντικειμενικὸς στόχος κάθε φορά πού ἀμφισβητοῦνται οἱ πολιτικές, ἠθικές ἢ πολιτιστικὲς ἀξίες τῆς, ὅπως καί

13. Ἐτσι ὁ Leo Kofler, *Stalinismus und Bürokratie*. (Σταλινισμός καί γραφειοκρατία), 1970, σελ. 57 κ.ε.

14. Βλ. σχετικὰ τήν κριτικὴ τοῦ Μιχ. Παπαγιαννάκη στό βιβλίο τοῦ Κ. Χατζηαργύρη *Ἡ ΕΣΣΔ στό δρόμο τοῦ κομμουνισμοῦ* (περ. Πολίτης, τεύχος 10, σελ. 77): « Ἀλλά ἡ περισσότερη γνώση καί κατανόηση τῆς σοβιετικῆς πραγματικότητας παραμένει ἀνικανοποίητη ἀνάγκη γιά τή χώρα μας. Βασικά ἔργα, λιγότερο ἢ περισσότερο φιλικὰ ἢ κριτικά, ὑπάρχουν, καί εἶναι καιρὸς νά τεθοῦν στή διάθεση τοῦ ἑλληνικοῦ κοινού. Τότε μόνο θά γίνει ἴσως δυνατὸς ἕνας πῶ ἐπικοδομητικὸς διάλογος.»

ὅταν διεκδικεῖται μόνο τό δικαίωμα νά συζητοῦνται δημόσια οἱ σκοποὶ καί οἱ ἀποφάσεις τῆς. Ἐτσι, μολονότι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ διάκριση ἀνάμεσα στήν ἀσκούμενη ἀστική-φιλελεύθερη καί στή σοσιαλιστικὴ-κομμουνιστικὴ κριτικὴ, ἐντούτοις καί οἱ δύο συγκρούονται ἐξίσου βίαια μέ τή γραφειοκρατία. Κατὰ τή σύγκρουση αὐτὴ ἄλλοτε συγχρονίζονται καί ἄλλοτε διαχωρίζονται. Γι' αὐτό καί ἡ ἑλληνικὴ ἀριστερά, ὅπως κάθε ἀριστερά, πρέπει νά ἀναζητᾶ κάθε φορά τά σημεία συμπόρευσής τους, ἂν δέν θέλει νά διαμαρτύρεται ἄστοχα τὰ συμφέροντα λ.χ. τῆς πολωνικῆς ἐκκλησίας καί τῶν Πολωνῶν διανοουμένων δέν συμπίπτουν ἀναγκαστικά μέ τά συμφέροντα τῶν Πολωνῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν, παρά τό συγχρονισμό καί συντονισμό τῶν δημοκρατικῶν διεκδικήσεων τοῦ 1976.¹⁵

2. Οἱ ἐπιλογές τῆς ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς, πού ἀναφέρονται στίς συγκρούσεις γραφειοκρατίας καί «ἀντιφρονούντων» (ἐργατῶν ἢ διανοουμένων), δέν μπορεῖ παρά νά ἀπορρίπτονται τίς πολωνικὲς ἐκκλήσεις ἢ διαμαρτυρίες (λ.χ. συγκέντρωση ὑπογραφῶν) πού ἀπευθύνονται στήν κυβέρνηση, ζητώντας τῆς νά ἀναλογιστεῖ τὴ σοσιαλιστικὴ (ἢ ἠθικὴ) τῆς. Διότι ἔτσι, ἀντὶ νά ἀποκρούεται, ἐπιβεβαιώνεται ἔμμεσα ἡ ἀπαίτηση τῆς γραφειοκρατίας νά μονοπωλεῖ τό σοσιαλισμό καί τὴν ἐξουσία. Συγχρόνως δίνει ζωὴ στίς ὀποιεσδήποτε ψευδαισθησείες γιά «περισσότερη δημοκρατία».¹⁶ Στόχος πρέπει νά εἶναι ἡ ἀπομυθοποίησὴ τῆς ταυτότητας κόμματος-σοσιαλισμοῦ, καί ἡ κριτικὴ κατανόηση τῆς σχέσης κόμματος-ἐργατικῆς τάξης. Πρὸς αὐτόν τό στόχο ἔχει χρέος νά δουλέψει καί ἡ ἑλληνικὴ ἀριστερά. Δέν ἐπιτελεῖ ἔτσι μόνο κάποιον διεθνιστικὸ καθῆκον, ἀλλὰ συγχρόνως ἀποδεικνύει καί ἐπιδεικνύει τὴν ταυτότητά τῆς, ἐφόσον τονίζει ὅτι ἡ πολιτικὴ καταπίεση στίς χῶρες τοῦ «ἀναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ» δέν ἀποτελεῖ «λάβρος» ἢ «ἐξαίρεση», ἀλλὰ εἶναι ἡ μεθοδευμένη, συστηματικὴ ἐξυπηρέτηση τῶν μερικῶν συμφερόντων τῆς γραφειοκρατίας εἰς βάρος τῶν παραγωγῶν.

3. Ἡ ἄρνηση τοῦ μονοπωλίου ἐκπροσώπησης τῆς ἐργατικῆς τάξης, σημαίνει συγχρόνως τὴ δυνατότητα συνυπαρξῆς καί κοινῆς δράσης περισσότερων πολιτικῶν σχηματισμῶν στό ἐσωτερικὸ τοῦ λαικοῦ κινήματος. Ὅταν μιλάμε ὅμως γιά «συμμαχίες» καί γιά «ἐνότητα στή δράση», ἐννοοῦμε — ἢ πρέπει νά ἐννοοῦμε — τὴν ἐνότητα περισσότερων δυνάμεων καί ὄχι τὴν διάλυση καί συγχώνευσή τους. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στίς ἔννοιες «πρωτοπορία» καί «ἡγεμονία» πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ, ἂν θέλει ἡ ἑλληνικὴ ἀριστερά νά πραγματώσει μιᾶ τακτικὴ συμμαχιῶν βασισμένη σέ δημοκρατικὲς διαδικασίες. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ τό πρόβλημα δέν εἶναι πιά σήμερα «ποιός-ποιόν», ἀλλὰ «ποιός-ποιόν-πῶς» ἀκριβῶς ἀπό τό «πῶς» ἐξαρτᾶται τόσο ἡ ἐνεργοποίηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν ὅσο καί ἡ ἀπόδειξη κάποιας σοσιαλιστικῆς (καί ὄχι γραφειοκρατικῆς) προοπτικῆς.

15. Βλ. *Der Spiegel*, ἀρ. 40/1976, σελ. 135.

16. Τό πῶ πρόσφατο παράδειγμα γιά τὴ δημιουργία τέτοιου εἶδους ψευδαισθησῶν εἶναι οἱ «ὐπό κυκλοφορίαν» ἐρμηνείες γιά τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Πονγκόρνυ καί τὴν ψήφιση τοῦ νέου Σοβιετικοῦ Συντάγματος. Βλ. χαρακτηριστικὰ στή *Μακεδονία*, 29.5.77, σελ. 5 τό ἄρθρο «Τί προοιωνίζει ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Πονγκόρνυ. Φιλελεύθεροποίηση στήν ΕΣΣΔ.»

ΦΟΥΡΡΙΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ Ε.ΚΟ.Ν. ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

‘ Η πορεία τῶν Διακοινοτικῶν Συνομιλιῶν

τοῦ Γιάννου Κρανιδιώτη

Πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες τελείωσε ὁ ἔκτος γύρος τῶν διακοινοτικῶν συνομιλιῶν τῆς Βιέννης. Ἡ νέα αὐτὴ φάση τῶν συνομιλιῶν, πού συμφωνήθηκε στὶς πρόσφατες συναντήσεις Μακαρίου-Ντενκτάς τὸν περασμένο Φεβρουάριο στὴ Λευκωσία, δὲν ὀδήγησε σὲ συγκεκριμένο ἀποτέλεσμα. Διαπιστώθηκε ξανά τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὶς θέσεις τῶν δύο πλευρῶν, καὶ ἡ σκληρὴ ἀδιαλλαξία καὶ ἀνυποχωρητικότητα τῶν Τούρκων. Παρ’ ὅλα αὐτὰ συμφωνήθηκε νὰ συνεχιστοῦν οἱ συνομιλίες στὴ Λευκωσία τὸν Μάιο, καὶ ἀργότερα τὸν Ἰούνιο ἢ Ἰούλιο ξανά στὴ Βιέννη. Φαίνεται πὼς δόθηκε σχετικὴ ὑπόσχεση (γιά τρεῖς συναντήσεις) στὸν Κλίφορντ κατὰ τὴν πρόσφατη ἐπίσκεψή του στὴ Λευκωσία.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τὸ γύρο τῶν συνομιλιῶν διαλύθηκε, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τὸ κλίμα ὑπερβολικῆς αισιοδοξίας καὶ εὐφορίας πού εἶχε καλλιεργηθεῖ τόσο στὴν Κύπρο ὅσο καὶ στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συναντήσεων Μακαρίου-Ντενκτάς καὶ τῆς περιόδου Κλίφορντ. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀπολύτως ἔνδειξη μέχρι στιγμῆς γιά ἀλλαγὴ τῶν γνωστῶν τουρκικῶν θέσεων πάνω στὸ Κυπριακὸ, ἔτσι ὥστε νὰ δικαιολογεῖται αὐτὸ τὸ κλίμα. Ἀπεναντίας, ἡ συνάντηση Παπαδόπουλου-Ὀνάν ἤρθε νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀκαμπτη τουρκικὴ πολιτικὴ. Οἱ Τούρκοι δὲν πῆγαν στὴ Βιέννη μὲ διάθεση γιά ἐποικοδομητικὲς καὶ οὐσιαστικὲς διαπραγματεύσεις, ἰδιαίτερα πάνω στὸ ἔδαφικὸ θέμα. Οἱ προτάσεις πού ὑπέβαλαν ἐξάλλου γιά τὸ συνταγματικὸ θέμα δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὁμόσπονδου κράτους πού εἶχε συμ-

φωνηθεῖ κατὰ τὴ συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς. Οἱ Τούρκοι ἐπανελάβαν ἀπλῶς τὶς γνωστὲς θέσεις τους, πού ἰσοδυναμοῦν μὲ τὴ δημιουργία δύο ξεχωριστῶν κρατῶν στὴν Κύπρο, ἐνός Ἑλληνοκυπριακοῦ στό νότο καὶ ἐνός Τουρκοκυπριακοῦ στό βορρᾶ, πού θὰ συνδέονται μεταξὺ τους μὲ μιὰ ὑποτυπώδη καὶ χαλαρὴ κεντρικὴ κυβέρνηση. Μιά τέτοια λύση ἰσοδυναμεῖ οὐσιαστικὰ μὲ τὴ διχοτόμηση τῆς Κύπρου, πού ἐγκυμονεῖ τεράστιους κινδύνους γιά μιὰ περαιτέρω ἐπέκταση τῶν Τούρκων στὸ Νησί. Μὲ τὴ στάση τους αὐτὴ οἱ Τουρκοκύπριοι δὲν τήρησαν τὶς ὑποσχέσεις πού ἔδωσαν καὶ τὶς δεσμεύσεις πού ἀνέλαβαν στὴ Λευκωσία.

Ἀντίθετα ἡ ἑλληνοκυπριακὴ πλευρὰ τήρησε ὅλες τὶς δεσμεύσεις καὶ ὑποχρεώσεις πού ἀνέλαβε, καὶ πῆγε στὴ Βιέννη μὲ καλὴ πίστη καὶ διάθεση νὰ ἀρχίσει διαπραγματεύσεις πάνω στὴν οὐσία τοῦ Κυπριακοῦ προβλήματος, καὶ μὲ συγκεκριμένες προτάσεις πάνω σὲ χάρτη γιά τὸ ἔδαφικὸ —ὅπως συμφωνήθηκε στὴ συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς. Γιά πρώτη φορά, ἡ ἑλληνοκυπριακὴ πλευρὰ ἀποδέχτηκε ἐπίσημα, στὴ διάρκεια τοῦ γύρου αὐτοῦ, τὴ διζωνικὴ ὁμοσπονδία ὡς λύση τοῦ Κυπριακοῦ, στὸ πλαίσιο ὅμως μιᾶς ἰσχυρῆς κεντρικῆς κυβέρνησης πού θὰ ἐγγυᾶται τὴν ἐλεύθερη ἐπικοινωνία, τὴν ἐλεύθερη ἐγκατάσταση καὶ τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους. Οἱ ἐπάδυνες αὐτὲς ὑποχωρήσεις τῶν Ἑλληνοκυπρίων ἀποδεικνύουν βέβαια τὴ διάθεσή τους γιά συμβιβασμὸ πού δὲν θὰ ὀδηγεῖ ὅμως στὴ διχοτόμηση τῆς Κύπρου καὶ πού θὰ διασφαλίζει γιά τὸ

μέλλον τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν κυριαρχία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας.

Ἐντούτοις, παρ’ ὅλα τὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, οἱ συνομιλίες δὲν ὀδηγήθηκαν σὲ ἀδιέξοδο. Τὸ πρόβλημα πού τίθεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἑλληνοκυπριακὴ πλευρὰ εἶναι ἂν καὶ κατὰ πόσο οἱ συνομιλίες ἐξυπηρετοῦν τὰ συμφέροντα τῆς ἑλληνοκυπριακῆς πλευρᾶς ἢ μήπως ὀδηγοῦν σὲ συνεχεῖς ὑποχωρήσεις, μιά καὶ οἱ Τούρκοι βρίσκονται σὲ θέση ἰσχύος.

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἀπαντήσῃ ἀκριβῶς στὸ ἐρώτημα αὐτό, κάνοντας πρῶτον μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὸ τί ἀκριβῶς διαμείφθηκε στὰ διάφορα στάδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πέρασαν οἱ συνομιλίες τὰ τελευταῖα δύο μισοὶ χρόνια, καὶ δευτέρον ἐπιχειρώντας μιὰ ἀξιολόγηση τῆς διαδικασίας αὐτῆς.

Τὸ Ψήφισμα τοῦ ΟΗΕ, ἀρ. 3212, καὶ οἱ προτάσεις στὶς 10.2.75

Οἱ διακοινοτικὲς συνομιλίες ἀρχίζουν ἐπίσημα τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1974, μετὰ τὸ Ψήφισμα ἀρ. 3212 τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν (1 Νοεμβρίου 1974). Ἐπίσημα, διότι εἶχε προηγηθεῖ σειρά ἀπὸ ἀνεπίσημες, ἀνθρωπιστικὲς, ὅπως τὶς χαρακτήρισαν, συναντήσεις τῶν Ἑλληνοκυπρίων καὶ τῆς Τουρκοκυπριακῆς κοινότητας, μετὰ τὸ ναυάγιο τῶν Συνομιλιῶν τῆς Γενεύης. Τὸ ψήφισμα 3212 καθόριζε ὀρισμένες ἀρχές ἀποδεκτὲς ἀπὸ ὅλα τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη —μιὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ Τουρκία τὸ ὑπερψήφι-

σε— πού προσδιόριζαν ένα πλαίσιο για τή λύση του προβλήματος. Ἡ ἀπόφαση αὐτή τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν καλοῦσε ὄλα τὰ μέλη νά σεβαστοῦν τήν κυριαρχία, τήν ἀνεξαρτησία καί ἔδαφικὴ ἀκεραιότητα καί τὸ ἀδέσμευτο τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Ζητοῦσε νά φύγουν ὄλα τὰ ξένα στρατεύματα καί νά γυρίσουν οἱ πρόσφυγες στὰ σπίτια τους. Τέλος, καλοῦσε τὶς δύο κοινότητες τῆς Κύπρου νά ἀρχίσουν διαπραγματεύσεις γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ συνταγματικοῦ μέρους τοῦ προβλήματος. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ πὼς τὸ ζήτημα τῶν διεθνῶν ἐγγυήσεων δέν ἀναφέρεται στὸ Ψήφισμα τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν σάν ἓνα ἀπὸ τὰ θέματα τὰ ὁποῖα θά ἀπασχολοῦσαν τὶς Διακοινοτικές. Ἐν πάση περιπτώσει, ἀπὸ τὴν ἑλληνοκυπριακὴ πλευρὰ τὸνίστηκε ρητὰ πὼς μόνο διεθνεῖς ἐγγυήσεις ἀπὸ τὰ μόνιμα μέλη τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας θά ἦταν ἀποδεκτές, γιὰτὶ ὁπωσδήποτε θά ἔταν πῶς ἀποτελεσματικὲς ἀπὸ τὶς ἐγγυήσεις τῶν Συμφωνιῶν τῆς Ζυρίχης καί τοῦ Λονδίνου, πού ἀποδείχτηκαν καταστρεπτικὲς γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Κύπρου.

Μὲ αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἀπόφαση τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν ἄρχισε ἡ πρώτη φάση τῶν Συνομιλιῶν, πού κατέληξε στὴν ὑποβολή, ἀπὸ ἑλληνοκυπριακῆς πλευρᾶς, τῶν προτάσεων τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1975. Οἱ προτάσεις αὐτὲς στηρίζονταν στὴν κοινὴ γραμμὴ Ἀθηνῶν-Λευκωσίας, πού χαραχτήκε τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1974, ὅταν ὁ Πρόεδρος Μακάριος ἦταν στὴν Ἀθήνα.

Σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὶς προτάσεις, ἡ Κυπριακὴ Δημοκρατία θά ἦταν ἀνεξάρτητο καί κυρίαρχο κράτος, σὲ μορφή πολυπεριφερειακῆς ὁμοσπονδίας, μὲ κεντρικὴ κυβέρνησις πού θά διέθετε οὐσιαστικὲς ἐξουσίες. Γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ, ἐκεῖ ὅπου τὸ 1963 πλειοψηφοῦσε τὸ τουρκοκυπριακὸ στοιχεῖο, θά δημιουργοῦνταν τουρκοκυπριακὰ καντόνια στὰ ὁποῖα οἱ Τουρκοκύπριοι θά εἶχαν πλήρη τοπικὴ αὐτοδιοίκηση. Στὰ τουρκικὰ καντόνια θά περιλαμβάνονταν μεγάλη περιοχὴ στὸ βόρειο τμήμα τῆς Κύπρου, μὲ ἄξονα τὸν τουρκικὸ τομέα τῆς Λευκωσίας καί τῆς Κηρύνειας. Ἡ συνολικὴ ἔκταση τῶν τουρκοκυπριακῶν περιοχῶν θά ἦταν ἀνάλογη μὲ τὸ πληθυσμιακὸ ποσοστὸ τῆς Τουρκικῆς κοινότητας. Προκειμένου νά δημιουργηθεῖ τουρκικὴ πλειοψηφία στὶς περιοχὲς πού θά ἔταν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν διοίκηση, ἡ Κυπριακὴ Δημοκρατία θά ἀναλάμβανε τὸ χτίσιμο σπιτιῶν γιὰ τοὺς Τουρκοκύπριους πού θά ἤθελαν νά μετακινηθοῦν στὶς τουρ-

κικὲς περιοχὲς. Τὸ νομικὸ καθεστῶς καί τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ὄλων τῶν Κυπρίων θά ἦταν ἀπαρτιστα, θά ὑπῆρχε ἐλευθερία στὴ διακίνηση καί στὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας σ' ὄλοκληρο τὸ νησί. Κύριο μέλημα τῶν ἑλληνοκυπρίων, μὲ τὶς προτάσεις αὐτὲς, ἦταν νά διακηρυχθεῖ ἡ ἐνότητα καί νά διασφαλιστεῖ ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία καί ἔδαφικὴ ἀκεραιότητα τῆς Δημοκρατίας. Παράλληλα δέ, νά μὴ διαταραχθεῖ ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεση καί νά μὴ ἀναστατωθεῖ ἡ κοινωνικὴ καί οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου, καί συγχρόνως νά δοθεῖ στὴν Τουρκοκυπριακὴ κοινότητα εὐρύτατη αὐτονομία καί αὐτοδιοίκηση στὸ πλαίσιο μιᾶς ἰσχυρῆς Κυπριακῆς Κυβέρνησης.

Στὶς προτάσεις αὐτὲς οἱ Τουρκοκύπριοι ἀπάντησαν στὶς 13.2.1975 μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ λεγόμενου Ὁμόσπονδου Τουρκοκυπριακοῦ κράτους. Ἡ μονομερὴς αὐτὴ ἐνέργεια τῶν Τουρκοκυπρίων δέικνε τὶς συνομιλίες, ἐνῶ ἡ Κυπριακὴ Κυβέρνησις προσέφυγε ξανά στὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν. Τὰ Ἠνωμένα Ἐθνη μὲ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας (12.3.1975) καλοῦσαν πάλι τὸν Γενικὸ Γραμματέα νά προσφέρει τὶς καλὲς του ὑπηρεσίες, νά χαραχθεῖ νέες διαδικασίες καί νά τεθεῖ στὴ διάθεση τῶν δύο κοινοτήτων τῆς Κύπρου προκειμένου νά ξαναρχίσουν οἱ Διακοινοτικὲς. Ἐτοῖς ἄρχισε ἡ Βιέννη.

Ἡ Βιέννη

Οἱ Διακοινοτικὲς στὴ Βιέννη κράτησαν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1975 ὡς τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1976. Τὴν περίοδο αὐτὴ πραγματοποιήθηκαν 5 κύκλοι συνομιλιῶν τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο κοινοτήτων. Οἱ συνομιλίες, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁδηγήθηκαν σὲ ἀδιέξοδο πέρασιν τὸν Ἀπρίλη, γιὰτὶ ἡ τουρκοκυπριακὴ πλευρὰ δέν εἶχε ὑποβάλει —ὅπως εἶχε ἀναλάβει ὑποχρέωση— συγκεκριμένους προτάσεις πάνω στὴν ἔδαφικὴ πτυχὴ τοῦ προβλήματος. Ἐκτοτε καί μέχρι πρὶν λίγες ἐβδομάδες ἡ διαδικασία τῶν Διακοινοτικῶν εἶχε ἀτονήσει, παρ' ὄλες τὶς πιέσεις ἀπὸ παντοῦ γιὰ νά ἐπαναληφθοῦν. Ἡ τελευταία ὁμως συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς προσδιόρισε ξανά ἄρχες, πάνω στὶς ὁποῖες συμφωνήθηκε νά ξαναρχίσουν οἱ διακοινοτικὲς συνομιλίες στὶς 31 Μαρτίου, στὴ Βιέννη. Ἀπὸ τὶς συζητήσεις τῆς Βιέννης τὸ πῶς δραματικὸ γεγονός ἦταν ὁπωσδήποτε, στὸν τρίτο γύρο τῶν συνομιλιῶν,

ἡ συμφωνία πού ἐπέτρεπε στοὺς Τουρκοκύπριους τοῦ Νότου νά μεταβοῦν στὸ κατεχόμενο βόρειο τμήμα τῆς Κύπρου, μὲ ἀντάλλαγμα ὀρισμένες ἐλευθερίες στοὺς ἑλληνοκυπρίους πού ἔμειναν στὸ Βορρά. Ἡ συμφωνία αὐτὴ, μαζί μὲ τὴν ἀνοχὴ πού ἐπέδειξε ἡ κυπριακὴ κυβέρνησις τὸ 1963-64 ὅσον ἀφορᾶ τὴ μετακίνηση τῶν Τουρκοκυπρίων σὲ καθαρὰ τουρκοκυπριακοὺς θύλακες, ὀλοκλήρωσε τὴ διχοτόμηση τῆς Κύπρου, γιὰτὶ μὲ τὶς ἐνέργειες αὐτὲς ἐπιτράπηκε οὐσιαστικὰ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν. Ἡ συμφωνία αὐτὴ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἐξέσκησε μεγάλες διαμαρτυρίες στὴν Κύπρο, καί ἐνῶ οἱ ἑλληνοκύπριοι ἐπέτρεψαν στοὺς Τουρκοκύπριους νά μεταβοῦν στὸ Βορρά, οἱ Τουρκοκύπριοι παραβίασαν τὴν ὑποχρέωση πού ἀνέλαβαν, ἐκδιώκοντας καθημερινὰ τοὺς ἑλληνες ἀπὸ τὰ χωριά καί τὰ σπίτια τους στὴν Καραπασία.

Σημαντικὸ γεγονός ἦταν ἐπίσης ἡ ἀνταλλαγὴ προτάσεων (Ἰούλιος 1975) τῶν δύο πλευρῶν ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἐξουσίες καί ἀρμοδιότητες τῆς κεντρικῆς κυβέρνησης. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς προτάσεις προκύπτει καθαρὰ ὅτι οἱ Τουρκοκύπριοι ἐπιδιώκουν νά ἐπιβάλουν μιὰ λύση συνομοσπονδίας μᾶλλον παρά ὁμοσπονδίας.

Ἡ φιλοσοφία πίσω ἀπὸ τὶς τουρκοκυπριακὲς ἀπόψεις εἶναι ὅτι οἱ ἐξουσίες τῆς κεντρικῆς κυβέρνησης πρέπει νά εἶναι δοτὲς ἀπὸ τὶς δύο ὁμόσπονδες κυβερνήσεις καί νά ἀναφέρονται περιοριστικὰ στὸ σύνταγμα. Ὅλες δέ οἱ ὑπόλοιπες ἐξουσίες νά ἀνήκουν στὶς ὁμόσπονδες κυβερνήσεις. Ἀντίθετα οἱ ἑλληνοκυπριακὲς προτάσεις προνοοῦσαν ὅτι ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις θά προσδιόριζε περιοριστικὰ τὶς ἐξουσίες τῶν δύο ὁμόσπονδων κυβερνήσεων, οἱ δέ ὑπόλοιπες ἐξουσίες θά ἀνήκαν ἀποκλειστικὰ σ' αὐτήν.

Ὅσον ἀφορᾶ τὸ ἔδαφικὸ, ἡ τουρκοκυπριακὴ πλευρὰ, ὄλη τὴ διάρκειά τῶν συνομιλιῶν τῆς Βιέννης, δέν ὑπέβαλε —ὅπως εἶπαμε— συγκεκριμένους προτάσεις ὑποστηρίζοντας ὅτι πρέπει πρῶτα ἡ ἑλληνοκυπριακὴ πλευρὰ νά ἀποδεχθεῖ τὴ διζωνικὴ ὁμοσπονδία ὡς μορφή τοῦ κράτους. Καί ἐπειδὴ δημιουργήθηκε ἀδιέξοδο στὸ θέμα αὐτὸ, ὁ Γενικὸς Γραμματέας τοῦ ΟΗΕ, γιὰ νά τὸ ξεπεράσει καί νά βοηθήσει τὶς συνομιλίες, πρότεινε, κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ Α' καί τοῦ Ε' γύρου τῶν συνομιλιῶν γιὰ ἀνθρωπιστικούς λόγους, νά φύγουν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἀπὸ τρεῖς περιοχὲς (τὴν περιοχὴ νοτίως τοῦ νέου δρόμου Ἀμμοχώστου, τὴν περιοχὴ Τρικώ-

μου και την περιοχή Μόρφου) και να γυρίσουν οι πρόσφυγες στις περιοχές αυτές που θα υπόκεινται στην άστυνόμευση του ΟΗΕ. Η πρόταση αυτή όμως απορρίφθηκε από τους Τούρκους.

Ο Δ' γύρος των συνομιλιών έγινε στη Νέα Υόρκη μεταξύ 8 και 9 Σεπτεμβρίου 1975. Οι Διακοινοτικές οδηγίες τότε σε αδιέξοδο. Ο Ντενκτάς, παρά την υποχρέωση που ανέλαβε να υποβάλει λεπτομερείς προτάσεις όσον αφορά το έδαφικό, προσήλθε στις συνομιλίες χωρίς συγκεκριμένες εισηγήσεις, υποστηρίζοντας ότι, ενόψει των τουρκικών εκλογών για την ανάδειξη ενός αριθμού Γερουσιαστών, δεν μπορούσε να αναλάβει οποιαδήποτε πολιτική δέσμευση, και επιχείρησε να παρασύρει τον Έλληνα διαπραγματευτή Κληρίδη σε νέες ατέρμονες συζητήσεις, προτείνοντας να συζητηθούν οι γενικές γραμμές του έδαφικού και να όριστούν επιτροπές για να υποβάλουν στο μέλλον σχετικές εισηγήσεις. Η ελληνοκυπριακή πλευρά, με τις προϋποθέσεις αυτές, δεν δέχτηκε να συνεχίσει τις συνομιλίες, οι οποίες διακόπηκαν, και ενώ ο Βαλντχάιμ ανέλαβε να συνεχίσει κατ' ιδίαν συνομιλίες με τα δύο μέρη, η Κυπριακή Κυβέρνηση αποφάσισε να εγγράψει το θέμα πάλι στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

Τό πρωτόκολλο των Βρυξελλών

Στά Η.Ε. η κυπριακή πλευρά εξασφάλισε το ψήφισμα 3395 της 21.11.1975 — το οποίο καταψήφισε μόνο η Τουρκία — το οποίο καλούσε πάλι σε επανάληψη των συνομιλιών, αλλά ζητούσε πρώτα την αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων και την επιστροφή των προσφύγων στα σπίτια τους. Και ενώ το ψήφισμα αυτό θα μπορούσε να αξιοποιηθεί σωστά, ιδιαίτερα εάν διαπραγματευτικό όπλο στον προσδιορισμό των όρων και των προϋποθέσεων για την επανάληψη των Διακοινοτικών υπογράφεται στις Βρυξέλλες στις 12.1.1975 Πρωτόκολλο από τους Υπουργούς Εξωτερικών της Ελλάδας και της Τουρκίας, στο πλαίσιο της Διάσκεψης του ΝΑΤΟ, για την επανέναρξη των Διακοινοτικών.

Τό κείμενο του Πρωτοκόλλου των Βρυξελλών όριζε στην παράγραφο 3 τα εξής: Κατά τις διαπραγ-

ματεύσεις, οι οποίες θα είναι τύπου package deal, θα συζητηθούν, κατά σειρά προτεραιότητας, τα ακόλουθα τρία θέματα: α) το Έδαφικό, β) το Όμοσπονδιακό (διζωνική ή πολυπεριφερειακή) και γ) οι εξουσίες και λειτουργίες της κεντρικής κυβέρνησης. Συμφωνήθηκε επίσης η ελληνοκυπριακή πλευρά να υποβάλει πρώτη προτάσεις για το έδαφικό θέμα. Έτσι, με τη συμφωνία αυτή, όχι μόνο ανατρέπονται οι αξιολογήσεις του Ψηφίσματος του ΟΗΕ, αλλά επίσης υποχρεώνεται πάλι η ελληνοκυπριακή πλευρά να υποβάλει προτάσεις, τη στιγμή που οι Διακοινοτικές στη Νέα Υόρκη διακόπηκαν ακριβώς γιατί οι Τουρκοκύπριοι δεν είχαν υποβάλει ποτέ προτάσεις για το έδαφικό. Όμως, παρά τη συμφωνία αυτή — που ήταν σαφώς αποτέλεσμα πίεσεων στην Ελλάδα και στην Τουρκία από τις ΗΠΑ και τις χώρες της ΕΟΚ —, οι Τούρκοι άρχισαν τακτική κωλυσιεργίας, προβάλλοντας διάφορες αφορμές για να ματαιώσουν τις συνομιλίες, όπως μεταξύ άλλων, ότι δήθεν οι Έλληνοκύπριοι δεν έχουν άπαρνηθεί την ένωση ή ότι δεν μπορούν να συζητήσουν εφόσον δεν παραιτείται ο Μακάριος από την προεδρία. Με την πίεση όμως των γεγονότων τόσο στο χώρο της Εύρωπης όσο και στις ΗΠΑ, όπου συνεχίζονταν ακόμη η απαγόρευση πωλήσεως όπλων που είχε επιβάλει το Κογκρέσο από το φθινόπωρο του 1974, η τουρκοκυπριακή πλευρά προσέρχεται σε διαπραγματεύσεις ύστερα από τη μεσολάβηση του Βαλντχάιμ τον Φεβρουάριο του 1976.

Ο Ε' γύρος των συνομιλιών διάρκεσε από τις 17 ως τις 22 Φεβρουαρίου 1976. Κατά τις συνομιλίες αυτές οι Τούρκοι επέμειναν στην αποδοχή από ελληνοκυπριακής πλευράς της διζωνικής ομόσπονδίας. Συμφωνήθηκε όμως, σ' αυτόν το γύρο, να υποβάλει κάθε πλευρά προτάσεις στον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ πάνω στα διάφορα θέματα του Κυπριακού, τις οποίες θα συζητούσαν στον επόμενο γύρο που είχε οριστεί τον Μάιο. Κατά τη διάρκεια του Ε' γύρου δεν διαπιστώθηκε καμία αλλαγή στις αντίστοιχες θέσεις των κοινοτήτων. Παράλληλα ο Γενικός Γραμματέας επανέλαβε την πρόταση που είχε υποβάλει στην πρώτη φάση των Διακοινοτικών περί επιστροφής ορισμένου αριθμού προσφύγων στις τρεις περιοχές που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Με τον τρόπο αυτό η πε-

ριοχή που κατέχουν τα τουρκικά στρατεύματα μειώνεται κατά 14%.

Μετά από τον Ε' γύρο ακολούθησε, όπως είναι γνωστό, η παραίτηση του Κληρίδη από τη θέση του διαπραγματευτή, και όρίστηκε νέος διαπραγματευτής ο Τάσος Παπαδόπουλος. Όπως περίπου είχε συμφωνηθεί, οι δύο πλευρές αντάλλαξαν προτάσεις στις αρχές Απριλίου 1976.

Οι προτάσεις του Απριλίου 1976

Οι προτάσεις που υποβλήθηκαν ήταν οι εξής:

Η ελληνοκυπριακή πλευρά, με έγγραφο της της 3.4.1976, προσδιόριζε πως οι νέες προτάσεις γίνονται με την προϋπόθεση, πρώτον, ότι το έδαφος της Δημοκρατίας θα είναι ενιαίο και αδιαίρετο, δεύτερον ότι θα τηρούνται χωρίς παρέκκλιση οι πρόνοιες των περί Κύπρου Ψηφισμάτων της Γενικής Συνέλευσης και του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Έθνων, και τέλος ότι θα δοθούν Ικανοποιητικές και αποτελεσματικές διενθείς εγγυήσεις. Συγκεκριμένα, η ελληνοκυπριακή πλευρά αποδέχτηκε σύστημα ομόσπονδης κυβέρνησης και καθόριζε την έδαφική πτυχή του θέματος, με βάση τις προτάσεις που είχε εισηγηθεί, ειδικά για λόγους ανθρωπιστικών, στον Α' και Β' γύρο των συνομιλιών της Βιέννης, ο Γενικός Γραμματέας των Η.Ε. Πρότεινε, δηλαδή, την επιστροφή τριών τουρκοκρατούμενων περιοχών, και καθόριζε την έκταση της υπό τουρκική διοίκηση περιοχής μέχρι 20% περίπου του εδάφους της Δημοκρατίας. Οι τουρκοκυπριακές προτάσεις υποβλήθηκαν στις 17.4.76. Βάσει των προτάσεων αυτών η Κύπρος θα γινόταν διζωνική Ομόσπονδη Κυπριακή Δημοκρατία, με δύο ισότιμα ομόσπονδα κράτη. Παράλληλα, η συμμετοχή του Έλληνοκυπριακού και Τουρκοκυπριακού κράτους στην κεντρική κυβέρνηση θα ήταν — σύμφωνα με τις προτάσεις αυτές — ίση. Όσον αφορά το έδαφικό, η τουρκοκυπριακή πλευρά δεν πρότεινε τίποτε το συγκεκριμένο. Εισηγήθηκε απλώς την έναρξη διαπραγματεύσεων για την αναπροσαρμογή της διαχωριστικής γραμμής που οφίσταται σήμερα.

Μετά την απόρριψη των προτάσεων αυτών, η Αμερικανική κ υβερ-

νηση ανέλαβε έντονη πρωτοβουλία για να βρεθεί τρόπος επαναδραστηριοποίησης των Συνομιλιών. Στο πλαίσιο αυτό τοποθετείται και η είσηγηση του Χ. Κίσιγγκερ, τόν Σεπτέμβριο του 1975 στα Η.Ε. Τά σημεία που άναφερε ο Κίσιγγκερ είναι τά εξής: α) Όποιαδήποτε διευθέτηση πρέπει να διασφαλίζει την ανεξαρτησία, την κυριαρχία και την εδαφική άκεραιότητα της Κύπρου. β) Η σημερινή διαχωριστική γραμμή πρέπει να άναπροσαρμαστειώστε να μειωθεί ή περιοχί που έλέγχεται τώρα από την τουρκική πλευρά. γ) Για την εδαφική διευθέτηση πρέπει να ληφθούν ύπόψη οι οικονομικές άνάγκες και τά άνθρωπιστικά συμφέροντα των δύο κοινοτήτων, και μαζί ή δυσχερή θέση εκείνων που παραμένουν πρόσφυγες. δ) Όποιαδήποτε συνταγματική διευθέτηση πρέπει να εξασφαλίζει συνθήκες με τίς όποιες οι δύο Κυπριακές κοιότητες θα μπορούν να ζούν ελεύθερα και να έχουν άποφασιστικό λόγο στις ύποθέσεις τους. ε) Πρέπει να συμφωνηθούν μέτρα άσφαλείας, τά όποια να επιτρέψουν την άποχώρηση των ξένων στρατιωτικών δυνάμεων, εκτός από εκείνες που παραμένουν στην Κύπρο σύμφωνα με διεθνείς άποφάσεις. Οι άρχές αυτές παρά την άοριστία των διατυπώσεών τους, συγκρούονται σε πολλά σημεία με τίς αντίστοιχες άποφάσεις του ΟΗΕ, ιδιαίτερα όσον άφορά την επιστροφή των προσφύγων στις έστιές τους και την άποχώρηση των ξένων στρατευμάτων. Ο Κίσιγγκερ έξαρτά την άποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από τή συμφωνία μεταξύ των δύο κοινοτήτων, ενώ οι άποφάσεις του ΟΗΕ μιλούν για ταχεία και χωρίς όρους άποχώρηση. Η άναφορά επίσης στους πρόσφυγες από τόν Χ. Κίσιγγκερ είναι άοριστη, όσον άφορά δέ τό εδαφικό χρησιμοποιεί τήν ίδια έκφραση που χρησιμοποιούν οι τουρκοκυπριακές προτάσεις.

Η συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς

Μετά τήν έκλογή τής νέας άμερικανικής κυβέρνησης, τό Κυπριακό βρίσκεται και πάλι στο κέντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος.

Με τίς νέες αυτές συνθήκες πραγματοποιήθηκαν οι δύο συναντήσεις Μακαρίου-Ντενκτάς και ή άποστολή Κλίφορντ.

Κατά τήν πρώτη συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς, που έγινε στις 27.1.1977 συζητήθηκε κυρίως τό

εδαφικό πρόβλημα. Ο Ντενκτάς πρόβαλε τότε άπαιτήσεις για 32,8% του εδάφους για τήν Τουρκοκυπριακή κοιότητα, ύποστηρίζοντας πώς αυτό αντίστοιχεί στο ποσοστό ιδιοκτησίας των Τουρκοκυπρίων. Ο Ντενκτάς ύποστήριξε επίσης τή δημιουργία μεταβατικής κεντρικής κυβέρνησης, τής οποίας οι έξουσίες να είναι σημαντικές. Κατά τά άλλα, δέχτηκε τήν ελευθερία διακίνησης, τό δικαίωμα εργασίας και τό δικαίωμα ιδιοκτησίας σ' όλόκληρο τό Νησί, ενώ για τό δικαίωμα εγκατάστασης, όπως και τό δικαίωμα κατοικίας, είπε ότι αυτά θα έξαρτηθούν από τή γενικότερη συμφωνία. Έκανε σαφές, έντούτοις, πώς δέν θα γυρίσουν όλοι οι πρόσφυγες στα σπίτια τους.

Στή δεύτερη συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς, που πραγματοποιήθηκε στις 12.2.1977, ο Μακάριος ανέλυσε λεπτομερώς τίς άπόψεις τής έλληνοκυπριακής πλευράς, και τόνισε ιδιαίτερα ότι για να βρεθεί βιώσιμη λύση, πρέπει να εξασφαλιστεί ή ένότητα του κράτους. Συμφωνία ύπήρξε τελικά μόνο στα εξής 4 σημεία: 1) Η μορφή του κράτους θα είναι μια ανεξάρτητη άδέσμευτη δικαιοκοινωνική δημοκρατία. 2) Τό εδαφος των κοινοτικών διοικήσεων να συζητηθεί στο φώς τής οικονομικής βιωσιμότητας, τής παραγωγικότητας και τής ιδιοκτησίας. 3) Τά θέματα τής ελεύθερης διακίνησης, ιδιοκτησίας, και άλλα παρόμοια, να συζητηθούν, άφου ληφθούν ύπόψη ή θεμελιώδης βάση του δι-κοινοτικού όμοσπονδιακού συστήματος και όρισμένες πρακτικές δυσκολίες που θα προκύψουν για τήν Τουρκοκυπριακή κοιότητα. 4) Οι έξουσίες και οι λειτουργίες τής κεντρικής κυβέρνησης να είναι τέτοιες που να εξασφαλίζουν τήν ένότητα τής χώρας, λαμβάνοντας ύπόψη τόν δι-κοινοτικό χαρακτήρα του κράτους. Συμφωνήθηκε, τέλος, να επαναληφθούν οι διακοινοτικές συνομιλίες στις 31.3.77, στη Βιέννη.

Σύγκριση τουρκοκυπριακών και έλληνοκυπριακών θέσεων

Συγκρίνοντας τίς διάφορες προτάσεις που έχουν ύποβληθεί κατά τή διάρκεια των Διακοινοτικών, σε σχέση πάντοτε με τίς άρχές που καθόρισαν τά ψηφίσματα των Ήνωμένων Έθνών, διαπιστώνουμε πώς εξακολουθεί να ύφίσταται μεγάλο

χάσμα άνάμεσα στις άπόψεις των Έλληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων.

Όσον άφορά τό πρόβλημα τής επιστροφής των προσφύγων, οι Τουρκοκυπριοί έχουν κάνει σαφή τή θέση τους, από τήν άρχή, πώς δέν θα επιτρέψουν τήν επιστροφή όλων των προσφύγων, παρά μονάχα ενός μικρού αριθμού γιατί —όπως ισχυρίζονται— εάν επιστρέψουν όλοι οι πρόσφυγες, οι Τουρκοκυπριοί δέν θα έχουν πιά τήν πλειοψηφία που επιδιώκουν στο βόρειο τμήμα του νησιού. Στο σημείο αυτό ή τουρκοκυπριακή πλευρά έμεινε αδιάλλακτη και έπίμονη σ' όλη τή διάρκεια των συνομιλιών. Η έλληνοκυπριακή πλευρά επέμεινε σχεδόν πάντοτε στην επιστροφή των προσφύγων στα σπίτια τους, χωρίς όμως να άποκλείει τή δυνατότητα —όπως προνοείται σαφώς στις προτάσεις τής 10ης Φεβρουαρίου 1975 και τής 3ης Άπριλίου 1976— σε όρισμένες περιοχές να ύπάρξει ρύθμιση ώστε οι Τουρκοκυπριοί να έχουν τήν πλειοψηφία. Παράλληλα, ο τρόπος με τόν όποιο αντιμετώπιζονται τώρα από τήν έλληνοκυπριακή πλευρά τά θέματα τής ελεύθερης διακίνησης, εγκατάστασης, ιδιοκτησίας κλπ., (τά όποια, όπως λέει τό άνακοινωθέν μετά από τή συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς, θα άποτελέσουν άντικείμενο διαπραγματεύσεως στο μέλλον) ύποδηλώνει ως ένα σημείο ότι δέν θα ύπάρξει πλήρης επιστροφή όλων των προσφύγων στις έστιές τους.

Όσον άφορά, κατά δεύτερο λόγο, τό πρόβλημα τής άποχώρησης των ξένων στρατευμάτων, οι Τουρκοί έχουν πάντοτε με συνέπεια έπιμείνει, ότι θα ύπάρξει σταδιακή άποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων, ή όποια θα ολοκληρωθεί μόνο μετά τή ρύθμιση του θέματος. Παράλληλα οι Τουρκοκυπριοί έπιμένουν ότι τά σώματα τής ΤΟΥΡΑΥΚ και τής ΕΛΔΥΚ θα παραμείνουν τελικά στο Νησί.

Αντίθετα ή έλληνοκυπριακή πλευρά έπιμένει να άποχωρήσουν όλα τά ξένα στρατεύματα από τήν Κύπρο, όπως έξάλλου προσδιορίζεται και από τά ψηφίσματα των Ήνωμένων Έθνών (τό τελευταίο, μάλιστα, ψηφισμα μιλά για άμεση άποχώρηση), δέν έχει όμως προτάξει τό θέμα αυτό στη συζήτηση του όλου προβλήματος.

Όσον άφορά, τρίτον, τό εδαφικό (τήν έκταση δηλαδή που θα έχει κάθε κοιότητα ύπό τή δική της διοίκηση), οι Τουρκοκυπριοί, ως τή συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς, έμειναν

ἀμετακίνητοι στις προτάσεις που είχαν υποβάλει ο Γκιουνές και ο Ντενκτάς στη Γενεύη τον Αύγουστο του 1974. Μόνον πρόσφατα, κατά την πρώτη συνάντηση Μακαρίου-Ντενκτάς, ή τουρκοκυπριακή πλευρά πρόβαλε το 32,8% σαν ποσοστό γής που διεκδικεί για τους Τουρκοκυπρίους.

Όσον αφορά, τέλος, το θέμα της μορφής του πολιτεύματος, ή τουρκοκυπριακή πλευρά επέμεινε πώς πρέπει να είναι διζωνική δημοσπονδία με άσθενη κεντρική κυβέρνηση, όπου θα αντιπροσωπεύονται εξίσου οι Έλληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι.

Αντίθετα, ή έλληνοκυπριακή πλευρά στο θέμα αυτό δεν έχει επιδείξει συνέπεια, και κάνει συνεχώς υποχωρήσεις. Ένώ δηλαδή τον Αύγουστο του 1974 είχε προτείνει λύση ενιαίου κράτους, σε μορφή λειτουργικής δημοσπονδίας, στις 10.2.1975 προτείνει πολυπεριφερειακή δημοσπονδία με ισχυρή κεντρική κυβέρνηση, και τον Απρίλιο του 1976 προτείνει ουσιαστικά μία μορφή διζωνικής δημοσπονδίας με ποσοστό 20% στους Τουρκοκυπρίους, ποσοστό που αντιπροσωπεύει ουσιαστικά την πληθυσμιακή τους αναλογία. Ύστερα όμως από τις συναντήσεις Μακαρίου-Ντενκτάς εγκαταλείπεται ή αρχή των πληθυσμιακών αναλογιών—αρχή που τουλάχιστον προσδιόριζε τη μειοψηφία και την πλειοψηφία—και υιοθετούνται νέες αρχές της ιδιοκτησίας της γής, της παραγωγικότητας του εδάφους και της βιωσιμότητας των δύο κοινοτήτων, που κάθε άλλο από συγκεκριμένες είναι, και πάνω στις οποίες έχουν ήδη διαφωνήσει οι δύο πλευρές.

Συμπεράσματα

Από τή σύντομη αυτή σύγκριση φαίνεται ότι ενώ ή τουρκοκυπριακή πλευρά έχει παραμείνει σταθερή στις αξιώσεις και τις επιδιιώξεις της, αντίθετα ή έλληνοκυπριακή πλευρά έχει απομακρυνθεί από τους στόχους της. Φαίνεται επίσης καθαρά ότι οι Τουρκοκύπριοι δεν επιδιώκουν μία δίκαιη και βιώσιμη λύση του κυπριακού προβλήματος, λύση που να ανταποκρίνεται στις στοιχειώδεις δημοκρατικές αρχές ή στάση ψηφίσματα και στον καταστατικό χάρτη του ΟΗΕ, αλλά ήν έπιβολή τετελεσμένων γεγονότων.

Η έλληνοκυπριακή υποχωρητικότητα οφείλεται, όπως είναι φυσικό, στη μειονεκτική διαπραγματευ-

τική της θέση. Οι Έλληνοκύπριοι κάθονται στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων προκαταβολικά μειωμένοι. Η στρατιωτική υπεροπλία της Τουρκίας με τήν παρουσία 40.000 Τουρκών στρατιωτών και 350 αρμάτων μάχης αποτελεί μόνιμη απειλή κατάληψης και της υπόλοιπης Κύπρου από τις τουρκικές δυνάμεις. Δεν υπάρχει βέβαια αμφιβολία πώς ή θέση των Έλληνοκυπρίων σε σύγκριση με τό 1974 έχει βελτιωθεί. Καί τουτό οφείλεται στο σθένος και τό δυναμισμό τόσο της Κυπριακής κυβέρνησης όσο και του Κυπριακού λαού που κατόρθωσε μέσα από τά συντρίμια του πολέμου να ξαναφτιάξει τήν οικόνομηία του τόπου και να ξαναοργανώσει όμαλή κοινωνική ζωή. Παράλληλα, στο διπλωματικό πεδίο ή έλληνοκυπριακή θέση αποκτά συνεχώς καινούριους υποστηρικτές και ή διεθνής κοινή γνώμη καταδικάζει ανεπιφύλακτα τόν τουρκικό έπεκτατισμό. Τά στοιχεία αυτά όμως δεν αποτελούν ακόμη ισχυρούς πόλους πίεσης στην Τουρκία ώστε να τήν αναγκάσουν να προχωρήσει σε συγκεκριμένες παραχωρήσεις. Η τουρκοκυπριακή πλευρά δεν έχει ακόμη απομονωθεί διεθνώς. Απεναντίας, ένας μεγάλος αριθμός χωρών, ιδιαίτερα της Δύσης, με τήν πολιτική που ακολουθεί, προσφέροντας στρατιωτικό όλικό και άλλη βοήθεια στην Τουρκία, ενισχύει τις τουρκικές αξιώσεις και ενθαρρύνει τήν έπεκτατική της πολιτική εις βάρος του έλληνισμού.

Τά συμφέροντα της Αμερικής και, κατ' επέκταση, των υπόλοιπων χωρών του ΝΑΤΟ, αποβλέπουν σε μία λύση που θα τους δίνει τήν ευκαιρία να έλέγχουν στρατιωτικά και πολιτικά τήν Κύπρο, και που εκφράζεται σαφέστατα στις προτάσεις που ό ίδιος ό Κίσινγκερ διατύπωσε στα Ένωμένα Έθνη τόν περασμένο Σεπτέμβριο. Αντίθετα ή Σοβιετική Ένωση, ενώ έχει επανειλημμένα τονίσει τό ενδιαφέρον της να παραμείνει ή Κύπρος ανεξάρτητο και άδέσμευτο κράτος, δεν δείχνει προθυμία να αναλάβει πρωτοβουλία ή ίδια για τήν επίλυση του προβλήματος, ούτε πός τήν κατεύθυνση της ιδέας της διεθνούς διάσκεψης που ή ίδια πρότεινε παλαιότερα, και αποδέχτηκαν ανεπιφύλακτα και ή Κύπρος και ή Ελλάδα. Τά ιδιαίτερα συμφέροντα που έχει λόγω της γεωγραφικής θέσης της Τουρκίας αλλά και ό συγκριτικά δευτερευόντος ρόλος που διαδραματίζει πιά ή ίδια στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου δεν της δίνουν τή δυνατότητα να παίξει

καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κυπριακών εξελίξεων.

Ο συσχετισμός αυτός των δυνάμεων αντανακλάται άπόλυτα στη διαδικασία των διακοινοτικών συνομιλιών. Παράγοντες όπως οι ΗΠΑ, τό ΝΑΤΟ και ή Κοινή Αγορά άσκούν πιέσεις για τή συνέχιση των συνομιλιών, γιατί με τόν τρόπο αυτό δίνεται διεθνώς ή εντύπωση ότι υπάρχει κάποια πρόοδος στο θέμα, γεγονός που δίνει τήν ευκαιρία επανάληψης της στρατιωτικής βοήθειας στην Τουρκία, από τις χώρες της Δύσης και ένδεχόμενα από τό Κογκρέσο. Η νέα κυβέρνηση των ΗΠΑ, που όπωσδήποτε παρουσιάζει στοιχεία διαφοροποίησης από τήν προηγούμενη κυβέρνηση του Φόρντ, τουλάχιστον όσον αφορά τόν τρόπο με τόν όποιο προωθεί τά συμφέροντά της, ένδιαφέρεται να υπάρχει και να λειτουργεί ένας συνεχής μηχανισμός διαπραγματεύσεων στο Κυπριακό, που θα της επιτρέψει ένεργό και αποτελεσματική μεσολάβηση στο μέλλον.

Η Σοβιετική Ένωση συγκατατίθεται στη διαδικασία αυτή των Διακοινοτικών διότι, όπως έχει επανειλημμένα τονίσει, βλέπει πώς ή λύση του Κυπριακού πρέπει να είναι προϊόν συμφωνίας των δύο κοινοτήτων της Κύπρου. Εκεί όπου έχει ίσως ιδιαίτερες αντιλήψεις, είναι στο θέμα των διεθνών έγγυθσεων, όπου θα προτιμούσε οι έγγυθσεις αυτές να δοθούν από τό Συμβούλιο Ασφαλείας των Ένωμένων Έθνών. Η Τουρκία όπως είναι φυσικό, ένδιαφέρεται να κρατήσει ανοικτό τό διάλογο γιατί με αυτό τόν τρόπο δίνει διεθνώς τήν εντύπωση πώς κάποια πρόοδος σημειώνεται στο θέμα, και χαλαρώνονται έτσι όποιες όπωσδήποτε πιέσεις θα μπορούσαν ένδεχόμενα να άσκηθούν πάνω της. Η ευαισθησία της Τουρκίας στο θέμα αυτό είναι ακόμη μεγαλύτερη σήμερα, σε περίοδο προεκλογικού άγωνα, όπου έπιθυμία των δύο μεγάλων τουρκικών κομμάτων φαίνεται πώς είναι να μη γίνει τό Κυπριακό προεκλογικό σύνθημα.

Τέλος, ή Τουρκία πιστεύει πώς ό χρόνος εργάζεται υπέρ αυτής, και ότι έτσι θα μπορέσει να αξιοποιήσει τά τετελεσμένα γεγονότα που δημιούργησε με τή βία. Καί ένόσω δεν άσκούνται ισχυρές πιέσεις πάνω της από τις μεγάλες δυνάμεις, ή Τουρκία φαίνεται άποφασισμένη να μήν υποχωρήσει από τις θέσεις της.

Μέ αυτά τά δεδομένα ή συνέχιση των διακοινοτικών συνομιλιών από έλληνικής και έλληνοκυπριακής

πλευρής παρουσιάζει μεγάλους κινδύνους. Τό Κυπριακό μέ τόν τρόπο αυτό εκφυλίζεται σέ έναν άτέρμονα διάλογο, και τό δλο θέμα μετατοπίζεται σέ πρόβλημα τετάρτης ή πέμπτης τάξης διεθνούς ενδιαφέροντος, ενώ παρέχεται ή εύχέρεια στην Τουρκία νά προχωρήσει στον εκτουρκισμό του βορείου τμήματος τής Κύπρου και νά προβεί στη δημιουργία περαιτέρω τελεσμένων γεγονότων και στην άλλοίωση του δημογραφικού χαρακτήρα του Νησιού.

Τό μεγάλο δίλημμα για την ελληνοκυπριακή πλευρά είναι αν την συμφέρει νά εγκαταλείψει τή διαδικασία των διακοινοτικών και, σέ τέτοια περίπτωση, ποιά άλλη εναλλακτική πορεία πρέπει νά ακολουθηθεί για την προώθηση των δικαίων της. Μέ τά σημερινά δεδομένα οι επιλογές για τους Έλληνοκυπρίους εμφανίζονται περιορισμένες. Η έκ νέου προσφυγή στα Ήνωμένα Έθνη μέ αίτημα την καταδίκη τής συνεχιζόμενης τουρκικής κατοχής τής Κύπρου και την επιβολή κυρώσεων στην Τουρκία είναι όπωσδήποτε σωστή πολιτική επιλογή. Είναι όμως σχεδόν βέβαιο πώς τά Ήνωμένα Έθνη θά παραπέμψουν και πάλι τό θέμα σέ διμερείς διαπραγματεύσεις. Αυτό βέβαια δέν σημαίνει πώς ή ενέργεια αυτή δέν πρέπει νά γίνει. Απεναντίας, μέ τις παροδίες συνθήκες επιβάλλεται νά γίνει νέα προσφυγή. Αλλά μιá νέα προσφυγή μπορεί νά γίνει αφού εξαντληθούν ως τόν Σεπτέμβριο όλες οι δυνατότητες πού προσφέρουν οι Διακοινοτικές. Όπωσδήποτε όμως ό μόνος δρόμος για ειρηνική διεύθυνση του προβλήματος είναι οι διαπραγματεύσεις. Τή διαδικασία αυτή πρέπει νά αξιοποιήσει ή ελληνική και ή ελληνοκυπριακή πλευρά όσο τό δυνατόν καλύτερα. Υπάρχουν πολλά μέτρα πού πρέπει νά ληφθούν τόσο στο διεθνές πεδίο όσο και στο έσωτερικό μέτωπο, πού θά βελτιώσουν σημαντικά τή διαπραγματευτική θέση των Κυπρίων.

Υπάρχουν σήμερα παράγοντες πού αν αξιοποιηθούν σωστά μπορούν νά λειτουργήσουν θετικά για την ελληνοκυπριακή πλευρά. Η πίεση από τό Κογκρέσο και ή έκθεση τής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου τής Εύρώπης αποτελούν τεράστια διπλωματικά όπλα στα χέρια των Έλληνοκυπρίων.

Τό γεγονός ότι διεθνώς εξακολουθεί νά αναγνωρίζεται ή κυβέρνηση Μακαρίου ως νόμιμη κυβέρνηση τής Κύπρου δίνει τεράστια πλεονεκτήματα στους Έλληνοκυπρίους, μεταξύ των οποίων είναι και ή εξασφάλιση βοήθειας και δανείων

από διεθνείς οργανισμούς και τράπεζες.

Στό έσωτερικό μέτωπο πρέπει νά ενταθούν οι προσπάθειες για άμυντική προπαρασκευή έτσι ώστε νά άποτραπεί τό ένδεχόμενο νέας σύγκρουσης. Πρέπει νά υπάρξει σωστός προγραμματισμός και όργάνωση τής οικονομίας του τόπου σέ βάσεις πού νά επιτρέψουν την άντοχή τής Κύπρου σ' έναν άγώνα πού νά μπορεί νά είναι μακροχρόνιος. Η πολιτική αυτή δέν είναι άλλη από αυτήν πού θά εμπόδιζε τή δημιουργία κοινωνικών διαφορών και πού θά αξιοποιήσει όλες τις δυνάμεις του τόπου στον άγώνα.

Στό διεθνές πεδίο πρέπει συνεχώς νά αξιοποιείται κάθε βοήθεια από όπουδήποτε προέρχεται, μέ συνεχή στόχο την πολιτική άπομόνωση τής Τουρκίας. Ιδιαίτερα πρέπει νά γίνει ή σωστή εκμετάλλευση των ψηφισμάτων των Η.Ε. και τής πρότασης τής Σοβιετικής Ένωσης για διεθνή διάσκεψη στο Κυπριακό. Πάνω απ' όλα όμως πρέπει νά ενισχυθούν οι σχέσεις Ελλάδας-Κύπρου. Η διαπραγματευτική θέση τής Κύπρου άπέναντι στην Τουρκία θά ενισχυθεί πολύ αν ή Ελλάδα δηλώσει άπερίφραστα και κατηγορηματικά πώς δέν θά άνεχθεί άλλες παραβιάσεις στην Κύπρο και ότι σέ μιá τέτοια περίπτωση θά θεωρήσει όποχρέωσή της τή στρατιωτική βοήθεια προς την Κύπρο. Παράλληλα ή Ελλάδα πρέπει νά πιστρατευθεί όλη τή διπλωματική της ύπηρεσία στο έξωτερικό για τή διαφώτιση και ενημέρωση τής διεθνούς κοινής γνώμης και των ξένων κυβερνήσεων πάνω στις άληθινές πτυχές του Κυπριακού. Στο σημείο αυτό πρέπει νά υπογραμμιστεί ή

άμηση συνάρτηση του κυπριακού προβλήματος μέ τά θέματα του Αιγαίου και του ελληνικού έναέριου χώρου. Ο κίνδυνος στο Αιγαίο αύξάνει όσο πού όποχωρητική είναι ή πολιτική τής Ελλάδας και τής Κύπρου στο Κυπριακό.

Στις συνομιλίες, τέλος, πρέπει άπαραίτητα νά προσδιοριστούν όρισμένα χρονικά όρια.

Πρέπει επίσης νά έπιμείνει ή ελληνοκυπριακή πλευρά νά ακολουθηθεί κατά τις συνομιλίες ή αξιολόγηση πού γίνεται από τά ψηφίσματα των Ήνωμένων Έθνών, και νά προτάξει τά θέματα άρχών, όπως είναι ή άποχώρηση των ξένων στρατευμάτων και ή επιστροφή όλων άνεξαιρέτως των προσφύγων σέ συνθήκες ασφάλειας στα σπίτια τους. Παράλληλα πρέπει τά θέματα τής ελεύθερης διακίνησης, εγκατάστασης και ιδιοκτησίας όλων των Κυπρίων νά διασφαλιστούν, και τότε μόνο νά προσδιοριστούν σέ χάρτη τά γεωγραφικά όρια των δυο κοινοτικών διοικήσεων.

Μόνο έτσι θά δημιουργηθεί τό κατάλληλο κλίμα γαλήνης στο όποιο θά μπορέσουν νά διεξαχθούν οι διακοινοτικές συνομιλίες και νά προσδιοριστούν οι έξουσίες τής κεντρικής κυβέρνησης, οι όποιες πρέπει νά διασφαλίζουν την ενότητα του κράτους όπως έχει επανειλημμένα τονίσει ό Πρόεδρος Μακάριος.

Παράλληλα ό άγώνας πρέπει νά συνεχίζεται μέ την ήθική προετοιμασία του λαού πού πρέπει νά είναι έτοιμος νά άντιμετωπίσει και νέο άδιέξοδο και νέες κρίσεις.

Άπρίλιος 1977

ΞΑΝΑΚΥΚΛΟΦΟΡΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Monthly Review

- η φυσική της σοβιετικής κοινωνίας & οι προοπτικές της
- βιετναμ: πού βαδίζει τι οκεφτεται
- ιμπεριαλισμός & εθνικό ζήτημα
- καπιταλισμός & μεταναστευση

Τό πρόβλημα τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσης: ἀναπτυξιακή λογική καί ἰδεολογίες

τῆς Ἄνας Φραγκουδάκη

Μετά ἀπό πολὺμηνες διεργασίες ψηφίστηκε πρὶν ἀπὸ ἓνα μῆνα στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὴν Τεχνικὴ Ἐκπαίδευση, πού ὀλοκληρώνει τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τῆς κατώτατης καί μέσης σχολικῆς βαθμίδας. Οἱ συζητήσεις πού ἔγιναν καί τὰ κείμενα πού γράφτηκαν σχετικὰ μὲ τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ περιέχουν κρίσεις σὲ μεγάλο βαθμὸ παραπλανητικῆς, τόσο ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτῆς ὅσο καί ἀπὸ τοὺς πολέμιους του. Οἱ λαθεμένες αὐτῆς ἀξιολογήσεις ἐμπόδισαν τὴν κατανόηση τῆς σημασίας αὐτοῦ τοῦ νομοσχεδίου καί ἀνέστειλαν κάθε δυνατότητα παρέμβασης πρὸς βελτιωτικὲς ἀλλαγές του. Τώρα πού ψηφίστηκε καί ἔγινε νόμος δίχως νὰ βελτιωθεῖ, χῆσιμο θὰ ἦταν νὰ γίνῃ κατανοητὸ τί σημαίνει καί τί ἀλλαγές θὰ ἔφερνε ἡ εφαρμογὴ του, ἐφόσον μπορέσει νὰ εφαρμοστεῖ, πράγμα πού δέν εἶναι καθόλου ἀτονόητο.

Ἡ νομοθετικὴ προσπάθεια γιὰ τὴ δημιουργία Τεχνικῆς Ἐκπαίδευσης δέ γίνεται γιὰ πρώτη φορά. Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ 1964 ὀλοκληρωνόταν μὲ τὸ νομοσχέδιο «περὶ τεχνικῆς παιδείας», πού συμπλήρωνε τὴν νόμο «περὶ γενικῆς» καί μετέτρεπε τὴ σχολικὴ πυραμίδα σ' ἓνα νέο σύνολο. Τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ κατατέθηκε στὴ γραμματεία τῆς Βουλῆς τὸ Μάιο τοῦ 1965, ἀλλὰ μεσολάβησε ἡ κρίση τοῦ Ἰουλίου καί δέν ψηφίστηκε ποτέ.

Ὁ σημερινὸς νόμος 576, πού δημοσιεύτηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τῆς 13ης Ἀπριλίου 1977 (φύλλο 102), γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἴδια ἀναπτυξιακὴ λογικὴ πάνω στὴν ὁποία στηρίχτηκε τὸ νομοσχέδιο τοῦ 1965. Ἐχει πάντως μία τουλάχιστον οὐσιαστικὴ διαφορὰ πού κάνει τὸ σημερινὸ νόμο, ὅπως θὰ δοῦμε, κοινωνικὰ δικαιοτέρο.

Ἡ ὑπόμνηση τοῦ νομοσχεδίου τοῦ 1965 γίνεται γιὰ τὴ λήθη πάνω σὲ τέτοια θέματα ἐμποδίζει τὰ γενικότερα κοινωνικὰ συμπεράσματα καί ὀδηγεῖ σὲ ἔρμηνειες διαστρεβλωτικῆς. Εἶναι πολὺ χρήσιμο νὰ θυμόμαστε πὼς τὸ νομοσχέδιο ἐκεῖνο στηριζόταν στὴν ἴδια κοινωνικὴ τάση πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἀστικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Νὰ θυμόμαστε ἀκό-

μα ὅτι ἡ κακὴ δικτατορία δέν ἦταν ὁ μόνος ἐχθρὸς τῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1964, καθὼς ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ ἀναστέλλεται τὸ Μάιο τοῦ 1965, δύο δηλαδὴ χρόνια προτοῦ δοθεῖ στὴν ἔκτακτη ἐξουσία ἡ εὐκαιρία νὰ τὴν καταστρέψῃ ὀλότελα. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ διατήρηση τῆς μνήμης μᾶς βοηθᾷ νὰ σκεφτόμαστε καί μὲ ἔννοιες κοινωνικῆς, ὄχι μόνον μὲ δρους πολιτικοῦς.

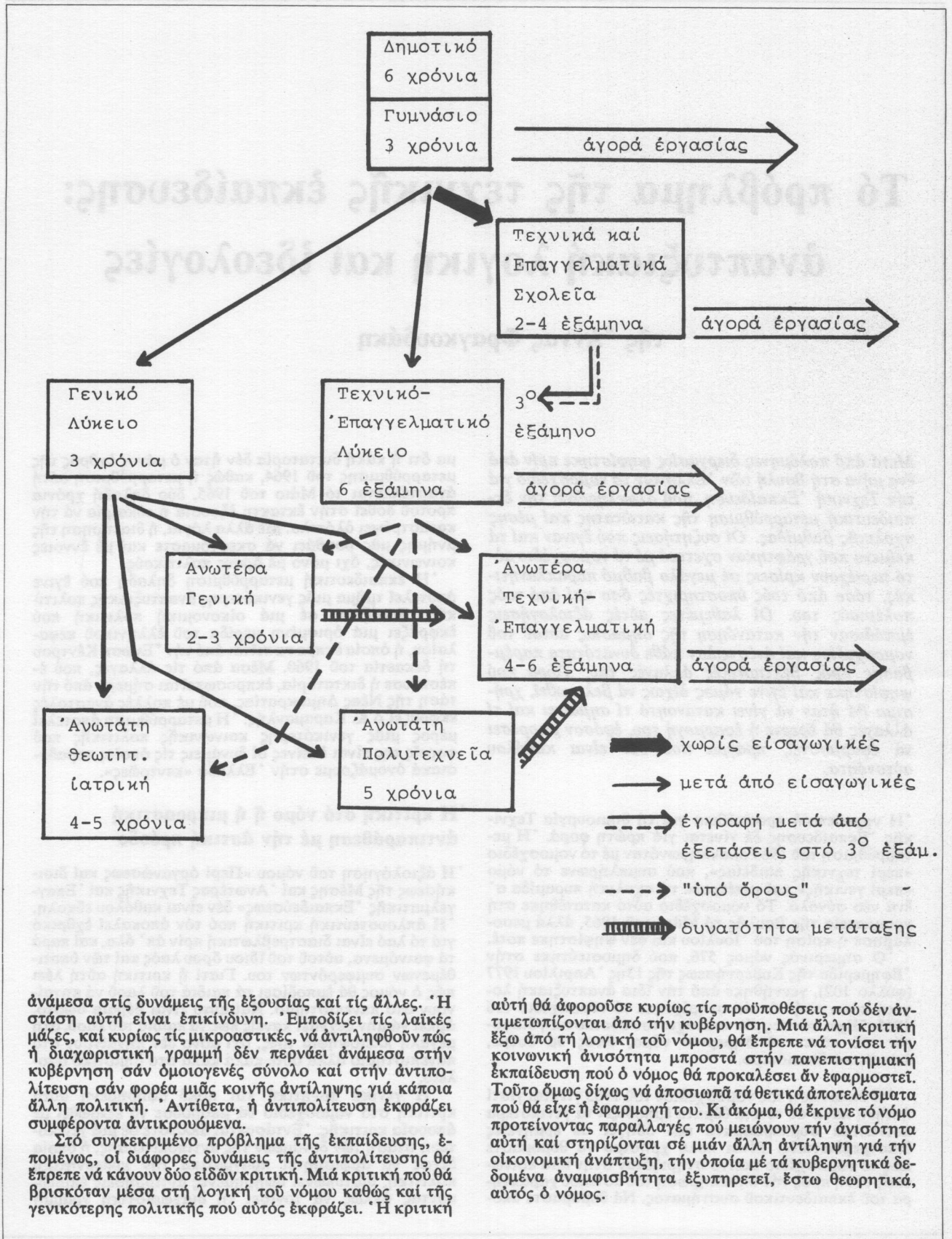
Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση δηλαδὴ πού ἔγινε ἀποτελεῖ τμήμα μᾶς γενικότερης ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς. Βασίζεται σὲ μιά οἰκονομικὴ πολιτικὴ πού ἐκφράζει μιά ὀρισμένη μερίδα τοῦ ἑλληνικοῦ κεφαλαίου, ἡ ὁποία ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὴν Ἐνωσὴ Κέντρου τῆ δεκαετία τοῦ 1960. Μέσα ἀπὸ τὶς ἀλλαγές, πού ἐπέσπευσε ἡ δικτατορία, ἐκπροσωπεῖται σήμερα ἀπὸ τὴν τάση τῆς Νέας Δημοκρατίας, πού μὲ πολλὰ ἀναστολές ἐκφράζει ὁ Κ. Καραμανλῆς. Ἡ μεταρρύθμιση ἀποτελεῖ μέρος μᾶς γενικότερης κοινωνικῆς πολιτικῆς πού φορεῖς τῆς εἶναι ἐκεῖνες οἱ δυνάμεις τὶς ὁποῖες παραδοσιακὰ ὀνομάζουμε στὴν Ἑλλάδα «κεντρῶες».

Ἡ κριτικὴ στό νόμο ἢ ἡ μικροαστικὴ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν ἀστικὴ πρόοδο

Ἡ ἀξιολόγηση τοῦ νόμου «Περὶ ὀργανώσεως καί διοικήσεως τῆς Μέσης καί Ἀνωτέρας Τεχνικῆς καί Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσως» δέν εἶναι καθόλου εὐκολή.

Ἡ ἀπλουστευτικὴ κριτικὴ πού τὸν ἀποκαλεῖ ἐχθρικό γιὰ τὸ λαὸ εἶναι διαστρεβλωτικὴ πρὶν ἀπ' ὅλα, καί παρὰ τὰ φαινόμενα, αὐτοῦ τοῦ ἴδιου δρου λαὸς καί τῶν ὑποτιθέμενων συμφερόντων του. Γιατί ἡ κριτικὴ αὐτὴ λείπει πὼς ὁ νόμος θὰ ἐμποδίσει τὰ παιδιά τοῦ λαοῦ νὰ πηγαίνουν στό πανεπιστήμιο. Καί αὐτὸ εἶναι βέβαια σωστό, ἀρκεῖ νὰ μὴν ξεχνᾷ κανεὶς πὼς τὰ παιδιά τοῦ λαοῦ, στὴ μεγάλη πλειοψηφία τους, ὄχι μόνον δέν πηγαίνουν στό πανεπιστήμιο ἀλλὰ οὔτε καλὰ καλὰ στό δημοτικὸ σχολεῖο.

Ἡ γενικὰ ἀρνητικὴ καί πολὺ ἀφηρημένη αὐτὴ κριτικὴ στό νομοσχέδιο θὰ μπορούσε νὰ ἐξισωθεῖ μὲ ἀπουσία κριτικῆς. Ἐντάσσεται ἄλλωστε σὲ μιά γενικότερη στάση τῶν δυνάμεων τῆς ἀντιπολίτευσης, ἡ ὁποία δίχως νὰ ἀμφισβητεῖ πραγματικὰ τὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ, διατυπώνει ἀφηρημένες ἀντιρρήσεις ἐπιδιώκοντας ἀπλῶς νὰ τονίσει τὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ

ανάμεσα στις δυνάμεις της εξουσίας και τις άλλες. Η στάση αυτή είναι επικίνδυνη. Εμποδίζει τις λαϊκές μάζες, και κυρίως τις μικροαστικές, να αντιληφθούν πώς ή διαχωριστική γραμμή δεν περνάει ανάμεσα στην κυβέρνηση σαν όμοιογενές σύνολο και στην αντιπολίτευση σαν φορέα μιάς κοινής αντίληψης για κάποια άλλη πολιτική. Αντίθετα, η αντιπολίτευση εκφράζει συμφέροντα αντικρουόμενα.

Στό συγκεκριμένο πρόβλημα της εκπαίδευσης, επομένως, οι διάφορες δυνάμεις της αντιπολίτευσης θα έπρεπε να κάνουν δύο ειδών κριτική. Μία κριτική που θα βρισκόταν μέσα στη λογική του νόμου καθώς και της γενικότερης πολιτικής που αυτός εκφράζει. Η κριτική

αυτή θα αφορούσε κυρίως τις προϋποθέσεις που δεν αντιμετωπίζονται από την κυβέρνηση. Μία άλλη κριτική έξω από τη λογική του νόμου, θα έπρεπε να τονίσει την κοινωνική ανισότητα μπροστά στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση που ο νόμος θα προκαλέσει αν εφαρμοστεί. Το ίδιο όμως δίχως να αποσιωπά τα θετικά αποτελέσματα που θα είχε η εφαρμογή του. Και ακόμα, θα έκρινε το νόμο προτείνοντας παραλλαγές που μειώνουν την ανισότητα αυτή και στηρίζονται σε μιάν άλλη αντίληψη για την οικονομική ανάπτυξη, την οποία με τα κυβερνητικά δεδομένα αναμφισβήτητα εξυπηρετεί, έστω θεωρητικά, αυτός ο νόμος.

Ἡ διπλή αὐτή κριτική πού δέν ἔγινε, ἄφησε μιά γενική ἐντύπωση ἠθικῆς καταδίκης γιά ἓνα νόμο πού ἄν ἐφαρμοζόταν θά ἐξυπηρετοῦσε ὀπωσδήποτε καί ἀποτελεσματικά μιά γενικότερη πολιτική ἀστικής ἀνάπτυξης, ὅπως τή βλέπει ἓνα μέρος τῆς κυβέρνησης καί ἓνα μέρος τῆς ἀντιπολίτευσης. Ἡ γενική αὐτή ἐντύπωση ἠθικῆς καταδίκης εἶναι ἐπομένως γιά τό μέρος αὐτό τῆς ἀντιπολίτευσης ἀπλῶς δημαγωγική. Γιά τό ἄλλο μέρος, γιά τίς δυνάμεις ἐκεῖνες πού ἀμφισβητοῦν θεωρητικά τή γενικότερη κοινωνική πολιτική, στό βαθμό πού ἀμφισβητοῦν τήν ἴδια τήν ἀστική δομή τῆς κοινωνίας, ἡ στάση τους ἀπέναντι στό νόμο θά ἔπρεπε νά εἶναι, καθῶς μάλιστα μέσα στή σημερινή ἰσορροπία δέν διεκδικοῦν τήν πολιτική ἐξουσία, ἀντίστοιχη μέ τή δική τους λογική. Θά ἔπρεπε ὄχι νά κατακρίνουν τό νόμο, ἀλλά νά κατακρίνουν τήν ἀναπτυξιακή λογική στήν ὁποία στηρίζεται, ἀντιπροτείνοντας, ἔστω καί θεωρητικά, μίαν ἄλλη ἀναπτυξιακή λογική καί μίαν ἄλλη ἀντίληψη γιά τήν κοινωνική λειτουργία τοῦ σχολείου καί τήν κοινωνική χρησιμότητα τῆς γνώσης.

Ἡ ὁποία δηλαδή ἀξιολόγηση προϋποθέτει τουλάχιστον τήν περιγραφή τῆς κατάστασης πού ὁ νόμος ἐρχεται νά ἀλλάξει.

Ἡ σχολική πυραμίδα, τήν ὁποία καταργεῖ ὁ χτεσινός αὐτός νόμος, ἀποτελεῖται ἀπό ἕξι χρόνια δημοτικά, πού ὀδηγεῖ στό ἐξάχρονο γυμνάσιο, πού μέ τή σειρά του δέν ὀδηγεῖ παρά στό πανεπιστήμιο. Ἀποτελεῖται παράλληλα ἀπό τά λεγόμενα «κατώτερα» τεχνικά-ἐπαγγελματικά σχολεῖα, καταφύγιο γιά ὄσους «δέν παίρνουν τά γράμματα», μέ διπλώματα δίχως καμιά ἀξία. Ἀποτελεῖται ἀκόμα ἀπό τά λεγόμενα «μέσα» τεχνικά-ἐπαγγελματικά σχολεῖα, στήν πλειοψηφία τους ἰδιωτικά, ἀνεπαρκέστατα καί κάκιστα ὀργανωμένα, καταφύγιο γιά ὄσους ἐγκαταλείπουν τό γυμνάσιο στά τρία πρῶτα χρόνια. Καί τέλος τίς σχολές Ὑπομηχανικῶν.

Αὐτή λοιπόν τή σχολική πυραμίδα ἐρχεται ὁ νόμος νά καταργήσει. Τό κυριότερο μάλιστα εἶναι ὄχι ἡ μεσαιωνική δομή της ἀλλά τά ἀποτελέσματα τῆς λειτουργίας της. Μέ τήν πυραμίδα αὐτή ἔχουμε 14% ἀναλόγητους, ἐνῶ τό ποσοστό γιά τίς γυναῖκες ἀνεβαίνει στό κοινωνικά ἀπαράδεκτο ὕψος τοῦ 21,6%. Τό 1/6 λοιπόν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας βάζει σταυρό στή θέση τῆς ὑπογραφῆς. Τό 1/4 βάζει ἀπλῶς τήν ὑπογραφή του καί κατατάσσεται ἀπό τή στατιστική ὑπηρεσία στή στήλη «ἤμι-ἀναλόγητοι»: τό 25% τοῦ συνόλου τῶν κατοίκων ἔχουν φοιτήσει στό δημοτικό σχολεῖο ἀλλά δέν τό ἔχουν τελειώσει. Ἄν προσθέσουμε τό 14 στό 25 διαπιστώνουμε χονδρικά πῶς τό 40% τοῦ ὅλκου πληθυσμοῦ, ὁ μισός σχεδόν λαός «μορφώνεται» ἀπό τέσσερα χρόνια ἔως καθόλου, βρίσκεται δηλαδή τόσο μακριά ἀπό ἐκπαιδευτικά νομοθετικά διλήμματα, ὥστε θά ἔβρισκε σίγουρα γελοῖο τό ἐπιχείρημα πού λέει πῶς ὁ νόμος τοῦ ἐμποδίζει τήν πρόσβαση στά Α.Ε.Ι.

Ἡ ἐκπαιδευτική πάντως ἀθλιότητα τῆς κοινωνίας μας δέν ἀφορᾷ φυσικά μόνο ἐκεῖνους πού δέν πηγαίνουν οὔτε καν στό ἐξάχρονο δημοτικό. Ἄν ἀσχοληθοῦμε μέ ὄσους παίρνουν τό ἀπολυτήριο τοῦ δημοτικοῦ, διαπιστώνουμε ὅτι 22% ἀπό αὐτούς φοιτοῦν σέ σχολεῖα μονοθέσια καί διθέσια (186.493 μαθητές σέ σύνολο 835.307, κατά τήν ΕΣΥΕ γιά τό σχολικό ἔτος 1971-72).

Ἀπό τοὺς ἀποφοίτους τοῦ δημοτικοῦ, ἓνα ὑψηλό ποσοστό, πάνω ἀπό 60%, γράφεται στό γυμνάσιο, μὴν ἔχοντας καταφανῶς ἄλλη ἐπιλογή. Ἀπό αὐτούς τώρα πού, ἔχοντας τελειώσει τό ἐξάχρονο δημοτικό, δέν βγαίνουν κατευθείαν στήν ἀγορά ἐργασίας ἀλλά ἀποτελοῦν μέρος τοῦ μαθητικοῦ πληθυσμοῦ, τό 81% βρίσκεται στή γενική ἐκπαίδευση, καί μόνο τό ὑπόλοιπο 19 στήν τεχνική-ἐπαγγελματική. Ἀπό τή συντριπτική αὐτή πλειοψη-

φία, πού βρίσκεται στό γενικό γυμνάσιο, οἱ μισοί περίπου θά φτάσουν στό ἀπολυτήριο, ὅπου πάλι καταφανῶς, καί ὅπως ὅλοι ξέρουν, δέν τοὺς μένει ἄλλη ἐπιλογή ἀπό τό πανεπιστήμιο. Οἱ ἄλλοι μισοί (πρόκειται πράγματι γιά τοὺς μισούς, τό 50% περίπου τῶν ἐγγεγραφομένων στό γυμνάσιο ἐγκαταλείπει τίς σπουδές γύρω στόν τρίτο χρόνο) βγαίνουν στήν ἀγορά ἐργασίας, ἔχοντας ὑποφέρει μέ κάμποσα ἀρχαῖα καί ἄλλα γνωστά, δίχως κανένα ἐφόδιο οὔτε τυπικό οὔτε οὐσιαστικό, καί ἐπιπλέον μέ τήν αἴσθηση τῆς ἀποτυχίας.

Μιά πολύ χοντροκομμένη ἀριθμητική ἀξιολόγηση τῶν παραπάνω μᾶς δείχνει πῶς ἀπό τοὺς 100 Ἑλληνες: οἱ 40 περίπου δέν φτάνουν στό ἀπολυτήριο τοῦ δημοτικοῦ, ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους 60 πού φτάνουν: οἱ 40 μπαίνουν στό γυμνάσιο, κι ἀπ' αὐτούς τοὺς 40: οἱ 20 τό τελειώνουν. Πρόβλημα ἀνώτερων σπουδῶν μαινει λοιπόν γι' αὐτούς τοὺς 20. Οἱ ὑπόλοιποι 80 βρίσκονται στήν ἀγορά ἐργασίας χωρίς κατάρτιση οὔτε γενική οὔτε εἰδική καί δίχως καμιά κατοχύρωση, δηλαδή δίχως στοιχειώδη μόρφωση καί δίχως ἐπάγγελμα.

Οὐσιαστική λοιπόν παρέμβαση σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό νόμο πού ψηφίστηκε θά ἀποτελοῦσε ἡ περιγραφή τῶν προϋποθέσεων πού θά ἔδιναν τή δυνατότητα νά ἐφαρμοστεῖ στό μικρότερο δυνατό χρονικό διάστημα ἡ γενικότερη τῆς 9χρονης ὑποχρεωτικῆς φοίτησης —εἶναι ἀξιοπεριεργο πού κανένας δέν τό θεωρεῖ πρόβλημα πρωτεύον, ἡ κυβέρνηση βρίσκει ἀρκετό πού τό νομοθέτησε, ἡ ἀντιπολίτευση δέν θέλει νά φθαρεῖ σέ συζητήσεις ὅπου δέν μπορεῖ νά διαφωνεῖ μέ τά νομοθετούμενα, σάν νά μὴν ὑπῆρχε ἡ πραγματικότητα σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ἐξάχρονη ἐκπαίδευση δέν ἐφαρμόζεται σήμερα, κι ἄς ἔχει νομοθετηθεῖ πρὶν τόσα χρόνια.

Ὅσο γιά τά τεχνικά σχολεῖα, θά ἔπρεπε νά διατυπωθοῦν ἐκεῖνες οἱ κριτικές, ἐκεῖνες οἱ προϋποθέσεις πού θά ἀντιστάθμιζαν ὅσο γίνεται περισσότερο τήν κοινωνική ἀνισότητα ἡ ὁποία θά προσανατολίσει τά παιδιά ἀπό ἀδικημένες οἰκονομικά τάξεις πρὸς τὰ Τεχνικά-Ἐπαγγελματικά σχολεῖα, πράγμα πού θά γίνει ἐάν καί ἐφόσον ἡ μεταρρύθμιση ἐφαρμοστεῖ στό σύνολο της καί δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις γιά τή λειτουργία της —θά ἔρθουμε στό θέμα αὐτό παρακάτω.

Ὑπάρχει κι ἓνα ἄλλο πρόβλημα. Στήν ἐλληνική κοινωνία, ἐδῶ καί πολλές δεκαετίες, τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσης, τή στροφή πρὸς τίς θετικές ἐπιστήμες, τή μετατροπή τοῦ προγονόπληκτου καί ἀποστειρωμένου ἀπό ὅλα τά μικρόβια τῆς γνώσης καί τῆς κριτικῆς σκέψης ἐλληνικοῦ γυμνασίου σέ μοχλό τῆς ἀνάπτυξης, ὅλα τούτα τά διεκδικοῦν φιλελεύθερες δυνάμεις. Ἀπό τό 1929 ὡς τό 1964, τίς διεκδικήσεις αὐτές καταπολεμοῦν ὄσοι φοβοῦνται ὅτι ἡ κοινωνική κίνηση θά συμπαρασύρει ὀλόκληρο τό κοινωνικό οἰκοδόμημα σέ πτώση. Δέν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι ἀπό τόν καιρό τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἡ μεταρρυθμιστική αὐτή τάση στήν ἐκπαίδευση ξαναεμφανίζεται μετά τίς οἰκονομικές ἀλλαγές τῆς δεκαετίας 1950-1960, ὅταν δηλαδή μιά μερίδα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἀφοῦ τό κλονιζόμενο κοινωνικό οἰκοδόμημα ἔχει σχετικά ἰσορροπήσει προτείνει μιά οἰκονομική πολιτική ἡ ὁποία, μέ χίλιες ἀντιφάσεις καί ἄλλες τόσες ἀναστολές, τείνει πρὸς κάποιον ὀρθολογικό προγραμματισμό μιάς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης.

Ἡ πρόθεση τῶν νομοθετῶν πάνω σ' αὐτό εἶναι σαφής. Ἡ παράγραφος 8 τοῦ ἀρθροῦ 1 τοῦ νόμου πού μᾶς ἀπασχολεῖ γράφει: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Τεχνικῆς καί Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσως γίνεται βάσει Πενταετοῦς Προγράμματος, ἐκπονουμένου ὑπό τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καί Ἐκπαιδευτικῶν καὶ Ἐντασσόμενου εἰς τό ἐν γένει πρόγραμμα ἀναπτύξεως τῆς

χώρας». Τεχνοκρατική είναι λοιπόν, θεωρητικά τουλάχιστον, η τάση με την έννοια ότι επιδιώκει, ή έστω διατυπώνει την επιδίωξη, να προγραμματίσει τις ανάγκες της οικονομίας και της αγοράς εργασίας και να μεθοδεύσει και να προσανατολίσει τις σπουδές αλλά και τους σπουδάζοντες με στόχο την αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση των αναγκών αυτών.

Η αναπτυξιακή αυτή λογική δεν μπορεί να πολεμηθεί με ήθικοπολιτικούς αφορισμούς. Δεν μπορεί να αμφισβητείται η οικονομική ανάπτυξη, παρά μόνο η κατεύθυνσή της και οι στόχοι της. Δεν μπορεί να αμφισβητείται η αρχή να εξυπηρετεί το εκπαιδευτικό σύστημα τις ανάγκες της οικονομίας, αλλά η κατεύθυνση της οικονομίας και η κοινωνική βάση των αναγκών της. Όσο για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, στον τεχνοκρατικό όρθολογισμό δεν μπορεί να αντιπαρατεθεί παρά η αντίληψη που θέτει το πρόβλημα της κοινωνικής χρησιμότητας της γνώσης, καθώς και η διεκδίκηση των προϋποθέσεων που θα αναστέλλουν και θα αμβλύνουν την κοινωνική και οικονομική ανισότητα αντί να την τονίζουν, όπως την τονίζει ο τεχνοκρατικός όρθολογισμός —θα ξαναρθούμε στο θέμα αυτό παρακάτω.

Τί επιδιώκει ο νόμος ή η ταξική λογική της προόδου

Ο νόμος για την τεχνική εκπαίδευση μετατρέπει σε «διπλή» την εκπαιδευτική πυραμίδα. Κατασκευάζει δηλαδή στη θέση του ενός αγωγού (ο οποίος αφήνει την πλειονοπία των παιδιών έξω από το σχολείο), δύο κύριους αγωγούς (οι οποίοι τείνουν να ενσωματώσουν το σύνολο των παιδιών) και οι οποίοι οδηγούν ο ένας στα Τεχνικά—Επαγγελματικά Σχολεία και ο άλλος στα πανεπιστήμια και τα πολυτεχνεία.

Η νέα σχολική πυραμίδα θα μπορούσε να διαγραφεί με το παρακάτω σχήμα:

Όπως φαίνεται, ο βασικός σταθμός του δεξιού αγωγού (τεχνική) είναι τα Τεχνικά—Επαγγελματικά Σχολεία, που τοποθετούνται ανάμεσα στο γυμνάσιο και το λύκειο, όπου οι απόφοιτοι του γυμνασίου γράφονται χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις και φοιτούν για ένα έως δύο χρόνια. Πρόκειται για το βασικό σταθμό, καθώς η πυραμίδα τείνει να προκαλέσει στο τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης τρία ρεύματα: ένα μαζικό προς τα Σχολεία αυτά, και δύο πολύ μικρότερα: το ένα από το γενικό λύκειο προς την ανώτατη εκπαίδευση και το άλλο από το τεχνικό λύκειο προς την «άνωτερη» τεχνική-επαγγελματική. Για να επιτευχθεί ο παραπάνω σκοπός: α) η έγγραφη στα Τεχνικά—Επαγγελματικά Σχολεία γίνεται χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις, και β) η έγγραφη στο τεχνικό λύκειο γίνεται για τους αποφοίτους των Σχολείων αυτών μετά από εισαγωγικές εξετάσεις αλλά *κατευθείαν στο τρίτο εξάμηνο*, δηλαδή στη μέση των σπουδών.

Η γέφυρα αυτή θα σπρώξει προς τα Τεχνικά—Επαγγελματικά Σχολεία όχι μόνο εκείνους από τους μαθητές που θα αμφιβάλουν για τη δυνατότητά τους να πετύχουν στις εξετάσεις του γενικού ή του τεχνικού λυκείου, αλλά και εκείνους που τα κριτήριά τους τα καθορίζουν αίτια αόστηρά κοινωνικά και οικονομικά. Και το ίδιο γιατί τους προσφέρεται μαζί με τη θεωρητική δυνατότητα να τελειώσουν το λύκειο μια επαγγελματική εξασφάλιση που θα βαρύνει στην επιλογή. Έτσι, κοινωνικοί και οικονομικοί καθαρά παράγοντες θα σπρώξουν τους λιγότερο προνομιούχους προς τα Σχολεία αυτά, ανεξάρτητα με την ικανότητα που και αυτή δεν είναι καθόλου κοινωνικά ουδέτερη.

Ένας από τους βασικούς θεωρητικούς και πρωτεργάτες εδώ και πολλά χρόνια της μεταρρυθμιστικής αυτής αντίληψης, ο Ε. Π. Παπανούτσος, έγραφε πρόσφατα, με τίτλο «Επαγγελματικά σχολεία: είναι συμφέρουσα ή στροφή προς την τεχνική εκπαίδευση» (στο *Βήμα* 20.2.77), τα παρακάτω: «Και όμως ακούστηκε από το στόμα πολιτικών (...) η αντίρρηση ότι πίσω από το σύστημα τουτο υπάρχει η ύστεροβουλία ν' ανακοπεί ο δρόμος των παιδιών του λαού προς τις ανώτερες—πανεπιστημιακού επιπέδου—σπουδές, για να τραπούν προς τα τεχνικά σχολεία, επειδή τα μονοπώλια στην Ελλάδα χρειάζονται πολλούς και φτηνότερα πληρωνόμενους τεχνίτες».

Μπορεί ο συγγραφέας να έχει δίκιο για την ύστεροβουλία, με την έννοια ότι τα κοινωνικά δεδομένα και οι πολιτικές αποφάσεις δεν έχουν ήθικη διάσταση, ούτε επιδέχονται ήθικη αξιολόγηση. Ο δρόμος όμως προς τις πανεπιστημιακές σπουδές των λίγων παιδιών από φτωχά κοινωνικά στρώματα, που σήμερα ανεβαίνουν ως εκεί, θα ανακοπεί *όπωσδήποτε* και μάλιστα με μαθηματική ασφάλεια, εάν η μεταρρύθμιση εφαρμοστεί ολοκληρωμένα για κάμποσα χρόνια.

Η πυραμίδα που ζωγραφίσουμε ρέπει σαφώς προς τα δεξιά, από το γενικό στο τεχνικό, ενώ η αντίθετη φορά δεν εξασφαλίζεται ούτε καν τυπικά. Έτσι, από τη στιγμή που θα γίνει η επιλογή προς τον ένα ή τον άλλο αγωγό, ο δρόμος εκείνων που θα ακολουθήσουν τον τεχνικό είναι αποφασισμένος: δεν θα φτάσουν ποτέ πάνω από τα Τεχνικά—Επαγγελματικά Σχολεία. Στο σημείο αυτό θα έπρεπε να σημειώσουμε παρενθετικά ότι η πυραμίδα είναι, όπως αναφέραμε στην αρχή, δικαιότερη από το 1965. Τοποθετεί την επιλογή στα 15 χρόνια, ενώ το νομοσχέδιο του '65 προέβλεπε δύο τύπους γυμνασίου, γενικό και τεχνικό, και απαιτούσε την επιλογή στα 12 χρόνια. Η διαφορά αυτή είναι ουσιαστική γιατί η ηλικία στην οποία οι μαθητές αναγκάζονται να κάνουν τη βασική επιλογή κατεύθυνσης έχει μεγάλη σημασία: η δυτική κοινωνιολογία έχει αποδείξει πως όσο νωρίτερα γίνεται η επιλογή αυτή, τόσο τα κοινωνικά πρόνομια και η οικονομική κατάσταση της οικογενειακής παίζουν τον καθοριστικό, τον αποφασιστικό ρόλο.

Η πυραμίδα λοιπόν ρέπει σαφώς προς τα δεξιά και, επιπλέον, από το τεχνικό λύκειο δεν υπάρχει δρόμος προς την ανώτατη εκπαίδευση. Η διακεκομμένη γραμμή που σημαίνει «υπό δρους» αποτελεί νομικό τέχνασμα για να αποσιωπηθεί το πρόβλημα της αδικίας ενός τέτοιου εμποδίου. Από το τεχνικό λύκειο ο νόμος προβλέπει έξοδο προς την αγορά εργασίας, δυνατότητα πρόσβασης στην ανώτερη εκπαίδευση και προσθέτει: «Οι απόφοιτοι (...) δύνανται να εισάγονται (...) ως και εις τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ίδρύματα (...) υπό τον όρον ότι έχουν ακολουθήσει επιτυχώς, κατά την διάρκεια της φοιτήσεώς των εντός του Λυκείου, τα διά την εισαγωγήν εις εκάστην συγκεκριμένην Ανωτάτην Σχολήν απαιτούμενα πρόσθετα μαθήματα, ατινα όρίζονται διά Π.Δ...» (άρθρο 10).

Στα πανεπιστήμια μας φοιτούν σήμερα, κατά την ΕΣΥΕ, 25% περίπου γιοί αγροτών και 18% περίπου εργατών. Οι αριθμοί αυτοί αφήνουν κάποιες αμφιβολίες γιατί οι κατατάξεις της στατιστικής Υπηρεσίας είναι μερικές φορές περίεργες. Πάντως είναι απολύτως βέβαιο ότι η εκπροσώπηση των παιδιών από φτωχές τάξεις είναι στην Ελλάδα ασύγκριτα ψηλότερη απ' ό,τι στις δυτικές βιομηχανικές χώρες. Η τάση λοιπόν είναι να μειωθεί. Έτσι κι αλλιώς αποτελεί κοινό τόπο το πρόβλημα της υπερπαραγωγής πτυχιούχων. Ο Ε. Π. Παπανούτσος έγραφε πριν από έντε χρόνια, με τίτλο «Πότε θα σταματήσει: η «σφαγή» στα Προπύλαια» (*Τά Νέα*, 4.11.72), για το θέμα αυτό: «Υπάρχει τρόπος να γίνει

κατά τό δυνατόν ψυχολογικά καί κοινωνικά άνώδυνο τό κλεισιμο τής πανεπιστημιακής πόρτας στους νέους πού δέν θά θεωρηθούν ικανοί γιά άνώτατες σπουδές. Πρώτα: νά πεισθούν οί Ίδιοι (μέ τόν άντικειμενικό έλεγχο τών πνευματικών άποσκευών τους) ότι έχουν ίσως πολλά άλλα προσόντα, δχι, όμως, καί εκείνα πού απαιτεί τό πανεπιστήμιο. Καί δεύτερο: ν' άνοιχτούν γι' αυτούς *έγκαίρως* άλλοι εκπαιδευτικοί δρόμοι πού θά τούς εξασφαλίσουν καί φωτισμό του πνεύματος καί εϋδοκίμηση στην πρακτική ζωή».

Η τάση είναι λοιπόν ό αριθμός τών φοιτητών νά μειωθεί. Συγχρόνως, ό άγωγός τής τεχνικής εκπαίδευσης θά επιτρέψει ώστε ή μείωση αυτή νά γίνει αρκετά *έγκαίρα*. Άναγκαίο αποτέλεσμα θά είναι ή πολύ αυστηρότερη κοινωνική επιλογή ανάμεσα στους δύο άγωγούς καί ή εξαφάνιση τής κοινωνικής κινητικότητας μέσα από τό σχολείο, τήν όποία σήμερα επιτρέπει ή γενική, κοινωνική καί εκπαιδευτική ύπανάπτυξη.

Ο δράκος τής τεχνοκρατίας καί ό βροντόσαυρος τής ύπανάπτυξης

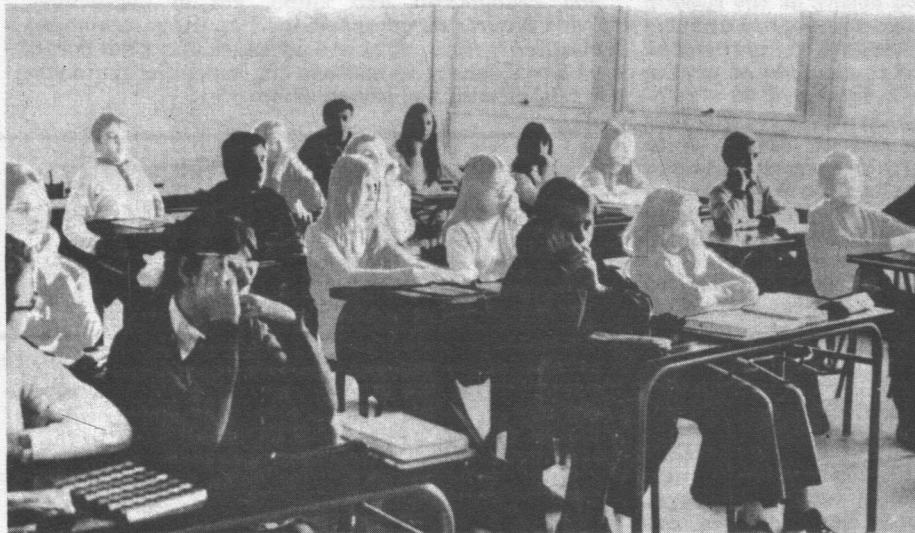
Η πυραμίδα πού κατασκευάζει ό νέος νόμος έμπεριέχει έντονη αξιολογική διαφοροποίηση τών δύο άγωγών του τεχνικού καί του γενικού. Τό γενικό δηλαδή λυκείο δέν είναι ισότιμο μέ τό τεχνικό: ό δρόμος πρός τά πανεπιστήμια αλλά καί τά πολυτεχνεία είναι άνοιχτός μόνο γιά τόν άπόφοιτο του γενικού λυκείου. Ο άπόφοιτος του τεχνικού λυκείου —όπως θά ήταν φυσικό, άν τά σχολεία ήταν ισότιμα— δέν μπορεί νά δοκιμάσει τήν είσοδό του στό Πολυτεχνείο.

Η αξιολογική αυτή διαφοροποίηση θά λειτουργήσει άνασταλτικά στην «έμφαση» πού θέλει ή κυβέρνηση νά δώσει στην τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση καί στη σαφώς διατυπωμένη πρόθεσή της, όπως έγραφε καί ή κυβερνητική ανακοίνωση γιά τήν παιδεία (ήμερήσιος τύπος τής 29ης Ίαν. 1976), τό «πολυπληθέστερο μέρος τών μαθητών» νά συνεχίζει μετά τό γυμνάσιο τίς σπουδές του στόν τεχνικό κλάδο. Για νά πεισθούν όμως οί χιλιάδες μαθητές, πού παραδοσιακά στρέφονται πρός τό γενικό γυμνάσιο, νά κάνουν τήν άλλη επιλογή, πρέπει ή επιλογή αυτή νά είναι, θεωρητικά τουλάχιστον, ισότιμη, καί νά άφήνει, θεωρητικά τουλάχιστον, άνοιχτές τίς ίδιες πόρτες πρός τή συνέχιση τών σπουδών.

Η αναπτυξιακή λογική πού στηρίζει τή μεταρρύθμιση είναι διστακτική καί άντιφατική. Οί υπεύθυνοι έχουν τό πρόβλημα του υπερπληθισμού τών γενικών γυμνασίων καί τών άνωτάτων σχολών. Η τάση νά τό λύσουν έχει επανειλημμένα προκαλέσει τή διατύπωση τής άποψης πώς ό λαός πρέπει νά πεισθεί νά μήν περιφρονεί τήν εκπαίδευση τής «εργατικής φόρμας», νά πάψει νά χειροκατάληψη κατά τής χειρωνακτικής εργασίας. Αυτό είναι άδύνατο σέ μία κοινωνία όπου *κυριαρχούν* οί άκριβώς άντίθετες αξιολογήσεις, αλλά καί πάλι τό πρόβλημα δέν είναι μόνο ιδεολογικό. Η εκπαίδευση τής «εργατικής φόρμας» είναι άθλιότατη, τό διδακτικό προσωπικό άκατάλληλο, οί επαγγελματικές προοπτικές πού άνοίγει καθόλου αξιοζήλευτες, ή οικονομική εξασφάλιση άνύπαρκτη. Επιπλέον, ή κοινωνία πού επιφυλάσσει στόν εργατικό καί άγροτικό πληθυσμό της συνθήκες ζωής μέσα σέ οικονομική, μορφωτική καί πολιτιστική άθλιότητα, όπου ή κατανάλωση τών αγαθών, υλικών καί πνευματικών, αποτελεί κοινωνικό προνόμιο, δέν μπορεί μέ τό στόμα τών εκπροσώπων της νά ζητάει από τούς νέους νά «διαλέξουν» κιάλας μέ τή θέλησή τους τήν κοινωνική αυτή θέση.

Ακόμα όμως κι άν περιοριστούμε στόν τομέα τής εκπαίδευσης, ό συνωστισμός τών λίγων φτωχών, πού τό εκπαιδευτικό σύστημα δέν άπολατίζει έξω από τούς κόλπους του δίχως κανένα εφόδιο, μπροστά στίς πύλες τών πανεπιστημίων όφείλεται τόσο στην έλλειψη άλλων διεξόδων, όσο καί στη χαμηλοτάτου επιπέδου εξασφάλιση, μορφωτική καί επαγγελματική, πού προσφέρουν τά Ίδια τά πτυχία τών άνωτάτων σχολών. Δηλαδή, όταν τό μέγιστο τής προσπάθειας καί τό άνώτερο δυνατό μορφωτικό επίπεδο προσφέρει, σ' ό,τι άφορά τήν πλειοψηφία τών σχολών καί τών πτυχίων, μία κοινωνική θέση καί μία επαγγελματική εξασφάλιση ισότιμη μέ εκείνη πού στίς βιομηχανικές χώρες δίνει τό άπολυτήριο του γυμνασίου, πώς είναι δυνατό τά ότομα νά πεισθούν νά «διαλέξουν» ακόμα χαμηλότερα;

Είπαμε παραπάνω ότι από τό 1929 τήν άνάπτυξη τής τεχνικής εκπαίδευσης διεκδικούν οί φιλελεύθερες δυνάμεις. Η άντίληψη πού βλέπει τό σχολείο ένσωματωμένο στην κοινωνία καί προσαρμοσμένο στίς άνάγκες τής οικονομίας γεννήθηκε τήν παραμονή του αιώνα μας. Διατυπώθηκε σαφέστατα τό 1913 από τό βενιζελικό κόμμα. Τό Ίδιο κόμμα μέσα σέ άλλες κοινωνικές συνθήκες, δοκίμασε νά βάλει τά πρώτα θεμέλια του σχολείου αυτού τό 1929. Από τότε θά χρειαστεί νά φτάσουμε στό

Επιλογή: ό καλός κι... ό κακός

1964 για να ξαναεπιχειρηθεί με συνοχή και συνέπεια, αφού γίνουν μερικές διστακτικές κι αποτυχημένες προσπάθειες τό 1959. Οί φιλελεύθερες δηλαδή δυνάμεις προσπαθούν από τό 1929 και δέν κατάφεραν άκόμα νά επιβάλουν τό άστικό σχολείο. Καί ή ιστορία επαναλαμβάνεται, άν θυμηθούμε ότι ή κριτική του Γληνού στή μεταρρύθμιση του 1929, τόν 'Ιούλιο αυτού του χρόνου στήν εφημερίδα 'Ακρόπολη έλεγε: νομοθετούν τήν εκπαιδευτική άλλαγή δίχως τίς προϋποθέσεις για τήν εφαρμογή της.

Γιά τήν ελληνική αυτή «ιδιοτυπία» τής μακρόχρονης και μοιραίας άποτυχίας πού παραμονεύει κάθε φιλελεύθερη προσπάθεια, θά έπρεπε κάποτε οί φορείς τής φιλελεύθερης αυτής αντίληψης και τής αντίστοιχης πολιτικής νά αναρωτηθούν σέ ποίο βαθμό εϋθύνονται για τό τόσο σταθερό «πεπρωμένο».

Η αναπτυξιακή λογική είναι πράγματι άτολμη και αντιφατική. Πώς θά δημιουργηθεί ή τεχνική εκπαίδευση, πώς θά εφαρμοστεί ο νόμος δίχως νά εξασφαλιστεί ή ισότιμη στίς προοπτικές οικονομικής έστω εξασφάλισης σ' αυτούς πού θά διαλέξουν τόν προτεινόμενο ως χειρσόνιο δρόμο; Πώς θά αναπτυχθεί ή τεχνική εκπαίδευση άν δέν εξασφαλιστούν οί προϋποθέσεις για τή γενίκευση του υποχρεωτικού κύκλου; Πώς θά αναπτυχθεί ή τεχνική εκπαίδευση όταν ή κρατική παρέμβαση στό χώρο τών Α.Ε.Ι λειτουργεί με τήν αντίθετη λογική; Αναρωτήθηκε κανείς άν στό νέο πανεπιστήμιο τής Θράκης τόσο ή περιοχή όσο και ή οικονομία χρειάζονταν πριν άπ' όλα μία νομική σχολή; Σέ ποιά αναπτυξιακή λογική στηρίζεται ή προτεραιότητα τής ίδρυσης μιάς φιλοσοφικής σχολής στό αύριο πανεπιστήμιο Κρήτης;

Μέ λίγα λόγια, ή κριτική του νόμου για τήν τεχνική εκπαίδευση έμποδίζεται από τά δεδομένα πού θά άναστείλουν τήν εφαρμογή του. Δέν αντιμετωπίζονται οί προϋποθέσεις ούτε για τή γενίκευση του υποχρεωτικού σχολείου, ούτε για τή δημιουργία τεχνικού τομέα και παράλληλης ανάπτυξης τών θετικών επιστημών.

Η εφαρμογή του νόμου θά δημιουργούσε σίγουρα νέες συνθήκες. Θά γιάτρευε τό εκπαιδευτικό σύστημα από δύο χρόνιες έγγενεις ασθένειες: τή μαζική παραγωγή άγραμμάτων και τήν παράλληλη υπεραπογωγή πτυχιούχων άνωτάτων και θεωρητικών επιστημών. Η εφαρμογή του νόμου και ή λειτουργία τής νέας πυραμίδας για δεκαπέντε χρόνια θά μπορούσε νά εξαλείψει τόν αναλφαβητισμό, νά γενικεύσει τά 9 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης και θά μείωνε με τήν έμφαση πρός τόν τεχνικό άγώγο τούς υποψήφιους στά άνώτατα ιδρύματα. Τά δύο πρώτα άποτελέσματα θά ήταν σίγουρα εϋνοϊκά για τίς πλατύτερες μάζες πού ζούν σέ μεγάλη μορφωτική άθλιότητα. Άρα ή εφαρμογή θά είχε όρισμένες σημαντικές και θετικές συνέπειες για τούς πολλούς. Καί αυτό ή αντιπολίτευση όφειλε νά τό τονίσει. Όπως όφειλε νά εξηγήσει τήν άτολμία τών πρωτεργατών πού μεγάλο ρόλο έπαιξε στό νά έκκρεμεί ή περίφημη μεταρρύθμιση μισόν αιώνα τώρα, γιατί τήν άναστέλλει ή άνισόρροπη, άνορθολογική και έξαρτημένη ελληνική οικονομία.

Τό άστικό δηλαδή σχολείο πού προτείνουν, τό ναρκοθετούν οί ίδιες οί άστικές δυνάμεις, πού χρειάστηκαν 50 χρόνια, άν μετρήσουμε μόνο από τό 1917, για νά βάλουν τή δημοτική στό σχολείο, πράγμα πού, όπως λεγόταν από τό 1913, άποτελεί προϋπόθεση για τή δημιουργία τής τεχνικής εκπαίδευσης.

Όλα τούτα σημαίνουν ότι ή κριτική τής τεχνοκρατικής άπειλής είναι σχήμα λόγου δανεισμένο από άλλες κοινωνίες. Δέν άπειλεί τήν Έλλάδα τό τεχνοκρατικό τέρας, καθώς δέν έχει βιομηχανία, καθώς δέν υπάρχει καθόλου παραγωγική οικονομική δραστηριότητα, κα-

θώς τό κεφάλαιο συμπεριφέρεται όπως πριν αιώνας στή δύση, τόν καιρό τής πρωταρχικής συσσώρευσης, επιδιώκοντας τό μέγιστο άμεσο κέρδος και άδιαφορώντας για τήν επένδυση, καθώς τό κράτος δέν τολμάει νά κάνει ένα βήμα παρεμβατισμού, καθώς, μέ άλλα λόγια, τεχνοκρατική δέν μπορεί νά είναι μία οικονομία πού άποτελείται από τήν κεδροσκοπία τών έμπορικών άντιπροσώπων και τίς καταθέσεις στίς έλβετικές τράπεζες.

Γιά όσους όμως βλέπουν τόν τεχνοκρατικό πολιτισμό μιάς συγκεκριμένης δυτικού τύπου κοινωνίας σάν πρότυπο ιδανικό για μίμηση, θά έπρεπε νά θυμίσουμε πώς αυτή ή σχολική πυραμίδα έχει ύπάρξει και λειτουργήσει πολλές δεκαετίες στίς χώρες-πρότυπα. Έχει άποδείξει τίς αυστηρότατες ταξικές επιλογές πού επιβάλλει, τήν εξάλειψη τής κοινωνικής κινητικότητας πού έπιφέρει. Έτσι δέν πρέπει ούτε νά υπάρχουν ούτε νά καλλιεργούνται αυταπάτες. Η ένδεχόμενη εφαρμογή τής μεταρρύθμισης θά έφερνε, όπως είπαμε, εξάλειψη του αναλφαβητισμού και γενίκευση τής υποχρεωτικής εκπαίδευσης, αλλά συγχρόνως θά έδιωχνε τά παιδιά τών άγροτών και εργατών από τά πανεπιστήμια, ή κοινωνική προέλευση και μόνη θά ήταν εκείνη πού θά άποφάσιζε τήν έπιλογή του σχολικού δρόμου.

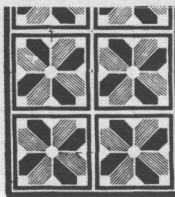
Έχουμε ύψηλό ποσοστό φοιτητών από φτωχά κοινωνικά στρώματα, επειδή δέν έχουμε τεχνική εκπαίδευση, επειδή ή τοποθέτηση ενός παιδιού 14 χρόνων στήν αγορά εργασίας έχει τόσο κακές προοπτικές, τόσο χαμηλό κέρδος και τόσο άμφίβολη επαγγελματική άσφάλεια, πού άποτελεί καλύτερη επένδυση ή έπίσης άμφίβολη πορεία του νά σπρωχτεί μέ κάθε θυσία πρός κάποιο δίπλωμα. Έχουμε ύψηλό ποσοστό φοιτητών από φτωχά κοινωνικά στρώματα, αλλά δέν έχουμε πανεπιστήμια, πράγμα πού φαίνεται και στους αριθμούς. Τό πολυτεχνείο δίνει πτυχία πού έχουν τήν ύψηλότερη συμβολική και οικονομική αξία. Οί γιοί τών άγροτών, πού εκπροσωπούνται μέ 25% στό σύνολο τών Α.Ε.Ι. δέν άποτελούν παρά τό 10% τών φοιτητών του Έθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, και τό 4% τής σχολής Αρχιτεκτόνων.

Καί κάτι ακόμα: όλα τά άποτελέσματα τής λειτουργίας τής πυραμίδας αυτής στίς βιομηχανικές χώρες τά γνωρίζουμε. Δέν μπορεί σήμερα νά υπερασπίζεται κανείς τήν τεχνική παιδεία μέ επιχειρήματα παλιωμένα πολλές δεκαετίες τώρα. Η πυραμίδα αυτή γίνεται άντικείμενο οξύτατης κοινωνικής κριτικής στίς χώρες πού εφαρμόζεται από καιρό, και οί κυβερνήσεις αναγκάζονται σέ μεταρρυθμίσεις μέ στόχο τήν κοινωνική ισότητα μπροστά στή μόρφωση. Δέν είναι δυνατό νά δανειζόμαστε τό πρότυπο τής πυραμίδας ξεχνώντας τίς βελτιώσεις πού επιχειρούνται.

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αγωνας

βορειας ελλαδας

- ελληνική και διεθνής επικαιροτητα
- προβλήματα αναπτυξης του βορειο-ελλαδικου χωρου
- εργατικά ζητηματα
- συζητηση πανω σε θεωρητικά προβλήματα
- παρουσίαση πολιτικού βιβλιου

Στατιστικά στοιχεία γιά τήν εκπαίδευση

του Γιώργου Καρφή

Ἡ Ἑλλάδα σήμερα βρίσκεται σέ μιά κρίσιμη καμπή γιά τήν παραπέρα εξέλιξή της. Ἡ συνεχής ανάπτυξη πού γνώρισε τά τελευταία εἴκοσι χρόνια δημιούργησε τήν ἀνάγκη γιά βασικές ἀλλαγές στήν ὀργάνωση τῆς Οἰκονομίας, τῆς Διοίκησης καί τῆς Παιδείας.

Ἡ προοπτική γιά ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στήν Εὐρωπαϊκή Οἰκονομική Κοινότητα δημιουργεῖ καί αὐτή τήν ἀνάγκη γιά ποσοτικές καί ποιοτικές ἀλλαγές σέ ὄλους τούς τομεῖς.

Ἔτσι, σήμερα, ἀνάμεσα στίς ἄλλες προσπάθειες πού γίνονται (ἢ πού πρέπει νά γίνουν), ἐπιχειρεῖται στή χώρα μας μιά εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Γιά νά μπορέσουμε νά δοῦμε τίς συνθήκες ὅπου συντελεῖται αὐτή ἡ μεταρρύθμιση, γίνεται μιά προσπάθεια συνοπτικῆς παρουσίασης τῶν ἐξελίξεων στόν τομέα τῆς παιδείας τά τελευταία χρόνια. Ἰδιαίτερα ἐξετάζεται ἡ πρωτοβάθμια καί ἡ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, πού ἀποτελοῦν τίς βάσεις τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἐπίσης ἐξετάζεται ἡ ἐκπαίδευση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δύο πρώτων βαθμίδων.

Στά 1971 τό 76% τῶν ἀγραμμάτων εἶχε ἡλικία πάνω ἀπό 45 χρόνων καί τό 19% εἶχε ἡλικία μεταξύ 30 καί 45 χρόνων.

Ἐπίσης, στά 1971 τό 38% ἐκείνων πού δέν εἶχαν τελειώσει τό δημοτικό εἶχε ἡλικία πάνω ἀπό 45 χρόνων, τό 32% εἶχε ἡλικία μεταξύ 30 καί 45 χρόνων, καί τό 19% εἶχε ἡλικία μεταξύ 10 καί 14 χρόνων (δηλαδή ἕνα μεγαλύτερο μέρος ἀπό τό τελευταῖο ποσοστό θά τελείωνε ἀργότερα τό δημοτικό).

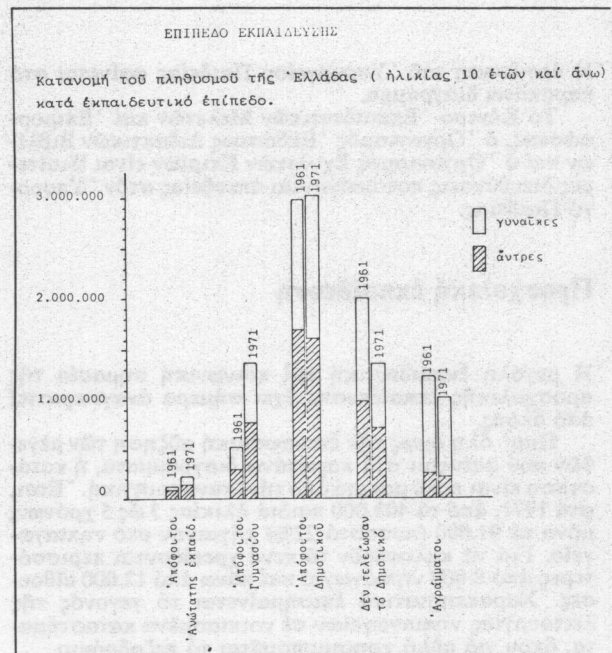
Ἀπό τά παραπάνω συμπεραίνεται ὅτι ὄχι μόνο ὁ ἀναλφαβητισμός τείνει νά ἐκλείπει στόν πληθυσμό νεαρῆς ἡλικίας, ἀλλά ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση ἔχει γίνεῖ πραγματικά ὑποχρεωτική. Αὐτό σημαίνει πῶς ἡ ἐπέκταση τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης καί στό γυμνάσιο, πού ἔχει κιόλας θεσμοθετηθεῖ, μπορεῖ τώρα νά πραγματοποιηθεῖ.

Ἀνάμεσα στά 1961 καί 1971 τά ἄτομα πού ἔχουν τελειώσει τή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση ἔχουν ὑπερπλασιαστεῖ.

Μιά ἄλλη ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση εἶναι πῶς, τήν ἴδια περίοδο οἱ γυναῖκες πού ἔχουν τελειώσει τή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση ἔχουν σχεδόν τριπλασιαστεῖ καί τείνουν νά γίνουν ἴσες σέ ἀριθμό μέ τούς ἄντρες.

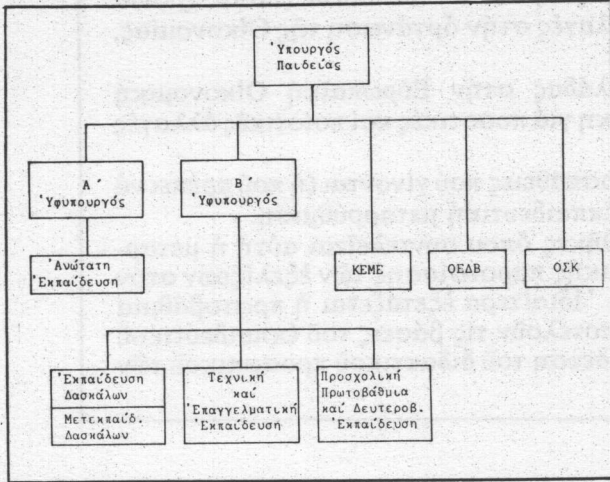
Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος

Στήν Ἑλλάδα τό ἐκπαιδευτικό σύστημα εἶναι ἀπόλυτα

άντιφατικό. Στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση όλες οι αποφάσεις, ακόμα και οι έπουσιώδεις, παίρνονται από το Υπουργείο Παιδείας. Δεν επιτρέπεται καμιά πρωτοβουλία, κανένας πειραματισμός οποιουδήποτε είδους όχι μόνο στο διδακτικό προσωπικό αλλά ούτε και στο εποπτικό προσωπικό, τό οποίο έχει άποστολή την παρακολούθηση της σχολαστικής εφαρμογής των αποφάσεων του Υπουργείου.

Αντίθετα, στην ανώτατη εκπαίδευση όλες οι αρμοδιότητες έχουν άφεθεί στο θεσμό της έδρας, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ούτε ό πίο στοιχειώδης προγραμματισμός. Τό Υπουργείο Παιδείας αποφασίζει μόνο για τις εισαγωγικές εξετάσεις, καθώς και για τόν αριθμό των εισαγομένων (κι αυτό με βάση περισσότερο τή «χωρητικότητα» των διαφόρων Σχολών παρά τις κοινωνικές ανάγκες).

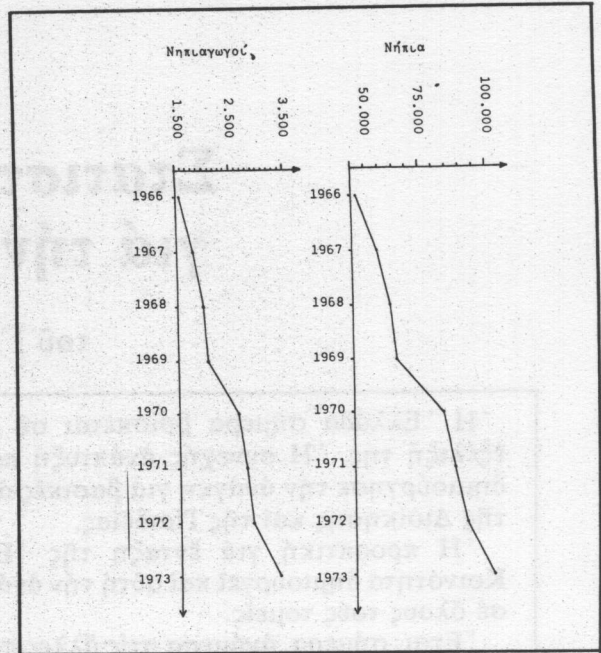
Η όργάνωση του Υπουργείου Παιδείας φαίνεται στο παραπάνω διάγραμμα.

Τό Κέντρο Έκπαιδευτικών Μελετών καί Έπιμορφώσεως, ό Όργανισμός Έκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων καί ό Όργανισμός Σχολικών Κτιρίων είναι ιδιαίτερες διευθύνσεις πού υπάγονται άπευθείας στον Υπουργό Παιδείας.

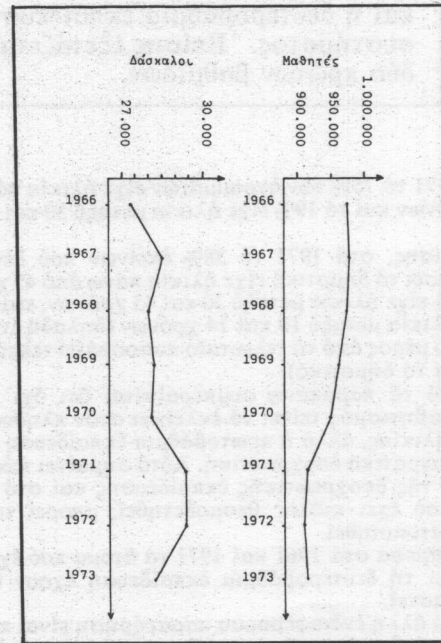
Προσχολική εκπαίδευση

Η μεγάλη εκπαιδευτική καί κοινωνική σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης έχει σήμερα αναγνωριστεί από όλους.

Παρ' όλη όμως τήν έντυπωσιακή αύξηση των μεγεθών πού φαίνεται στα παραπάνω διαγράμματα, ή κατάσταση είναι πολύ μακριά από τήν ίκανοποιητική. Έτσι, στα 1971, από τά 408.000 παιδιά ηλικίας 3 ως 5 χρόνων, μόνο τά 91.000 (ποσοστό 22%) πήγαιναν στο νηπιαγωγείο. Για να καλυφθούν τά κενά χρειάζονται περισσότερες από 8.000 νηπιαγωγοί καί πάνω από 12.000 αίθουσες. Χαρακτηριστικά έπισημαίνεται τό γεγονός της λειτουργίας νηπιαγωγείων σε νοικιασμένα καταστήματα, όπου για αύλή χρησιμοποιείται τό πεζοδρόμιο.

Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Η μείωση του αριθμού των μαθητών όφείλεται στην υπογεννητικότητα καί στη μετανάστευση.

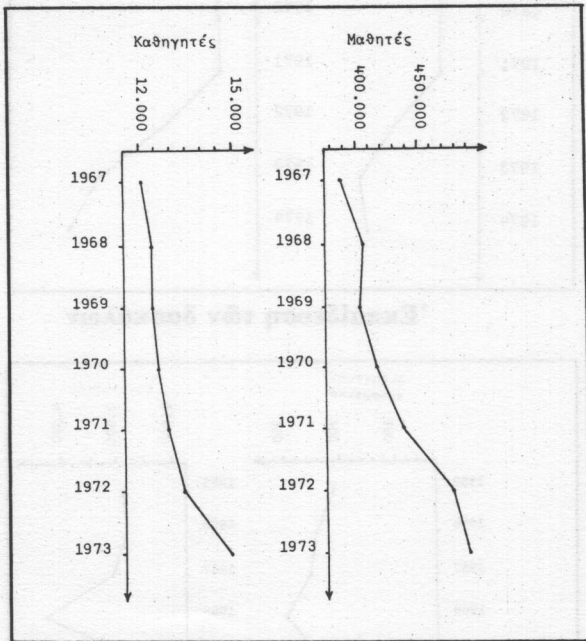
Από τά παραπάνω διαγράμματα προκύπτει πώς ή μέση αναλογία δασκάλων-μαθητών ήταν 1:33 στα 1973. Έξ αίτιας όμως της αυξανόμενης μετακίνησης του άγροτικού πληθυσμού πρós τά άστικά κέντρα, στις μεγάλες πόλεις υπάρχουν τάξεις με περισσότερα από 50 παιδιά, ενώ στην έπαρχία υπάρχουν τάξεις με λιγότερα

άπό 10 παιδιά. Για νά καλυφθούν τά κενά υπολογίζε-
ται πώς χρειάζονται πάνω άπό 10.000 δάσκαλοι και άκό-
μα περισσότερες αίθουσες.

Μαθήματα στό Δημοτικό	Έβδομαδιαίο ώρολόγιο πρόγρ.											
	Τάξεις											
	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ	
	1976	1976	1976	1976	1976	1976	1976	1976	1976	1976	1976	1976
Θρησκευτικά	1	2	1	2	2	2	2	2	3	3	3	3
Έλληνική γλώσσα	8	9	9	9	9	10	9	10	9	9	9	9
Ίστορία					1	2	2	2	2	2	2	2
Σπουδή περιβάλλοντος	3	4	3	6								
Γεωγραφία					2	3	2	3	2	2	2	2
Φυσική Ίστορία					3	3	3	3	2	2	2	2
Πειραμ. Φυσική-Χημεία									2	2	2	2
Μαθηματικά	3	3	3	3	3	4	3	4	4	5	4	5
Άγωγή του Πολύτη												1
Τεχνικά	3	3	5	3	6	4	6	4	4	4	4	3
Μουσική	2	3/2	2	3/2	2	2	2	2	2	2	2	2
Γυμναστική	2	3/2	2	3/2	2	2	2	2	2	2	2	2
Σύνολο	22	24	25	26	30	32	31	32	32	33	32	33

Όπως βλέπουμε στον παραπάνω πίνακα σχεδόν
καμιά άλλαγή δέν έγινε τά τελευταία 63 χρόνια!...

Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Η συγκέντρωση του πληθυσμού στην Αθήνα και στη
Θεσσαλονίκη έχει προκαλέσει, όπως και στην πρω-
τόβάθμια εκπαίδευση, μεγάλη έλλειψη αίθουσών και κα-
θηγητών. Έτσι σ' αυτές τις πόλεις συναντούμε τάξεις
μέ 60 ή άκόμα περισσότερους μαθητές.

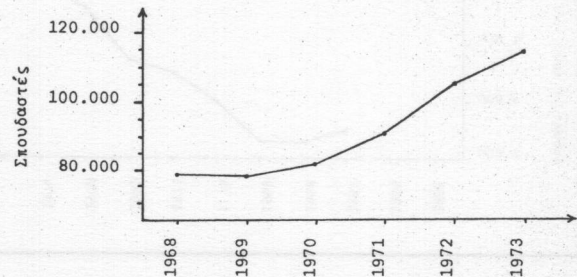
Ένα πολύ σημαντικό γεγονός είναι πώς τό 55% των
καθηγητών στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι πτυχι-
ούχοι των Φιλοσοφικών και Θεολογικών Σχολών και
μόνο τό 25% είναι πτυχιούχοι των Φυσικομαθηματικών
Σχολών.

Μαθήματα στο Γυμνάσιο καί Λύκειο	Γυμνάσιο						Λύκειο						
	Α		Β		Γ		Α		Β		Γ		
	1931	1975	1931	1975	1931	1975	1931	1975	1931	1975	1931	1975	
Θρησκευτικά	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2
Άρχαία Έλληνικά	8	7	8	7	9	7	9	7	9	7	9	8	9
Νέα Έλληνικά	5	4	4	4	3	4	3	4	3	4	3	4	4
Λατινικά									3	3	3	3	3
Έένη γλώσσα		3	2	3	4	3	4	3	4	3	4	3	3
Ίστορία	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3	4	3	4
Φιλοσοφία											2	4	2
Μαθηματικά	3	4	3	4	3	4	3	4	3	5	3	6	3
Φυσικά	3	3	3	3	3	4	3	4	3	4	3	4	5
Γεωγραφία	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Άγγελη				1			1	1					
Άγωγή του Πολύτη					1				1				
Τεχνικά	3	2	2	2	1	1	1	1	1	1			
Μουσική	2	2	2	1	1	1	1	1					
Γυμναστική	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Σύνολο	33	35	33	36	33	36	36	38	36	38	36	38	38

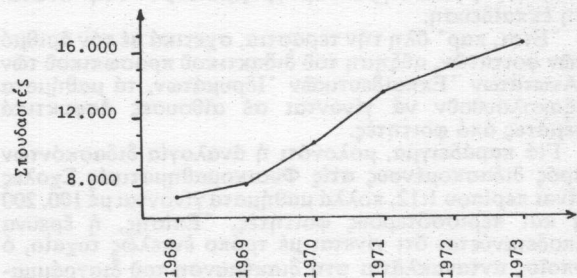
Μέ την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που άρχισε τό
1975-1976, οι ώρες διδασκαλίας των Άρχαίων Έλ-
ληνικών στό γυμνάσιο ελαττώνονται, με παράλληλη
αύξηση των ώρων διδασκαλίας των μαθηματικών και
των φυσικών.

Τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση

α) Τεχνική εκπαίδευση

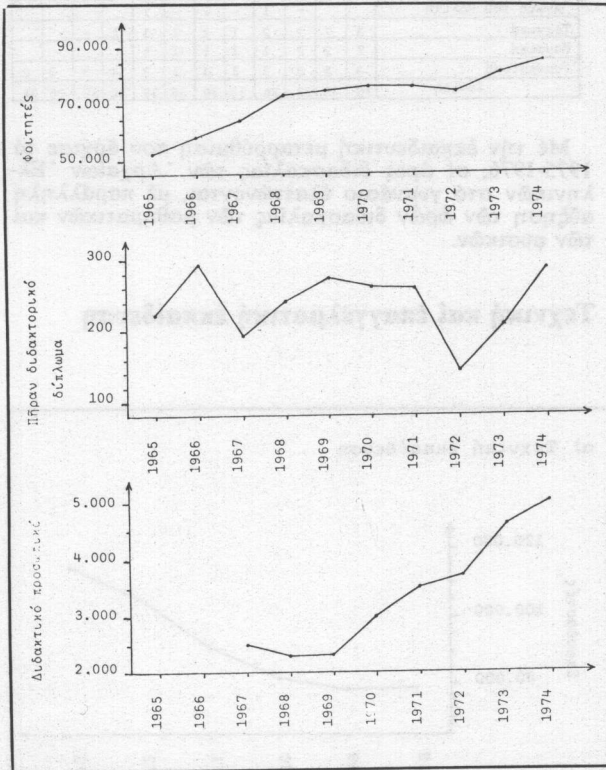

β) Έπαγγελματική εκπαίδευση

Ός τώρα ή τεχνική καί επαγγελματική εκπαίδευση βρισκόταν στό έλεος τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε πώς στά 1970, στην Αθήνα, τό 89% τών σπουδαστών φοιτούσαν σέ ιδιωτικές σχολές. Η τεχνική καί ή επαγγελματική εκπαίδευση άπαιτεί ριζικές αναθεωρήσεις πού ξεφεύγουν από τά όρια αútής τής έρευνας.

Ανώτατη εκπαίδευση

Από τά παραπάνω διαγράμματα γίνεται φανερή ή έλλειψη όργάνωσης καί προγραμματισμού στην άνώτατη εκπαίδευση.

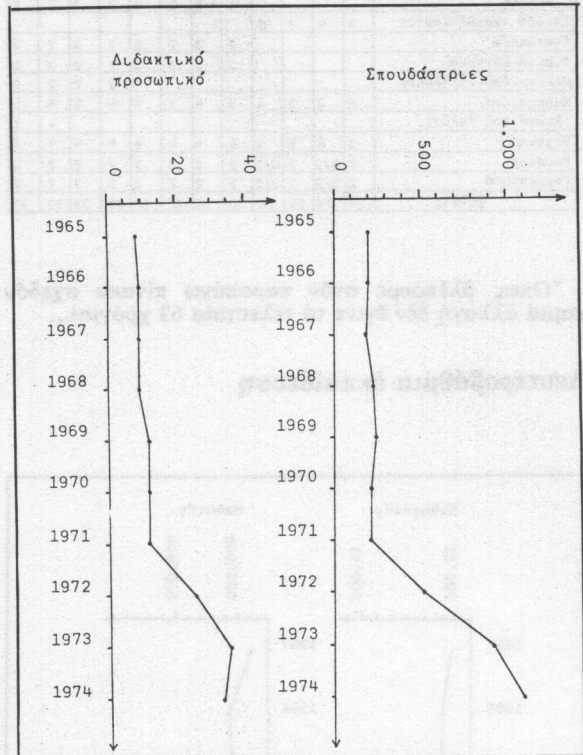
Έτσι, παρ' όλη τήν τεράστια, σχετικά μέ τόν αριθμό τών φοιτητών, αύξηση του διδακτικού προσωπικού τών Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ίδρυμάτων, τά μαθήματα εξακολουθούν νά γίνονται σέ αίθουσες άσφυκτικά γεμάτες από φοιτητές.

Γιά παράδειγμα, μολοντί ή αναλογία διδασκόντων πρός διδασκόμενους στις Φυσικομαθηματικές Σχολές είναι περίπου 1:12, πολλά μαθήματα γίνονται μέ 100, 200 ή καί περισσότερους φοιτητές. Επίσης, ή έρευνα άποδεικνύεται ότι γίνεται μέ τρόπο έντελώς τυχαίο, ό όποιος άντανακλάται στην διακύμανση του διαγράμματος πού δείχνει πόσοι πέραν διδακτορικό δίπλωμα.

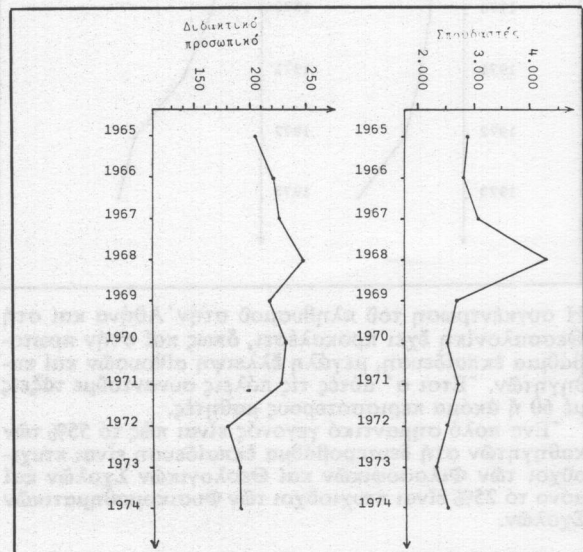
Εκπαίδευση τών νηπιαγωγών

Αν καί από τό 1971 ύπάρχει μιά σημαντική αύξηση στον αριθμό τών σπουδαστριών στις Σχολές Νηπιαγωγών, όπως είδαμε στά προηγούμενα οι άνάγκες είναι άκόμα πιά μεγάλες.

Υπάρχει βέβαια καί τό μεγάλο πρόβλημα τής αύξησης τών έτών φοίτησης (σήμερα είναι μόνο 2) καθώς καί τής βελτίωσης του προγράμματος σπουδών.

Εκπαίδευση τών δασκάλων

Με τή μεταρρύθμιση του 1965 τὰ ἔτη σπουδῶν στὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες αὐξήθηκαν ἀπὸ 2 σὲ 3. Ἔτσι ὑπάρχει στὸ παραπάνω διάγραμμα μιὰ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σπουδαστῶν (φαινομενική) μεταξύ 1966 καὶ 1968. Ἡ δικτατορία, στὰ 1968, ἐλάττωσε ξανά τὰ ἔτη σπουδῶν σὲ 2.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς αὐξησης τῶν ἐτῶν φοίτησης καὶ τῆς ἐνταξίας τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν (ὅπως καὶ τῶν Σχολῶν Νηπιαγωγῶν) στὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευση, ὑπάρχει τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα τοῦ περιεχομένου σπουδῶν.

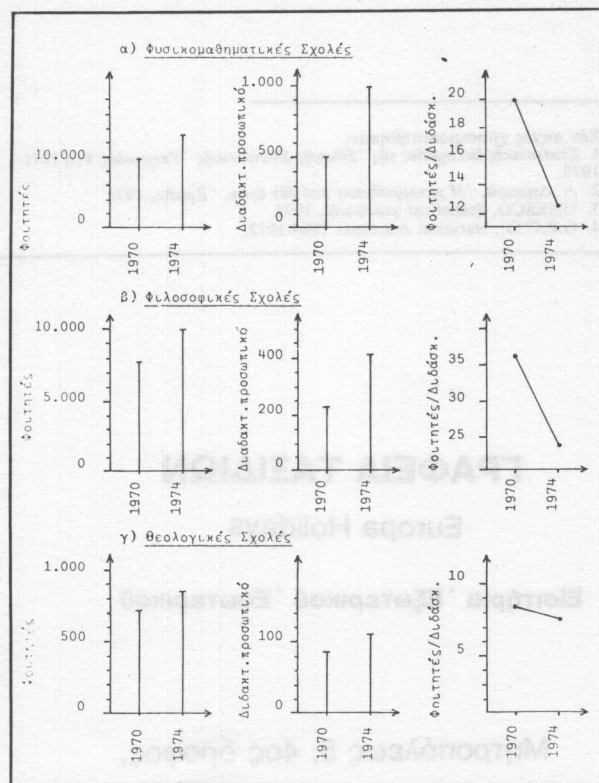
Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἑβδομαδιαῖο ὥρολόγιο πρόγραμμα τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, μόνον τὸ μάθημα «Εἰδικὴ Διδακτικὴ» μὲ 1 ὥρα τὴν ἑβδομάδα στὸ πρῶτο ἔτος καὶ 2 ὥρες στὸ δεύτερο ἔχει σάν ἀντικείμενο νὰ μάθει στοὺς σπουδαστὲς πῶς νὰ διδάσκουν ὄλα τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου!... Οἱ ὑπόλοιπες ὥρες ἀφιερώνονται εἴτε σὲ θεωρητικὰ μαθήματα (παιδαγωγικά, ψυχολογία κ.λπ.), εἴτε σὲ ἐπανάληψη γυμνασι-

ακῶν μαθημάτων (θρησκευτικά, ἱστορία, μαθηματικά κ.λπ.) χωρὶς συγκεκριμένους διδακτικούς σκοπούς.

Ὅσο γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐξάσκηση τῶν σπουδαστῶν στὴ διδασκαλία, αὐτὴ γίνεται σύμφωνα μὲ πρόγραμμα καθοριζόμενο ἀπὸ τὸ διευθυντὴ τῆς Σχολῆς. Ὅταν ὅμως τὸ σύνολο τῶν ὥρῶν γιὰ τὰ διάφορα μαθήματα φτάνει τὶς 34 ὥρες τὴν ἑβδομάδα, καταλαβαίνουμε πόσος χρόνος περισεύει γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐξάσκηση.

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα εἶναι τὸ ὅτι, παρόλο πὸς τὰ ἔτη σπουδῶν στὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες εἶναι μόνον δύο, οἱ σπουδαστὲς δὲν ἔχουν καμιὰ δυνατότητα γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδές. Ἡ ὑπηρεσιακὴ μετεκπαίδευση τῶν δασκάλων (ὅπως καὶ τῶν καθηγητῶν στὴν δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση) ἀποβλέπει περισσότερο στὴν ἀπόκτηση διοικητικῶν ἰκανοτήτων παρά στὴν ἀνάπτυξη διδακτικῶν δεξιοτήτων. Ἐξάλλου ὁ θεσμὸς τῶν ἐπιμορφωτικῶν σεμιναρίων εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτος, ἂν καὶ οἱ ἐξελίξεις στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης καθιστοῦν τὸ θεσμὸ αὐτὸ ἐντελῶς ἀναγκαῖο.

Ἐκπαίδευση τῶν καθηγητῶν

ται μόνον 2 ὥρες τὴν ἑβδομάδα στὸ πρῶτο ἔτος καὶ εἶναι προαιρετικὸ γιὰ τοὺς φοιτητὲς. Γιὰ νὰ διοριστῆ ἕνας πτυχιούχος τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς καθηγητὴ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἔχει παρακολουθήσει αὐτὸ τὸ μάθημα.

Σὲ ὁλόκληρη τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του κανένα φοιτητὴ τοῦ πανεπιστημίου δὲν μαθαίνει πῶς νὰ διδάσκει τὰ μαθήματα τοῦ γυμνασίου καὶ τοῦ λυκείου. Μόνον οἱ φοιτητὲς τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν παρακολουθοῦν στὰ Πειραματικὰ Σχολεῖα τῶν Πανεπιστημίων ὀρισμένες ὥρες «ὑποδειγματικῆς διδασκαλίας».

Ὅσο γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐξάσκηση αὐτὴ εἶναι ἀνύπαρκτη. Ἔτσι, τὰ μόννα ἐφόδια πὸς ἔχει ἕνας καθηγητὴς ὅταν ἀρχίζει νὰ διδάσκει εἶναι τὸ ἐνστικτὸ του καὶ τὰ προσωπικά του βιώματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πὸς ἦταν μαθητῆς (πὸς τὶς πὶὸ πολλές φορές ἦταν δυσάρεστα).

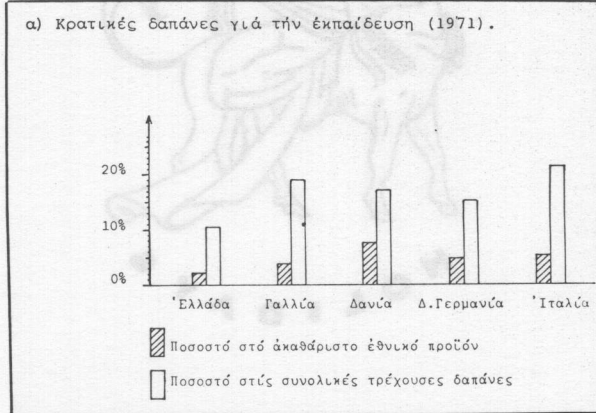
Συγκριτικὰ στοιχεῖα μὲ τὶς χῶρες τῆς ΕΟΚ

Γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαίδευσης, τὴν ὥρα πὸς ἐτοιμαζόμαστε νὰ μοῦμε στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα, παρουσιάζονται μερικὰ συγκριτικὰ στοιχεῖα πὸς ἀφοροῦν οἰκονομικά καὶ πληθυσμιακὰ μεγέθη.

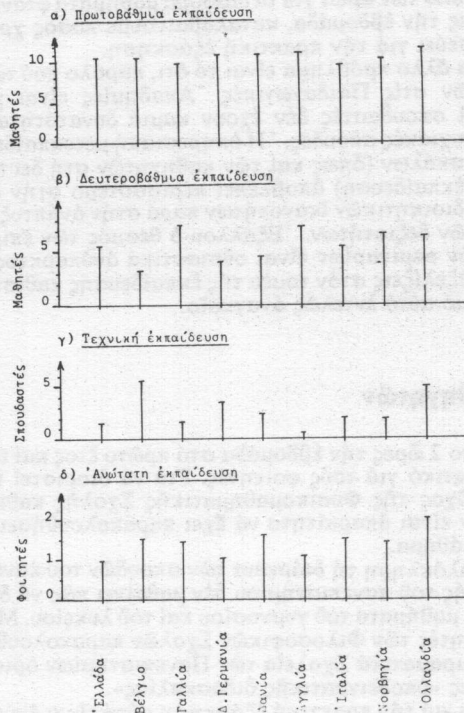
Στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει καμιὰ πανεπιστημιακὴ σχολὴ πὸς νὰ ἐκπαιδεύει τοὺς φοιτητὲς εἰδικὰ γιὰ νὰ γίνουν καθηγητὲς στὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση.

Ὡς καθηγητὲς διορίζονται βασικά πτυχιούχοι τῶν Φυσικομαθηματικῶν, Φιλοσοφικῶν καὶ Θεολογικῶν Σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων.

Ἄν καὶ ἡ πλειοψηφία τῶν πτυχιούχων τῶν Φυσικομαθηματικῶν Σχολῶν ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, τὸ μάθημα τῆς παιδαγωγικῆς διδασκε-

β) Αριθμός μαθητών και σπουδαστών στός 100 κατοίκους στίς χώρες τής ΕΟΚ (1971).

Σάν πηγές χρησιμοποιήθηκαν:
 1. Στατιστικές έπιτηρίδες τής Έθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, Έτη 1971-1975.
 2. Α. Δημαρά, 'Η μεταρρύθμιση πού δέν έγινε', Έρμη, 1975.
 3. UNESCO, Statistical yearbook; 1974.
 4. O.E.C.D., National Accounts 1964-1972.

ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΑΞΙΔΙΩΝ

Europa Holidays

Εισιτήρια Έξωτερικού Έσωτερικού

Μητροπόλεως 5, 4ος όροφος,

τηλ. 3221454-5

Διεθνή Θέματα

ΑΙΘΙΟΠΙΑ: ΜΙΑ ΝΕΑ ΘΕΡΜΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΦΡΙΚΗΣ

Τρία χρόνια μετά την άνοδο των στρατιωτικών στην εξουσία ή κατάσταση στην Αιθιοπία παραμένει θολή, αν και μπορούμε να διακρίνουμε μερικά σημεία που μᾶς επιτρέπουν να διαμορφώσουμε γνώμη για τις κρίσιμες διαμάχες σ' αυτή την περιοχή της Αφρικής. Στις ειδήσεις για τό κλείσιμο προσειών πέντε χωρών, την απέλαση ξένων ανταποκριτών, ξεχεται να προστεθεί ή σφαγή 700 φοιτητών που επιβεβαιώνει δυστυχώς την άποψη ότι τό κλίμα τρόμου, καταπίεσης και ώμης βίας συνεχώς δξύνεται.

Πραγματικά, πάνω από 3.000 είναι οι εκκαθαρισθέντες με φυσική έξο- τωση αντίπαλοι του καθεστώτος, και οι πολιτικοί κρατούμενοι ξεπερνούν τους 10.000. Μόνο στην περιοχή Σιντάμο «τέθηκαν εκτός μάχης 195 ανα- τρεπτικά στοιχεία» τό μήνα Απρίλιο, ενώ από την αρχή του χρόνου ό αριθ- μός φτάνει στους 350 σύμφωνα με τις κυβερνητικές ανακοινώσεις.

Σέ ποίο πλαίσιο εντάσσεται αυτή ή πολιτική άπροκάλυπτης βίας και ποιά ή σχέση της με την έσωτερική κατάσταση της Αιθιοπίας;

Τό ότι ή κατάσταση σ' αυτή τή χώρα ήταν κρίσιμη και περιπλοκή φαινό- ταν από μήνες. Στις υπάρχουσες συγκρούσεις στον αιθιοπικό περίγυρο (άπε- λευθερωτικό κίνημα στην Έρυθραία, διεκδικήσεις της Σομαλίας στην αιθιο- πική περιοχή της Όγκαντέν¹, άποαποικισμός του Τζιμπουτί) προστίθεται ή δξυνση των αντιθέσεων των μεγάλων δυνάμεων που επιδιώκουν τόν έλεγχο της περιοχής. Η διεθνική περιπλοκή στην περιοχή άποτυπώνεται πολύ κα- θορά στις έντονες πολεμικές προετοιμασίες της Σομαλίας, Αιθιοπίας, και Σουδάν, στους έλιγμούς των ΗΠΑ και της Γαλλίας για νά χρησιμοποιήσουν τό Τζιμπουτί ως στήριγμα των ιμπεριαλιστικών τους δλέψεων, την προτεινό- μενη από την Κούβα και ύποστηριζόμενη από την ΕΣΣΔ δημιουργία Όμο- σπονδίας μεταξύ Έμενης, Αιθιοπίας και Σομαλίας, ενώ παράλληλα τό Άπελευθερωτικό Μέτωπο της Έρυθραίας² εντείνει τή δράση του (έχει φτά- σει στό σημείο νά έλέγχει τά 90% του έδάφους της Έρυθραίας) και στην Αιθιοπία επικρατεί κλίμα άνοιχτού εμφυλίου πολέμου. Βρισκόμαστε συνε- πώς σε μιά φάση όπου τά έσωτερικά προβλήματα των έπιμέρους χωρών περιπλέκονται άκόμη περισσότερο λόγω της παρέμβασης των μεγάλων δυνά- μεων, με άποτέλεσμα νά δημιουργείται μιά νέα έστία πολέμου.

1. Περιοχή στη Νότια Αιθιοπία, που κατοικείται βασικά από έξισλαμισμένους νομάδες Σομα- λούς. Η περιοχή αυτή διεκδικείται από τή Σομαλία και ήδη βρίσκεται υπό τόν έλεγχο της.

2. Η Έρυθραία ήταν Ιταλική άποικία ως τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο. Έν συνεχεία δρέθηκε υπό βρετανική έντολή και τό 1952, με άπόφαση του ΟΗΕ, συνδέθηκε με όμοσπονδιακούς δεσμούς με την Αιθιοπία. Τό 1962 ό αυτοκράτορας Χαϊλέ Σελασιέ προώρτησε την Έρυθραία στην Αιθιοπία. Η άγρια καταπίεση του χριστιανικού και του μονουσουλμανικού πληθυσμού έφερε τή γρήγορη ανά- πτυξη του άπελευθερωτικού κινήματος, που σήμερα ούσιαστικά έλέγχει την περιοχή, διαθέτει τε- ρόστιο λαϊκό έρεισμα και πολλά διεθνή στήριγματα, αν και άπολύτως ρευστά και αντιφατικά. Π.χ. ύποστηρίζεται από τό Ίράκ, τή Συρία και την Έμενη, όχι όμως από την Αίγυπτο και τόν Καν- τάφι. Συχνά έπίσης παρατηρείται πλήρης άνατροπή των συμμαχιών: π.χ. τό Σουδάν του Νείμερι πέρασε από την πλήρη ύποστήριξη στην πλήρη έχθρότητα, και πρόσφατα τάχθηκε και πάλι υπέρ του άπελευθερωτικού κινήματος. Η Κίνα έπίσης, ενώ άρχικά ύποστήριζε τό αντίρτικο της Έρυ- θραίας, όταν ή Άντίς Άμπέμπα δέχτηκε νά συνάψει διπλωματικές σχέσεις μαζί της δέκοψε την ύποστήριξη προς την Έρυθραία.

Διεθνή Θέματα

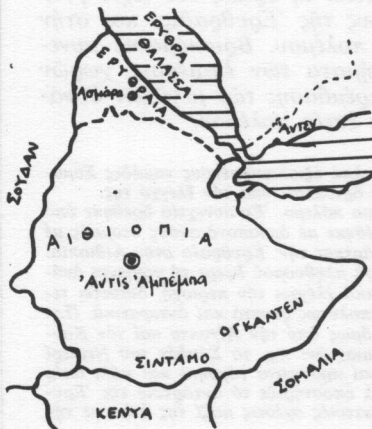
Ἡ σύγκρουση ὁμως δέν περιορίζεται ἀνάμεσα στίς δυνάμεις πού ἤδη ἀναφέραμε. Γιατί ἀπό τήν ἄλλη μεριά προστίθενται οἱ ἄοκνες προσπάθειες τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας νά «ἀπολυμάνει» τήν Ἐρυθρά Θάλασσα ἀπό τόν κομμουνιστικό κίνδυνο. Ἡ ὑπό ἀνασυγκρότηση νέα ἀραβική ἀστική τάξη, τῆς ὁποίας τό διευθυντικό κέντρο θρῖσκεται στή Σαουδική Ἀραβία, διαθέτει τεράστια κεφάλαια γιά νά πετύχει τήν ἐνοποίηση καί τήν ἐνσωμάτωση (ἀπό ἀποψη θρησκευτική, γλωσσική, πολιτιστική, πολιτική καί οἰκονομική) μιάς ὁλόκληρης ζώνης τήν ὁποία θά μπορεῖ νά ἐλέγχει. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ὁ ἄξονας Ριάντ-Κάιρο ἀποβαίνει ἀποφασιστικός. Ἡ καινούρια ἀραβική ἀστική τάξη παρουσιάζεται σήμερα ὡς μοναδική δύναμη στήν περιοχή αὐτή μέ διευθυντικές ικανότητες, μέ πολιτικά, στρατιωτικά καί οἰκονομικά μέσα πού τῆς ἐπιτρέπουν τήν προβολή γενικότερων πολιτικῶν σχεδίων καί μιά σχετική αὐτονομία ἀπέναντι στίς μεγάλες δυνάμεις.

Ἀλλά ἄς πλησιάσουμε περισσότερο τήν περίπτωση τῆς Αἰθιοπίας.

Τό νέο καθεστῶς φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τό ὑποστήριγμα τῆς εἰσόδου τῆς ΕΣΣΔ στό χώρο τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικής. Ὅταν ὁ συνταγματάρχης Μεγκίστου ἄρχιζε νά κλονίζεται, ἐγκατέλειψε τήν Οὐάσιγκτον καί στράφηκε πρὸς τήν ΕΣΣΔ. Ἡ στροφή τοῦ καθεστῶτος ἐπισημοποιήθηκε καί ἀποσαφηνίστηκε τήν ἐπομένη τοῦ πραξικοπήματος τοῦ Φλεβάρη. Ἀπό ἐκείνη τή στιγμή ἀρχίζει ἡ εἰσαγωγή ὄπλων ἀπό τίς σοσιαλιστικές χώρες. Δεχόμενος πιέσεις ἀπό τό PRPE (Ἐπαναστατικό Κόμμα τοῦ Αἰθιοπικοῦ Λαοῦ) καί ἀπειλούμενος ἀπό τό ἀντάρτικο τῆς Ἐρυθραίας, ὁ Μεγκίστου δέν εἶχε ἄλλη ἐπιλογή παρά νά ἀκολουθήσει μιά γραμμὴ προοδευτική ἀλλά, ἔσως φάνηκε, μόνο γιά λίγο καιρό. Λογάριαζε δηλαδή νά ἀποκτήσει λαϊκό ἔρεισμα, πράγμα πού θά τοῦ ἐπέτρεπε καί νά ἐξουδετερώσει τό PRPE καί νά δώσει τέλος στόν ἀπελευθερωτικό πόλεμο τῆς Ἐρυθραίας. Ἀπό τή μεριά τῆς ΕΣΣΔ ἡ συμμαχία μέ τό καθεστῶς Μεγκίστου παρουσιαζόταν σάν μεγάλη εὐκαιρία, δεδομένου ὅτι ἡ Σομαλία καί ἡ Νότια Ἰεμένη, μέ τίς ὁποῖες μέχρι πρότινος εἶχε στενότερες σχέσεις, ἔχουν ἤδη περάσει στήν τροχιά τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας, ἄρα, ὡς ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, καί τῶν ΗΠΑ. Γι' αὐτό θά δοῦμε τήν ΕΣΣΔ ἀπό τή μιά νά καταδικάζει τό PRPE καί ἀπό τήν ἄλλη νά χαρακτηρίζει τούς ἀντάρτες τῆς Ἐρυθραίας «ἀντεπαναστάτες» καί «ἀποχωριστές», ἐνῶ ταυτόχρονα ἐξοπλίζει τήν Αἰθιοπία.

Ἡ Αἰθιοπία ἀπειλεῖται ἀπό τρεῖς πλευρές: ἀπό τό ἀντάρτικο τῆς Ἐρυθραίας, ἀπό τήν πλευρά τοῦ Σουδάν ἀπ' ὅπου ἔχουν εἰσχωρήσει σουδανικές δυνάμεις, καί ἀπό τή Σομαλία πού διεκδικεῖ τήν ἐπάρχια Ὀγκαντέν (αἰθιοπική σήμερα). Τέλος, μέ τήν ἀνεξαρτησία τοῦ Τζιμποντί, ἡ Αἰθιοπία θά χάσει πιθανῶς τήν τελευταία διέξοδο πρὸς τή θάλασσα, καί θά εἶναι ἐκτεθειμένη σέ κάθε ἐκβιασμό ἀπό τή μεριά τῶν ἀράδων πού θά τήν περικυκλῶνουν ὁλοκληρωτικά.

Ἡ οἰκονομία τῆς χώρας περνάει φάση καταστροφική. Ἡ παραγωγή ἔχει ἀναστατωθεῖ, οἱ μεταφορές ἔχουν παραλύσει. Π.χ. ἡ ἀγροτική παραγωγή αὐτόν τό χρόνο θά εἶναι περίπου 20% κατώτερη ἀπό τήν προβλεπόμενη, καί σέ σχέση μέ τήν περσινή πού ἦταν ἤδη ἀσθενική. Ὁ πληθωρισμός ἔφτασε σχεδόν τά 30%, καί στίς μεγάλες πόλεις γίνεται αἰσθητή ἡ ἔλλειψη τροφίμων. Τά λιμάνια τῆς Ἐρυθραίας καί οἱ γραμμές πού συνδέουν τό ἐσωτερικό τῆς χώρας εἶναι μπλοκαρισμένες λόγω τοῦ πολέμου καί μόνο ἡ γραμμὴ τοῦ Τζιμποντί λειτουργεῖ. Μά ἡ σιδηροδρομική γραμμὴ γιά τήν Ἀντίς Ἀμπέμπα γίνεται κάθε μέρα καί λιγότερο σίγουρη. Τό ἔλλειμμα στόν κρατικό προϋπολογισμό ἔφτασε αὐτόν τό χρόνο τά 700 ἑκατ. δολάρια, ἐνῶ οἱ εἰσαγωγές ἀυξήθηκαν ἀκόμη κατά 10%. Ἐξάλλου ἡ διοίκηση ἔχει ξεφύγει κυριολεκτικά ἀπό τόν κεντρικό κρατικό ἔλεγχο, καθὼς εἶναι ἀποκεντρωμένη στίς λεγόμενες «ἐπαναστατικές ἐπιτροπές» πού δημιουργήθηκαν βιαστικά μετά τήν ἀνατροπή τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος. Οἱ ἐπιτροπές αὐτές δροῦν ἀνεξάρτητα ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη καί συχνά ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κεντρική ἐξουσία, χωρὶς συγκεκριμένη πολιτική ἰδεολογία, καί ρέπουν πρὸς τήν πολιτική τρο-

Διεθνή Θέματα

μοκρατία ως μέσο επίλυσης τῶν προβλημάτων. Πολλές φορές χρειάστηκε ἡ ἐπέμβαση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας γιά νά μετριαστοῦν κάπως οἱ ὑπερβάσεις καί ὁ ἐκφυλισμός: ἡγετικά στελέχη τῶν ἐπιτροπῶν ἐκτελέστηκαν δημοσίᾳ στήν πρωτεύουσα ἀκριβῶς γιά τό λόγο αὐτό.

Οἱ πολιτικοί ἀντίπαλοι τῆς στρατιωτικῆς κυβέρνησης βασικά εἶναι ὀργανωμένοι σέ δύο πολιτικά κόμματα. Ὑπάρχει λοιπόν τό Ἐπαναστατικό Κόμμα τοῦ Αἰθιοπικοῦ Λαοῦ (PRPE), πού γεννήθηκε ἀπό μιᾶ διάσπαση τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος τό 1975 στή διάρκεια τῆς ἐκστρατείας γιά τήν καταπολέμηση τοῦ ἀναλφαριθμοῦ. Τό PRPE, μαρξιστικοῦ-λενινιστικοῦ προσανατολισμοῦ, μέ φανερές συμπάθειες πρὸς τήν Κίνα, ἀρνεῖται ὅποιαδήποτε συνεργασία μέ τούς στρατιωτικούς τῆς ἡγεσίας πού τούς χαρακτηρίζει ἀντιδραστικούς. Ἔχει ἀρκετή δύναμη ἀνάμεσα στούς ἀγρότες, ἐργάτες καί φοιτητές, καί ἀναπτύσσει σοβαρή προπαγανδιστική δραστηριότητα.

Τό δεύτερο κόμμα πού ἀντιπολιτεύεται τό καθεστῶς εἶναι ἡ Αἰθιοπική Δημοκρατική Ἐνωση (EDU) μέ καθαρά ἀντιμαρξιστικό χαρακτήρα καί μέ θολές φιλελευθεροδημοκρατικές τάσεις. Κοινωνική του βάση εἶναι κυρίως οἱ μικροϊδιοκτήτες καί γεωργοί τοῦ βορρᾶ. Πολλοί ἰσχυρίζονται ὅτι, μέσω τοῦ Σουδάν, χρηματοδοτεῖται ἀπό τά ἀραβικά καθεστώτα καί ἀπό ὀρισμένες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Μά καί στό ἐσωτερικό τοῦ κυβερνητικοῦ σχηματισμοῦ ὑπάρχει βαθιά διάσπαση ἀνάμεσα στούς στρατιωτικούς τοῦ DERG καί τούς «διανοούμενους» τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ ὀνομαζόμενου Παναίθιοπικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κινήματος, πού ἔχει ἐπιφορτιστεῖ μέ τήν πολιτική προπαγάνδα καί τήν προσπάθεια δημιουργίας ἐνιαίου κόμματος. Οἱ διαφορές ἀνάμεσα στίς δύο τάσεις εἶναι πολύ μεγάλες. Ἐνῶ π.χ. στό πρόγραμμα τοῦ Κινήματος ἐξασφαλίζεται σέ ὅλες τίς ἐθνικές μειονότητες τό δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ, μέχρι καί τοῦ ἐδαφικοῦ ἀποχωρισμοῦ, στήν πράξη οἱ στρατιωτικοί εἶναι σφοδροί πολέμοι τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος τῆς Ἐρυθραίας.

Ὁ Μεγκίστου, μπροστά σ' αὐτή τήν ἐξαιρετικά εὐθραυστη καί ἐπικίνδυνη κατάσταση διάλεξε σάν μόνη διέξοδο τήν τρομοκρατία. Καί ἀφήνοντας πίσω του ματωμένους τούς δρόμους τῆς Ἀντίς Ἀμπέμπα, ταξίδεψε στή Βουλγαρία καί στή Μόσχα γιά νά ἀποκτήσει ὅπλα, ἰδεολογική ὑποστήριξη καί διπλωματική κάλυψη. Ἄλλωστε οἱ Σοβιετικοί σύμβουλοι πού θρῖσκονταν στή Σομαλία, καί δεδομένου ὅτι ἡ χώρα αὐτή προσανατολίζεται πρὸς τό ἀραβοδουτικό στρατόπεδο, μεταφέρθηκαν πρόσφατα στήν Αἰθιοπία. Ὁ διεθνῆς τύπος ἔγραφε τελευταῖα γιά κάποιο σοβιετικό σχέδιο διακανονισμοῦ τῶν ἐκρηκτικῶν ζητημάτων τῆς περιοχῆς, πού διαμορφώθηκε ἐνῶ ὁ Μεγκίστου θρῖσκόταν στή Μόσχα. Προβλέπει ἀποχώρηση τῶν αἰθιοπικῶν στρατευμάτων ἀπό τήν ἐπαρχία Ὀγκαντέν, ἐγγυήσεις ἀπό τή μεριά Αἰθιοπίας καί Σομαλίας γιά τό νεοδημιουργημένο κρατίδιο τοῦ Τζιμπουτί καί ἀνεξαρτησία τῆς Ἐρυθραίας πού θά διατηρεῖ φιλικούς δεσμούς μέ τήν Αἰθιοπία. Ὡστόσο, γίνεται φανερό ὅτι τό φλέγον ζήτημα εἶναι ὁ ἔλεγχος τῆς περιοχῆς, ἔστω καί ἂν τό ἀντίτιμο θά εἶναι ἡ ὑποστήριξη καταπιεστικῶν στρατιωτικῶν καθεστώτων ὅπως τοῦ Μεγκίστου.

Στό μεταξύ ὁ πυρετός ἀνεβαίνει στήν Ἀνατολική Ἀφρική. Ἡ Σαουδική Ἀραβία, οἱ ΗΠΑ καί ἡ Γαλλία ὑποστηρίζουν ἀνοιχτά τή Σομαλία, καί τό νεοδημιουργημένο κρατίδιο τοῦ Τζιμπουτί μετατρέπεται σέ ἐπίζηλο στόχο ὄλων τῶν ἀντιμαχόμενων δυνάμεων. Μιά νέα θερμή περιοχή, ἀνάλογη μέ τή Μέση Ἀνατολή, δημιουργήθηκε σ' αὐτή τή γωνιά τοῦ κόσμου, καί ἡ μετατροπή τοῦ ἐμφύλιου πολέμου σέ ἀνοιχτή διακρατική σύρραξη γίνεται ὀλοένα καί πιθανότερη.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΜΑΡΑΚΗΣ

Διεθνή Θέματα

ΤΑ ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΟ ΖΑΪΡ

Τό Ζαΐρ καλύπτει έκταση περίπου ίση με τής Δυτ. Ευρώπης και έχει πληθυσμό 25 εκατομμύρια. Στή χώρα μιλιούνται 300-350 γλώσσες, από τις οποίες οι κυριότερες είναι ή σουαχίλι και ή λινγκάλα, γλώσσες διαδομένες τόσο στο Ζαΐρ όσο και σε άλλες αφρικάνικες χώρες. Η μόνη κοινή για όλες τις φυλές και εθνότητες γλώσσα —ακριβέστερα για τους εκπροσώπους τους— είναι ή γλώσσα τής αποικιοκρατικής διοίκησης, τά γαλλικά.

Τό Ζαΐρ, πρώην αποικία του Βελγίου και παλαιότερα γνωστό ως Βελγικό Κογκό, έγινε τυπικά ανεξάρτητο στις 30 Ιουνίου του 1960, ενώ τά πρώτα πολιτικά κόμματα παρουσιάστηκαν μόλις τό 1958· πρόκειται για κόμματα που στηρίζονταν στις επιμέρους εθνότητες, τις οποίες ό κάθε ήγέτης εξέφραζε ή προσπαθούσε νά εκφράσει. Έτσι, ό Ίωσήφ Καζαβούμπου έλεγχε τή δυτική επαρχία μέ έδρα τή σημερινή Κισάσα, ό Μουσής Τσόμπε τή νότια —σημερινή Σάμπα και πρώην Κατάνγκα— μέ έδρα τό σημερινό Λουμπούμπασι, και ό Μομπούτου τή βορειοδυτική μέ έδρα τήν Μπαντάκα. Τό μόνο κόμμα που ξεπερνούσε τά όρια τής εθνότητας και έτεινε νά γίνει εθνικό ήταν τό κόμμα του Πατρίς Λουμούμπα, τό Κογκολέζικο Έθνικό Κίνημα, που είχε έδρα του τό Κισανγκάνι, στή ΒΔ επαρχία τής χώρας.

Παρ' όλες τις μεγάλες αντιθέσεις μέ τους ήγέτες των άλλων πολιτικών σχηματισμών ό Λουμούμπα επιμένει, πρώιμα και άνεδαφικά, στήν εθνική ενότητα. Στήν πρώτη κυβέρνηση που σχηματίζει έχει πρόεδρο τόν Καζαβούμπου, αρχηγό στρατού τόν Μομπούτου και στά άλλα ύπουργεία προσωπικότητες από τις άλλες εθνότητες και κόμματα. Ένα μήνα αργότερα, τόν Ιούλιο του 1960, ό Τσόμπε, διοικητής τής επαρχίας Κατάνγκα, αποσχίζει τήν επαρχία από τήν υπόλοιπη χώρα μέ τή βοήθεια Βέλγων άλεξιπτωτιστών.

Μετά από άλλεπάλληλες πιέσεις, διαπραγματεύσεις και τήν κήρυξη πολέμου μεταξύ δύο εθνότητων, δημιουργείται κυβερνητική κρίση, κατά τήν όποία ό Λουμούμπα προσπαθεί νά εκδιώξει τόν Καζαβούμπου, και αντίστροφα. Τά σφάλματα του πρώτου τροφοδοτούν διαρκείς κρίσεις, τις οποίες εκμεταλλεύονται οι αποικιοκρατικές δυνάμεις για νά επέμβουν ακόμη πιο άποφασιστικά. Τό κυριότερο μέλημά τους, ώστόσο, είναι νά αναχαιτίσουν τό ρεύμα που ένσαρκώνει ό Λουμούμπα, ρεύμα που αποβλέπει σε ούσιαστική ρήξη μέ τό παλαιό αποικιοκρατικό καθεστώς. Ό Λουμούμπα, για νά διατηρήσει τήν εθνική ενότητα, κάνει τό λάθος νά χρησιμοποιήσει ανθρώπους που είχαν συμμαχήσει μέ τήν αποικιοκρατία, και που είχαν αναδειχθεί και εκπαιδευτεί άπ' αυτήν, άνθρωπος συνδεμένους στενά μέ τά συμφέροντα ξένων δυνάμεων. Μετά από τήν επέμβαση τής ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ ή κατάσταση δέν αλλάζει προς τό καλύτερο, τό αντίθετο: τόν Ιανουάριο του 1961 ό Λουμούμπα συλλαμβάνεται από τό στρατό του, που διοικείται από τόν Μομπούτου, μεταφέρεται στήν Κατάνγκα και δολοφονείται.

Άλλεπάλληλες κυβερνήσεις ακολουθούν, ως τή μεγάλη κυβερνητική κρίση του 1964, ή όποία δημιουργείται κυρίως εξαιτίας του άντάρτικου που καθοδηγούν οι διάδοχοι του Λουμούμπα, Γκιζένκα και Γκουανιέ. Τό άντάρτικο αυτό διαλύει ό Τσόμπε μέ τους καταγκανούς χωροφύλακες, σώμα που έχει έντωμεταξύ δημιουργήσει ό ίδιος και ή αποικιοκρατία, και που αποτελείται από νέους τής επαρχίας του και από δυτικοευρωπαίους μισθοφόρους. Ό Τσόμπε μετά από τή νίκη του αναλαμβάνει πρωθυπουργός. Πρόεδρος παραμένει ό Καζαβούμπου. Άκολουθεί όμως νέα κυβερνητική κρίση και ό

Διεθνή Θέματα

Τόσμπτε τελικά αναγκάζεται να αποχωρήσει, εγκαταλείποντας οριστικά τη χώρα. Τόν Νοέμβριο του 1965 ο Μομπούτου παίρνει με πραξικόπημα την εξουσία, ανακηρύσσεται πρόεδρος, υπουργός Άμυνας και πρόεδρος του μοναδικού πλέον κόμματος της χώρας, και προσπαθεί να χρησιμοποιήσει όσο τό δυνατόν περισσότερους ανθρώπους από τά προηγούμενα κυβερνητικά σχήματα πού, στη συνέχεια, τούς εξοντώνει πολιτικά ή ακόμη και φυσικά. Τόν πρώτο στόχο αποτελούν οι χωροφύλακες του Τόσμπτε, βασικό εμπόδιο για την αναδιοργάνωση του τακτικού στρατού. Έτσι, πολλοί από αυτούς εξοντώνονται στα διάφορα στρατόπεδα.

Ταυτόχρονα, πολλοί ηγέτες κομμάτων φεύγουν στο έξωτερικό, κυρίως στο Βέλγιο και στη Γαλλία, όπου και εγκαθιστούν τά μικροεπιτελεία τους για την αντιπολίτευση πλέον στο καθεστώς Μομπούτου. Ο ίδιος ο Τόσμπτε συλλαμβάνεται και εκτελείται στην Άλγερια, άντεκδίκηση για τή δολοφονία του Λουμούμπα. Έπονται μιά σειρά άλλες φυσικές και μή εξοντώσεις, και έτσι ο «υπέροτατος οδηγητής», άπερίσπαστος πλέον από έχθρους και φίλους, συνεχίζει να σταθεροποιεί τό καθεστώς του, στηριγμένος στους φυλετικούς συγγενείς του. Οικονομικά βασίζεται κατά κύριο λόγο στην περιοχή τής Σάμπα, πρώην Κατάνγκα, όπου τό υπέδαφος έλέγχει ή Union Minière, και σχηματίζει ως κύριο όργανο καταπίεσης και επίβολής των έπιλογών του ένα είδος ένοπλης άστυνομίας πού άπαρτίζεται κυρίως από τή νεολαία του κόμματός του. Έτσι ο Μομπούτου κυβερνά τό Ζαΐρ με άνύπαρκτη σχεδόν λαϊκή ύποστήριξη, και κυρίως με τή βοήθεια των στοιχείων πού πρακτορεύουν τά πολιτικά, οικονομικά και στρατηγικά συμφέροντα ξένων δυνάμεων. Στο Ζαΐρ σήμερα υπάρχουν τρεις στρατιωτικές άποστολές: άμερικανική, γαλλική, βελγική. Καθεμιά από τής τρεις αντίστοιχες χώρες τροφοδοτεί με όπλα και εκπαιδεύει τόν τακτικό ζαΐρινό στρατό. Όσον άφορά τή Σοβιετική Ένωση και τήν Τσεχοσλοβακία, οι οικονομικές ανταλλαγές συνεχίζονται, ενώ οι πολιτιστικές διακόπηκαν μόλις ένα μήνα μετά τά τελευταία γεγονότα.

Σχεδόν όλες οι οικονομικού ή πολιτιστικού χαρακτήρα προσπάθειες του καθεστώτος άπέτυχαν. Βασική αίτία τής άποτυχίας ήταν ή στενή εξάρτηση τής χώρας από τής ξένες δυνάμεις, ο φυλετικός χαρακτήρας του καθεστώτος και ή υπετροφικών διαστάσεων διαφθορά: είναι γνωστό π.χ. ότι ή άστυνομία και ο στρατός ζούν από ληλασίες στα χωριά, ότι τά κρατικά δάνεια πού προέρχονται κυρίως από τόν έξωτερικό δανεισμό πηγαίνουν στους ενδιάμεσους και τούς συγγενείς των κρατούντων.

Η πρώτη μεγάλη καμπάνια για τήν «έπιστροφή στις ρίζες» και τή δημιουργία «αύθεντικού έθνικού χαρακτήρα», εμπνευσμένη από τό ταξίδι του Μομπούτου στην Κίνα, άπέτυχε. Τήν ίδια τύχη είχε και ή προσπάθεια του 1973 για τήν «κατασκευή» έγχώριας άστικής τάξης με τήν άγορά ξένων έπιχειρήσεων από ανθρώπους του καθεστώτος, έγχείρημα πού άφησε μεγάλο έξωτερικό χρέος. Τό 1974 τό ίδιο τό κράτος, διαπιστώνοντας τής άποτυχίες, άρχισε να άγοράζει για λογαριασμό του έπιχειρήσεις στους πύο ζωτικούς κλάδους τής οικονομίας. Παρότι ο κρατικός προϋπολογισμός θρισκόταν σε άνοδο, τίποτε τό θετικό δέν πρόκνυε από αυτή τήν πρωτοβουλία. Συνεχίστηκε έτσι ο δρόμος χωρίς έπιστροφή: στην άρχή άποδόθηκαν ξανά στις ξένες εταιρείες τό 40% και άργότερα τό 60% του κεφαλαίου των έθνικοποιημένων έπιχειρήσεων. Σήμερα πιά ο πληθωρισμός έχει φτάσει τό επίπεδο του 80%, τό έξωτερικό χρέος τά 3 δισ. δολάρια, και ή ανεπάρκεια σε είδη διατροφής είναι περισσότερο από εμφανής: ή Κινάσα, πρωτεύουσα τής χώρας με 2 εκατ. κατοίκους, τροφοδοτείται από άεροπλάνα πού προέρχονται κυρίως από τήν Ν. Άφρική. Πα' όλη τήν ένδεια πού επικρατεί σήμερα, τό Ζαΐρ έχει πλουσιότατο υπέδαφος, από τό όποιο παράγεται τό 45% του ψευδαργύρου, τό 30% του κασσίτερου και τό 19% του άργύρου όλης τής ήπείρου. Έπιπλέον, χαλκός, κοβάλτιο, μαγγάνιο και τεχνητά διαμάντια συναποτελούν έναν πλούτο πού δύσκολα θά άφηνε μιά τράπεζα ή μιά έπιχείρηση άδιάφορη.

Διεθνή Θέματα

Νά λοιπόν οι οικονομικοί λόγοι πού ώθουν τή Γαλλία στήν αφρικανική περιπέτεια, προκειμένου νά καλύψει τό κενό πού ήθελημένα αφήνει ή 'Αμερική, αλλά και ή αντικειμενική αδυναμία του Βελγίου. 'Ο όρυκτός πλούτος αποδίδει ήδη μεγάλα κέρδη. Ταυτόχρονα όμως για τή Γαλλία παρουσιάζονται μιά εύκαιρία νά αυξήσει και τήν πολιτική επιρροή της στο Ζαΐρ, σέ στιγμή όπου τό Βέλγιο αδυνατούσε νά επέμβει και λόγω κυβερνητικής αστάθειας και λόγω των εκλογών. 'Ενόψει δέ της συνδιάσκεψης των γαλλόφωνων χωρών στο Ντακάρ, ο Ζισκάρ ήθελε νά δώσει αυξημένες έγγνησεις στις χώρες πού αποτελούν τό αφρικανικό σκέλος του οργανισμού.

Πέρα όμως από όλα αυτά, τό Ζαΐρ αποτελεί τό κύριο βάρος στή ζυγαριά της πολιτικοστρατιωτικής ισορροπίας στή σημερινή κεντρική και νότια 'Αφρική. 'Αν ή χώρα αυτή περάσει στά χέρια έστω προοδευτικών, απλά και μόνο, δυνάμεων ή ισορροπία μεταβάλλεται σέ ολόκληρη τήν κεντρική 'Αφρική, και ή θέση των υπόλοιπων αντιδραστικών καθεστώτων γίνεται εξαιρετικά έπισφαλής. Αυτή τήν παρέμβαση ή γαλλική κυβέρνηση επιχειρεί ταυτόχρονα νά εκμεταλλευτεί για νά τονώσει διεθνώς τό κύρος της, προσπάθεια αναγκαία μετά τά αποτελέσματα των πρόσφατων δημοτικών εκλογών και τήν άνοδο της 'Ενωμένης 'Αριστεράς. 'Ο Ζισκάρ θέλησε όλα αυτά νά τά παρουσιάσει σάν συνέχεια της πολιτικής του Ντέ Γκώλ για τήν «έθνική ανεξαρτησία φίλης χώρας». Οί άόριστοι απαντήσεις της κυβέρνησής του δέν κάλυψαν τά κενά ούτε απάντησαν στις άπορίες της γαλλικής κοινής γνώμης: πώς θρέθηκαν νεκροί τρεις Γάλλοι ύπαξιωματικοί μετά από σύγκρουση μέ τούς αντίρτες και, κυρίως, πώς συμβιβάζεται ή πολιτική της λιτότητας μέ τά έξοδα για επέμβασεις σέ άλλες χώρες; 'Ο Γάλλος Πρόεδρος ισχυρίστηκε πώς ή πρωτοβουλία άνηκε στήν κυβέρνηση και σέ αυτόν αποκλειστικά, ενώ Γάλλοι στρατιωτικοί δήλωσαν πώς ή άποστολή των αεροπλάνων στο Μαρόκο και ή από κεί μεταφορά των στρατευμάτων στο Ζαΐρ έγινε κάτω από τή μύτη της CIA χωρίς αυτή νά αντιληφθεί τίποτε, κατόρθωμα πού θεωρήθηκε ανώτερο από τήν ισραηλινή επιχείρηση στο 'Εντεμπε. Θά νόμιζε κανείς μέ όλα αυτά πώς οί ΗΠΑ έχουν πάψει νά άσχολούνται μέ τά παγκόσμια συμφέροντά τους και πώς ακόμη ή γαλλική έξωτερική πολιτική είναι σέ τέτοια θέματα άπόλυτα ανεξάρτητη. Στά συμπεράσματα αυτά έβαλε τέλος τό δημοσίευμα του «Newsweek», τρεις μέρες μετά τις δηλώσεις του Ζισκάρ: «οί άμερικανικές υπηρεσίες ήταν, μαζί μέ τή γαλλική κυβέρνηση, ο χρηματοδότης και ο οργανωτής της επιχείρησης», αρκετό για νά πάψουν οί αυτάρεις δηλώσεις. 'Εξάλλον, πριν από τή δόθηια της Δ. Γερμανίας σέ «τρόφιμα και φάρμακα» προς τό καθεστώς Μομπούτου και πριν από τή γαλλική επέμβαση, οί ΗΠΑ είχαν ήδη στείλει βοήθεια στο καθεστώς ύψους 15 εκατ. δολ., ενώ τό Κογκρέσο διαπραγματευόταν βοήθεια σέ βαριά όπλα. Φαίνεται έτσι πώς οί ΗΠΑ δέν είχαν σοβαρούς λόγους νά επέμβουν άμεσα, μιά και μέ τόν τρόπο αυτό θά έδιναν λαδή για μιά ακόμη σοβιετική επέμβαση, τό πιθανότερο μέσω της Κούβας. Προκρίθηκε λοιπόν ή γαλλομαροκινή λύση, ή όποια άλλωστε εξυμνήθηκε διά στόματος αντιπροσώπου των ΗΠΑ στον ΟΗΕ ως «γεμάτη κουράγιο και αποτελεσματικότητα βοήθεια του μαροκινού λαού (sic) στο Ζαΐρ».

'Ετσι λοιπόν ο Χασάν ΙΙ, ένας από τούς τελευταίους έστεμμένους της μεσογειακής λεκάνης, παρουσιάζεται και πάλι στο προσκήνιο της διεθνούς πολιτικής, μετά από μιά περίοδο «εξομάλυνσης» της έσωτερικής κατάστασης στή χώρα του, όπου για τήν επιτυχία του σκοπού χρησιμοποιήθηκε κάθε μέσο. 'Υστερα από τήν εκστρατεία στή Δ. Σαχάρα εναντίον του κινήματος Πολισάριο, και τις έχθροπραξίες στα σύνορα μέ τόν παλιό του αντίπαλο, τήν 'Αλγερία, του δίνεται τώρα ή εύκαιρία νά συνδράμει τό αδελφό καθεστώς του Μομπούτου. «'Όταν άρχισαν οί επιθετικές ενέργειες των εισβολέων εναντίον του νόμιμου καθεστώτος, κάλεσα σέ βοήθεια τις ΗΠΑ, τή Γαλλία, τή Δ. Γερμανία, τό Βέλγιο, τήν Κίνα (!) και έσας. 'Ημουν εϋθύς εξαρχής βέβαιος πώς έσεις θά ανταποκρινόσασταν πολύ πιό άμεσα» μίλησε ο Μομ-

Διεθνή Θέματα

πούτου στον Χασάν μόλις τὰ μαροκινά στρατεύματα ξφτασαν στό Ζαΐρ μέ τὰ γαλλικά μεταγωγικά καί τήν αμερικανική κάλυψη. Ὁ Μαροκινός μονάρχης εἶχε βοηθήσει στήν ἐξόντωση τοῦ Λουμούμπα μέσω τοῦ στρατηγού του Κιτανί, τή στιγμή πού ὁ τελευταῖος φοροῦσε τό γαλάζιο κασκέτο τοῦ ΟΗΕ, ἀρχηγός τοῦ μαροκινού σώματος τῆς εἰρηνευτικῆς δύναμης στό Κογκό τό 1960/61. Ὁ Μομπούτου, ἀπό τό ἄλλο μέρος, εἶναι ὁ μόνος σθεναρός καί συνεπής ὑποστηρικτής τοῦ Χασάν στον Ὀργανισμό Ἀφρικανικῆς Ἐνότητας, ὑποστηρικτής τῆς ἐπιθετικῆς πολιτικῆς του στή Σαχάρα καί στίς ὀξύτερες ἀντιθέσεις του μέ τήν Ἀλγερία. Ἀλλά ὁ Χασάν καί ἡ διπλωματία του ἀποδέλπουν καί ἄλλοῦ: στήν ἐξασφάλιση τῆς ὅσο τό δυνατόν μονιμότερης ὑποστήριξης ἐκ μέρους τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν. Τό μέσο πίεσης πρὸς τίς τελευταῖες εἶναι ἡ ἴδια ἡ στρατιωτική ἐπέμβαση πρὸς διάφορες κατευθύνσεις, ὅπου τὰ συμφέροντα τῶν «μεγάλων τῆς Δύσης» συμπίπτουν μέ ἐκεῖνα τῶν μικρῶν τῆς Ἀφρικής. Οἱ ἀποστολές στρατευμάτων στή Μαυριτανία γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ ἐκεῖ στρατοῦ κατά τοῦ λαοῦ τῆς Δ. Σαχάρας, τό ἐκστρατευτικό σῶμα πού πολεμᾷ ἐναντίον τοῦ ἴδιου λαοῦ, τὰ στρατεύματα πού διατηροῦνται στά ἀλγερινά σύνορα, αὐτά ὅλα εἶναι ἤδη θάρος ἀβάστακτο γιά μιά μικρή καί μᾶλλον φτωχή χώρα ὅπως τό Μαρόκο. Σέ τοῦτα προστίθεται τώρα καί τό ἐκστρατευτικό σῶμα στό Ζαΐρ. Ἀλλά ὁ μονάρχης ἔχει μεγάλες φιλοδοξίες: προσπαθεῖ νά καλύψει ἐνμῆρει τό κενό πού φαίνεται νά ἀφήνει ἡ Αἴγυπτος, καί κυρίως νά ἀναδειχθεῖ σέ ἰσχυρότερη γαλλόφωνη χώρα τῆς ἡπείρου.

Τό πολιτικό θάρος καί ἡ γεωγραφική θέση τοῦ Ζαΐρ εἶναι τέτοια, πού ὅλα τὰ ἀντιδραστικά καθεστῶτα τῆς Ἀφρικής καί Μέσης Ἀνατολῆς καί μαζί ὁ «δυτικός κόσμος» ἔχουν κάθε συμφέρον νά διατηρήσουν τό καθεστῶς, ἂν ὄχι καί νά τό ἐνισχύσουν: ἡ πτώση τοῦ Μομπούτου καί τοῦ καθεστώτος του θά σήμαινε ἴσως τήν ἀπαρχή μιάς ἀποσταθεροποίησης ὀρισμένων παρόμοιων καθεστώτων, πολύ περισσότερο ἀσταθῶν, καί προπάντων ἐκείνων τῆς νότιας καί ἀνατολικῆς Ἀφρικής. Ἡ Σοβιετική Ἐνωση ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἔχοντας μιά πιό ὀλοκληρωμένη πολιτική γιά τήν ἀφρικανική ἥπειρο, ζυγίζει τίς ἀδυναμίες τῶν ἀντιπάλων της καί περιμένει τὰ λάθη τους, ἔτοιμη νά τὰ ἐκμεταλλεῖ μέ κάθε μέσο. Ἔτσι, εἶναι δυνατό νά πετύχει ἐπέκταση τῆς ἐπιρροῆς καί τοῦ ἐλέγχου της στήν περιοχὴ αὐτή, ἀλλά καί νά σταθεροποιήσει τήν ἤδη ὑπάρχουσα.

Τό ἐνδιαφέρον γιά τό Ζαΐρ δέν σταματᾷ ἐδῶ: τό Ἰσραήλ καί ἡ Αἴγυπτος συνασπίζονται στό ζήτημα τῆς βοήθειας πρὸς τόν Μομπούτου, τὰ γαλλόφωνα κράτη ἀνησχοῦν, ἡ Κίνα, μέ τήν ἀπελπισμένη ἐξωτερική πολιτική της, προστίθεται στή χορωδία, ὁ Σάχης δηλώνει πὼς θά δοθεῖ ὅποιαδήποτε βοήθεια στό καθεστῶς, καί ὅλοι μαζί ἐπικροτοῦν καί ὑποστηρίζουν ὑλικά τή μαροκινή ἐπέμβαση. Κι ἀνάμεσα σέ ὅλα αὐτά οἱ λαοὶ τοῦ Ζαΐρ πληρώνουν καθημερινά τίς συνέπειες καταστάσεων πού οἱ ἴδιοι ποτέ δέν ἐπέλεξαν

Μέ μιά ἀντιπολίτευση πολυδιασπασμένη καί χωρὶς σοβαρό πολιτικό ἀντικρισμα, μέ ὄρους κινήματος ἀσθενικούς, οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἀντιμετωπίζουν ζωτικά προβλήματα ἐσωτερικῆς συνοχῆς καί διεθνῶν συμμαχιῶν. Πολλά κόμματα καί ὀργανώσεις, μικρές καί χωρὶς σοβαρό λαϊκό ἐρεῖσμα, συνιστοῦν τό ἀντίπαλο πρὸς τό καθεστῶς Μομπούτου στρατόπεδο, μέ τρεῖς βασικές τάσεις:

Ἡ πρώτη, ὁ «Συνασπισμός Προοδευτικῶν Κογκολέζων», ἀποτελεῖται ἀπό τό «Ἐθνικό Μέτωπο γιά τήν Ἀπελευθέρωση τοῦ Κογκό», μέ ἡγέτη τόν στρατηγὸ Ναθαναὴλ Μπούμπα, καί ἀπό τό «Κίνημα Δράσης γιά τήν Ἀνάσταση τοῦ Κογκό» μέ ἡγέτη τόν Κανιγιόνγκα Μομπατέλι. Τό πρῶτο μέλος τῆς συμμαχίας διεκδικεῖ καί τό ἀντάρτικο στήν περιοχὴ τῆς Κατάνγκα. Ὁ ἐπικεφαλῆς του, παλαιὸς ἀξιωματικός τῆς ἀστυνομίας τοῦ Μομπούτου, δια-

Διεθνή Θέματα

φώνησε μαζί του τό 1967, φυλακίστηκε και αργότερα κατέφυγε στην 'Αγκόλα απ' όπου και οργάνωσε τό μέτωπο και εξαπέλυσε τήν επίθεση στην Κατάνγκα. Τό δεύτερο σκέλος τής συμμαχίας έχει έδρα τίς Βρυξέλλες, όπου και έχει εγκαταστήσει ισχυρό ραδιοφωνικό σταθμό και εκδίδει σταθερά τήν περιοδική έκδοση «Μέ τά μάτια ανοιχτά». Αύτή ή οργάνωση, και κατ' επέκταση και ή συμμαχία, είναι υπέρ τής στενής συνεργασίας μέ τή Δύση.

Δεύτερη τάση είναι τό «Σοσιαλιστικό Μέτωπο τής 'Αφρικής» μέ ήγέτη τόν Κλεόπα Καμιτάτον, πρώτο αντιπρόεδρο τής άμέσως μετά τόν Λουμούνπα κυβέρνησης, μέχρι πού ό Τσόμπε ανέλαβε τήν πρωθυπουργία, όποτε και πέρασε στην αντιπολίτευση. Μετά από τό πραξικόπημα τού Μομπούτου καταδικάστηκε σέ πέντε χρόνια φυλακή, μετά από λίγους μήνες απέθηκε ελεύθερος, και από τότε ζει στή Γαλλία. Τό μέτωπο αυτό δέν είναι αντίθετο σέ μία προσέγγιση μέ τούς Μπούμπα και Μομπιατέλι.

Οί «Δημοκρατικές Δυνάμεις γιά τήν 'Απελευθέρωση τού Κογκό-Κινσάσα» αποτελούν τήν τρίτη τάση, μέ ήγέτη τόν δεύτερο πρωθυπουργό τής κυβέρνησης Λουμούνπα 'Αντουάν Γκιζένκα, ό όποιός θεωρείται και κληρονόμος του. Τήν εποχή τής κυβερνητικής του δραστηριότητας, αλλά και αργότερα, αποτέλεσε στόχο ορμύτατων κατηγοριών σάν άνθρωπος προσκείμενος στή Σοβιετική Ένωση. Αφού πιάστηκε τό 1962 και απέθηκε μετά από άρκετούς μήνες ελεύθερος, εγκαταστάθηκε γιά πολλά χρόνια στή Σοβιετική Ένωση. Τελευταία είχε εγκατασταθεί στό Παρίσι, μετά όμως από τά πρόσφατα γεγονότα θεωρήθηκε από τίς γαλλικές αρχές «ανεπιθύμητο πρόσωπο» και έφυγε γιά τήν 'Αλγερία. Οί «Δημοκρατικές Δυνάμεις» θεωρούνται ή αντιπολιτευτική δύναμη τής άριστεράς. Ό Γκιζένκα προσπάθησε νά συνενώσει τό «Φιλελεύθερο Κόμμα τού Κογκό», τό «Λαϊκό 'Αφρικανικό Κόμμα» και τό «Κόμμα τής Λαϊκής Έπανάστασης». Ηγέτης τού πρώτου είναι ό Ραφαήλ Μπούμπα, ύπουργός στην περιφερειακή κυβέρνηση τής Κατάνγκα πού πραγματοποίησε τήν απόσχισή τής επαρχίας από τήν υπόλοιπη χώρα τό 1960. Τό τρίτο κόμμα, μέ επικεφαλής τόν Λορέν Καμίλα, άρνείται κάθε συμμαχία μέ τόν Γκιζένκα, ό όποιός «άναμασάει τίς παλιές κοινοβουλευτικές του ιδέες. Άλλωστε δέν αντιπροσωπεύει παρά τόν εαυτό του και τήν οικογένειά του», σύμφωνα μέ πρόσφατη συνέντευξη τού Καμίλα. Στην ίδια συνέντευξη, ό Καμίλα αναφέρει πώς ξεκινώντας «από μία ταξική ανάλυση τής κοινωνίας μας πού είναι άρρωστη από τήν ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση... παλεύουμε κατά τής καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων... γιά τή δημιουργία μιās κοινωνίας χωρίς εκμετάλλευση, μέσω τής λαϊκής και δημοκρατικής επανάστασης, πού είναι άπαραίτητο στάδιο»

Αυτές είναι, σχηματικά, οί οργανωμένες δυνάμεις πού αντιπαλεύουν τό καθεστώς Μομπούτου. Οί αδυναμίες τους είναι εμφανείς, αλλά έξίσου άναμφισβήτητη είναι και ή έπιρροή πού ασκούν στίς οργανώσεις αυτές ξένες δυνάμεις. Τό αντίρρτικο πού αναπτύχθηκε πρόσφατα στην περιοχή τής Σάμπα έγινε αίτια νά έρθουν στό φώς αυτές οί αδυναμίες και αντιφάσεις, αλλά και νά καταφανούν μέ σαφήνεια οί στόχοι κάθε σχηματισμού. Η τακτική και οργανωμένη υποχώρηση τών ανταρτών πέρα από τά σύνορα τής Ζάμπιας και τής 'Αγκόλας άφησε πίσω της τά μαροκινά στρατεύματα και τίς έκτακτες βοήθειες πρός τό καθεστώς, ενώ οί φίλοι τού Μομπούτου έσπευσαν νά διασώσουν συμφέροντα και κεκτημένα δικαιώματα: γνωστοί από παλιά, οί έχθροι τών λαών τού Ζαΐρ συνεχίζουν νά εκμεταλλεύονται τίς πηγές τής χώρας. Όμως και οί φίλοι του μέ δυσκολία διακρίνονται: τό δικαίωμα τών λαών γιά αυτοδιάθεση δέν πραγματοποιείται από τή μεσσιανική δράση κάποιων ξένων στρατευμάτων, άκόμη κι όταν αυτή βαφτίζεται «προλεταριακός διεθνισμός». Άλλά ούτε ό άγώνας αυτών τών λαών εύννοείται από εκείνους πού λέγονται «σύμμαχοι και φίλοι του», όταν οί τελευταίοι διατηρούν πολύμορφες σχέσεις και ανταλλαγές μέ τόν αντίπαλο αυτών τών

Άφιξη τών πρώτων Μαροκινών στρατιωτών στό Κόλβεζι.

Διεθνή Θέματα

λαών· οι σχέσεις και οι ανταλλαγές κρύβουν δεσμεύσεις, και αυτές είναι πάντα εις βάρος των αδυνάτων. Οι αντιθέσεις των οικονομικών και κυρίως των πολιτικών-στρατηγικών συμφερόντων που συγκρούονται στο χώρο της Κεντρικής Αφρικής, αντιθέσεις των δυνάμεων που διεκδικούν αύξηση της επιρροής τους, είναι τεράστιες, και είναι έτσι δυνατό να συνεπιφέρουν ανακατατάξεις που οι επιπτώσεις τους θα ξεπερνούν κατά πολύ τα όρια της περιοχής αυτής.

ΠΕΤΡΟΣ ΠΙΖΑΝΙΑΣ

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ - ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σέ μικρό χρονικό διάστημα —σέ ένα χρόνο— στήν Ανατολική Ευρώπη συνέβησαν γεγονότα που κίνησαν τό ενδιαφέρον όχι μόνο του τύπου και της άστικής προπαγάνδας αλλά και πολλών κομμουνιστικών κομμάτων τής Δύσης. Στο άρθρο που ακολουθεί θά προσπαθήσουμε νά δώσουμε μιά γενική εικόνα τής κατάστασης στίς χώρες αυτές. Φυσικά, επειδή δέν διαθέτουμε έπαρκείς πληροφορίες, ή έκθεσή μας θά είναι αναγκαστικά άποσπασματική και σχηματική· όμως, και παραταύτα, τά μεγάλα και κρίσιμα γιά τό μέλλον του σοσιαλισμού και στή Αντική Ευρώπη προβλήματα είναι δυνατό νά έντοπιστούν. Αν άσχολούμαστε περισσότερο μέ τήν περίπτωση τής Πολωνίας αυτό συμβαίνει γιατί στή χώρα αυτή τά σχετικά προβλήματα και ιδιαίτερα τό φαινόμενο μιάς κοινωνικής και πολιτικής κρίτικης του τρόπου που λειτουργεί τό καθεστώς έχει κερδίσει λαϊκό έρεισμα και, κατά κάποιον τρόπο, έχει διαγράψει πολιτικούς στόχους.

Πολωνία, καλοκαίρι 1976

Η κυβέρνηση ανακοινώνει σημαντικές αύξήσεις στίς τιμές των βασικών καταναλωτικών προϊόντων, που παρέμειναν παγωμένες επί πέντε χρόνια. Η αντίδραση των εργαζομένων ήταν άμεση: τόν Ιούνιο στό Ούρσου, στό Ράντομ και άλλες πολωνικές πόλεις ξεσπούν εργατικές άπεργίες. Η κυβέρνηση αναγκάζεται νά άποσύρει τίς άποφάσεις της άποδεχόμενη τά αίτήματα των άπεργών εργατών. Όστόσο πολλοί άπεργοί άπολύθηκαν και παραπέμφθηκαν σέ δίκες.

Λίγο άργότερα, τόν Σεπτέμβριο, 14 γνωστοί διανοούμενοι ίδρύουν μιά επιτροπή γιά τήν υπεράσπιση των εργατών. Οι άρχές τήν κηρύσσουν παράνομη, χωρίς όμως νά πάρουν μέτρα εναντίον της. Η επιτροπή συνεχίζει τή δράση της, τά μέλη της αύξάνονται. Συγκεντρώνει χρήματα και βοηθά οικονομικά τους άπολυμένους και άνεργους εργάτες, πληρώνει τά δικαστικά έξοδα, γιατί στό μεταξύ πολλοί διαδηλωτές έχουν παραπεμφθεί γιά αντίσταση κατά τής άρχής και άλλα άδικήματα.

Διεθνή Θέματα

Ένα μέλος της επιτροπής, ο Jacek Kuron, παλιό ήγαικό στέλεχος της κομμουνιστικής νεολαίας, βοηθός στο πανεπιστήμιο της Βαρσοβίας, διωγμένος από το Κόμμα το 1964, συντάκτης μαζί με τον Karol Modjelewski της «άνοιχτης επιστολής στο Κόμμα» (βλ. «Πολίτης», τεύχ. 8), φυλακισμένος ως το 1967, και για δεύτερη φορά μετά τις φοιτητικές διαδηλώσεις του 1968, γράφει στον Μπερλιγκουέρ και του ζητάει να παρέμβει υπέρ των εργατών που πιάστηκαν. Παράλληλα, σε συνέντευξή του στη γαλλική εφημ. «Le monde» (29.1.77) αναλύει και τους στόχους της επιτροπής: άμνηστευση των καταδικασμένων για τα γεγονότα του 'Ιουνίου, σύσταση εξεταστικής επιτροπής για την εξονυχιστική διερεύνηση των περιστατικών, πληροφόρηση του κοινού, τιμωρία των υπευθύνων για διώξεις εις βάρος των εργατών-άπεργων, επαναπρόσληψη των απολυμένων με όλα τα προηγούμενα δικαιώματά τους.

Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας

Τέλη 'Οκτωβρίου του 1976 ανακοινώνεται ξαφνικά ο άνασχηματισμός της ήγαιικής ομάδας της κυβέρνησης. Ο πρόεδρος αντικαθίσταται από τον Willi Stoph. Τρεις δομοάδες αργότερα αφαιρείται η ιθαγένεια από τον κομμουνιστή καλλιτέχνη Βόλφ Μπίρμαν. Σ' αυτό το διοικητικό μέτρο αντιδρούν άρκετοί διανοούμενοι της χώρας, και η διαφωνία παίρνει δημοσία διαστάσεις.

Τσεχοσλοβακία, 'Ιανουάριος 1977

Διακόσιες σαράντα δύο υπογραφές συγκεντρώνονται κάτω από ένα μανιφέστο: τή «Χάρτα του 77». Το κείμενο κάνει έκκληση προς τήν τσεχοσλοβακική κυβέρνηση να εφαρμόσει τό Σύνταγμα και τήν τελική πράξη του 'Ελσίνκι που έγνύεται τά άτομικά δικαιώματα και τίς πολιτικές ελευθερίες. Τή φορά αυτή, αντίθετα από τίς πολωνικές, ο' ύπηρεσίες ασφαλείας αντιδρούν άμεσα, καλούν σε άνάκριση πολλούς από τούς ύπογράφοντες και φυλακίζουν μερικούς. 'Ανάμεσά τους μερικά παλαιά κομματικά στελέχη. Τά γεγονότα αυτά στήν Τσεχοσλοβακία εμφανίζονται σαν τυπικό φαινόμενο «άμφισβήτησης»: γνωστοί διανοούμενοι διαφωνούν και αντιπολιτεύονται τήν κυβέρνηση.

Έντούτοις τά γεγονότα της Τσεχοσλοβακίας είχαν αντίκτυπο σε όλες σχεδόν τίς σοσιαλιστικές χώρες: από τήν 'Ανατολική Γερμανία ως τή Γιουγκοσλαβία και τή Ρουμανία. Κάποια στιγμή ή άμφισβήτηση «έπληξε» και τή Βουλγαρία. Στήν ΕΣΣΔ άλλωστε παρατηρήθηκαν κινήσεις για τήν εφαρμογή των αποφάσεων του 'Ελσίνκι. 'Επίσης, κίνηση συμπαράστασης Ούγγρων διανοομένων προς τούς Τσεχοσλοβάκους συναδέλφους τους. Σέ κάθε περίπτωση σχεδόν έχουμε τοποθετήσεις των εύρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων που ζητούν τό σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών. 'Εδώ πρωτοστατούν τά Κ.Κ. 'Ισπανίας, 'Ιταλίας και Γαλλίας.

'Απλοποιώντας ίσως τά πράγματα θά μπορούσαμε να παρατηρήσουμε κάποιους κοινούς παρονομαστές στά παραπάνω γεγονότα. Τόσο στήν Τσεχοσλοβακία όσο και στήν Πολωνία, αν και δέν διαμορφώνεται όμοιογενές ρεύμα σκέψης και αντιπολίτευσης, παρουσιάζονται επιτροπές, δηλαδή στοιχειώδης οργανωτική μορφή, όπωσδήποτε άνώτερη και πιο συγκροτημένη από τήν ατομική έκφραση. Οί επιτροπές ύποδεικνύουν έκπροσώπους, προβάλλουν πολιτικές προτάσεις τίς όποιες άπευθύνουν προς τίς κυβερνήσεις, χωρίς να άμφισβητείται τό καθεστώς: έπιζητείται ή εφαρμογή του νόμου, οί πολιτικές ελευθερίες, με σκοπό τήν άποδέσμευση πολιτικών διαδικασιών στο πλαίσιο του σταθεροποιημένου σοσιαλισμού.

Προσέχουμε άκόμη πώς, αντίθετα από τίς προηγούμενες κρίσεις (1956 στήν Πολωνία και Ούγγαρία, 1968 στήν Τσεχοσλοβακία) οί διαφωνούντες

**SMRT
KONTRAREVOLUCI!**

Σβέλικιθάντος στοθε άνεπαναστάτες!

Διεθνή Θέματα

κατά κανόνα βρίσκονται έξω από τὰ κομμουνιστικά κόμματα. Ἡ μάχη δέν δίνεται ανάμεσα σέ νεωτεριστικές καί συντηρητικές τάσεις μέσα στό Κόμμα.

Ἀπό τή μεριά τους οἱ ἡγετικές ομάδες ἀντιμετωπίζουν παρόμοιες ἐκδηλώσεις μέ ὄλο καί μικρότερη πολιτική εὐελιξία. Ἡ ἀμφισβήτηση καί ἡ κριτική θεωροῦνται μεμονωμένα ἐπεισόδια παραβίασης τῶν νόμων. Παρακάμπτοντας τό πρόβλημα ἐμφανίζουν τό κράτος-κόμμα φρουρό κάποιας παράδοσης καί ἰδεολογίας, ἐνῶ ἡ κοινή γνώμη καλεῖται νά ἐπιβεβαιώσει τήν κοινωνική συνοχή καί νά σταθεῖ ἀλληλέγγυα πρὸς τὰ κέντρα ἐξουσίας.

Τό κύμα ἀμφισβήτησης στίς ἀνατολικές χώρες τῆς Εὐρώπης δέν μπορεῖ νά ἔχει τίς πηγές του ἀποκλειστικά στήν τελική πράξη τῆς συμφωνίας τοῦ Ἐλσίνκι ἢ τῆ συνδιάσκεψη τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κομμουνιστικῶν Κομμάτων στό ἀνατολικό Βερολίνο. Ἡ καταγωγή τῆς ἀμφισβήτησης πρέπει νά ἀναζητηθεῖ πρῶτα ἀπ' ὅλα στίς ἀντιφάσεις τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασης στίς σοσιαλιστικές χώρες: ἀντιφάσεις πολιτικές, ἰδεολογικές, κοινωνικές, καί φυσικά οἰκονομικές.

Δέκα βδομάδες πρὶν ἀπό τή μεγάλη ἀπεργία στήν Πολωνία, τό ἀμερικανικό περιοδικό «Time» ἀφιέρωνε εἰδικό τμήμα του στά μεγάλα ξενοδοχεῖα τῆς Βαρσοβίας, τῆς Πράγας, τῆς Βουδαπέστης, στίς ἀντιπροσωπεῖες τῆς Krupp, τῆς General Motors, τῆς British Petroleum καί τῆς Fiat, μέ συμβουλές γιά καλές ἐπενδύσεις καί πωλήσεις. Αὐτό πού τούς τράβηξε ὄλους, σύμφωνα μέ τό «Time», εἶναι, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἡ δυνατότητα χρησιμοποίησης ἐργατικῆς δύναμης σέ χαμηλή τιμή, τιμή πού δέν βρῖσκεται πιά στή Δυτική Εὐρώπη. Σ' αὐτές τίς συνθήκες ἔχει γίνει πολύ προσοδοφόρα ἡ παραγωγή πολλῶν προϊόντων στήν Ἀνατολική Εὐρώπη, τὰ ὅποια στή συνέχεια ἐπανεξάγονται ἐξ ὀλοκλήρου στή Δύση. Ὁ κατάλογος παρόμοιων ἐπιχειρήσεων εἶναι, σύμφωνα μέ τό «Time», ἐξαιρετικά μακρὺς. Αὐτὴ ἡ περιέργη συγχώνευση τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης στή διεθνή καπιταλιστική ἀγορά εἶναι μιὰ πραγματικότητα, πού δέν μπορεῖ νά μένει χωρὶς συνέπειες.

Ἀπό τὴν ἄλλη μεριά τό 1975 οἱ Σοβιετικοὶ ἀποφάσισαν νά ἀναθεωρήσουν τίς τιμές τοῦ πετρελαίου καί ἄλλων πρώτων ὑλῶν πού πουλοῦσαν. Ὁρισμένοι μάλιστα παρατηρητές (βλ. «Monde», 28 Ἰανουαρίου 1977) ἰσχυρίστηκαν πὺς μ' αὐτόν τόν τρόπο οἱ Σοβιετικοὶ ἐσπεύραν οἱ ἴδιοι τό σπῆρο γιά τίς ἀντιδράσεις στήν Ἀνατολική Εὐρώπη, γιά νά ξεφυτρώσουν πλῆθος σοβαρῆς οἰκονομικῆς δυσκολίας στίς περισσότερες ἀπὸ τίς χώρες τῆς ΚΟΜΕΚΟΝ, ὅπως στή Λαϊκὴ Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, τὴν Τσεχοσλοβακία καί τὴν Οὐγγαρία. Ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα, ὅ,τι εἶναι εὐνοϊκό γιά τὰ σοβιετικά συμφέροντα εἶναι δυσάρεστο τίς περισσότερες φορές γιά τίς συμμαχικές οἰκονομίες, συννυφασμένο μέ τό χαρακτῆρα τῶν οἰκονομιῶν τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν, πού ἐπηρεάζονται σοβαρά ἀπὸ τή διεθνή κρίση καθὼς προσπαθοῦν νά ὑπηρετήσουν ταυτόχρονα στόχους ὅπως ἡ πλήρης ἀπασχόληση καί ἡ ἀντιγραφή ἀναπτυξιακῶν μοντέλων ὀρισμένων καπιταλιστικῶν χωρῶν (κατανάλωση, ἰδιωτικό αὐτοκίνητο κλπ.). Στήν αὔξηση τοῦ ἐλλείμματος τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου προστίθεται σημαντικὴ χρέωση στή Δύση καί ζωντὲς πληθωριστικές τάσεις.

Σέ πείσμα τῶν πιεστικῶν ἐκκλήσεων γιά αὔξηση τῆς παραγωγικότητας, λίγο πολύ παντοῦ οἱ κυβερνήσεις ἐσφίξαν τὰ λουριά καί χαλάρωσαν τοὺς ρυθμούς ἀνάπτυξης. Στή Λαϊκὴ Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, ὅπου τόν τελευταῖο χρόνο τό ἐθνικό προϊόν αὐξήθηκε μόνο κατὰ 3,7%, ἀντὶ γιά 5,3% πού προβλεπόταν ἀπὸ τό πρόγραμμα, οἱ καθορισμένοι στόχοι δέν πραγματοποιήθηκαν οὔτε στή γεωργία οὔτε στή βιομηχανία. Ἡ ἐπίσημη ἀναφορά πού ἐκδόθηκε στό ἀνατολικό Βερολίνο σημειώνει ἀποκαλυπτικά: «Λόγω τῶν τροποποιήσεων στίς τιμές τῆς ΚΟΜΕΚΟΝ, ἡ ΑΔΓ ἀναγκάστηκε νά ξοδέψει συμπληρωματικά ποσά (ἀπὸ κείνα πού εἶχαν προβλεφθεῖ)» («Monde» 28.1.77).

Τόν ἴδιο καιρὸ ἡ ἀνατολικογερμανικὴ κυβέρνησις ἄρχισε νά ἐφαρμόζει μέτρα ἀναδιάρθρωσης τῶν μισθῶν πού ἀντιστοιχοῦσαν σέ ἔνταση τῆς νόρ-

Διεθνή Θέματα

μας. Γιά νά διεκπεραιωθεί ή επίχειρηση και νά αποφευχθούν οι πολύ δυνατές αντίστασεις χρειάστηκε νά αντικατασταθεί ό παλαιός αρχηγός τής κυβέρνησης, πού φοβόταν τίσ βίαιες αντιδράσεις τών εργαζομένων. Πάντως, αν εξααιρεθεί ή Ούγγαρία, οι υπόλοιπες κυβερνήσεις άρνούνται νά προχωρήσουν στίς απαραίτητες οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Ή περίπτωση τής Πολωνίας

Στό σημείο αυτό ξαναγυρίζουμε στήν Πολωνία γιά νά προσεγγίσουμε από πύο κοντά τό πρόβλημα του σοσιαλισμού στήν Ανατολική Εύρώπη.

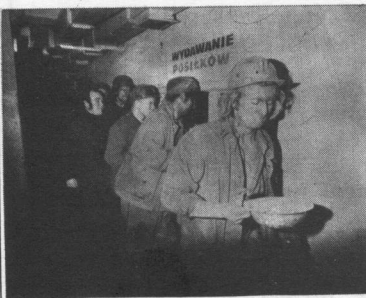
Γιά νά ξεπεραστεί ή κρίση πού δημιουργήθηκε μέ τά γεγονότα του Ίουνίου, ό Rakowski, άρχισυντάκτης τής εβδομαδιαίας επιθεώρησης «Polityka», προσκεκίμενης στον Γενικό Γραμματέα του Κόμματος, είχε ζητήσει δομικές μεταρρυθμίσεις πού θά θεσμοθετούσαν τόν συμβουλευτικό διάλογο κυβέρνησης και κοινωνικού συνόλου. Τό ίδιο πράγμα πρότεινε και ό Jacek Kuron, από τούς ιδρυτές τής επιτροπής γιά τήν υπεράσπιση τών εργατών, στή συνέντευξή του στον «Monde». "Αν και οι δικές του προτάσεις πήγαιναν πύο μακριά, θεωρούσε τίσ μεταρρυθμίσεις αυτές μέσα στά όρια τών δυνατοτήτων του Κόμματος και πρός τό συμφέρον του. Ό ίδιος θεωρούσε τίσ τιμές και τήν κρίση κατανάλωσης τά δύο κυριότερα τρέχοντα προβλήματα στήν Πολωνία. Τό λάθος δέν θρικόταν στήν ίδια τήν απόφαση γιά τήν αύξηση τών τιμών, εφόσον κάτι τέτοιο θά έξυγίανε τήν οικονομία, αλλά στό ότι οι αποφάσεις παίρνονταν έρήμην τών εργαζομένων. Ή ίδια ή έξουσία θά έπρεπε, γιά τή σωστότερη διαχείριση, νά εύννοεί τήν εκλογή αυτόνομων αντιπροσώπων, μή ύπαγομένων άναγκαστικά σέ πανεθνική όργάνωση. Αυτό θά ήταν τό μίνιμουμ· αν και θεωρούσε ότι άποτελεσματικότερη λύση θά ήταν ή ανεξαρτητοποίηση τών συνδικάτων.

Γιά τήν οικονομία του άρθρον δέν θά επέκταθούμε άναλυτικότερα στίς προτάσεις αυτές. Σημειώνουμε μονάχα πώς ή κυβέρνηση μοιάζει νά άκολουθεϊ τό δρόμο τής καμήλας. Έτσι, μεταξύ 1971 και 1975 περιέροχονταν στό κράτος 150.000 εκτάρια τή χρονιά. Ό ρυθμός διπλασιάστηκε από πέρνοι, και ό κρατικός τομέας επέκτείνεται. Μέ τά μέτρα αυτά εκχώρησης στό κράτος γαιών πού ανήκουν σέ ιδιώτες άγρότες και έξειδίκευσης τών άγροκτημάτων ή κυβέρνηση επιδιώκει νά ενισχύσει τήν παραγωγή και νά τροφοδοτήσει καλύτερα τήν άγορά. Γενικότερα επιδιώκεται ή συνένωση πολλών ιδιωτικών άγροκτημάτων και ή έξειδίκευσή τους στήν κτηνοτροφία. Τό πρόγραμμα προβλέπεται νά εφαρμοστεί πύο άυστηρά από τό 1980.

Οι άποφάσεις του βον και 7ου συνεδρίου του Κόμματος προσπαθούν νά έπαναφέρουν τήν ισορροπία στήν άγορά. Ωστόσο, ή πτώση του ύψους τής συγκέντρωσης του έθνικού προϊόντος έκανε τήν Κεντρική Έπιτροπή (Δεκέμβρης 1976) νά έντεινει τόν καταναλωτικό προσανατολισμό και νά εύννοήσει τήν έλαφρά διομηχανία. Τό 1975 τό έθνικό προϊόν τής Πολωνίας, μαζί μέ εκείνα τής Ρουμανίας και τής Άλδανίας, ήταν από τά πύο άνεδασμένα στήν Ανατολική Εύρώπη.

Τό 1976 έπεσε στά 26%. Συγχρόνως οι επενδύσεις κατά τό πεντάχρονο 1976-80 θά επανέλθουν σέ κανονικότερα ύψη. Θά αύξηθούν σέ πέντε χρόνια κατά 43% έναντι 132% του προηγούμενου 1971-75. Ή αύξηση όμως τής παραγωγής δέν φτάνει γιά τήν άποκατάσταση τής ισορροπίας και οι μισθοί πρέπει νά συμπιεστούν. Από 40% πού αύξήθηκαν ανάμεσα 1971 και 1975 θά αύξηθούν τώρα, ως τό 1980, από 16% μέχρι 18% σύμφωνα μέ τίσ προβλέψεις.

Τό 1971 ή «Polityka» δημοσίευσε μία άνάλυση σύμφωνα μέ τήν όποία «τό πρόβλημα τής σοσιαλιστικής δημοκρατίας είναι τό ίδιο σοβαρό και κρίσιμο μέ εκείνο του έκσυγχρονισμού τής οικονομίας». Στά χρόνια πού άκολούθησαν ή προσπάθεια νά λυθεί τό δεύτερο πρόβλημα προχώρησε περισσό-

Διανομή σούπας στους άπεργούς άνθρακωρύχους τόν Ίούνιο 1976.

Διεθνή Θέματα

τερο από τη λύση του πρώτου. Τότε ήταν τα γεγονότα της Βαλτικής. Πέντε χρόνια αργότερα, μετά τα γεγονότα του Ιουνίου 1975, η «Polityka» θά μπορούσε να ξαναγράψει τα ίδια λόγια και περίπου τό έκανε.

Τά γεγονότα και τό Κόμμα

Παρά τις εκτιμήσεις του Kuron, και μετά την ίδρυση της επιτροπής για την υπεράσπιση των εργατών, ή πολωνική διοίκηση δέν κατέφυγε σε κατασταλτικά μέτρα.

Η γραμμή πού απέφυγε την δξυση των συγκρούσεων επικράτησε στο έσωτερικό του Κόμματος. Στην Κεντρική Έπιτροπή επαναλήφθηκαν οι αντιπαραθέσεις πού είχαν ακολουθήσει τά γεγονότα στη Βαλτική τό 1970.

Ο Gierek, αφού έγινε Γραμματέας του Κόμματος, έπαιξε, παρά την αντίθεση της πλειοψηφίας του Πολιτικού Γραφείου, νά πάει στο Szozecin, τον Ιανουάριο του 1971, όπου άπεργούσαν οι εργάτες του ναυπηγείου. Συναντήθηκε με την άπεργιακή επιτροπή και ζήτησε νά σταματήσουν την κινητοποίησή τους έναντίον της αύξησης των τιμών. Έξήγησε πώς κάτι τέτοιο ήταν άναγκαίο για την οικονομία. Οι εργάτες δέχθηκαν την έπιχειρηματολογία του πρώην άνθρακορύχου από τη Σιλεσία. Ο Gierek τους ύποσχέθηκε μεταρρυθμίσεις για τη συνδικαλιστική εκπροσώπηση και ελεύθερες εκλογές αντιπροσώπων.

Τόν επόμενο όμως μήνα, στην ύφαντουργία του Λότζ οι εργάτες άποφάσισαν νά κατέδουν σε άπεργία. Η κυβέρνηση άναγκάστηκε νά μήν αύξήσει τις τιμές.

Τό ζήτημα για τις συνδικαλιστικές ελευθερίες σάλωσε στο κόμμα χωρίς νά φταίει ο Γκιέρεκ γι' αυτό. Οι εργάτες όμως έδωσαν τά συμπεράσματά τους: άν εξέλεγαν επιτροπές, θά τις έπνιγαν σε ύποσχέσεις. Όταν λοιπόν, στις 25 Ιουνίου 1976 ο Szydlak, μέλος του Πολιτικού Γραφείου, έπισκέφθηκε τους άπεργούς και ζήτησε αντιπροσώπους για νά συζητήσουν, ή πρότασή του έγινε δεκτή με τρανταχτά γέλια από τους εργάτες. Τούτη τη φορά δέν έφτιαξαν επιτροπές.

Τά μέτρα για την εκτόνωση της βαριάς άτμόσφαιρας καθυστέρησαν. Ο Γκιέρεκ προσπαθούσε νά ξανακερδίσει τό παιχνίδι μέσα στο Κόμμα, και νά άποφύγει την τύχη του προκατόχου του Γκομούλκα. Στην πεντηκοστή ολομέλεια της Κεντρικής Έπιτροπής συγκρούστηκαν δύο γραμμές («Le monde», 2.3.1977). Όταν κλείνει ή ολομέλεια έχουν άποφασιστεί άλλες προσώπων. Στη σύγκρουση οι «σκληροί» ύποτίμησαν τη σημασία των γεγονότων του Ιουνίου και επέμεναν στην έπιβολή της έξουσίας έστω και με τη βία. Οι «μετριοπαθείς» άποδίδουν σοβαρότητα στα γεγονότα και θεωρούν έπιτακτική την άνάγκη νά κατευναστούν τά πνεύματα και νά προληφθεί ή αντίθεση εργατών - Κόμματος.

Με την πρώτη άποψη συντάσσεται ο πρωθυπουργός Jaroszewicz και τρία άκόμη άνερχόμενα μέλη του Πολιτικού Γραφείου. Με την άλλη τάσσεται ή πλειοψηφία της ήγεσίας με επικεφαλής τον Γκιέρεκ, τον Badiuch, τον Kempa, και τον Lukaszewicz. Για νά ενισχύσει τη θέση του ο Γκιέρεκ πηγαίνει ταξίδι στη Μόσχα. Όταν γυρίζει, βρίσκεται περιτριγυρισμένος από τους αντιπροσώπους του άγροτικού και δημοκρατικού κόμματος. Μαζί του και ο πρόεδρος της Ένωσης Συγγραφέων Jwaszkiewicz.

Όταν πιά τελειώνει τις εργασίες της ή ολομέλεια, φαίνεται ποιοί είναι αυτοί πού έχασαν. Ο Badiuch, ο Kempa και ο Szydlak, γραμματέας της Κεντρικής Έπιτροπής και πρόεδρος του Πολωνοσοβιετικού Συνδέσμου, δέν πήρανε καμιά έξουσιολόγηση. Παρέμεναν τελικά στο Πολιτικό Γραφείο, αλλά χωρίς οργανικές θέσεις. Αντίθετα, επανήλθε και προωθήθηκε στη γραμματεία της Κεντρικής Έπιτροπής, με άρμοδιότητες στον οικονομικό τομέα ο Olszowski, ένα από τά πιο νέα και δυναμικά στελέχη πού είχε άποσρθεί τό 1971.

Έτσι λοιπόν επικράτησε ή γραμμή πού δέν αντιμετώπιζε διοικητικά την

Διεθνή Θέματα

έπιτροπή για την υπεράσπιση των εργατών. Ο Rysjard Frelek θά δηλώσει στον ανταποκριτή του «Monde» (2.3.1977) ότι η άνοχη απέναντι στην έπιτροπή δέν σημαίνει όπωσδήποτε έμμεση άναγνώριση τής αντιπολίτευσης εκ μέρους τής κυβέρνησης. Άλλά, πρόσθεσε ότι δέν σκοπεύουν νά φυλακίσουν κανέναν, τόσο περισσότερο πού ό ίδιος ό Γκιέρεκ αντιτίθεται σέ κάθε παρόμοια καταπίεση. «Άλλωστε, συμπλήρωσε, έδώ και πολλά χρόνια κανείς δέν έχει φυλακιστεί για πολιτικούς λόγους στην Πολωνία.»

Όστόσο, οργανώνεται καμπάνια έναντίον τής έπιτροπής σέ διάφορα έργοστάσια. Σ' ένα από αυτά, τά έργοστάσια μεταλλουργίας τής Zelona-Gora, σέ σύνολο 5.000 εργαζομένων συγκεντρώνονται 157 ύπογραφές κάτω από ένα κείμενο πού ζητά την άπέλαση των ύποκινήτων τής έπιτροπής. Τέλος, από όλη τή χώρα οί ύπογραφές πού συγκεντρώθηκαν ως τά τέλη του Φεβρουαρίου δέν ξεπερνούσαν τίς 17.000.

Άπό τον Φεβρουάριο άλλωστε τό κλίμα άρχισε νά αλλάξει. Στίς 3 του μηνός ό Γκιέρεκ, μιλώντας στο έργοστάσιο τρακτέρ του Ούρσους, έκανε έμμεση αύτοκριτική για λογαριασμό τής κυβέρνησης. Η χειρονομία αυτή συνοδεύτηκε από ύποσχέσεις για άμνηστία όσων θά μεταμελούνταν. Άπό τήν άλλη, τά γεγονότα του Ιουνίου ύποβιιάζονται στην κατηγορία των έπεισοδίων.

Πράγματι, στίς δευτερόδικες αποφάσεις οί πρωτόδικες ποινές μειώνονται και κάποιες φορές μηδενίζονται. Η τακτική όμως αυτή δέν ήταν ακριβώς γενική. Υπάκουε σέ μία λογική κριτηρίων διαχωρισμού των «καλών» εργατών από τους κακούς «χούλιγκαν». Και ενώ τό Άνώτατο Δικαστήριο μείωσε τίς ποινές, στο Ούρσους και τό Ράντομ συνεχίζονται άλλες δίκες.

Όστόσο, για νά κερδηθεί τό στοίχημα τής σημερινής ήγετικής ομάδας, η πολιτική της πρέπει νά περάσει άνάμεσα από αντιθετικά καθήκοντα. Νά καθησυχάσει τους «δημόσιους λειτουργούς», αυτό πού λένε γραφειοκρατία, ικανοποιώντας τή βαθύτατη προσκόλλησή τους «στο νόμο και την τάξη». Ήδη η έπιθεώρηση «Polityka» επέστρεψε την προσοχή σέ εκείνους πού νομίζουν «πώς όλα τά κοινωνικά προβλήματα μπορούν νά τακτοποιούνται μέ διαταγές και άπαγορεύσεις» και τάσσονται υπέρ τής «πολιτικής πυγμής». Νά εξασφαλισθεί όμως, από τήν άλλη μεριά, η θετική στάση των εργατών και του πληθυσμού για μία βαθμιαία εξομάλυνση τής κατάστασης. Πράγματα δηλαδή καθόλου άπλά, πολύ περισσότερο καθόσο άληθεύει ό γέρο-Πολωνός κομμουνιστής συγγραφέας πού ειπε: «Άλλοτε, στή δεκαετία του '50, ύπήρχε η πίστη και ό φόβος. Σήμερα η πίστη εξαφανίστηκε και οί Πολωνοί δέν φοβούνται πιά».

Τό ξέσπασμα του 1976 θύμισε ότι οί εργάτες δέν είχαν ξεχάσει τό «πρόγραμμα» πού είχε διατυπωθεί μετά τά γεγονότα του 1971: Άλλαγή στον τρόπο και τίς μεθόδους λειτουργίας και δράσης του συνδικάτου των εργατών για τό όποιο όριζόταν ως κυριότερο καθήκον η φροντίδα για τίς συνθήκες εργασίας, τά κοινωνικά προβλήματα και τίς σχέσεις των ατόμων μέσα στην έπιχείρηση («Monde», 3.3.1977).

Τό Δεκέμβριο του 1970, μετά τά τοπικά έπεισόδια, είδαν τό φώς τής μέρας κάποια χλομά εργατικά συμβούλια. Στά χρόνια πού άκολούθησαν η άναιμία τους αύξήθηκε. Παρά τό γεγονός ότι η εκκλησία έχει επίδραση (έκτονωτική), ό ιδιωτικός τομέας τής οικονομίας είναι σημαντικός και τό κράτος λιγότερο έξουσιαστικό, γράφει ό Manuel Lucbert («Le Monde», 3.3.77), κάθε λίγο πιά σκληρή κοινωνική σύγκρουση κινδυνεύει νά έξελιχθεί σέ έξέγερση ακριβώς γιατί λείπουν πραγματικές δομές για συμμετοχή στην άπόφαση και για εργατικό έλεγχο.

Σύμφωνα μέ τίς ιδέες πού προωθήθηκαν τό 1971, ό «συμβουλευτικός ρόλος» των μισθωτών θά πρέπει νά καταστεί «διαρκές στοιχείο του μηχανισμού τής έξουσίας». Άλλά η άπόφαση για τήν αύξηση των τιμών, πέρουνι, άποκάλυψε τήν άδυναμία για τήν πρακτική έφαρμογή τής προηγούμενης ιδέας. Στους εργάτες δόθηκε προθεσμία 24 ωρών νά εκφράσουν γνώμη για

Διεθνή Θέματα

τά μέτρα που η κυβέρνηση δίσταζε να πάρει τόσα χρόνια και οι ειδικοί επεξεργάζονταν επί μήνες.

Ο σοσιαλισμός του γκούλας

Γιά την ήγεςία τό πρόβλημα του σοσιαλισμού στην κοινωνία της μετάβασης στον κομμουνισμό, μετατρέπεται σε πρόβλημα «του σοσιαλισμού του γκούλας». Νά τό στοιχίμα Γκιέρκκ. Άλλά τό όνειρο της κοινωνίας της άφθονίας, αντίωρο στις επιδιώξεις και τις τάσεις για τόν σοσιαλιστικό κοινωνικό μετασχηματισμό, άνοίγει κρονούς άλλων αντιφάσεων.

Τό μαγείρεμα του γκούλας χρειάζεται κρέας. Όμως τό κρέας λείπει. Λείπει και ή χορτονομή. Τά χοιροτροφεία μειώθηκαν πέρσι κατά ένα τέταρτο, τά βουστάσια κατά 6% συνολικά, αλλά κατά 10% αυτά που άνήκαν σε ιδιώτες χωρικούς. Η κυβέρνηση άρνήθηκε μερικές εξαγωγές, και αντίθετα έκανε σοβαρές εισαγωγές. Κάπως έτσι θά κλησει και τό τρέχον έτος, άν βασιστούμε στα στοιχεία που δίνονται («Le Monde», 3.3.1977). Χρειάζεται λοιπόν νά άγοραστούν 8.000.000 τόννοι δημητριακά και ζωοτροφές. Άυτά κοστίζουν ένα δισ. δολάρια, δηλαδή τό ίσόποσο των εισοδημάτων άπ' τις εξαγωγές κάρβουνου.

Εκείνο που προσπαθεί νά καταλάβει κανείς είναι άν τό πρόβλημα για τους ιθύνοντες στην άνατολική Εύρώπη είναι νά επανορθώσουν τό σύστημα ή νά εξασφαλίσουν τή διωσιμότητά του. Θά ξαναγυρίσουμε εδώ. Προς τό παρόν δγάζουμε τά κρατούμενα. Ό φόβος των ήγεσιών των άνατολικών χωρών ότι μιá άλλαγή θά άπελευθέρωνε μιá κοινωνική δυναμική μή έλέγξιμη από τήν έξουσία, που θά όδηγούσε σε ευρύτερες μεταρρυθμίσεις στις δομές του πολιτικού συστήματος, υπαγορεύει μιá συγκεκριμένη πολιτική πρακτική άναπαγωγής του ίδιου συστήματος: τή συντήρησή του. Η σοσιαλιστική προοπτική γυρίζει ξανά στο μαγκανοπήγαδο που επαναλαμβάνει τή γνωστή ιστορία του «κεντρισμού». Όπου πεμπουσία της πολιτικής φιλοσοφίας της έξουσίας άποδίνει ή ισορροπία αντίρροπων πολιτικών δυνάμεων μέσα στον κρατικό-κομματικό μηχανισμό. Η λογική αυτή επιφυλάσσει στη σχέση κόμμα-κράτος-συνδικάτα-εργαζόμενες μάζες, λειτουργίες που μάλλον άπομακρύνονται από τήν «κομμουνιστική άλλαγή του κόσμου».

Πέρα από τά γεγονότα

Κάπου εδώ μπορούμε νά σταματήσουμε με τά γεγονότα και τά στοιχεία. Όταν δέν είναι άπόλυτα, είναι ένδεικτικά. Για τήν υπεράσπιση της άθωότητας υπάρχουν εύκολοι τρόποι. Μολαταύτα δέν θά δοθούν οι άπαντήσεις στα έρωτήματα χώνοντας τό κεφάλι στην άμμο.

Άς σημειωθεί ότι δέν συγγέεται αυτό που πολιτικά πρέπει νά διακρίνεται. Άλλο πράγμα ό «άνθρωπισμός», τά «άνθρώπινα δικαιώματα», ό «σοσιαλισμός με ανθρώπινο πρόσωπο» των διανοομένων στην Άνατολή ή τή Δύση. Άλλο πράγμα τό «άνθρώπινο πρόσωπο» —σύνθημα των μαζών που εκφράζει τις ταξικές και έθνικές διεκδικήσεις. Τό κίνημα στην Τσεχοσλοβακία π.χ. δέν είναι κίνημα μόνο διανοομένων αλλά λαϊκό κίνημα. Διαπιστώθηκε τόν Άύγουστο του 1968. Συνεχίζεται σήμερα άν και σκεπασμένο με τή σιωπή του. Άν συζητάμε τά άτομικά δικαιώματα της «Χάρτας 77» δέν είναι για τό «σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο» αλλά γιατί τή συζήτηση επιβάλλει ή διεκδίκηση ενός λαού με πολιτική-άγωνιστική παιδεία άπέναντι σε πολιτικές πρακτικές που παραχαράζουν τό πρόσωπο του σοσιαλισμού του.

Άν πάλι άνακρίνονται τά γεγονότα δέν είναι για νά όμολογήσουν πλαστά ή νά ψευδορκήσουν για τήν προδοσία της Σοβιετικής Ένωσης, τήν παλινόρθωση του καπιταλισμού ή τήν τυραννία του όλοκληρωτισμού. Δέν στήνεται δικαστήριο για νά κριθούν αυτές οι μεταβατικές κοινωνίες στο όνομα της ζητούμενης κομμουνιστικής κοινωνικής όργάνωσης, νά κριθεί δηλαδή τό γνωστό διά του άγνωστου.

Διεθνή Θέματα

Εκείνο που προκαλεί τη συζήτηση είναι ότι οι φυσικοί, οι χημικοί, οι ιστορικοί, οι μηχανικοί, οι καθηγητές, αυτά τα χαϊδεμένα παιδιά τελοσπάντων που ποτέ δεν διαδραμάτιζαν πολιτικό ρόλο, ανακάλυψαν ξαφνικά την πολιτική διακινδυνεύοντας τα προνόμιά τους. Ότι εκείνο που τους κάνει, μαζί με τους δευτεράνους κομμουνιστές, να υπογράφουν χαρτιά, και τίς κυβερνήσεις τους να αντιδρούν σπασμωδικά, βρίσκεται άποκάτω, κινείται και βράζει. Ότι ο μαρξισμός των διαφωνούντων στις σοσιαλιστικές χώρες, μαρτυρεί για τό μαρξισμό των σοσιαλιστικών χωρών. Ότι η μετάβαση μπορεί να γίνει παλινδρόμηση εκεί όπου τό κόμμα γίνεται κράτος, και τό κράτος όργανο κυριαρχίας της άρχουσας ομάδας. Ότι στην Πράγα και τή Βαρσοβία λένε ότι «τίποτα δεν είναι πιά δεξιό από τήν κυβέρνηση». Πράγμα που μπορεί να είναι αλήθεια αν αυτοί που κυβερνούν ξεχνούν αυτό που πρόσφατα ξαναθύμισε ο Γάλλος κομμουνιστής φιλόσοφος Άλτουσερ: ότι δηλαδή δεν ύφίσταται κανένας σοσιαλιστικός τρόπος παραγωγής, ότι δεν υπάρχουν σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής, σοσιαλιστικό δίκαιο κλπ. Ότι για τόν Μάρξ και τόν Λένιν ο σοσιαλισμός ταυτίζεται με τή δικτατορία του προλεταριάτου και είναι κατ' ουσία μεταβατική περίοδος· άσταθής περίοδος όπου διαρκεί και συνεχίζεται ή πάλη των τάξεων με άλλες μορφές. Ότι μαρξισμός δεν ύπάρχει εκεί όπου τό κίνημα τελεί εν άναστολή, και σε κοινωνίες μετάβασης όπου ή δικτατορία δεν είναι του προλεταριάτου, όπου δεν ύπάρχει δηλαδή ήγεμονία της εργατικής τάξης. Ότι τό τί ακριβώς εκφράζουν αυτοί που «διαφωνούν» έχει μικρή σημασία όταν αυτοί που κυβερνούν όρίζουν τό σοσιαλισμό ως όρο οικονομικο-πολιτικής διαδικασίας, άπ' όπου λείπει αυτό που θά 'πρεπε να δεσπόζει: ο κομμουνιστικός μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων. Ότι σε μιά διαδικασία άπολιτικοποίησης και ιδιώτευσης των μαζών, άριστερά βρίσκεται αυτός που τολμά να σκεπτεί πολιτικά τήν ώρα που τό στοίχημα του σοσιαλισμού γίνεται στοίχημα της κατανάλωσης. Ότι όπου ύπάρχει καπνός ύπάρχει και φωτιά. Η φωτιά στις κοινωνίες λέγεται, κατά τόν ιστορικό τουλάχιστον ύλισμό, πάλη των τάξεων.

Η πολιτική συζήτηση και σύγκρουση για τή φύση των σοσιαλιστικών χωρών δεν σημαίνει άναγκαστικά άμφισβήτηση κάθε προλεταριακού περιεχομένου στις κοινωνίες αυτές. Δεν σημαίνει παράβλεψη των πραγματικών άναγκαιοτήτων που ύπαγορεύουν επιλογές ένόψει πραγματικών προβλημάτων και άπειλών. Η ταύτιση ή ή άρνηση είναι εδώ έκδηλώσεις λογικής που τό άρθρο αυτό δεν συμμερίζεται. Ό,τι δεν είναι καπιταλιστικό δεν είναι άναγκαστικά σοσιαλιστικό. Καί αντίστροφα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΤΖΗΣ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Τεύχος Ιουλίου — Δρχ. 40

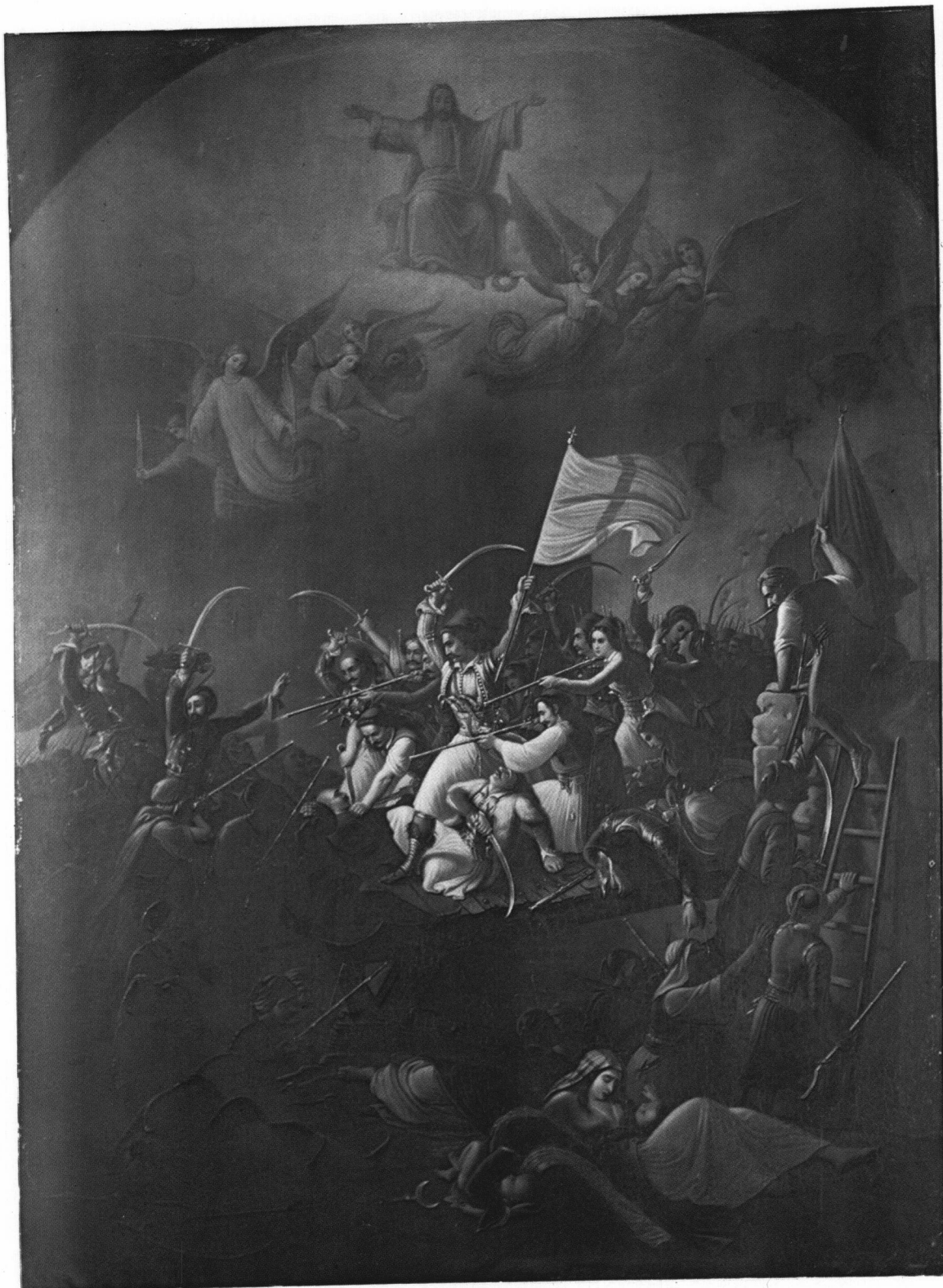
- Φάκελλος:
Κρίση έξουσίας στην Σοβιετική Ένωση
 - α) Τό Κράτος ξεφεύγει από τό Κόμμα;
 - β) Διαβάζοντας τό νέο Σύνταγμα
 - γ) Η πτώση του Πογκόρνυ και ή γεροντοκρατία
 - δ) Ένισχύεται ή κεντρική έξουσία
- Ίρανοσαουδαρβικός άνταγωνισμός στον Περσικό Κόλπο

1. 'Η Ύξοδος τοῦ Μεσολογγίου τοῦ Θ. Π. Βρυξάκη, 1856, Λιθογραφία - Παρίσι
(Imp. Lemercier - A. Charpentier Lith.)

2. 'Η « Ύξοδος τοῦ Μεσολογγίου» ἀντίγραφο τοῦ Α. Κασόλα 1929. Πινακοθήκη
Μεσολογγίου.

3. 'Η «Έξοδος τοῦ Μεσολογγίου» τοῦ Θ. Π. Βρυζάκη 1853. Λάδι σέ καμβά. Ἑλληνική Πρεσβεία Ρώμης.

4

4. Ἡ «Μάχη τῶν Χωρικῶν» τοῦ W. Lindenschmidt τοῦ πρεσβύτερου, 1831-32. Sendling Oberbayern Νωπογραφία.
5. «Ἐπεισόδιο τοῦ Ἀγῶνα» τοῦ Ary Scheffer (ἀντίγραφο τοῦ Alfred Guillard) Λάδι σέ καμβά. Μουσεῖο Μπενάκη.
6. «Ἐπεισόδιο τοῦ Ἀγῶνα» τοῦ Ary Scheffer. Λιθογραφία.

5

6

7

8

10

9

7. 'Η «Καταστροφή του 'Ιεροῦ Λόχου» τοῦ Peter Von Hess.

8. «Μεσολόγγι» τοῦ Deneuille.

9. 'Η «Μάχη τοῦ 'Αθανασίου Διάκου μετὰ τοῦ σεβασμιωτάτου 'Επισκόπου Σαλόνων 'Ησαΐου» τοῦ 'Αδαμ. Λιθογραφία. Συλλογή Μουσείου Μπενάκη.

10. 'Η «'Εξοδος τοῦ Μεσολογγίου» ὕδατογραφία τῆς συλλογῆς Bassermann, σήμερα στό 'Ιστορικό Μουσείο 'Αθηνῶν.

Ἡ «Ἐξοδος τοῦ Μεσολογγίου»

τοῦ Θ. Π. Βρυζάκη

Ἡ ἀνεύρεση ἑνὸς αὐθεντικοῦ ἔργου

τῆς Κατερίνας Σπετσιέρη-Beschi

Ὁ Θεόδωρος Π. Βρυζάκης, «ὁ εἰκαστικός» τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπανάστασης,¹ ὅπως εἶναι ἴδη γνωστὸ εἶναι ὁ ζωγράφος μιᾶς σειρᾶς ἔργων τοῦ τῆν ἐμπνευσή τους καὶ τὸ θέμα τους ὀφείλουν στὰ ἱστορικά καὶ δραματικά γεγονότα τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ τὸ 1824 ἕως τὸ 1826: ἡ Ὑποδοχὴ τοῦ λόγδου Βύρωνα στὸ Μεσολόγγι, ἡ Αὐτοθυσία τοῦ Κα-

- Γιά τὴν ἄδεια δημοσίευσης, παροχὴ πληροφοριῶν καὶ διευκολύνσεων εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς κκ. Ἰωάν. Κολιακόπουλο, Πρέσβη τῆς Ἑλλάδος στὴ Ρώμη· Δ. Παπαστάμο, Διευθυντὴ τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, καὶ τίς συνεργάτιδες του κ.κ. Μισιρλή, Νέζου καὶ Μεντζαφοῦ· τὸν κ. Α. Δεληθορριά, Διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Μπενάκη καὶ τίς συνεργάτιδες του κ.κ. Πίττα καὶ Συνοδινοῦ· τὴν κ. Δ. Δοντᾶ, Διευθύντρια τῶν Ἀρχείων τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τὴ Διεύθυνση τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου καὶ τὴν κ. Μ. Μινώτου, τοὺς κ.κ. Σ. Μηλιῶν Δήμαρχο Μεσολογγίου, Ἄγγ. Κασόλα καὶ Γ. Ραγιᾶ. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν Dr G. Neumann τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Tübingen, τὸν καθηγητὴ E. Steingraber, Διευθυντὴ τῆς Neue Pinakothek τοῦ Μονάχου, τὴ Διεύθυνση τῶν Κοινοτικῶν Ἀρχείων τοῦ Μονάχου καὶ τὴ Γραμματεία τῆς ἐταιρείας Christie, Manson and Woods τοῦ Λονδίνου.

1. Θ. Βακαλόπουλου, *Ἑλληνες Ζωγράφοι*, I (Βρυζάκης), ἔκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 1972, σελ. 64.

ψάλῃ καὶ ἡ Ἐξοδος τοῦ Μεσολογγίου.² Ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴ σειρά ὁ ἴδιος ὁ Βρυζάκης θά ξεχωρίσει, ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἐποχῆς θά ἐπαινέσει ἰδιαίτερα τὴν Ἐξοδο τοῦ Μεσολογγίου.

Τὸ ἔργο –πού ὁ ζωγράφος ὅπως θά δοῦμε σέ λίγο θά μᾶς τὸ δώσει σέ τρεῖς ζωγραφικὲς ἐκδόσεις– θά πάρει μέρος στὴ Διεθνή Ἐκθεση τῆς Βιέννης τοῦ 1853, ὅπου θά τιμηθεῖ μὲ τὸ πρῶτο βραβεῖο –χρυσό

2. Α. Ἰωάννου, *Ἑλληνικὴ Ζωγραφικὴ*, 19ος αἰώνας, Ἀθήνα 1972, σελ. 63. Στ. Λυδάκη, *Ἑλληνες Ζωγράφοι*, I (Βρυζάκης), ἔκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 1972, σελ. 76, εἰκ. 19, 25. Τοῦ ἴδιου, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς*, Ἀθήνα 1976, σελ. 130, εἰκ. 192, 194.

Ὁ Θ. Βακαλόπουλος, *ὁ.π.*, σελ. 68 κ.ά., ἀποδίδει στὸν Βρυζάκη κι ἕναν ἄλλο ἀκόμη πίνακα πού τὸ θέμα καὶ τὴν ἐμπνευστὴ του ὀφείλει στὴ δραματικὴ ἱστορία τοῦ Μεσολογγίου: τὴν *Μετάληψη τῶν ἀγωνιστῶν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωσήφ Ραγών*. Παρατηροῦμε ὅμως ὅτι ἕνα τέτοιο ἔργο δέν ὑπάρχει στὴν Ἑθνικὴ Πινακοθήκη, οὔτε μνημονεύεται στὰ εὑρετήριά της. Στὸ *Λεύκωμα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπανάστασης*, ἔκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 1970, σελ. 437, δημοσιεύεται ἕνα ἀντίγραφο τῆς Πινακοθήκης τοῦ Δήμου Μεσολογγίου μὲ τὸ ἴδιο θέμα, τοῦ ὁποίου τὸ ἀρχέτυπο ἀναφέρεται σάν ἔργο τοῦ Βρυζάκη. Στὴν πραγματικότητα ἀντιγράφει μιά γνωστὴ λιθογραφία (ὅπως ἐκείνη τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Ἀριθ. Εἰρ. 834) τοῦ G. Motte ἀπὸ ἕναν πίνακα τοῦ L. Rossignon τοῦ 1826.

μετάλλιο. «Αργότερα, τό 1867, μιά δεύτερη έκδοση του έργου συμμετέχει, μαζί με άλλες συνθέσεις του Βρυζάκη, στη μεγάλη έκθεση της Λειψίας.³ Η Έξοδος γίνεται ιδιαίτερα γνωστή και αγαπητή τόν περασμένο αιώνα, γιατί ήδη από τό 1856 κυκλοφορούν οί πρώτες λιθογραφίες με τή δίγλωσση αφιέρωση στό βασίλεια της Έλλάδας Όθωνα και τήν ένδειξη Θεόδωρος Π. Βρυζάκης έποίηε - Imp. Lemerrier Paris. A. Charpentier Lith.⁴ (εϊκ. 1)

Όταν ό Βρυζάκης πεθαίνει, στις 11 του Δεκέμβρη 1878, τά έργα πού άναφέραμε -όπως και πολλά άλλα άκόμη- βρίσκονται στό άτελιέ του στό Μόναχο· σύμφωνα όμως με τήν τελευταία του επιθυμία, όλοι οί πίνακες πού υπάρχουν στό εργαστήρι του θά περάσουν σάν κληρονομική δωρεά στό Πανεπιστήμιο Άθηνών.⁵ Πράγματι τό Πανεπιστήμιο Άθηνών παραλαμβάνει αυτά τά έργα, τά όποια όμως άποφασίζει νά φιλοξενηθούν προσωρινά στη συλλογή του Πολυτεχνείου, ώστε έτσι νά είναι πιο προσιτά στη μελέτη των σπουδαστών της Σχολής Καλών Τεχνών.⁶

Στό μεταξύ για λόγους πού δέν είναι άνάγκη νά εκθέσουμε διεξοδικά (γραφειοκρατία, δυσχέρειες για τήν άνέγερση μιάς ιδιαίτερης στέγης) ή δωρεά του Βρυζάκη μαζί με τά άλλα έργα της συλλογής, βρίσκονται άποθηκευμένα στα ύγρα υπόγεια του Πολυτεχνείου, με άποτέλεσμα νά υποστούν τις πρώτες φθορές από τό άκατάλληλο περιβάλλον.⁷

Στις άρχές του 1900, δημοσιεύεται επίτελος ό Νόμος για τήν ίδρυση της Έθνικής Πινακοθήκης, και στις 28 Ιουλίου ύπογράφεται τό πρωτόκολλο παραλαβής των δύο συλλογών πού στάθηκαν οί πρώτοι θεμελιακοί παράγοντες της Έθνικής Πινακοθήκης.⁸

Γράφει τό Πρωτόκολλο: «Έν Άθήναις σήμερον τήν εικοστήν ογδόην Ιουλίου του χιλιοστού έννεακοστού έτους ό Διευθυντής του Σχολείου των Βιομηχάνων Τεχνών κ. Α. Θεοφιλάς παρέδωκε συμφώνως τή ύπ' αριθμ. 12519 από 13 του ίδιου μηνός και

3. Φ. Γιοφύλλη, *Ιστορία της νεοελληνικής τέχνης*, Α', Άθήνα 1962, σελ. 134 (λανθασμένη ένδειξη) Α. Ίωάννου, *δ.π.*, σελ. 62. Δ. Παπαστάμου, *Έθνική Πινακοθήκη, Ζωγραφική, Κατάλογος*, Άθήνα 1976, σελ. 33. Βλ. και St. Lydakis, *Geschichte der griechischen Malerei des 19. Jahrh.*, Μόναχο 1972, σελ. 222.

4. Βλ. π.χ. Λιθογραφία στό Ιστορικό Μουσείο Άθηνών, Άριθ. Εύρ. 2566, και Μουσείο Μπενάκη, Φάκ. 13, Άριθ. 873.

5. Βλ. Γιοφύλλη, *δ.π.* σελ. 134. Παπαστάμου, *δ.π.*, σελ. 13 και 33 κ. έ. Δ.Ι. Καλογερόπουλου, «Πινακοθήκη» 15, 1915 - 16, 170, σελ. 18-19 και 171, σελ. 38.

6. Όφείλουμε νά σημειώσουμε ότι ένα σημαντικό γεγονός ήταν και ή «Έκθεσις Μνημείων Ίεροϋ Άγώνος» πού έγινε τόν Μάρτη του 1884, βλ. «Εστία» 17, 1884, σελ. 195-196. «... Αί λοιπαι εϊκόνας περιλαμβάνουν σκηνάς και επεισόδια της ελληνικής επαναστάσεως. Τούτων δε τάς πλείστας εκθέτει τό Πολυτεχνείον και είναι έργα του Βρυζάκη. Η Έξοδος του Μεσολογγίου, ή Υποδοχή του λόρδου Βύρωνα εν Μεσολογγίω, ή Έλλάς εύλογοϋσα τά τέκνα της, τό Στρατόπεδον του Καραϊσάκη εν Φαλήρω, ή Εύλογία της σημαίας εν Άγία Λαύρα είναι εξ (sic) έργα αυτού...»

Έπομένως δέν άνακαλύπτεται για τήν Έλλάδα ό Βρυζάκης μόλις στά 1915 με τις δημοσιεύσεις του περιοδικού *Πινακοθήκη*. Βλ. Λυδάκη, *Έλληνες Ζωγράφοι* (Βρυζάκης) σημ. 32 και Καλογερόπουλου, *δ.π.* σελ. 18 κ.έ.

7. Γιοφύλλη, *δ.π.* σελ. 134. Λυδάκη, *δ.π.* σελ. 82, σημ. 32.

8. Παπαστάμου, *δ.π.* σελ. 13 κ.έ.

έτους διαταγή του ύπουργείου των Έσωτερικών εις τόν έφορον της Πινακοθήκης κ. Γ. Ίακωβίδην πάντας τούς πίνακας τούς άνήκοντας εις τε τό Μετσόβιον Πολυτεχνείον και τό Έθνικόν Πανεπιστήμιον, καταγραφέντας ως εξής...»⁹

Άκολουθεί ή καταγραφή των έργων με αύξοντα και ειδικό αριθμό, με τις διαστάσεις, τόν τίτλο του έργου και τό όνομα του καλλιτέχνη -όπου ύπάρχει- καθώς και με τις τυχόν παρατηρήσεις για τήν κατάσταση και τό βαθμό της φθοράς.¹⁰

Άλλά ή Έθνική Πινακοθήκη πού θεωρήθηκε -και ήταν- μεγάλο γεγονός για τήν πνευματική ζωή της εποχής, έχει νά άντιμετωπίσει ένα σωρό δυσκολίες και προβλήματα στα πρώτα θήματά της. Στην άρχή στεγάζεται και λειτουργεί σε δύο μικρές αίθουσες του Πολυτεχνείου -όπου καταβάλλεται κάποια φροντίδα για τή διόρθωση και τή συντήρηση των καταστραμμένων πινάκων- και μόνο πολύ άργότερα, τό 1970, ύστερα από περιπέτειες και διαδικασίες, θά έγκατασταθεί στη σημερινή της σύγχρονη έδρα.¹¹

Σήμερα στην καλλιτεχνική περιουσία της Έθνικής Πινακοθήκης άνήκουν 31 έργα του Βρυζάκη, πού άνάμεσά τους θά συναντήσουμε τούς πίνακες τούς έμπνευσμένους από τή δραματική ιστορία του Μεσολογγίου, όχι όμως και τήν τόσο γνωστή και θραυευμένη Έξοδο.¹²

Η διαπίστωση της άπουσίας του έργου δέν είναι πρόσφατη. Στά 1915, όταν με πρωτοβουλία του Δ. Καλογερόπουλου άρχισε μιά κίνηση κριτικής άποκατάστασης της μορφής του καλλιτέχνη, με δύο άρθρα στο περιοδικό *Πινακοθήκη*,¹³ ή Έξοδος του Μεσολογγίου άναφέρεται σάν τό «άνώτερον όλων» μέσα στην άρκετά τότε πλούσια σειρά των έργων του Βρυζάκη.

«Οί δημοσιεύσεις αυτές», γράφει τελευταία ό Λυδάκης,¹⁴ «ύποκινήθηκαν από τή διαπίστωση ότι σ' ένα υπόγειο του Πολυτεχνείου σάπιζαν οί πίνακες πού ό δημιουργός τους είχε κληροδοτήσει στό Πανεπιστήμιο. Φαίνεται μάλιστα ότι δίπλα στον πίνακα ή *Αυτοθυσία του Καψάλη* πού είχε μισοκαταστραφεί, αλλοιώθηκε και ή Έξοδος του Μεσολογγίου πού γνωρίζουμε μόνο από αντίγραφα (Πινακοθήκη του Δήμου Μεσολογγίου και Πολεμικό Μουσείο Άθηνών)».

Η άποψη του Λυδάκη είναι όπωσδήποτε μιά λογική ύπόθεση πού προσπαθεί νά δικαιολογήσει τή

9. *Άρχεία Έθνικής Πινακοθήκης*, Πρωτόκολλον 28ης Ιουλίου 1900.

10. Άρχεία Έθνικής Πινακοθήκης, *δ.π.*, βον Πίνακες Έθν. Πανεπιστημίου, Α/Άριθ. 235, Εϊδικός Άριθ. 72, όπου άναφέρεται ή Έξοδος του Μεσολογγίου του Θ. Π. Βρυζάκη με διαστάσεις 2,55 x 1,85 και μιά ύστερόγραφη παρατήρηση με μολύβι «καήσα».

11. Παπαστάμου, *δ.π.* σελ. 21 κ.έ.

12. Lydakis, *Geschichte...* σελ. 222. Παπαστάμου, *δ.π.*, σελ. 33 κ.έ. (μόνο για τά έργα πού είναι στην Έκθεση της Πινακοθήκης) Εύρετήρια Έθνικής Πινακοθήκης Βλ. Β - Βρυζάκης. Άπό τή διεύθυνση της Έθνικής Πινακοθήκης πληροφορούμαι ότι ή *αυτοθυσία του Καψάλη* φιλοξενείται προσωρινά στο Ύπουργείο Έθνικής Άμυνας.

13. Δ. Ι. Καλογερόπουλου, «Πινακοθήκη» 15, 1915-16, 170, σελ. 18-19 και 171, σελ. 38 κ.έ.

14. Λυδάκη, *δ.π.*, σελ. 82 σημ. 32.

σημερινή απουσία του έργου από τη συλλογή της 'Εθνικής Πινακοθήκης.

Θά θέλαμε όμως να παρατηρήσουμε ότι δέν μās δίνεται συγχρόνως και μιά εξήγηση γιά τό ποιά μπορεί νά ήταν ή εικονογραφική πηγή αὐτῶν τῶν ἀντιγράφων πού ὑποκαθιστοῦν σήμερα τό χαρακτηρισμένο πιά χαμένο ἔργο τοῦ Βρυζάκη.

Τό καλύτερο καί πιό γνωστό ἀντίγραφο βρίσκεται στήν Πινακοθήκη τοῦ Δήμου Μεσολογγίου μέ τήν ὑπογραφή (κεφαλαία μέ κόκκινο χρώμα) *Ἄγγελος Κασόλας* σ' ἀριστερά, καί τήν ἐνδειξη *ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου Δημ. Ζ. Κασόλα καί υἱῶν 1929* σ' ἀ δεξιά¹⁵ (εἰκ. 2). Ὁ πίνακας αὐτός ἀποτελεῖ μέρος μιάς ὁλόκληρης σειρᾶς ἀντιγράφων στήν ὁποία ἀνήκουν καί τά ἄλλα ἔργα τοῦ Βρυζάκη πού ἀναφέραμε.¹⁶

Ἄλλά ποιά εἶναι τό ἀρχέτυπο πού ἀντιγράφει καί γιὰ τό ἀντίγραφο ὁ Μεσολογγίτης ζωγράφος Ἄγγελος Κασόλας σ' ἀ 1929;

Γιά τούς λόγους πού θά ἐξηγήσουμε σέ λίγο, ἀποκλείεται νά πρόκειται γιά τόν πίνακα πού ἀπό τό ἀτελιέ τοῦ Μονάχου πέρασε σάν κληροδοτήμα πρῶτα στό Πανεπιστήμιο καί ὕστερα στήν Ἐθνική Πινακοθήκη. Ἄλλωστε, ὅπως μās διαβεβαίωσε ὁ ἴδιος ὁ Κασόλας, τήν ἐποχή πού «ζωγράφιζε» τήν Ἐξόδο δέν ὑπῆρχε κανένας ἀθηντικός πίνακας τοῦ Βρυζάκη μέ τό ἴδιο θέμα, οὔτε ἄλλο ἀντίγραφο, παρά μόνο μιά φωτογραφία καί λιθογραφίες τίς ὁποῖες εἶχε γιά πρότυπο, γι' αὐτό καί τά χρώματα εἶναι δικά του –ὅπως μās εἶπε ὁ ἴδιος: «θαγαμμένα ἀπό τό νοῦ μου ὅπως τά αἰσθανόμουν».

Πράγματι, στίς 15 Φεβρουαρίου τοῦ 1929 μιά μεγάλη πυρκαγιά καταστρέφει τό Δημαρχεῖο τοῦ Μεσολογγίου, τήν Πινακοθήκη, τό διπλανό σπίτι τῆς Ἰουλίας Δεσποτοπούλου, καί ἀπειλεῖ τό ἀρχοντικό τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη καί τά γύρω σπίτια τοῦ Γαζῆ, τοῦ Νεζερίτη καί τοῦ Τζινιζου, πού θά σωθοῦν χάρη στήν ξαφνική ραγδαία βροχή πού ἄρχισε νά πέφτει. Οἱ τίτλοι τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς, ὅπως καί οἱ κάτοικοι –ἀκόμα σήμερα– μιλοῦν μέ ὀδύνη γιά τήν ἐφιαλτική ἐκείνη νύχτα καί τή φωτιά πού ἀφάνισε τόσα ἱστορικά κειμήλια.¹⁷

Ἄλλά ποιά ἀκριβῶς ἦταν τά κειμήλια αὐτά; Ὁ ἀπολογισμός θαρῶς καί ἀσαφής, μιλάει (ἐκτός ἀπό τό Ἀρχεῖο τοῦ Δήμου –ληξιαρχικές πράξεις, δημοτολόγιο) γιά μεγάλα ἀναμνηστικά λευκώματα, παράσημα καί διπλώματα τῆς πόλης, ἱστορικές σημαῖες, πολύτιμους φακέλους μέ ἱστορικά αὐτόγραφα καί ἔγ-

γραφα –ὅπως, μέρος τῆς ἱστορικῆς ἀλληλογραφίας τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου μέ τήν ἐπαναστατική κυβέρνηση τοῦ Ναυπλίου–, τή βιβλιοθήκη τοῦ Δήμου, τή μεγάλη νομική βιβλιοθήκη τοῦ Χρήστου Καψάλη, ἐλαιογραφίες ἡρώων καί φιλελλήνων καί τούς «πρωτότυπους μεγάλους πίνακες τοῦ Βρυζάκη, ἐξ ὧν δύο πίνακες ἀναπαριστῶντες τήν Ἐξόδο».¹⁸

Ὁ Δ. Καλογερόπουλος σ' ἀ ἄρθρα πού δημοσιεύει τό 1915 στό περιοδικό *Πινακοθήκη*¹⁹ μās πληροφορεῖ ὅτι «δύο ἀντίγραφα τοῦ πίνακος τῆς Ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου ἐκληροδότησαν ἀποθνήσκων ὁ Βρυζάκης, εἰς τόν Δήμον Μεσολογγίου καί τό Ἐθνικόν Πανεπιστήμιον» καί στό ἐπόμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ, θά συμπληρώσει μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ὅτι «τό ἐν ἐδωρήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τό Δημαρχεῖον Μεσολογγίου, κατά τήν ἐτησίαν δέ λιτανεῖαν τῆς Ἐξόδου περιφέρεται ὁ πίναξ, τό δέ ἄλλο ὑπάρχει εἰς ὑπόγειον τοῦ Πολυτεχνείου». Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ὁ Πελεκάσης –ζωγράφος ἀπό τή Ζάκυνθο– μέ ἐπιστολή του στό ἴδιο περιοδικό²⁰ θά δηλώσει ὅτι βεβαίως ἡ Ἐξόδος τοῦ Μεσολογγίου τοῦ Βρυζάκη «εὐρίσκεται ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Δημαρχείου, ἀλλά κατεστραμμένη καί ἐπιδιορθωμένη κακοτέχνως» γι' αὐτό, τό 1908, ὁ τότε δήμαρχος τοῦ Μεσολογγίου Στάικος θά τοῦ ἀναθεσεί «τήν κατασκευήν εἰς διαστάσεις 1,60 × 1,20 ἀντιγράφου» τοῦ πρωτότυπου ἔργου τό ὁποῖο «μετά πολλοῦ κόπου» κατόρθωσε ὁ καλλιτέχνης «νά ἀναπαραστήσει σχεδόν ἀπαράλλακτον: τό ἀντίγραφο δέ αὐτό μεταφέρεται κατά τήν λιτανεῖαν τῆς ἐπετείου».

Ἡ ἀναφορά, παρ' ὅλο τόν τόνο τῆς ἀντιγραφικῆς ματαιοδοξίας τοῦ Πελεκάση, μās εἶναι χρήσιμη. Πράγματι, γιά τόν ἑορτασμό τῶν ἐκατό χρόνων –στίς 25 Ἀπριλίου 1926, Κυριακή τῶν Βαῶν– μέ τήν ἐπίσημη συμμετοχή τῆς κυβέρνησης Παγκάλου, ὁ τότε δήμαρχος Χρ. Εὐαγγελάτος –ἐπειδή τό πρωτότυπο ἔργο τοῦ Βρυζάκη πού θρικόταν στό Δημαρχεῖο εἶναι καταστραμμένο ἀπό τίς ἐπιδιορθώσεις καί ἔνα ἀντίγραφο δέν ἀρμόζει σέ μιά τόσο ἐπίσημη καί σημαντική ἐπέτειο– δανεῖζεται ἀπό τήν Ἐθνική Πινακοθήκη μέ τή μεσολάβηση τοῦ ὑπουργείου Παιδείας²¹ τόν μεγάλο πίνακα (2,55 × 1,85) ὁ ὁποῖος καί παίρνει μέρος μέ τίς πρέπουσες τιμές στήν πομπή τῆς λιτανεῖας.

Ἔτσι, ἐκείνη τή φοβερή νύχτα τῆς πυρκαγιάς, στίς 15 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1929, κήκαν μαζί μέ τ' ἄλλα, ὄχι μόνο τό ἀντίγραφο τοῦ Πελεκάση, ἀλλά καί τά δύο ἀθηντικά ἔργα τοῦ Βρυζάκη μέ θέμα τήν Ἐξόδο: ὁ πίνακας τοῦ Δημαρχείου καί ὁ πίνακας

15. Βλ. *Ἱστορ. Λεύκωμα*, Β', σελ. 441. Λυδάκη, *Βρυζάκης*, δ.π., εἰκ. 25. Τοῦ ἴδιου, *Ἱστορία*, σελ. 130, εἰκ. 192. Πρόκειται γιά τόν πίνακα πού περιφέρεται στή λιτανεῖα τῆς ἐπετείου τῆς Ἐξόδου στό Μεσολόγγι: βλ. *Μεσολόγγι*, ἐκδ. Ἐθνικῆς Τραπέζης 1976, σελ. 142. Ἐνα δεύτερο καί πολύ μεγαλύτερο ἀντίγραφο τοῦ Ἄγγ. Κασόλα, μέ τή χρονολογική ἐνδειξη 1934, βρίσκεται στήν ἴδια Πινακοθήκη (ἀριθ. Εἰρ. 15) βλ. *Μεσολόγγι*, ἐκδ. Ἐθν. Τραπέζης, 1976, σελ. 145. Γιά τόν Ἄγγελο Κασόλα βλ. Στ. Λυδάκη, *Λεξικό τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων καί χαρακτῶν*, ἐκδ. Μέλισσα, 1976, σελ. 169.

16. Βλ. Δ. Φωτιάδη, *Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 21*, Ἀθήνα 1972, Γ', σελ. 221, καί *Ἱστορ. Λεύκωμα*, Β', σελ. 414, 437, 441, 443.

17. Ἐφημ. *Καθημερινή*, 16.2.1929, 19.2.1929, *Ἐλεύθερο Βῆμα*, 5.2.1929, *Κραυγή* (τοπ. Μεσολογγίου) 17.3.1929, *Νέα ἀπό τήν Ἐλλάδα*, Ἰούνιος 1929, σελ. 162 κ.ε.

18. Ἐφημ. *Καθημερινή*, 16.2.1929.

19. Δ. Ι. Καλογερόπουλου, δ.π., σελ. 18-19, 38.

20. «Πινακοθήκη» 15, 1915-16, 172-173, σελ. 73 γιά τόν Πελεκάση βλ. Στ. Λυδάκη, *Λεξικό...*, δ.π., σελ. 344.

21. Βλ. Ἀρχεῖα Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, 14 Αὐγούστου 1926, Ἀριθ. Πρωτ. 34 (ὑπουργεῖον Παιδείας πρὸς Ἐθνικὴν Πινακοθήκην: «ὀπομιμνήσκει τήν διαταγήν περί παραχωρήσεως εἰς τόν Δήμον Μεσολογγίου τῆς εἰκόνας τῆς «Ἐξόδου» ὑπὸ Βρυζάκη»).

της Ἐθνικῆς Πινακοθήκης πού εἶχε μείνει ἀπό τότε στό Μεσολόγγι.²²

Τό ἀντίγραφο τοῦ Κασόλα ἐγινε μετά τήν πυρκαγιά στό τέλος τοῦ 1929. Ἡ συγκινητική χειρονομία τοῦ νεαροῦ τότε Μεσολογγίτη ζωγράφου νά ἀντιγράψει ἕνα μεγάλο ἔργο πού χάθηκε, γιά νά ὑπάρχει τουλάχιστον ἡ ἀνάμνησή του στόν τόπο τῆς καταστροφῆς –παρ' ὅλα τά ἀδύναμα χαρακτηριστικά σέ σχέση μέ τό ἀρχέτυπο– στάθηκε τό μοναδικό σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τή σύγχρονη εἰκονογραφία τοῦ Ἀγώνα καί τίς μονογραφίες γιά τό ἔργο τοῦ Θεόδωρου Βρυζάκη.²³

Καταλαβαίνει λοιπόν κανεῖς τή δικαιολογημένη μας συγκίνηση ὅταν ἀναγνωρίσαμε στήν Πρεσβεία τῆς Ρώμης μιά ἀκόμα ἀθθεντική *Ἐξοδο τοῦ Μεσολογγίου* (εἰκ. 3).

Ὁ πίνακας τῆς Ρώμης ἔχει, ἀναμφισβήτητα, ὅλα τά χαρακτηριστικά τῆς ἀθθεντικότητας. Ὁ μουσαμάς καί τά σκασίματα τοῦ χρώματος μαζί μέ τήν πατίνα τοῦ χρόνου δηλώνουν τά σημάδια μιᾶς κάποιας τλαιπωρίας καθῶς καί τήν προσπάθεια μιᾶς ἐπέμβασης γιά τή συντήρηση ἢ ἐπιδιόρθωση τοῦ ἔργου. Ἡ ὑπογραφή τοῦ καλλιτέχνη καί ἡ χρονολογία –κάτω δεξιά– μόλις διακρίνονται· μποροῦμε ὅμως ἔστω καί μέ δυσκολία νά διαβάσουμε σέ δύο γραμμές: *Θ. Π. Βρυζάκης 1853*. Οἱ διαστάσεις (1,64 × 1,21) εἶναι ἀνάλογες μέ τίς διαστάσεις ἄλλων ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Βρυζάκη ὅπως *Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός εὐλογεῖ τή σημαία* (1,64 × 1,26) τοῦ 1865, *τὸ Στρατόπεδο τοῦ Καρσιϊσκάκη* (1,45 × 1,78) τοῦ 1855, καί ἡ *Ἵποδοχὴ τοῦ λόρδου Βύρωνα στό Μεσολόγγι* (1,55 × 2,13) τοῦ 1861.²⁴

Ἡ χρωματική κλίμακα καί ἡ ζωγραφικὴ ἐπεξεργασία στίς λεπτομέρειες εἶναι τελειῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκεῖνη πού μᾶς δίνουν τὰ ἀντίγραφα, τὰ μόνον ἄλλωστε γνωστά καί δημοσιευμένα μέχρι σήμερα. Φτάνει μιά ἀπλή ἀντιπαραβολὴ τῶν εἰκόνων γιά νά δεῖ κανεῖς τίς διαφορὲς καί νά καταλάβει πόσο σημαντικὴ γίνεται ἡ ἀνέυρεση τοῦ ἀθθεντικοῦ ἔργου.

Στὴ σκηνὴ κυριαρχεῖ μιά ζεστὴ χρυσαφένια ἀτμόσφαιρα, πού δίνει ἀρμονικὰ τὸ οὐράνιο φῶς τοῦ Παραδείσου –στό πάνω μέρος– μέ τίς ἀστραφτερές ἐκρήξεις τῆς μάχης –χαμηλά– μετριάξει τὴ ρητορικὴ διάθεση καί ἡ ἱστορικὴ διήγηση γίνεται μνήμη αἰσθητικὴ μέσα σ' ἕνα ρομαντικὸ χρωματικὸ πανηγύρι, μέ τίς φορεσιῆς τῶν ἀγωνιστῶν καί τίς σημαῖες. Ἡ τάξη τῆς δομῆς τοῦ χώρου μέ τὸν αἰσθητὸ καί νοητὸ κόσμο, κορυφώνεται στήν ἄυλη μορφή τοῦ Χριστοῦ μέ τούς Ἀγγέλους πού εὐλογοῦν καί στεφανώνουν τὸν ἀγῶνα καί τὴ μεγάλη θυσία.

Στὰ 1911, ὁ πίνακας βρίσκεται σίγουρα στὴ Ρώμη, γιὰ τὸ τότε παίρνει μέρος στὴ Διεθνή Ἐκθεση Τέχνης, καί ἐκτίθεται στήν αἴθουσα XXXbis τῆς

22. Βλ. Ἀρχεῖα Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, 1932, Ἀριθ. Πρωτ. 232: Ἡ Ἐθνικὴ Πινακοθήκη πρὸς Δήμαρχον Μεσολογγίου: «Ζητούμεν πληροφορίας περὶ τῆς τύχης τοῦ δανεισθέντος εἰς τὸν Δῆμον Μεσολογγίου πίνακος τοῦ Βρυζάκη ἢ *Ἐξοδος τοῦ Μεσολογγίου*». Idem: 28 Ἰουλίου 1933, Ἀριθ. Πρωτ. 280: «ὑπενηθιζόμεν τό περυσινὸ ἔγγραφο μας περὶ τοῦ δανεισθέντος εἰς τὸν Δῆμον Μεσολογγίου ἔργου τοῦ Βρυζάκη».

23. Βλ. παραπάνω, σημ. 3 καί 16.

24. Βλ. *Ἑλληνες Ζωγράφοι*, I, «Βρυζάκης», εἰκ. 24, 20, 19.

Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν (Palazzo delle Belle Arti), σήμερα Μουσεῖο Μοντέρνας Τέχνης.²⁵

Ἐπεὶ ἡ ἐπιτροπὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας εἶναι ὁ Α. Τυπάλδος-Μπασιάς, πρῶν ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς, ὁ Ι. Βαλαωρίτης διοικητὴς τῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος, ὁ Π. Καβαθιάς διευθυντὴς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὁ Γ. Ἰακωβίδης διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν καί τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης καί ὁ Σπ. Λάμπρου καθηγητὴς στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.²⁶ Τὰ ἔργα πού παίρνουν μέρος στὴν ἐκθεση εἶναι κυρίως συγχρόνως Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν,²⁷ ἐκτός ἀπὸ τρεῖς πού εἶχαν πεθάνει ἀπὸ καιρὸ: ὁ Ἰωάννης Ἀλταμούρας (1852-1875/78) μέ μιά θαλασσογραφία, ὁ Νικηφόρος Λύτρας (1832-1904) μέ τὴν *Κλεμμένη*²⁸ καί ὁ Θεόδωρος Βρυζάκης (1819-1878) μέ τὴν *Ἐξοδο τοῦ Μεσολογγίου*.²⁹

Ἀπὸ τίς σημαντικὲς παρουσίες στὴν ἐκθεση –πέντε πίνακες καί δύο γ' ὑπτά– θεωρεῖται ὁ Γ. Ἰακωβίδης τοῦ ὁποῦ ἢ *Παιδικὴ Συναυλία* δημοσιεύεται στόν κατάλογο.³⁰

Ἰσως στόν ἴδιο τὸν Ἰακωβίδη καί στὴ διπλὴ του ὑπευθυνότητα ὡς διευθυντὴ τῆς Πινακοθήκης καί καλλιτεχνικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας, ὀφείλεται ἡ ἐκλογή καί ἡ παρουσία τοῦ ἔργου τοῦ Βρυζάκη στὴ Διεθνή Ἐκθεση τῆς Ρώμης. Μένει ἀνοιχτὸ τὸ θέμα τῆς προέλευσης ἢ καλύτερα τῆς ἀρχικῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο μέχρι σήμερα δὲν μπορέσαμε νά προσδιορίσουμε ἀκριθῶς.

Στὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία τῆς Ρώμης –ὅπως μᾶς πληροφόρησαν– δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα, καί οἱ ἔρευνές μας στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, τοῦ ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν καί τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης στάθηκαν ἀκαρπες. Πρέπει πάντως νά σημειώσουμε

25. Βλ. Esposizione Internazionale di Roma, Catalogo della mostra di belle Arti, Bergamo, Istituto di Arti Grafiche, 1911, σελ. 74-76.

Τὸ ἔργο –λάδι σέ καμβά μέ ἐμφανεῖς διαστάσεις 1,64 × 1,21–, θυγαλμένο ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τοῦ ἐπιχρυσοῦ μαρόκ πλαίσιο, τὸ ὁποῖο ἔχει στό πίσω μέρος κολλημένη μιά ἐτικέτα μέ τὴν ἐνδειξὴ «Esposizione Internazionale d' arte 3920 comitato per le feste commemorative del 1911, Roma», θρῖσκεται σήμερα ἐντεχισμένο σέ μιά ἀπὸ τίς αἰθουσὲς ὑποδοχῆς τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας τῆς Ρώμης.

26. Esposizione Internazionale di Roma, Catalogo, δ.π., σελ. 6.

27. Βλ. Esposizione κ.τ.λ. Catalogo, δ.π., σελ. 74-76, ὅπου ἀναφέρονται σέ ἀλφαβητικὴ σειρά οἱ καλλιτέχνες πού συμμετέχουν καί τὰ ἔργα τους. Στὴ Διεθνή Ἐκθεση τοῦ 1911 καί στό πλαίσιο τῶν ἐορτῶν τῆς Πεντηκονταετηρίδας γιά τὴν ἔνωση τῆς Ἰταλίας καί τὴν ἀνακήρυξη τῆς Ρώμης σέ πρωτεύουσα τοῦ ἰταλικοῦ κράτους, ἡ Ἑλλάδα, ἐκτός ἀπὸ τὸ τμήμα Εἰκαστικῶν Τεχνῶν, συμμετέχει καί μέ ἄλλες ἐπιμέρους ἐκθέσεις: α) Γύψινα ἐκμαγεῖα ἀρχαίων γλυπτῶν καί ἀναγλύφων, β) Ἀντίγραφα προσωπογραφιῶν Βυζαντινῶν αυτοκρατορῶν – Μетроφωτογραφίαί – βλ. Σπ. Λάμπρου, *Empereurs Byzantins*, Catalogue illustré κ.λ.π., Athènes, Hestia 1911. Γιά τὴ Διεθνή Ἐκθεση τῆς Ρώμης, βλ. ἐπίσης: Τὸ ἑλληνικὸ τμήμα τῆς ἐν Ρώμῃ Διεθνῶς Ἐκθέσεως 1911 ὑπὸ Α. Τυπάλδου-Μπασιά, ἐν Ἀθήναις 1913. «Πινακοθήκη» 11, 1911, 123, σελ. 69-70. «Καλλιτέχνης» Β', 1911, 13, σελ. 42. «Νέος Ἑλληνομήμων» 7, 1911, σελ. 107, 399 κ.έ., 499 κ.έ.

28. Βλ. *Ἑλληνες Ζωγράφοι*, I, εἰκ. 43, Λυδάκη, *Ἱστορία*, σελ. 146 εἰκ. 215.

29. Βλ. Esposizione Internazionale di Roma, catalogo, δ.π., No 42, σελ. 75.

30. Βλ. *Ἑλληνες Ζωγράφοι*, I, Ἰακωβίδης, σελ. 240 εἰκ. 19. Λυδάκη, *Ἱστορία*, σελ. 233, εἰκ. 377. Ἡ εἰκόνα τοῦ ἔργου δημοσιεύεται καί στόν κατάλογο τῆς Esposizione Internazionale di Roma, δ.π., πίν. XXX bis.

ὅτι πολλά ἔργα τοῦ Βρυζάκη ὑπῆρχαν τότε.—ὅπως ἄλλωστε καί σήμερα— ὄχι μόνο σέ κρατικές ἀλλά καί σέ ἰδιωτικές συλλογές. Καί ἐπειδή τό ὄνομα τοῦ καλλιτέχνη δέν ἀναφέρεται στά ἀθηναϊκά δημοσιεύματα καί στούς φακέλους τούς σχετικούς μέ τό θέμα τῆς ἀποστολῆς τῶν ἔργων στή Διεθνή Ἐκθεση τοῦ 1911,³¹ ἐνῶ ὑπάρχει στόν ἐπίσημο κατάλογο πού δημοσιεύθηκε στήν Ἰταλία,³² πιστεύουμε ὅτι ὁ πίνακας βρισκόταν ἤδη στό ἐξωτερικό καί πιθανότατα στή Ρώμη σέ μιά ἰδιωτική συλλογή. Σάν παράδειγμα ἀναφέρουμε ὅτι στό Μουσεῖο Μπενάκη βρίσκονται τρία ἔργα τοῦ Βρυζάκη³³ τά ὁποῖα σίγουρα προέρχονται ἀπό «τήν συλλογήν τήν σχηματισθεῖσα ὑπό τοῦ Λουδοβίκου Ιου τῆς Βαυαρίας». Ἡ πληροφορία—γραπτή ἐνδειξη τοῦ εὐρητηρίου τοῦ Μουσείου Μπενάκη— ἀποκτᾷ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἂν τή συνδέσουμε μέ τήν περικοπή τοῦ ἄρθρου τοῦ Δ. Ι. Καλογερόπουλου³⁴ ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στό Μόναχο ὁ Βρυζάκης «ἔγραψεν τόν μέγιστον πίνακα τῆς Ἐξόδοι τοῦ Μεσολογγίου ὅστις ἐβραβεύθη διά χρυσοῦ βραβείου εἰς τήν παγκόσμιον ἐκθεσιν τῆς Βιέννης τοῦ 1853 καί ὅστις ἀγορασθεῖς ὑπό τοῦ ἀκραιφνοῦς φιλέλληνο βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου ἐδωρήθη εἰς τό μουσεῖον τοῦ Μονάχου (sic)». Ἄν σκεφτοῦμε ὅτι πολλά ἔργα τῆς ἰδιωτικῆς συλλογῆς τοῦ Λουδοβίκου Ιου Wittelsbach πωλήθηκαν ἤδη τόν περασμένο αἰῶνα καί ὅτι τό ἔργο αὐτό πού ἀποτελεῖ, χωρίς ἀμφιβολία, μιά τρίτη αὐθεντική Ἐξόδο δέν ὑπάρχει στίς συλλογές τοῦ Μονάχου, μπορούμε, νομίζω, νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ πίνακας εἶχε μιά ἀνάλογη τύχη μέ τή σειρά τῶν ἔργων τοῦ Βρυζάκη πού βρίσκονται σήμερα στό Μουσεῖο Μπενάκη.

Ἐπομένως ὁ πίνακας τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας τῆς Ρώμης εἶναι κατά τή γνώμη μας ἡ πρώτη εἰκαστική ἐκδοσι τοῦ θέματος ἀπό τόν Βρυζάκη, τό ἔργο πού βραβεύτηκε στή Βιέννη τό 1853, ἀγοράστηκε ἀπό τόν Λουδοβίκο τόν Ιο τῆς Βαυαρίας, στάθηκε σίγουρα τό ἀρχέτυπο γιά τήν παρισινή λιθογραφία τοῦ Lemercier (1856), ἀφιερωμένη ἀπό τόν ἴδιο τόν Βρυζάκη στόν Ὀθωνα, τόν Βαυαρό βασιλέα τῆς Ἑλλάδας, καί πέρασε—δέν ξέρουμε ἀκριβῶς μέ ποιά διαδικασίαν— σέ ἰδιωτική συλλογή, καί ἀπό ἐκεῖ στήν Πρεσβεία τῆς Ρώμης.

Ἡ σύντομη αὐτή ἀναφορά γιά τήν ἱστορική ἀποκατάστασι τῶν τριῶν εἰκαστικῶν ἐκδόσεων τῆς

31. Ἀρχεῖα Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τμήμα Α', Διεθνεῖς Ἐκθέσεις, Φάκ. 116Δ (1910), Φάκ. 116Δ (1911), Φάκ. 116Α (1912), Φάκ. 116Α (1913).

32. Βλ. Catalogo, δ.π., σελ. 75, αἰξ. Ἀριθ. 42: Vrysakis, La presa di Missolonghi.

33. Μουσεῖο Μπενάκη: 1) Ἀνάτηρος τοῦ Ἀγώνα, ἐνυπόγραφο 1840, Ἀριθ. Εὐρ. 85/1. Προέλευσι Α. Κῦτικας, χρονολογία ἀγορᾶς 1.11.1928 2) Τό Καραούλι, ἐνυπόγραφο, 1851, Ἀριθ. Εὐρ. 8968. Προέλευσι: Α. Κῦτικας χρον. ἀγορᾶς 1.11.1928. 3) Ὁ ὄρκος τῆς Ἁγίας Λαύρας, ἐνυπόγραφο, 1851. Προέλευσι Α. Κῦτικας χρον. ἀγορᾶς 1.11.1928.

Ὁ Θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη—χωρίς τήν ἐνδειξη τῆς ὑπογραφῆς καί τῆς χρονολογίας— Ἀριθ. Εὐρ. 8969, τοῦ Μουσείου Μπενάκη, πιστεύουμε ὅτι δέν εἶναι ἔργο τοῦ Βρυζάκη ὅπως ἀποδεικνύουμε σέ ὑπό ἐκτύπωσι μελέτη μας.

34. Δ. Ι. Καλογερόπουλου, «Πινακοθήκη» 15, 1915-16, 170, σελ. 18.

Ἐξόδοι καί προπαντός ἡ ἄμεση ἐπαφή μέ τόν αὐθεντικό πίνακα μᾶς ἐπιτρέπουν τήν τεχνολογική θεώρησι τοῦ ἔργου καί μερικές εἰκονογραφικές παρατηρήσεις. Ὁ ζωγράφος μας, ὅπως εἶναι γνωστό, δανεῖζεται τήν ἰδέα καί τήν εἰκονογραφική σκηνοθεσία ἀπό τή μεγάλη ναυογραφία πού ὁ Wilhelm Lindenschmidt ὁ πρεσβύτερος ζωγραφίζει στόν ἐξωτερικό τοῖχο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Sendling στό Oberbayern, γύρω στά 1831-32³⁵ (εἰκ. 4).

Ἡ ἐκκλησία βρίσκεται στό κέντρο τοῦ νεκροταφείου τῶν 682 θυμάτων τῆς Μάχης τῶν Χωρικών πού ἔγινε στό Sendling στίς 25 τοῦ Δεκεμβρίου τό 1705.³⁶ Ἐτσι ἐξηγεῖται ὁ συμβολισμός καί ἡ σημασία τῆς τοιχογραφίας τοῦ Lindenschmidt, ὅπως καί ἡ ὀργάνωσι τῆς σύνθεσης σέ δύο τμήματα, στό γήινο καί στό οὐράνιο, μέ τόν Χριστό καί τούς Ἄγγελους μέ σκοπό τήν ἥρωική καί ἱερή ἔξαρσι τοῦ θέματος.

Ὁ Βρυζάκης, ὅταν ἦταν στήν Γερμανία, εἶχε ὀψωδῆποτε τόν καιρό καί τή δυνατότητα νά μελετήσει τό ἔργο τοῦ Lindenschmidt ἀπό κοντά.³⁷ Ὑπάρχουν λοιπόν ἰδεολογικές καί εἰκονολογικές σχέσεις ἀνάμεσα στήν Ἐξόδο τοῦ Μεσολογγίου καί στή Μάχη τοῦ Sendling, ὅπως ἀκριβῶς σημειώνει καί ὁ Λυδάκης.³⁸

Ἄν τώρα περάσουμε ἀπό τή διάρθρωσι τῆς δομῆς τοῦ ἔργου σέ μιά πιά ἀναλυτική ἀνάγνωσι τῶν εἰκονογραφικῶν λεπτομερειῶν, θά διαπιστώσουμε πόσο στενά δεμένος ἦταν ὁ ζωγράφος μᾶς μέ τήν ἱστορική ζωγραφική τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα καί πόσο περιορισμένος μέσα στό πλαίσιο μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς θεώρησις καί μιᾶς γερμανικῆς μαθητείας τίς ὁποῖες δέν ξεπέρασε ποτέ.

Ὁ Βρυζάκης—ὅπως φαίνεται κι ἀπ' τά ἴδια του τά ἔργα— ξέρει νά χρησιμοποιοῖ καί τά θέματα ἀλλά καί τά σχήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορικῆς ζωγραφικῆς, τήν ὁποία γνώριζε ἄμεσα ἀπό τήν κατευθείαν ἐπαφή του μέ τά ἔργα ἢ ἔμμεσα ἀπό τίς λιθογραφίες πού κυκλοφοροῦσαν ἄφθονα ἐκεῖνη τήν ἐποχή. Τό γεγονός—μᾶς τό πιστοποιεῖ ἡ ἴδια ἡ Ἐξόδος: οἱ μορφές τῶν ξαπλωμένων γυναικῶν καί τῶν Τούρκων, στό πρῶτο πλάνο, δέν εἶναι νέα εὐρήματα ἀλλά ἀπλά δάνεια ἢ ἐπαναλήψεις.³⁹

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα «δανεισμοῦ» πιστεύουμε

35. F. R., Pecht, Deutsche Künstler des 19 Jahrh., Nördlingen 1888, εἰκ. σελ. 97. Λυδάκη, Ἱστορία, σελ. 129 κ.ε. Λανθασμένη ἢ ἀναφορά στό Thieme - Becker, Künstler - Lexikon, 5, 1911, σελ. 170 καί στοῦ Lydakis, Geschichte, σελ. 56-57.

36. Βλ. Dehio-Gall, Handbuch deutsch. Kunstdenkm. Oberbayern, Μόναχο 1952, σελ. 36.

37. Βλ. Thieme - Becker, δ.π., XXIII, 1929, σελ. 242.

Στή Νέα Πινακοθήκη τοῦ Μονάχου (Katalog der Gemäldesammlung der K. Neuen Pinakothek in München, XIII ed. München 1912, σελ. 106, No 475) ὑπῆρχε ἕνα πρωτότυπο σκαρίφημα τοῦ Lindenschmidt μέ τό κάτω μέρος τῆς ναυογραφίας. (Βλ. καί Thieme - Becker, δ.π., XXIII, 1929 σελ. 242).

Ὅπως εὐγενῶς μᾶς πληροφορεῖ ἡ διεύθυνσι τῶν Bayerische Staatsgemäldesammlungen τό σκαρίφημα δέν ὑπάρχει πιά στή συλλογή τῆς Νέας Πινακοθήκης, γιατί ἀνῆκε σέ ἰδιωτική συλλογή καί βρισκόταν ἀπλῶς ἐκεῖ ὡς δάνειο.

38. Λυδάκη, Βρυζάκης, δ.π., σελ. 76. Τοῦ ἴδιου, Ἱστορία, σελ. 129 κ.ε.

39. Βλ. Λεῖψωμα Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, δ.π., σελ. 435, 444.

ὅτι μᾶς τό δίνει ἡ ξαπλωμένη μορφή στή μέση τῆς γέφυρας μέ τή σαφή εἰκονογραφική ἐξάρτηση ἀπό τό ἔργο τοῦ Ary Scheffer *Ἐπεισόδιο τοῦ Ἀγώνος*, γνωστό στήν Ἑλλάδα ἀπό τή ρέπλικα σέ λάδι τοῦ Alfred Guillard, σήμερα στό Μουσεῖο Μπενάκη⁴⁰ (εἰκ. 5). Ἡ σκηνή αὐτή τοῦ θανάσιμα τραυματισμένου πατέρα καί τοῦ νεαροῦ γιου πού συνεχίζει τήν παράδοση τοῦ ἀγωνιστῆ «μέχρις ἐσχάτων» εἶναι ἕνα θέμα πού γίνεται γνωστό ἀπό τίς λιθογραφίες⁴¹ (εἰκ. 6), καί φυσικά ἐπηρεάζει εἰκονογραφικά καί τόν Βρυζάκη.

Ἐνα ἄλλο ἀκόμη παράδειγμα μᾶς προσφέρει ἡ πεσμένη προμύμτα μορφή τοῦ ἀγωνιστῆ στήν ἄκρη τῆς γέφυρας, στά δεξιά. Εἶναι κι ἐδῶ ἕνα δάνειο εἰκονογραφικό ἀπό τήν *Καταστροφή τοῦ Ἱεροῦ λόχου* τοῦ Peter von Hess (εἰκ. 7),⁴² πού ἦταν ἕνας ἀπό τούς δασκάλους τοῦ Βρυζάκη. Ἀπό τό *Μεσολόγγι* τοῦ Depueville – ἔργο γνωστό ἀπό τίς λιθογραφίες – θά ἀντιγράψει τή μορφή τοῦ Τούρκου σημαιοφόρου, πάνω στά τεῖχη τῆς πόλης, δεξιά (εἰκ. 8).⁴³ Ὁ ἴδιος ὁ Βρυζάκης, ἄλλωστε, θά ἐπαναλάβει σκηνοθετικά τό σχῆμα τῶν ἥρωικῶν ἀγωνιστῶν τῆς *Ἐξόδου* τοῦ ἀπό τὰ τεῖχη τῆς πόλης, στήν ὀμάδα τῶν στρατιωτῶν πού ὑποδέχονται γιορτινά τόν λόρδο Βύρανα στό Μεσολόγγι. Ἐτσι, περισσότερο κι ἀπό τήν ἔλλειψη ποιητικῆς φαντασίας, θά μπορούσαμε, νομίζω, νά καταλογίσουμε στόν Βρυζάκη τήν ἐπίδραση μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς νεοκλασικῆς συμπεριφορᾶς.⁴⁴

Ἡ *Ἐξοδος τοῦ Μεσολογγίου* τῆς Ρώμης, ἀπό τὰ καλύτερα ἔργα τῆς εἰκαστικῆς του γραφῆς – παρ' ὅλες τίς δανεικές εἰκονογραφικές λύσεις καί τή θαυρακική νεοκλασική του ἐνταξή – μᾶς δίνει τή συγκίνηση τῆς «ἐλληνικῆς» του καρδιάς, καί ἀποτελεῖ σημαντική μαρτυρία γιά τήν πολιτιστική πορεία τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου.

Ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι τό μοναδικό γνήσιο ἔργο

τῆς σειρᾶς πού διασώθηκε, ἀποτελεῖ, μαζί μέ τόν *Ὅρχο τῆς Ἀγίας Λαύρας* καί τό *Καραούλι* (πρῶτες ἐκδόσεις τοῦ 1851, σήμερα στό Μουσεῖο Μπενάκη) ἕνα ἀπό τὰ πρῶτα μεγάλα δείγματα ἱστορικῆς ζωγραφικῆς τοῦ Βρυζάκη καί βασικό ντοκουμέντο τῶν σχέσεων πού συνέδεαν τόν Ἑλληνα ζωγράφο μέ τόν Βαυαρό βασιλιά, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ μέγας τοῦ ἐδεργέτης καί μαικῆνας.

Τό ἔργο ἐντάσσεται «ἰδεολογικά» στό φιλελληνικό κίνημα τοῦ Μονάχου, τοῦ ὁποῖου ἡγετική μορφή καί ἐμπνευστής ἦταν ὁ Λουδοβίκος ὁ 1ος. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀγορά τῶν πρῶτων ἔργων τοῦ Βρυζάκη ἀπό τόν Βαυαρό βασιλιά, ὅπως καί μιᾶ πνευματικῆς συγγένεια πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ποιητικῆ εὐαισθησία τῶν στίχων τοῦ Λουδοβίκου ἀφιερωμένων στό Μεσολόγγι⁴⁵ καί στήν εἰκαστική ἥρωική θεώρηση τοῦ Ἑλληνα ζωγράφου.

45. Βλ. Ludwig von Bayern, *Geschichte*, Μόναχο 1829 – τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', *Ποιήματα* περί Ἑλλάδος μεταφρασθέντα ὑπό Α. Π. Ραγκαβῆ, Ναύπλιον 1933, σελ. 41 κ.έ. – Ὁ ἐστεμμένος Τυρταῖος ἦτοι ποιήματα περί Ἑλλάδος τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', *Μετάφρ. ἐλευθέρα* ὑπό Σ. Καρύδου, Ἀθῆναι 1868, σελ. 34. Ὁ Λουδοβίκος Α', ὅπως εἶναι γνωστό (Μ.Ε.Ε., ΙΣΤ', 1931, σελ. 960) εἶχε καταθέσει ἐπίσης μέγαρα ποσά ἀπό τό ἰδιαίτερο ταμεῖο του γιά τὰ θύματα τοῦ Μεσολογγίου.

40. Μουσεῖο Μπενάκη, Ἄριθ. 637 (Ἄριθ. Ἐδρετηρίου 9017) λάδι σέ καμβά (0,45 × 0,39).

41. Βλ. Μ. Βρεττοῦ, *Ἐθνικόν Ἡμερολόγιον 1869*, σελ. 256. *Λεύκωμα*, δ.π., σελ. 358. Ἐπίσης εὐχαριστῶ θερμά τόν πρέσβη καί τήν κ. Α. Πηλαθάκη χάριη στούς ὁποίους εἶχα τήν εὐκαιρία νά δῶ μιᾶ ἐνδιαφέρουσα ὕδατογραφία – μέ τό ἴδιο θέμα – τοῦ G. Holder (9.12.1830, 0,255 × 0,21) πού ἀνήκει στήν ἰδιωτική τους συλλογή.

42. Βλ. *Λεύκωμα*, δ.π., σελ. 45.

43. Βλ. *Λεύκωμα*, δ.π., σελ. 390.

44. Ἡ σύνθεση τοῦ Βρυζάκη μέ τήν *Ἐξοδό* τοῦ *Μεσολογγίου* εἶχε ὅπωςδῆποτε, μέσω τῶν λιθογραφιῶν, μιᾶ ἄρκετα σημαντική ἐπίδραση στή νεοελληνική τέχνη. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τή φανταστική σύνθεση μέ θέμα τό *Θάνατο τοῦ Παπαφλέσσα*, ἔργο τοῦ Πέτρου Χέλμη. (Βλ. *Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ΙΒ', σελ. 386) καί τή λαϊκή λιθογραφία τοῦ Ἄδαμ μέ τή *Μάχη τοῦ Ἀθανασίου Διάκου* μετά τοῦ σεβασμιότατου ἐπισκόπου Σαλώνων Ἡσαίου, γνωστή ἀπό τό ἀντίτυπο τοῦ Μουσείου Μπενάκη (βλ. Φάκ. 13, Ἄρ. 775, 0,64 × 0,50) Εἰκ. 9.

Ἀξίζει ἀκόμη νά ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ *Ἐξοδος* τοῦ Βρυζάκη εἶχε ἀπήχθη καί στούς καλλιτεχνικούς κύκλους τοῦ Μονάχου. Παράδειγμα ἐνδεικτικό εἶναι μιᾶ ὕδατογραφία μέ μικρές παραλλαγές πού ἀνήκει στή συλλογή Bassermann (βλ. Γιοφύλλη, δ.π., σελ. 126) καί σήμερα βρίσκεται στό Ἱστορικό Μουσεῖο Ἀθηνῶν. (Αἴθουσα Δ', 0,62 × 0,41) εἰκ. 10, μαζί μέ ἄλλα ἔργα ἴδιας προέλευσης ὅπως τὰ *Πρῶτα Κούλουμα τῶν Ἀθηνῶν* τοῦ Ch. Perlberg.

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ

ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΣΤΗ
δημοκρατικὴν συνεργασίαν
καὶ τὸν
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

Κρητικά δημοτικά τραγούδια γιά τή δικτατορία καί τό Πολυτεχνείο

του Έρατοσθένη Γ. Καψωμένου

Τά θεμέλιά μου στά βουνά
καί τά βουνά σηκώνουν οί λαοί στόν ώμο τους
καί πάνω τους ή μνήμη καίει
άκαυτη βάτος!

Έλύτη, "Άξιον Έστί, Ε"

Νοέμβρης μήνας ήτανε, σσιί δεκαπτά τό βράδυ
πού οί φοιτητές κλειστήκανε σά νά 'τανε Άρκάδι...²

Ο μύθος είχε βλαστήσει.

Σέ μιá άλλη εποχή, χίλια καί πάνω χρόνια πρωτότερα, όταν ο λαός, κάτω από μιá φεουδαρχική κοινωνική συγκρότηση καί μιá δεσποτική εξουσία, ζούσε τή δική του περιθωριακή ζωή στερημένος από κάθε οργανωμένη παιδεία καί χωρίς άλλο μέσο έκφρασης καί επικοινωνίας, τό τραγούδι στάθηκε άπ' τούς πιό βασικούς παράγοντες πού διατήρησαν τήν πολιτιστική καί ιδεολογική του συνοχή, αναπληρώνοντας ποικίλες κοινωνικές λειτουργίες: επικοινωνία, καλλιτεχνική έκφραση, παιδεία, κοινωνική ήθική καί τελετουργία, ιστορική μνήμη, βιοθεωρία. Αυτό τό σπλο ανάπτυξε, καί μ' αυτό πάλεψε ο λαός στους μακρούς αιώνες του βυζαντινού μεσαίωνα καί τής οθωμανικής δουλείας ενάντια σέ εξουθενωτικούς κοινωνικούς δρους, καί κατάφερε νά περισώσει τήν όποια φυσιογνωμία του καί νά φτάσει στή μεγάλη πράξη του '21. Από τότε, μολονότι βέβαια οί κοινωνικές συνθήκες άλλαξαν σημαντικά, δέν μπορούμε νά πούμε πώς ολοκληρώθηκε ο αστικός μετασχηματισμός τής ελληνικής κοινωνίας. Κι αυτός είναι ίσως ένας από τούς λόγους πού τό δημοτικό τραγούδι, ενώ έχασε τήν κοινωνική του λειτουργία στά αστικά κέντρα καί σέ ευρύτερες αστικοποιημένες περιοχές, δέν έσβησε ποτέ όλότελα στήν περιφέρεια, μέσα στους αγροτικούς καί κτηνοτροφικούς πληθυσμούς. Σέ όρισμένα μάλιστα διαμερίσματα μέ ξεχωριστή κοινωνική καί πολιτιστική όμοιογένεια, όπως στήν κρητική ύπαιθρο, όχι μόνο συντηρείται αλλά καί ανανεώνεται ως ένα βαθμό, ως πρός όρισμένα τουλάχιστον είδη πού εξακολουθούν νά έχουν άνταπόκριση στίς σημερινές συνθή-

2. Βλ. παρακάτω όλόκληρο τό τραγούδι.

Όσοι πέρασαν από τό χώρο του Πολυτεχνείου τούς πρώτους μήνες τής μεταπολίτευσης, ως τήν επέτειο τής εξέγερσης του Νοέμβρη, έχουν νά μαρτυρήσουν ένα ένδιαφέρον φαινόμενο: ανάμεσα στα λουλούδια καί τά συνθήματα πού κάλυπταν όλόκληρη τήν πρόσοψη σέ σταματούσαν δεκάδες ποιήματα καί έμμετρες αφιερώσεις άνώνυμων καί επώνυμων στιχουργών¹· καί μέσα κι έξω στό προαύλιο καί στα πεζοδρόμια, ένα άτέλειωτο λαϊκό προσκύνημα πού τίς βραδινές ώρες μεταμορφωνόταν σέ μιá πολύβουη σύναξη από ανθρώπους κάθε ηλικίας πού συζητούσαν ως τό ξημέρωμα τό πρόσφατο παρελθόν καί τό άμεσο μέλλον.

Έκείνος ο έμμετρος διάλογος των ζωντανών μέ τούς νεκρούς κι αυτή ή αυθόρμητη «έκκλησία του δήμου», πού έδεναν άπροσδόκητα τήν ποίηση μέ τήν πολιτική πράξη ως παράλληλα μέσα συλλογικής έκφρασης, δριζαν άναμφίβολα μιá κορυφαία στιγμή όπου ο λαός ξανάπιανε τό νήμα μιās αυθεντικά δικής του — άπωθημένης — παράδοσης. Έτσι, μέσα από τήν ίδια παρορμητική διαδικασία πού πριν ένα χρόνο τον έφερε, σ' αυτόν τόν ίδιο χώρο, άντιμέτωπο μέ τά τάνκς, ο λαός τής Άθήνας έσπευδε τώρα —θά 'λεγε, γιά νά προλάβει κάθε πιθανή διάστρέβλωση ή παρασιώπηση— νά σημασιοδοτήσει μιá γιά πάντα, μέ τήν επιβλητική παρουσία του, τήν ιστορία πού τόν άφορούσε ζωτικά.

Τό άλλο καλοκαίρι, σ' ένα άπομονωμένο χωριό του Λιβυκού πελάγους, στή νότια Κρήτη, πρωτάκουσα ένα βράδυ κατάπληχτος τή ρίμα του λαϊκού λυράρη:

Νοέμβρης μήνας ήτανε, δεκάτη έβδομη μέρα
πού οί φοιτητές σηκώσανε τση λευτεριάς σημαία.

1. Βλ. στό λεύκωμα «Τών άφανών», έκδ. περιόδ. ΑΝΤΙ, Άθήνα 1974, μιá επιλογή από «στίχους, κείμενα καί άναθήματα του ελληνικού λαού στό πρώτο έτήσιο μνημόσυνο του Πολυτεχνείου».

κες. Όπως έδειξα σέ πρόσφατη εργασία μου, από τά πίο ζωντανά στήν εποχή μας και πίο σημαντικά είδη του σύγχρονου κρητικού τραγουδιού είναι τά ιστορικά τραγούδια και οι αντίστοιχες μαντινάδες, πού εκφράζουν τήν ιδεολογική στάση του λαού άπέναντι σέ ξεχωριστής σημασίας ιστορικά και πολιτικά γεγονότα.³ Μιά άλλη ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι ότι οι εποχές δημιουργικής άνθισης του κρητικού δημοτικού τραγουδιού συμπίπτουν μέ περιόδους κρίσιμες, όπου τό λαϊκό κίνημα βρίσκεται σέ έξαρση και ό λαός παίρνει —ώσ πρωταγωνιστής ή ώσ θύμα— ενεργό μέρος στήν ιστορία. Κι αυτό συνεπάγεται μία βασική ιδιαιτερότητα του σύγχρονου ιστορικού τραγουδιού: ότι αρχίζει νά συνδέεται μέ καθολικά αίτήματα και στόχους του λαϊκού κινήματος ή μέ κρίσιμους ιδεολογικούς και πολιτικούς άγώνες. Μιά τέτοια εξέλιξη διαφαίνεται από τίς πρώτες κιόλας δεκαετίες του αιώνα, όταν δξύνεται ή αντίθεση ανάμεσα στή βενιζελική και τή βασιλική παράταξη. Η διαμάχη αυτή εκφράζεται άποκλειστικά σέ μαντινάδες, κυρίως σατιρικές. Τό αρχαιότερο δείγμα πού γνωρίζουμε είναι από τήν εποχή τής Κρητικής Πολιτείας, και άφορά τήν επανάσταση του Θερίσου (1905) ενάντια στον πρίγκιπα Γεώργιο (μαντινάδα τής παράταξης του πρίγκιπα γιά τούς πρωταγωνιστές τής επανάστασης):

*Ό Βενιζέλος γάιδaros κι ό Μάνος χαλινάρι
κι ό βασιλιάς μας κάθεται άπάνω καβαλάρης.*

Καλεργιανά Κισάμου
συνθ.-όπαγ. Καλλιόπη Χαριτάκη (άνέκδοτη)

Άνάλογες μαντινάδες τής δημοκρατικής παράταξης σώζονται από τήν εποχή του Μικρασιατικού πολέμου:

*Καί άν τό πεί ό Λευτέρη μας, στον πόλεμο θά πάμε
καί άν τό πεί ό βασιλιάς, εις τό βουνό θά πάμε.*

Άλικιανού Κυδωνίας
Μαν. Γεωργουδάκης
καταγρ. Γ. Δ. Κατωμένος (1921) (άνέκδοτη)⁴

*Σμύρνη, δέν ήσουν τουρκικιά, δέν ήσουν του Κεμάλη,
μόνο σέ παραδώσανε Γουναρικοί και Γάλλοι.*

Χανιά (1922) (S. Baud-Bovy, "La place des ριζίτικα τραγούδια dans la chanson populaire de la Grèce moderne", περ. Κρητικά Χρονικά, τ. ΙΕ-ΙΣΤ, τεύχ. ΙΙΙ, 1963, σελ. 104)⁵

3. Τέτοια γεγονότα στον αιώνα μας στάθηκαν ό Μακεδονικός άγώνας και οι Βαλκανικοί πόλεμοι, ή Μικρασιατική καταστροφή, ή μάχη τής Κρήτης και ή Άντίσταση κατά των Γερμανών, ό Έμφύλιος πόλεμος, ό Κυπριακός άγώνας ενάντια στήν άγγλική κατοχή, τό βασιλικό «πραξικόπημα» του 1965, ή πρόσφατη δικτατορία, τό χουντικό πραξικόπημα στήν Κύπρο και ή τουρκική εισβολή πού ακολούθησε, ή έλληνοτουρκική κρίση γιά τό Αιγαίο. Βλ. στήν εργασία μας *Σύγχρονες επιβιώσεις του κρητικού δημοτικού τραγουδιού. Τά ριζίτικα τής Άντίστασης (1941-44)* —πού περιλαμβάνεται στά υπό έκδοση Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου— τήν εισαγωγή και τούς πίνακες των τραγουδιών. (Στό έξής θά παραπέμπω στήν εργασία αυτή μέ τή συντομογραφία: «Ριζίτικα τής Άντίστασης». Άλλες συντομογραφίες πού χρησιμοποιούμε: σύνθ. = σύνθεση, όπαγ. = όπαγόρευση, καταγρ. = καταγραφή, πίν. = πίνακας, vs = σύμβολο αντίθεσης.)

4. Η μαντινάδα εκφράζει τήν αντίθεση των βενιζελικών τής περιοχής των Χανίων στήν επιστράτευση των εφέδρων πού έκανε ή κυβέρνηση Γούναρη τον Μάρτη του 1921, ύστερα από τήν ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920. Πολλοί βγήκαν τότε στο βουνό, συγκρούστηκαν μέ τή χωροφυλακή και επικράτησαν σέ όρισμένα χωριά τής επαρχίας Κυδωνίας. Στή νίκη τους αυτή αναφέρεται μία άλλη (σατιρική) μαντινάδα πού δημοσιεύω στήν εισαγωγή τής εργασίας *Ριζίτικα τής Άντίστασης*.

5. Βλ. εκεί, στήν ίδια σελίδα, μία δεύτερη μαντινάδα γιά τή Μικρασιατική καταστροφή. Η άναφορά στους «Γουναρικούς», τή βασιλική παράταξη («Λαϊκό κόμμα»), υπαινίσσεται τον προδοτικό ρόλο τής κυβέρνησης Γούναρη στον Μικρασιατικό πόλεμο.

Όρόσημο σ' αυτή τήν εξέλιξη άποτελούν τά τραγούδια τής Άντίστασης κατά των Γερμανών (1941-44), πού άντιπροσωπεύουν τή μεγαλύτερη άνθιση του κρητικού δημοτικού τραγουδιού μέσα στον είκοστό αιώνα. Έκεί διαπιστώνουμε γιά πρώτη φορά έναν ιστορικής σημασίας μετασχηματισμό πού έπαναβελιώνεται σταθερά στο μεταπολεμικό κρητικό τραγούδι: τή στροφή από τον άτομικό στο συλλογικό μύθο.⁶ Τήν ίδια εποχή συναντούμε, σέ πολλές περιοχές τής Ελλάδας, τά πρώτα δημοτικά τραγούδια μέ ιδεολογικοπολιτικό χαρακτήρα, πού άνταποκρίνεται στο συγκεκριμένο περιεχόμενο των λαϊκών άγώνων τής εποχής ενάντια στον ξένο φασισμό και τούς συνεργάτες του.⁷ Τό φαινόμενο δέν είναι άσχετο μέ τήν αντίστοιχη διάδοση των Άντάρτικων εκείνων τραγουδιών πού άνήκουν σέ προσωπικούς ποιητές λίγο πολύ μορφωμένους και ύπηρετούν σαφείς ιδεολογικούς στόχους. Η μακρόχρονη «συνβίωση» των τραγουδιών αυτών μέ τά γνήσια δημοτικά, όλη τήν περίοδο τής Άντίστασης και του Έμφύλιου πολέμου, είχε άποτέλεσμα μία έξοικείωση του λαού τής υπαίθρου μέ όρισμένες καινούριες έννοιες πού τον βοήθησαν νά περάσει και στο τραγούδι του τίς όδυνηρές εμπειρίες και τή νέα όπτική πού άπόχτησε μέσα στον άγώνα. Βέβαια πρέπει νά διευκρινίσουμε ότι τό δημοτικό τραγούδι αυτής τής εποχής διατηρεί πάντα τίς άποστάσεις από τά αντίστοιχα λόγια δημιουργήματα και δέν ξεπερνά ποτέ τό γενικό πνεύμα και τά καθολικά αίτήματα του λαϊκού κινήματος: άντιφασιστικό και άντιμιλιταριστικό πνεύμα, καταδίκη των προδοτών και συνεργατών του έχθρου, καταγγελία του άγγλικού ιμπεριαλισμού και, τά πρώτα μετακατοχικά χρόνια, στιγματισμός τής κοινωνικής άδικίας και εκμετάλλευσης, αίτημα γιά λαϊκή κυριαρχία. Μ' άλλα λόγια, πραγματοποιείται μία όμαλή προσαρμογή του δημοτικού τραγουδιού στά καινούρια δεδομένα, μέ μία όργανική συγχώνευση του πατροπαράδοτου επαναστατικού μύθου μέ τά σύγχρονα έθνη και κοινωνικά αίτήματα. Όσον άφορά τό ιστορικό τραγούδι τής Κρήτης ειδικά, μπορούμε νά πούμε πώς βγαίνει μέσα από τήν άγωνιστική δεκαετία 1940-50 άνανεωμένο και δεμένο στενότερα μέ τή σημερινή πραγματικότητα. Δέν είναι καθόλου φολκλωρικό υπόλειμμα μιås άλλης εποχής πού συντηρείται από τό νόμο τής αδράνειας, αλλά ζωντανή εκδήλωση τής σύγχρονης συλλογικής συνείδησης, πού θά πει, εκφραση τής ιστορικής μνήμης και τής ιδεολογίας του λαού και —παραπέρα— όργανο άγώνα. Παρ' όλες τής όλοιας επιδράσεις στο λεξιλόγιο και στήν τεχνολογία —μοιραία συνέπεια των σημερινών πολιτιστικών συνθηκών—, διατήρησε τήν αυθεντική κοινωνική του λειτουργία, γεγονός πού δείχνει τή ζωτικότητα τής παράδοσης πού τό συντηρεί και τίς δυνατότητες πού έχει νά επιβιώσει και νά έξελιχτεί. Τά τελευταία είκοσιπέντε χρόνια συνο-

6. Βλ. αναλυτικά στήν εργασία μας *Ριζίτικα τής Άντίστασης*.

7. Δημοτικά είναι πολλά από τά τραγούδια πού δημοσιεύονται στή συλλογή *Τά άντάρτικα τραγούδια (τής Κατοχής, τής Άπελευθέρωσης, του Έμφύλιου)*, έκδ. Καστανιάτη, Άθήνα 1977. Βλ. λχ. τά τραγούδια του Άλβανικού πολέμου: σ. 20-23 (Άπεραθίτικα, Νάξου, Δωδεκανήσου, Ηπείρου, Κρήτης), τής Κατοχής και τής Άντίστασης: σ. 30-33 (Ρούμελης, Πελοποννήσου, Μακεδονίας, Παρνασσού), σ. 34-35 (Νάουσας, Ηπείρου, Στερεάς), σ. 45 (Ηπείρου, Ζακύνθου), σ. 46 (Ηπείρου), σ. 47-48 (Ρούμελης, Δωδεκανήσου), σ. 48-49 (Κεφαλονιάς), σ. 49-50 (Θεσσαλίας: του Κασσιδιάρη, Καστοριάς), σ. 51-52 (σατιρικές μαντινάδες), σ. 52-53 (Ποντιακά), τής Άπελευθέρωσης: σελ. 56-57 (Μυτιλήνης, μαντινάδες τής Άθήνας), του Έμφύλιου πολέμου: σελ. 57-58 (Βίτσι, Τζουμέρκων, του καπετάν Θύμιου). Επίσης σ. 14 (Θεσσαλονίκης), σ. 15 (Μάνης). Βλ. άκόμη τά *Ριζίτικα τής Άντίστασης*, Πίν. Πα-Πβ (ριζίτικα και ρίμες γιά τή μάχη τής Κρήτης και τήν Άντίσταση), Πίν. ΙV (ριζίτικα του Έμφύλιου). Πρβλ. Ν. Σφυρόρα, *Άπεραθίτικα πολεμικά τραγούδια* και Ν. Παπανδρέου, *Τό ήρωικό δημοτικό τραγούδι*, Έλευθερη Έλλάδα, 1972.

δεύει και εκφράζει με συνέπεια τις εθνικές περιπέτειες, τους λαϊκούς αγώνες και τα λαϊκά αιτήματα, παίρνοντας κάποτε και σαφή ταξικό χαρακτήρα. Έξαιρηση αποτελούν κάποιες περιοδικές «εκλείψεις», που μιά πρώτη αφορά τη δεκαετία 1950—60, που σηματοδοτείται από την ένταση της άστικής προπαγάνδας και την εισβολή του αμερικανικού τρόπου ζωής, και μιά δεύτερη συμπίπτει με τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας.⁸ Από τις αρχές της δεκαετίας του '60, όταν φουντώνει το κύμα των λαϊκών διεκδικήσεων, διαπιστώνουμε μιά γενική στροφή προς την παράδοση, καρπός της οποίας είναι μιά σειρά ιστορικών τραγουδιών όπου εκφράζεται ή αντίθεση του λαού στο милитарισμό της ψυχροπολεμικής περιόδου, προβάλλεται το αίτημα για ειρήνη και συναδέλφωση των λαών, καταγγέλλεται ή κοινωνική ανισότητα και εκμετάλλευση ή στιγματίζεται ή αντίλαϊκή πολιτική του Παλατιού και των αντιδραστικών κύκλων που το περιβάλλουν. Παραθέτω χαρακτηριστικά παραδείγματα:

α. «Νόθη» ρίμα (μαντινάδες με νοηματική συνέχεια) με θέμα την κοινωνική εκμετάλλευση:

*Κατάρα και ανάθεμα, τό γράφω νά τό δούνε,
σ' αυτούς που κάνουνε λεφτά, χωρίς νά κουραστούνε.
Γιατί, γιά νά 'χουνε λεφτά, θά 'χουνε αδικήσει
κόσμο πολύ που δέν μπορεί σήμερα γιά νά ζήσει.
Κι αυτός ό κόσμος γίνεται κάθε στιγμή κομμάθια,
γιά νά κοιμούνται οι τύραννοι κι οι κλέφτες στά παλάθια.*

*Μά κι ό θεός, που τ' άδικα θεωρεί και σημειώνει,
μάς λέει «νά 'στε ήσυχoi, τό τέλος τους σιμώνει».*

Σητεία (Γιάννη Δερμιτζάκη, Κρητικές
συνθ. Ντερμιτζογιάννης (1963) μαντινάδες, Σητεία Κρήτης,
1963, σ. 71-72)⁹

β. Απόσπασμα από ρίμα που τραγουδήσε ο ίδιος λαϊκός λυράρης σε επίσημη δεξίωση στο Ήράκλειο, τό 1964, όπου είχε κληθεί νά ψυχαγωγήσει επισκέπτες στρατηγούς και ναυάρχους του ΝΑΤΟ:

*...Πρέπει κανόνια νά 'χετε κι ή μιά μεργιά κι ή άλλη,
δμως ποτέ μη βάλετε δάχτυλο στη σκανδάλη.
Αύσετε τίς διαφορές με πένα που 'χει μέλι,
που είναι όπλο ιερό και ό Χριστός τό θέλει.
Τά σίδερα και ή φωτιά τή γη θά κάμουν στάχτη
κι ή άνθρωπότης θά σβηστεί γιά πάντα άπ' τό χάρτη.
'Αν άρπαχετε, μάθετε, χέργια δέ θά βρεθούνε*

8. Ζωντανή μαρτυρία αυτού του φαινομένου είναι δύο ρίμες του λυράρη της Σητείας Ντερμιτζογιάννη. Η πρώτη, 54 στίχων, επιγράφεται: «Τό κατηγορώ του Ντερμιτζογιάννη γιά την περιφρόνηση του δημοτικού μας τραγουδιού και χορού» και αρχίζει έτσι:

*Περήφανη 'ταν πράγματι ή ράτσα ή δικιά μας,
μά τώρα εκφυλίζεται και είναι σε ζημιά μας.
(Γιάννη Δερμιτζάκη, Κρητικές μαντινάδες, Σητεία 1968,
σ. 180-81)*

Η δεύτερη που επιγράφεται «Στους ψευτοαριστοκράτες που άπεχθάνονται τά τοπικά έθιμα και τραγούδια», είναι ή εξής:

*Όλοι μου λέν άπ' τό λαό μονάχα 'χω πελάτες,
γιατί ή λύρα-μ' έδωξε όλους τσ' άριστοκράτες.
Αύρα, νταούλι, επανε, δέ θέλουν νά γροικούνε,
γιατί 'ναι ράτσες ζενικές κι αυτά τους ενοχλούνε.
Όμως εγώ έδήλωσα ότι θά παίζω λύρα
γιά τόν άργάτη τό φτωχό, κι άς μή γνωρίσω μοίρα.
(δ.π., σ. 253)*

9. Πρβλ. άνάλογες νόθες ρίμες στην ίδια συλλογή, σ. 69-70 («Όσοι δουλεύουνε σκληρά») και σ. 78 («'Η άδικία»).

τους νικητές στον κόσμο αυτό γιά νά χεροκροτούνε.

*.....
Εμείς ειρήνη θέλομε κι αυτό μόνο ζητούμε
και μέ ειρήνη οι Κύπριοι μέ μās θά ένωθούνε.
Όλοι του κόσμου οι δεξιοι κι άριστεροι συνάμα
νά σμιζόμε νά κάμομε στον κόσμο ένα κράμα.
Νά ζούμε μέσα στη χαρά και νά δουλεύομ' όλοι,
νά τρώμε, νά γλεντίζομε, νά σκούνε οι διαόλοι.
Όσοι δουλεύουνε σκληρά σ' αυτή τήν ψεύτρα σφαίρα
αυτοί δέ θέλουν πόλεμο, τόν κάνουν νύχτα μέρα.
Μά τά γρουσουζικά σκυλιά που πάντα ζάπλα κάνουν,
σκουντάς τα γιά νά σηκωθούν κι εκείνα σε δαγκάνουν,
έτσ' είναι κι οι γρουσουζήδες, οι βρωμεροί άθρόποι,
τρώνε και λέν νά 'ναι καλά των άλλωνών οι κόποι.
Αυτοί ζητούν τόν πόλεμο κι οι δούλοι τήν ειρήνη,
μά θά τους πάρει ό διάολος, νά λάμψει ή γαλήνη...*

Ήράκλειο - Σητεία (Γιάννη Δερμιτζάκη, Κρητικές
συνθ. Ντερμιτζογιάννης (1964) μαντινάδες, Σητεία 1968,
σ. 178-179)¹⁰

γ. Ριζίτικο τραγούδι, διασκευή από τό παλιό γνωστό πρότυπο, μέ άφορμή τό βασιλικό «πραξικόπημα» του Ίουλίου 1965:

*Πότε θά κάμει ζαστεριά, πότε θά φλεβαρίσει,
νά πάρω τό τουφέκι μου, τήν όμορφη πατρόνα
νά κατεβώ στο Σύνταγμα, στη στρατά του 'Ηρώδη,
γιά νά σκοτώσω αυλικούς και 'Ελληνες φασίστες.
Χανιά (1965) (άνέκδοτο)¹¹*

Μιά θεματική ομάδα τραγουδιών όπου γιά πρώτη φορά, ύστερα άπ' τόν Έμφύλιο, διατυπώνεται άνοιχτά ή αντίδραση του λαού άπέναντι στην άποικιοκρατική και ιμπεριαλιστική πολιτική των δυτικών συμμάχων, είναι τά τραγούδια γιά τήν Κύπρο, που καλύπτουν όλες τίς κρίσιμες φάσεις του προβλήματος, από τόν άγώνα ενάντια στην άγγλική κατοχή (1955-57) ως τίς μέρες μας¹². Τά τραγούδια αυτά —που ή θεματική τους όμοιογένεια και ό μεγάλος αριθμός τους επιβάλλουν χωριστή παρουσίαση— αντιπροσωπεύουν μιά πολύ εύλογη μαρτυρία γιά τή σταδιακή, τήν τελευταία είκοσαετία, άνοδο της πολιτικής συνείδησης και άγωνιστικότητας του λαού. Τήν κορύφωση σ' αυτή τήν πορεία αντιπροσωπεύουν τά τραγούδια της δικτατορίας, και της μεταπολίτευσης, της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο και της έλληνοτουρκικής κρίσης του Αιγαίου. Τά τελευταία αυτά τραγούδια, που άνήκουν στην περίοδο 1972—76 και μαρτυρούν μιά νέα άνθιση στις μέρες μας του κρητικού ιστορικού τραγουδιού, βγήκαν μέσα από τήν έξαρση του αντιστασιακού πνεύματος του λαού τά τελευταία

10. Βλ. άκόμη στην ίδια συλλογή, σ. 287, σε ρίμα μέ άλλο κύριο θέμα, 9 δίστιχα όπου στιγματίζεται ή πολιτική του ΝΑΤΟ στο Κυπριακό. Επίσης στην προγενέστερη συλλογή του Κρητικές μαντινάδες, Σητεία Κρήτης, 1963, βλ. άνάλογες αντιπολεμικές ρίμες και μαντινάδες: σ. 49 (έξάστιχη ρίμα γιά τήν άμερικανοσοβιετική κρίση του '63 γιά τό θέμα των βάσεων στην Κούβα: «'Ο Κροϋτσεφ και ό Κένεντυ»), σ. 109 (ρίμα γιά τή δολοφονία του Λαμπράκη: «Λαμπράκη, πρώτος εφτσες στο δρόμο της Ειρήνης») και σ. 97-98 (τέσσερις μαντινάδες μέ αντιπολεμικό πνεύμα).

11. Τό τραγούδι αυτό, που έχει άμεσο πρότυπο μιάν άνάλογη διασκευή από τήν εποχή της Άντίστασης (βλ. τά Ριζίτικα της Άντίστασης, Πίν. Πα, άρ. 36), τραγουδήθηκε τήν περίοδο 1965-66 και πέρα από τά όρια της Κρήτης, εκφράζοντας τή μαχητική στάση του λαού ενάντια στο Παλάτι. Άνάλογο μαχητικό πνεύμα εκφράζει και ή ρίμα γιά τό θάνατο του Λαμπράκη (βλ. έ.π., σημ. 10): «Κατάρα και ανάθεμα που φταίν γιά τό χαμό σου».

12. Βλ. τά Ριζίτικα της Άντίστασης, Πίν. V (περίοδος 1955-57), VI (κρίση 1964), VIII (χουντικό πραξικόπημα και τουρκική εισβολή, 1974). Τά τραγούδια του Κυπριακού άγώνα '55-'57 άποτελούν τά μόνα δείγματα ιστορικού τραγουδιού μέσα στη δεκαετία 1950-60.

χρόνια τῆς δικτατορίας καὶ τῶν λαϊκῶν διεκδικήσεων τὰ πρῶτα χρόνια τῆς μεταπολίτευσης. Καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι συναντοῦμε πολλά σύγχρονα τραγούδια καὶ μαντινάδες ὅπου τὰ θέματα δικτατορία-Κύπρος-Αἰγαῖο συνυπάρχουν ἢ ὅπου τὰ λαϊκὰ αἰτήματα ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ συσχέτιση τῶν γεγονότων· πράγμα πού ἐκφράζει τὴ συλλογικὴ πεποίθηση ὅτι οἱ τρεῖς αὐτὲς φάσεις ἀντιπροσωπεύουν ἐκδηλώσεις τῆς ἴδιας ἱμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς. Παραθέτω χαρακτηριστικὲς μαντινάδες:

I

*Ἔξω οἱ Ἀμερικανοί, ἢ χούντα καὶ τὸ ΝΑΤΟ,
γιατὶ αἱματοκυλίσανε τὴν Κύπρο ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρο.*

II

*Ἀπὸ τὸ ΝΑΤΟ φεύγομε, πάει ἡ ὥρα φτάνει
κι ὁ Βενιζέλος νὰ τ'ανε τὸ ἴδιο θελά κάνει.*

Ρέθυμνο (μαγνητοκασέτα
συνθ. Ν. Σωπασῆς (1974) «Σωπασῆς Νο 2»)

III

*Τὸ ΝΑΤΟ κι οἱ Ἀμερικανοὶ ἐσφάζαν τὰ παιδιά μας,
τὴν Κύπρο μας ρημάζανε, θέλουν τὴ θάλασσά μας.*

Ἐπαρχία Ἀποκοράνου (Χανίων)
συνθ. Γιώργης Γαβριλάκης (1976) (ἀνέκδοτη)¹³

Γιὰ τὴν περίοδο τῆς δικτατορίας καὶ τὰ γεγονότα τῆς μεταπολίτευσης πού συνδέονται ἀμεσα μ' αὐτήν,¹⁴ ἔχουμε καταγράψει ὡς τὴν ὥρα σημαντικὸ ἀριθμὸ ἀπὸ λαϊκὰ τραγούδια καὶ στιχογραφήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ χαρακτηριστοῦν γνήσια δημοτικὰ (μέλος, τεχνοτροπία, προφορικὴ διάδοση) συγκεντρώνουν 4 ριζίτικα, 3 ρίμες καὶ 15 μαντινάδες.¹⁵ Ἀπ' αὐτὰ ἓνα μέρος ἔχουν συντεθεῖ καὶ κυκλοφορήσει τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δικτατορίας, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ὕστερα ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση. Τὰ πρῶτα ἀντιπροσωπεύουν πολὺτιμες μαρτυρίες γιὰ τὴ στάση τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ προσγράφονται στὰ ντοκουμέντα τοῦ ἀντιστασιακοῦ ἀγώνα, γιατί ἀποτελεσαν μιὰ μορφή τῆς ἀντιδικτατορικῆς πάλης τοῦ λαοῦ. Ὅρισμένα διοχετεύτηκαν στὸν τοπικὸ τύπο καὶ λειτούργησαν, σὲ συγκεκριμένες περιπτώσεις, (ὅπως στὸ «δημοψήφισμα» τῆς 29ης Ἰουλίου 1973) ὡς συνθήματα συσπειρώσεως ἐναντίον τῆς χούντας. Τὰ δευτέρω ἐκφράζουν τὸ πανηγυρικὸ κλίμα πού ἐπικράτησε μὲ τὴν πτώση τῆς δικτατορίας. Ἀπλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, λυράρηδες καὶ ριμαδόροι, ἐσπευδαν νὰ στερεώσουν τὴ μνήμη σημαντικῶν γεγονότων, νὰ τιμήσουν τοὺς νεκροὺς ἀγωνιστὲς, νὰ στιγματίσουν τὰ ἐγκλήματα τῆς χούντας, νὰ βγάλουν διδάγματα, νὰ ἀπαιτήσουν τὴν τιμωρία τῶν ἐνόχων. Σὲ πανηγύρια, σὲ γάμους καὶ διασκεδάσεις, σὲ μόνιμα στέκια κρητικῆς μουσικῆς ἔχει κανεὶς τὴν εὐκαιρία νὰ ἀκούσει ἀκόμα σήμερα τέτοια τραγούδια. Κι ἓνα μέρος ἀπ' αὐτὰ γνωρίζει μεγάλη κυκλοφορία σὲ δίσκους καὶ μαγνητοκασέτες. Τὰ πῖο πολλὰ μένει ἀκόμα νὰ συγκεντρωθοῦν.

13. Ὅπως μὲ πληροφόρησαν, μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ μαντινάδες ἀνάλογου περιεχομένου ἔχει συγκεντρώσει στὸ Ἡράκλειο μιὰ φοιτητικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τίς ξένες βάσεις. *

14. Καθὼς φάνηκε ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἡ ὁροθέτηση σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι συμβατικὴ, ἀφοῦ σὲ πολλὰ τραγούδια μπλέκονται ἢ συσχετίζονται διάφορα γεγονότα μεταγενέστερα (Κύπρος, Αἰγαῖο) ἢ καὶ προγενέστερα (γερμανικὴ κατοχὴ, τουρκοκρατία).

15. Καταγραφὴ ὁλόκληρου τοῦ ὄλικου βλ. στὰ Ριζίτικα τῆς Ἀντιστασης, Πίν. VII καὶ σχετικὴ σημεῖωση.

A. Ριζίτικα τῆς περιόδου τῆς δικτατορίας (1972—74)

1. «*Τρεῖς καπετάνιοι κάθονται*». Διασκευή ἀπὸ ἀνάλογο ριζίτικο τῆς Ἀντιστασης κατὰ τῶν Γερμανῶν.¹⁶ Ἀγγελία - ἐπίκληση πάνω στὸν τάφο τοῦ Βενιζέλου. Τραγουδιόταν ἀνοιχτὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δικτατορίας ἀπὸ τοὺς λυράρηδες τῆς Δυτικῆς Κρήτης καὶ τὸ λαό. Ἀγαπήθηκε πολὺ καὶ τραγουδιέται μέχρι σήμερα.
Μέλος: ὅπως τὸ παλιὸ ριζίτικο «*Τὸν Πλουσιογιώργην ἤβρηκα*».

*Τρεῖς καπετάνιοι κάθονται εἰς τὸν Προφήτ' Ἠλία,
λυπητέρω λυπητέρω λένε τοῦ Βενιζέλου:*

*—Ἐύπνα, καμμένε γέροντα, κι ἐπῆραν τὴν Ἀθήνα
κι ἐπῆραν οὐλο τὸ Μοριά κι ἐπῆραν καὶ τὴν Κρήτη,
καὶ σὺ κοιμᾶσαι ξέγνοιαστος.*

Ρέθυμνο (μουσ. δίσκος Ν. Μανιά, Κρητικὴ
Νικ. Μανιάς Λεβεντιά, Standard [M. Matsas] STLP 2006)
Χανιά (μαγνητοκασέτα Μαν. Κακλή—
Μαν. Κακλή Ροδ. Ἀντρούλακη)

2. «*Ἐχθὲς ν-ἀργὰ ἐπέρνονα*». Πρωτότυπο ριζίτικο πού τραγουδιόταν σὲ κλειστὸ κύκλο τὴν περίοδο τῆς δικτατορίας. Προσκλητήριο σὲ ξνοπλο ἀγώνα ἐναντίον τῆς χούντας μὲ σημεῖο ἀναφοράς γνωστὴ ἀντιστασιακὴ ὀργάνωση τοῦ νομοῦ Χανίων. Τοὺς δύο πρώτους στίχους τοὺς συναντοῦμε ὡς εἰσαγωγικὸ μοτίβο καὶ στὸ παλιότερο ριζίτικο τραγούδι.¹⁷

Μέλος: ὅπως «*Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ*».

*Ἐχθὲς ν-ἀργὰ ἐπέρνονα τὴν Παναγιᾶς τὴ στρατά,
γρικῶ μιὰ μάνα κι ἔλεγε μὲ πόνο στὸ παιδί τζή:*

*—Δὲν εἶσαι ράτσα Κρητικὸς, γόνος Καντανολέου,
νὰ πάρεις τὸ ντουφέκι σου κι εἰς τὸ βουνὸ νὰ πᾶεις,
ἀπὸ ν' ὁ Μπλάζης ἀρχηγὸς κι ὁ καπετάν Τζομπάνης,
Βαρδάκης, Χιώτης, Μυλωνᾶς, Κοντούδης καὶ Βλησί-*

*δης
κι ὁ Ἠλιάκης κι ὁ Χναρᾶς καὶ ὁ Μπαντελογιῶργης!
Ὅρκο πιστὸν ἐδόκανε πίσω νὰ μὴ γυρίσουν,
νὰ πολεμοῦν τὸ φασισμό καὶ τὴν διχταχτορία,
μέχρι νὰ φέρει ὁ λαὸς μόνο λαοκρατία
καὶ νὰ πετάξει τὸ ζυγὸ.*

Ἀγιά Κυθωνίας
συνθ.-ἡπαγ. Θεόδ. Μυλωνάκης (ἐτῶν 51) (ἀνέκδοτο)

3. «*Πέστε μου, ἀγρίμια, πέστε μου*». Πρωτότυπο ριζίτικο, πού κάνει ἀναφορά σὲ παλιὸς ἀγωνιστὲς τῆς Ἀντιστασης κατὰ τῶν Γερμανῶν. Τὸ συνέθεσε στὴν Ἀμερικὴ Κρητικὸς λυράρης ἀπὸ τὸ Καστέλι Κισάμου, μετανάστης τὸν καιρὸ τῆς δικτατορίας. Ἐπιστρέφοντας μετὰ τὴ μεταπολίτευση τὸ μετέφερε στὴν Κρήτη.
Μέλος: ὅπως τὸ παλιὸ ριζίτικο «*Στὸν οὐρανὸ χορεύουνε*»

*Πέστε μου, ἀγρίμια, πέστε μου, τί κάνου οἱ γι
ἀντρωμένιοι;*

16. Βλ. τὰ Ριζίτικα τῆς Ἀντιστασης, Πίν. IIα, ἀρ. 35 (=Θ. Δετοράκη, Ἀνέκδοτα δημοτικὰ τραγούδια τῆς Κρήτης, Ἡράκλειο 1976, σ. 44, ἀρ. 32).

17. Βλ. λχ. Ἰδ. Παπαρηγοράκη, *Τὰ Κρητικὰ ριζίτικα τραγούδια*, Χανιά 1957, σ. 144-45, ἀρ. 267, 269. Ἡ «Παναγιᾶ», στὸν 1ο στίχο τοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι τοπωνύμιο στὰ Κεραμεῖα Κυθωνίας, πού συνδέεται μὲ μιὰ μεγάλη νίκη τῆς Ἀντιστασης. Ἐκεῖ, στὴν περίφημη μάχη τῆς Παναγιᾶς, πού κράτησε τρία μερόνυχτα (12, 13, 14 Νοέμβρη 1944), οἱ ἀντάρτες τοῦ ΕΛΑΣ κατατρόπωσαν τὸ γερμανικὸ στρατό. Οἱ Μπλάζης καὶ Τζομπάνης, στὸν 5ο στίχο, εἶναι οἱ παλιὸι ἀντάρτες πού ἐμείναν πάνω ἀπὸ τριάντα χρόνια στὸ βουνὸ καὶ ἀμνηστεύτηκαν μετὰ τὴ μεταπολίτευση (τὸν Νοέμβρη τοῦ 1974).

πού διάγουν οι Πατέρες και οι Παπαδερήδες;
μήν είδατε τό Βαρδούλε; ζούνε τά Γεντεκάκια;
θά ξαναβγούνε στο βουνό;

(Καστέλι Κισάμου)

σύνθ.-όπαγ. Κωστής Παπαδάκης
ή Ναυτής (ετών 55)

(άνεκδοτο)

4. «Πότε θά κάμει ξαστεριά». Ριζίτικο γιά τήν εξέγερση του Πολυτεχνείου (15-17 Νοέμβρη 1973), διασκευή μέ άμεσο πρότυπο τήν άνάλογη διασκευή γιά τό βασιλικό «πραξικόπημα» του 1965 (βλ. παραπάνω). Τραγουδιόταν από κρητικούς φοιτητές τόν τελευταίο χρόνο τής δικτατορίας.¹⁸

Μέλος: όπως τό καλιό γνωστό πρότυπο.

Πότε θά κάμει ξαστεριά, πότε θά φλεβαρίσει,
νά πάρω τό ντουφέκι μου, τήν δμορφή πατρόνα,
νά κατεβώ στο Σύνταγμα και στο Πολυτεχνείο,
γιά νά σκοτώσω χουντικούς και Έλληνες φασίστες.

(Χανιά—Ηράκλειο)

όπαγ. Μηνάς Μαρκόπουλος (ετών 27)

(άνεκδοτο)

Β. Ρίμες τής περιόδου τής δικτατορίας και τής μεταπολίτευσης (1973-74)

5. Νόθη ρίμα (συρραφή μαντινάδων μέ νοηματική συνέχεια) γιά τό χωριό Βατόλακκος Κυδωνίας, πού κατά τό χουντικό «δημοψήφισμα» του 1973 παρουσίασε τό μεγαλύτερο ποσοστό ΟΧΙ σ' όλη τήν Ελλάδα.¹⁹ Η ρίμα δημοσιεύτηκε σέ τοπική εφημερίδα των Χανίων, ύστερα από τήν ανακοίνωση των άποτελεσμάτων και είχε σημαντική απήχηση, άφου έδωσε άφορμή νά δημοσιευτούν, τίς επόμενες μέρες, κι άλλα παρόμοια στιχουργήματα πού εξέφραζαν τήν άνοιχτή άποδοκιμασία του λαού γιά τή χούντα.

Τση Κρήτης τά πετούμενα και τ' ουρανού ή κράξη
στο' άρχόντους Βατολακκιανούς τραγούδια χουν
ταιριάζει.

Τό Βατολακκιανό νερό βγάνει ριζίτες άντρες,
στέκουν και καμαρώνου ντζι ούλες οι γι άλλες
μπάντες.

Κρήτη μου, τό Βατόλακκο κορόνα νά τόν έχεις,
γιατί αυτός δέ σ' άφησε στα χαμηλά νά πέσεις.
Κρήτη μου, ό Βατόλακκος στάθηκε ή πρεπιά σου.

18. Είναι πραγματικά μοναδική ή ιστορία του ριζιτικού αυτού τραγουδιού, πού ξεκινά από τήν εποχή τής Βενετοκρατίας, και ίσως άκόμη νωρίτερα, και συνοδεύει, μέ διαδοχικές προσαρμογές και διασκευές, τους άγώνες του κρητικού λαού επί τέσσερις αιώνες, γιά νά καταλήξει νά γίνει στις μέρες μας πανελληνίο σύμβολο των λαϊκών άγώνων σέ κάθε κρίσιμη περίοδο. Έκτός από τή βασική του μορφή, πού δέν έπαψε νά τραγουδιέται από τόν 16ο αι. ως σήμερα, παρουσιάζει 12 παραλλαγές, από τίς όποιες οι 6 είναι διασκευές του είκοστού αιώνα γιά γεγονότα σημαντικά τής εποχής μας: Μακεδονικός άγώνας, Αντίσταση κατά των Γερμανών (3 διασκευές), Ιουλιανά 1965, Έξέγερση του Πολυτεχνείου. Βλ. τά Ριζίτικα τής Αντίστασης, σημ. 56 και Πίν. Πα, άρ. 36, 37, 38, III, άρ. 1, ΩII, άρ. 4.

19. Άξίζει νά σημειώσουμε όλο τό ιστορικό. Οι Βατολακκιανοί όχι μόνο ψήφισαν ενάντια στη χούντα, αλλά και κύκλωσαν, τό βράδυ του δημοψηφίσματος, σύσσωμοι τό έκλογικό τμήμα άπειλώντας νά τό κάνουν άν έβγαине νόθο άποτέλεσμα. Μπροστά στον κίνδυνο σύρραξης, οι άρχές — ύστερα από συνεννόησης — συμβιβάστηκαν νά εκδώσουν ένα άληθοφανές άποτέλεσμα, που θά ίκανοποιούσε τή φιλοτιμία του χωριού (53,4% ΟΧΙ).

άντρίστিকা ψηφίσανε νά σώσουν τ' όνομά σου

Καλεργιανό Κισάμου

σύνθ. Καλλ. Χαριτάκη (ετών 83)

δημοσ. Γ. Δ. Κανωμένος (1973)

(εφημ. Έθνική Φωνή

[Χανίων] φ 1.8.1973)²⁰

6. Ρίμα γιά τήν εξέγερση του Πολυτεχνείου, μέ άξιολογικό πίο πολύ παρά άφηγηματικό χαρακτήρα. Θυμίζει τεχνοτροπία μαντινάδας, μολοντί οι εισαγωγικοί στίχοι ακολουθούν τήν παράδοση τής ρίμας.

Νοέμβρης μήνας ήτανε, δεκάτη έβδομη μέρα
πού οι φοιτητές σηκώσανε τση λευτεριάς σημαία.
Νοέμβρης μήνας ήτανε, στσι δεκαφτά-ι τό βράδυ
πού οι φοιτητές κλειστήκανε σά νά 'τανε 'Αρκάδι.
Τ' άσυλο έπαραβίαν κι εμπήκε-νε άρμα ένα,
οι έρπύστριες βαφτήκανε μέ φοιτητώ-ι τό αίμα.
Κομμάθιασε τους φοιτητές ή σιδερένια πύλη
πού ή διαταγή είχε δοθει άπ' τόν 'Ιωαννίδη.
Αίμα πολύ έχύθη-νε εις τά Πολυτεχνεία,
μά φύτρωσε-νε ή λευτεριά και ή δημοκρατία.
Στό αίμα-ι τό φοιτητικό εφύτρωξε μία βιάλα
και μύρισε-νε ή λευτεριά σ' όλόκληρη τή χώρα.
'Η άχνα από τά αίματα θά βγει γιά νά τους πνίξει,
δικτάκτορες ό τόπο μας νά μήν ξαναγνωρίσει.
Αίμα πολύ έχύθη-νε εις τό Πολυτεχνείο,
μά μόνο έτσι θά 'λεγε ή χούντα-ι τό άντίο.
Μέσα σέ 'τούτη ντή χαρά ή μόνη πεθυμιά μας
είναι νά στείλομε νεκρώ τά χαιρετίσματά μας.

Ρέθυμνο

Ν. Σωπασής (1974)

(μαγνητοκασέτα

«Σωπασής Νο 2»)

7. Ρίμα γιά τό Πολυτεχνείο, τό πραξικόπημα και τήν εισβολή στην Κύπρο, τήν επιστράτευση του 1974. Η ρίμα έχει καθαρά παραδοσιακό άφηγηματικό χαρακτήρα, μέ τή λεπτομερή έξιστόρηση των γεγονότων και τους τυπικούς εισαγωγικούς στίχους (χρονικός και τοπικός προσδιορισμός) πού είδαμε και στην προηγούμενη. Χαρακτηριστική ιδιοτυπία τής είναι ό έμμετρος, σέ δίστιχο, τίτλος, πού τραγουδιέται σέ ιδιαίτερο άργό μέλος άπαγγελίας.²¹

'Η βάση τής Έλλάδο μας είν' τό Πολυτεχνείο
κι όμως ή χούντα θεέλησε νά γίνει ένα μνημείο.

Τό μήνα τό Νοέμβριο του εβδομηνατρία
αυτός θά μείνει άξέχαστος σ' όλη τήν ιστορία.
Διαταγή έδώσανε στ' άρματα γιά νά τρέζουν
εις τό Πολυτεχνείο μας και νά τό καταστρέψουν.
Και τ' άρματα έτρέζανε μέσα γιά νά περάσουν
κι οι φοιτητές σταμάτησαν στην πόρτα μήν τήν
σπάσουν.

Κι ή χούντα δίδει διαταγή γιά νά περάσουν μέσα
τ' άρματα και επέρασαν και όλους τους άλέσαν.
Δέν έσκεφτήκανε ποτές τήν τόση ντως άξία,
πού τόσα χρόνια πάλευαν άπάνω στα θρανία.
Πολλές μανάδες κλάψανε γιά τ' άτυχα παιδιά τους
και μαυροφορεθήκανε και καίγεται ή καρδιά τους.
Πάει κι αυτό μέ τά πολλά, ακολουθούνε κι άλλα.
Κάνουν στην Κύπρο κίνημα κι έχάσαμε και άλλα.

20. Πρβλ., παρακάτω, τή μαντινάδα άρ. 8α, πού άφορά τό ίδιο δημοψήφισμα.

21. Αυτή τήν καινοτομία τή συναντούμε σέ δύο άκόμη ρίμες του ίδιου λυράρη, πού ή μία έχει κύριο θέμα τήν Αντίσταση κατά των Γερμανών και ή άλλη τήν εισβολή στην Κύπρο. Περιλαμβάνονται κι οι τρεις στην ίδια μαγνητοκασέτα (βλ. παρακάτω). Άς σημειωθεί ότι ό συνθέτης τους εγκαινιάζει παράλληλα καινούριες άφηγηματικές μελωδίες, πού πλουτίζουν τήν παράδοση τής ρίμας (ό κανόνας είναι οι καινούριες ρίμες νά τραγουδιούνται σέ παραδοσιακούς σκοπούς).

Οι Τούρκοι βρήκαν άφορμή κι έχτύπησαν τήν Κύπρο
καί έχαθήκανε παιδιά άδίκω τών άδίκω.
Δέ φτάνει μόνο ό λαός, πήρανε και έδάφη,
λιμάνια, άεροδρόμιο, όλα τά κάμαν στάχτη.
Και όσοι έγγιτώσανε μέσ στά τσαντήρια μένονν,
άντρες, γυναίκες και παιδιά και βάσανα παθαίνονν.
"Όλη ή 'Ελλάδα άς είν' καλά, άποϋ έβοηθήσαν
κι έστειλαν ρούχα και λεφτά κι έτσι έβουλευτήκαν.
"Άς είν' καλά κι οι "Ελληνες πού 'ναι στη Γερμανία,
μάρκα κι αυτοί έστειλαν, πού 'χαν μεγάλη άξία.
"Η χούντα εφταιξε σ' αυτά πού γίναν στην 'Ελλάδα
κι έχάσαμε τούς φοιτητές, Κύπρο, στρατό και άλλα.
"Η χούντα κι ή 'Αμερική, μαζί και ή Τουρκία
έκάμανε στη χώρα μας μεγάλη άδίκια.
Στό 'Ισραήλ πουλήσανε τά πυρομαχικά μας
κι άν έσυνέχιζε τό πύρ, 'θελά καεΐ ή καρδιά μας.
Διαταγή έδώσανε στον 'Εβρο νά χτυπήσουν.
Μέ δίχως πυρομαχικά πώς 'θελά πολεμήσουν;
"Η χούντα εφταιξε σ' αυτά πού γίναν στην 'Ελλάδα,
γι' αυτό και πρέπει ό λαός νά πεί σ' όλους κρεμάλα.
"Ηράκλειο (μαγνητοκασέτα: «Γεγονότα»
Εδάγγ. Τσαφαντάκης (1974) Ε. Τσαφαντάκη - Θ. Βασιλάκη,
"Castro", Cas No 80)²²

Γ. Μαντινάδες τής δικτατορίας και τής μετα- πολίτευσης

8. Μαντινάδες μαχητικές. Συντέθηκαν και κυκλοφό-
ρησαν είτε μέ συγκεκριμένη άφορμή, όποτε εκφράζουν
μιά όρισμένη άγωνιστική θέση, είτε ως άποφθέγματα
πού διερμηνεύουν και ταυτόχρονα ύπενθυμίζουν μιά
δεοντολογία έπίκαιρη αλλά και πατροπαράδοτη του
κρητικού λαού.

α. Μαντινάδα πού προπαγανδίζει τό ΟΧΙ στό χουντικό
«δημοψήφισμα» του 1973. Δημοσιεύτηκε στον τοπικό
τύπο τήν ήμέρα του δημοψήφισματος:

"Ω Παναγία Δέσποινα μέ τό Μονογενή σου,
στό ΟΧΙ πού θά ριζόμε νά δώσεις τήν εδκή σου.
Καλεργιανά Κισάμου (έφημ. 'Εθνική Φωνή
σύνθ. Καλλ. Χαριτάκη (έτών 83) [Χανίων] φ. 29.7.1973)²³
δημοσ. Γ. Δ. Κατωμένος (1973)

β. 'Η λευτεριά 'ναι ένα δεντρί, πού γιά νά μās άνθίζει,

22. Δυό άκόμη ρίμες του ίδιου συνθέτη, μέ άλλο κύριο θέμα,
περιέχουν άναφορές στη δικτατορία. 'Επίσης ένα ριζιτικό γιά τήν
Κύπρο. Βλ. στό Ριζίτικα τής 'Αντίστασης, Πίν. ΙΙβ, άρ. 13, Πίν. VIII, άρ. 1
και 5. 'Η πρώτη έχει τήν έπιγραφή:

"Δικτατορία και σκλαβιά και περασμένα κι άλλα
μήν τά ζαναπεράσαμε στην άτυχη 'Ελλάδα».

Γιά τό Πολυτεχνείο ειδικά, ύπάρχει ένα άκόμη λαϊκό στιχούργημα
σε δακτυλόγραφη συλλογή τής Ζαφ. Γεωργουλάκη (Βατόλακκος
Κυδωνίας):

"Πολυτεχνείο άμοιρο, τί ήτανε γραφτό σου».

23. Βλ. εκεί δυό άκόμη μαντινάδες, πού άπευθύνονται στην έθνική
φιλοτιμία των Κρητικών.

τό κρητικό μαχαίρι μας πρέπει νά τή σκαλίζει.
"Ηράκλειο (μαγνητοκασέτα «Γεγονότα»
Ε. Τσαφαντάκης (1974) Ε. Τσαφαντάκη - Θ. Βασιλάκη,
"Castro", Cas No 80)²⁴

γ. Μ' άρέσουν κείνες οι καρδιές όπ' αγαποϋν μέ πόνο,
πού ζέρονν νά πεθαίνουνε γιά μιά ιδέα μόνο.

"Ηράκλειο (άνέκδοτη)
Χ. Γαργανουράκης

9. Μαντινάδες σατιρικές. 'Αφοροϋν συγκεκριμένα γε-
γονότα και διακωμωδοϋν ήττες του ιδεολογικού αντι-
πάλου.

α. Γιά τήν πτώση τής χούντας:

Τό περιβόητο πουλί, τση χούντας τό στολίδι,
μαζί έγκρεμιστήκανε μέ τόν 'Ιωαννίδη.
Ρέθυμνο (μαγνητοκασέτα
Ν. Σωπασής (1974) "Σωπασής Νο 2")²⁵

β. Γιά τήν ήττα των βασιλοφρόνων (πού στη συνείδη-
ση του συνθέτη ταυτίζονται μέ τό παλιό Λαϊκό κόμμα)
στό τελευταίο δημοψήφισμα γιά τό πολιτειακό (13
Δεκεμβρίου 1974):

"Ιντα 'ναι τούτο τό κακό και τ' άνάμπουμπουλόκι,
νά κάτσουνε οι Λαϊκοί άπάνω στό παλούκι.
Μπασιόλο Κυδωνίας (άνέκδοτη)
σύνθ. Βασ. Γιαννουλάκης (1974)

10. Μαντινάδες διεκδικητικές. Συντέθηκαν μετά τήν
πτώση τής δικτατορίας και προβάλλουν τήν άπαιτήση
γιά τιμωρία των ενόχων ή γενικότερα λαϊκά αίτήματα:

α. "Ηθελα και νά κάτεχα άν θά τιμωρηθοϋνε
δικτάτορες πού σήμερα μέσα στην Κέα ζοϋνε.

β. Φόλα εις τό «σκύλο-ι- τής ΕΣΑ» πρέπει ό λαός νά δώσει
και δέν ύπάρχει φάρμακο πού νά τότε γλιτώσει.

γ. Τσί χουντικούς βασανιστές δέν πρέπει νά τσ' αφήσουν,
μόν πρέπει γιά παράδειγμα στον τοίχο νά τσί στήσουν.
Ρέθυμνο (μαγνητοκασέτα
Ν. Σωπασής (1974) "Σωπασής Νο 2")²⁶

Τό πρώτο πού έχουμε νά παρατηρήσουμε είναι ότι στά
δημοτικά τραγούδια τής δικτατορίας αντιπροσωπεϋον-
ται όλες οι κατηγορίες του ιστορικού τραγουδιού και
σχεδόν όλα τά διαμερίσματα τής Κρήτης. Γεγονός πού
φανερώνει μιά αξιόλογη επιβίωση τής λαϊκής ποιητικής
παράδοσης σ' αυτόν τό γεωγραφικό χώρο. Τά τραγού-
δια πού δημοσιεύουμε είναι κατά μικρό μόνο μέρος
διασκευές παλαιότερων (τραγ. 1 και 4). Στό μεγαλύτερο
μέρος τους είναι πρωτότυπες δημιουργίες πού συνδυά-
ζουν τό παραδοσιακό ύφος μέ τά σύγχρονα εκφραστικά
δεδομένα. 'Εννοίες άφηρημένες, λόγιες εκφράσεις και
μεταφορές πού δέν συναντοϋμε στά παλαιότερα τραγού-
δια, θά μπορούσε νά έπισημάνει κανείς αρκετές. 'Όστό-
σο όλα αυτά είναι πιά σήμερα στοιχεία του κοινού
γλωσσικού όργάνου. Και είναι φυσικό τό σύγχρονο
δημοτικό τραγούδι νά παρακολουθεί τό κοινό γλωσσικό
όργανο στην εξέλιξη του. "Αν αυτό επιφέρει μιά σταδι-

24. Στην ίδια μαγνητοκασέτα περιλαμβάνεται κι ένα στιχούργημα
γιά τή Δημοκρατία-Έλευθερία μέ άνάλογο πνεύμα.

25. Βλ. εκεί τρεις άκόμη μαντινάδες γιά τό "πουλί" τής χούντας, μέ
σατιρικό πνεύμα.

26. Πρβλ. και τίς μαντινάδες γιά τό ΝΑΤΟ και τούς 'Αμερικάνους
πού παραθέσαμε παραπάνω.

ακή παρέκκλιση του δημοτικού τραγουδιού από τα παραδοσιακά τεχνοτροπικά δεδομένα, απ' τήν άλλη του εξασφαλίζει τήν επιβίωση, γιατί τό καθιστά ζωντανή έκφραση του λαού και τής ιδεολογίας του σέ κάθε εποχή. Μιά πιθανή άκαμψία τής λαϊκής ποιητικής παράδοσης θά σήμαινε τήν παρακμή και τό τέλος τής, γεγονός που θά στερούσε τό λαό από έναν αποκλειστικά δικό του πολιτιστικό και ιδεολογικό φορέα και θά τόν καθιστούσε πιό εύάλωτο σέ κάθε είδους άλλοτριώσης του δημοτικού τραγουδιού δείχνει στήν ουσία τήν άντοχή και τή δύναμη άντιστασης του λαού τής ύπαιθρου στόν κίνδυνο τής άλλοτριώσής του από τήν άστική ιδεολογία.²⁷

Ένα δεύτερο στοιχείο που πρέπει νά επισημάνουμε είναι ότι τά τραγούδια που ξεετάζουμε καλύπτουν όλα τά σημαντικά γεγονότα και όλες τίς φάσεις του λαϊκού κινήματος τήν περίοδο τής δικτατορίας και τής μεταπολίτευσης: τήν άντίσταση ως αίτημα και ως γεγονός, τή λαϊκή άπάντηση στό χουντικό δημοψήφισμα του '73, τήν εξέγερση του Πολυτεχνείου, τήν προδοσία τής Κύπρου, τήν πτώση τής χούντας, τό πανελλήνιο αίτημα για τιμωρία των ενόχων, τήν άπαίτηση για έθνική ανεξαρτησία, τέλος τή νίκη τής δημοκρατίας και τήν ήττα του βασιλικού θεσμού. Αυτό δείχνει πώς ο λαός τής κρητικής ύπαιθρου όχι μόνο δεν έμεινε άπαθής άπέναντι στα γεγονότα που άφορούσαν τήν τύχη του τόπου αυτή τήν κρίσιμη περίοδο, όχι μόνο δεν συμβιβάστηκε με τό καθεστώς υπό τήν άπειλή τής βίας, αλλά κράτησε συνεπή άγωνιστική στάση που έκδηλώνεται με τήν ένεργητική του άντίδραση σέ κάθε σημαντική εξέλιξη. Κάτι περισσότερο: έκανε τή στάση του αυτή τραγούδι, γεγονός που προϋποθέτει μία έντελώς ξεχωριστή, ποιοτικά και ποσοτικά, πολιτική ευαισθησία, τουλάχιστον με τά σημερινά κριτήρια. Και ξαφνιάζει ίσως τό γεγονός ότι ή εκδήλωση μιάς τόσο ζωντανής πολιτικής συνείδησης προέρχεται από μία κοινωμία που βρίσκεται στήν περιφέρεια και δεν έχει, φυσικά, τά άμεσα έρεθίσματα που έχουν οι άνθρωποι των άστικών κέντρων. 'Αλλ' αυτό ίσα ίσα δείχνει ότι τό ένεργητικό ενδιαφέρον για τά κοινά, που χαρακτηρίζει τόν υπεύθυνο πολίτη, είναι στοιχείο τής ντόπιας λαϊκής κουλτούρας, τής κουλτούρας εκείνης που διατήρησε τόσο ζωντανό τό ιστορικό τραγούδι ως τίς μέρες μας. Τά τεκμήρια γι' αυτό μάς τά δίνει τό ίδιο τό περιεχόμενο των τραγουδιών. Τά ριζίτικα τής δικτατορίας έχουν κοινό στοιχείο τό άγωνιστικό πνεύμα, που έκφράζεται είτε άμεσα, ως βούληση για δράση (τραγ. 4), είτε έμμεσα, ως έπίκληση (τραγ. 1), προτροπή (τραγ. 2), αυτονόητη άπαίτηση (τραγ. 3). Στήν πρώτη περίπτωση, ή βούληση για δράση έκφράζεται μέσα από γνώριμα σχήματα τής παράδοσης, που άνακαλούν στή συλλογική μνήμη μιά μακρά ιστορία άσυμβίβαστων άγώνων, έναν όλόκληρο επαναστατικό μύθο, που παροξύνει τήν άγωνιστική διάθεση του άκροατή. Στή δεύτερη περίπτωση, ή δραστηκότητα του «μηνύματος» βασίζεται σέ ρητές ή ύπαινικτικές άναφορές στό παρελθόν, σέ παλιούς και πρόσφατους άγώνες και άγωνιστές ή σέ τοπωνύμια δεμένα με μεγάλες στιγμές τής ντόπιας ιστορίας. Και στίς δύο περιπτώσεις ύ-

27. Ο κίνδυνος αυτός συνοψίζεται καιρία στο άπατηλό «άξίωμα» τής άστικής προπαγάνδας:

άστός = πολιτισμός
χωριάτης = άγροίκος
τόν λαϊκό μας πολιτισμό ιδιαίτερα τή δεκαετία του '50 (βλ. παραπάνω σην. 8).

πόκειται σταθερά ένας παραλληλισμός: παρελθόν vs παρόν, που άντιστοιχεί στο σημαντικό-άξιο:

παράδειγμα	vs	μίμηση
ιστορικό πρότυπο		ιστορικό χρέος

'Απ' αυτή τή διαλεκτική σχέση άπορρέει ή δεοντολογία και ή άξιοκρατία που έκφράζουν τά τραγούδια. Παράπέρα, είναι αυτή που συνθέτει τήν ιδεολογική και πολιτιστική ένότητα του κρητικού λαού. Αυτό που συνήθως χαρακτηρίζεται ύποτιμητικά ως «κρητικός τοπικισμός» στήν ουσία του δεν είναι άλλο παρά αυτή ή έντονη συνείδηση τής ιστορικής παράδοσης ως παράγοντα που δεσμεύει και προκαθορίζει τό παρόν. Είναι χαρακτηριστικό ότι φράσεις όπως «*Δέν είσαι ράτσα Κρητικός, γόνος Κανταολέω*» είναι κουβέντες άγράμματος χωρικού, ο οποίος ζει τήν παράδοση όχι στατικά, μά δυναμικά, ως ιδεολογικό σημείο που προσδιορίζει τήν έννική του ταυτότητα και του επιβάλλει μία στάση ζωής.

'Ανάλογο πνεύμα συναντούμε στίς ρίμες και τίς μαντινάδες. 'Η άφήγηση των γεγονότων (τραγ. 6 και 7) δεν έκφράζει άπλά τή συγκίνηση που ξεσηκώνει στήν ψυχή του λαού, αλλά και τήν ώριμη άντίληψη ότι ή ιστορική μνήμη είναι άπαραίτητη, γιατί διδάσκει και προσανατολίζει τό μέλλον. Κι αυτό είναι φανερό στον τρόπο παρουσίασης των γεγονότων, που δεν είναι άπλή χρονολογική καταγραφή, αλλά ταυτόχρονα περιλαμβάνει σχολιασμό και διατύπωση κρίσεων και αίτημάτων. Γνώμονας τής άφήγησης είναι ή σημασιολογική των γεγονότων. Και άξίζει νά επισημάνουμε ότι κάποτε ή σημασιολογική αυτή γίνεται με σημεία άναφοράς γεγονότα και σύμβολα του παρελθόντος με καθαρό ιδεολογικό νόημα: *Πολυτεχνείο* = 'Αρκάδι, έθνική ανεξαρτησία = *Βενιζέλος*, *κρητικό μαχαίρι* [= *άγώνας*] → *λευτεριά*.²⁸ Τέλος, μέσα απ' όλα τά τραγούδια βγαίνει ή βασική έγνοια του λαού νά δικαιώσει και νά επαναβεβαιώσει τήν παράδοσή του, «νά σώσει τό όνομα τής Κρήτης» (τραγ. 5). Και είναι αυτή ή άγρυπνη συνείδηση —κι όχι βέβαια κανενός είδους πολιτική διαφώτιση από τά πάνω— που φέρνει φυσιολογικά τό λαό τής Κρήτης στίς πρώτες γραμμές του προοδευτικού κινήματος, όπως τό ξέρουμε στα άστικά κέντρα. Και είναι αυτή που προστάτησε ως σήμερα τήν παράδοση του ήρωικού τραγουδιού —που στίς πιό πολλές περιοχές τής 'Ελλάδας ή άστική προπαγάνδα κατάφερε νά εξαφανίσει— και που τό κατέστησε τά τελευταία τριάντα χρόνια μέσο ιδεολογικής αντιπαράθεσης προς τήν άντιδραστική ιδεολογία και έκφραση άγώνα στίς κρίσιμες περιόδους. 'Η ύπαρξη του ιστορικού τραγουδιού με τή σημερινή του εξέλιξη μαρτυρεί ότι ο λαός τής κρητικής ύπαιθρου άκολουθεί τή δική του —λίγο πολύ άνεπηρέαστη από τήν έπίσημη ιδεολογία— πολιτιστική πορεία, που προσδιορίζεται άπόλυτα από τή ζωντανή ιστορική του μνήμη και που άνελίσσεται έσωτερικά και ολοκληρώνεται μέσα στον καιρό, σέ συνάρτηση και συμφωνία με τίς πιό προχωρημένες θέσεις του ευρύτερου λαϊκού κινήματος. 'Η περίφημη συντηρητικότητα των άγροτικών και κτηνοτροφικών πληθυσμών λειτουργεί στή συγκεκριμένη περίπτωση ως άμετακίνητη έμμονή στον πατροπαράδοτο επαναστατικό και άνθρωπιστικό μύθο. Και είναι, αυτή ή «συντηρητικότητα», ή πιό σίγουρη έγγυση για τό μέλλον.

28. Βλ. άντίστοιχα τραγ. 6 (στίχος 4), μαντινάδα II και μαντινάδα 8β.

Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ Γκράμσι

τοῦ Massimo Salvadori*

μετάφραση: Χρῖστος Βέλτας

Πέρασαν 40 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀντόνιο Γκράμσι στὶς φυλακὲς τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας. Κι ὡστόσο, ἡ πολιτικὴ δράση καὶ τὸ θεωρητικὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ μεγάλου μαρξιστῆ καὶ προλεταριακοῦ ἡγέτη μὲν τὰ τελευταῖα χρόνια ἄρχισαν νὰ ξεπερνοῦν τὰ σύνορα τῆς πατρίδας του. Ἀπόηχοι ἀπὸ τὴ γκραμσικὴ προβληματικὴ καὶ τὶς γκραμσικὲς μελέτες ἔφτασαν καὶ στὸν τόπο μας. Ἀπόηχοι: γιατί τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου του παραμένει ἀμετάφραστο, γιατί ὁ,τι ἔχει μεταφραστεῖ (βλέπε σχετικὴ βιβλιογραφία στὸ τέλος τοῦ παρόντος τεύχους) τὶς περισσότερες φορές κακόπεσε, γιατί χρησίμευε μόνο γιὰ νὰ ἐμφανιστοῦν στὸ πολιτικὸ μας λεξιλόγιο μερικοὶ νεολογισμοὶ ὅπως «ἡγεμονία», «ἱστορικὸ μπλόκ», «θεωρία τῆς πράξης», «συλλογικὸς διανοούμενος», κ.λπ., χωρὶς, ὅμως, τὰ πλούσια νοήματα πού καλύπτουν αὐτοὶ οἱ γκραμσικοὶ ὄροι νὰ τροφοδοτοῦν δημιουργικὰ τὴν ἀνυδρὴ πολιτικὴ μας σκέψη.

Βέβαια δημοσιεύοντας τὴν ἀκόλουθη μελέτη τοῦ Massimo Salvadori δὲν ξοφλοῦμε μὲ τὴ ληξιπρόθεσμη ὀφειλὴ πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Γκράμσι καὶ τὴν ἀπαίτηση τοῦ προοδευτικοῦ κόσμου νὰ τὸ γνωρίσει. Τὸ ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ δὲν εἶναι παρά ἐπισήμανση μιᾶς σκέψης πού ἐμπλουτίζει τὸ μαρξισμό, ἑνὸς ἔργου ἐπικαιροῦ, πού, ὅπως ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα, τὸ χαρακτηρίζουν μεθοδολογικὴ ἐνάργεια καὶ στοχασμὸς μὲ καθολικὴ σημασίαν στοιχεῖα. Καὶ ἔτσι χρησιμεύει νὰ δοῦμε τὸ εἰδικό, τὸ δικό μας, χωρὶς τὶς διόπτρες τοῦ ἐπαρχιωτισμοῦ.

Τὸ ἐπαναστατικὸ «ἱστορικὸ μπλόκ»

Στὸν Γκράμσι ἐντυπωσιάζει τὸ γεγονός ὅτι ὁλόκληρο τὸ ἔργο του συνδέεται μὲ μιὰ πολὺπλευρὴ καὶ συνεχεὴ ἀναζήτηση πού ἀνανεώνεται ὡσάκις ὀφείλει νὰ δράσει: τί σημαίνει κάθε στιγμή, μπροστὰ σὲ κάθε δεδομένη κοινωνικὴ πραγματικότητα, τὸ νὰ εἴμαστε μαρξιστές; πῶς ἐξειδικεύεται ἡ θεμελιακὴ ἀντίθεση ἐκμεταλλευτῶν καὶ ἐκμεταλλεομένων; μὲ ποῖον τρόπο πρέπει νὰ σχεδιάσει τὸ προλεταριάτο τὴν καθοδηγητικὴ ἐπαναστατικὴ δυναμικὴ του δράση;

Ὁ Γκράμσι, δταν ἀντιμετωπίζει αὐτὰ τὰ ζητήματα τὰ ἐντάσσει ταυτόχρονα στὸ πλαίσιο διαρκοῦς μελέτης τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν χαρακτηριστικῶν κάθε τάξης, κάθε κοινωνικῆς ομάδας. Ἡ μέθοδός του συνδέεται συνεχῶς μὲ τὴν ἔρευνα τῆς γένεσης αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐμφανίζονται στὸ παρόν. Γι' αὐτὸ, δταν μελετοῦμε Γκράμσι, παρατηροῦμε ἀμέσως ὅτι στὰ γραφτά του καὶ στὴ σκέψη του δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ προλεταριάτο ἀφηρημένα, ἀλλὰ μὲ τὸ ἰταλικὸ προλεταριάτο, ὅπως

* Ἐπιθεώρηση "Dialectiques", τεῦχ. 4-5/εἰδικὸ τεῦχος ἀφιερωμένο στὸν Γκράμσι, Ἀνοιχτὴ - καλοκαίρι 1974, σελ. 133-150.

ἀκριβῶς ἀναπτύχθηκε στὴν πορεία τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς στὴν Ἰταλία· δὲν συναντοῦμε τὴν ἀστική τάξη γενικά ἀλλὰ τὴν ἰταλικὴ ἀστική τάξη μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ ἀναφορικά μὲ τὶς σημειώσεις του γιὰ τὶς κοινωνικὲς τάξεις ἄλλων χωρῶν.

Ἄς σημειώσουμε ὅτι ὁ Γκράμσι εἶναι συνειδητὸς διεθνοστῆς. Εἶχε υἰοθετήσει τὴ θέση τῆς Κομμουνιστικῆς Διεθνοῦς σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση στὴν Εὐρώπη εἶχε ἐγγραφῆι στὴν ἡμερήσια διάταξη. Πίστευε ὅμως ὅτι, γιὰ νὰ φτάσουμε στὴν παγκόσμια ἐπανάσταση, οἱ κομμουνιστὲς ἔπρεπε σὲ κάθε χώρα νὰ ἀναλύσουν ἐπακριβῶς τὶς κινητήριες δυνάμεις τῆς ἐπανάστασης, γιὰτὶ μόνο μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ μπορούσε ἡ σύνολη ἐπαναστατικὴ διαδικασία σὲ διεθνή κλίμακα νὰ μετατραπῆι σὲ πραγματικότητα. Μὲ συνειδητοποιημένη αὐτὴ τὴν ἀνάγκη ξεκινᾷ ὁ Γκράμσι τὸ 1919-20 στὴν Ordine Nuovo! τὴ δική του ἀνάλυση τῆς ἐπαναστατικῆς στρατηγικῆς, πού ἐμελλε νὰ τὸν ἀναδείξει σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς δημιουργικότερους κομμουνιστὲς ἐπαναστῆτες τῆς ἐποχῆς του. [...]

Κατὰ τὸν Γκράμσι καμιά κοινωνικὴ μορφή δὲν μπορεῖ νὰ υλοποιηθεῖ ἂν οἱ ἰθύνοντες μιᾶς δοσμένης κοινωνίας δὲν καταφέρουν νὰ δώσουν ἐνιαία κινητήρια κατεύθυνση στὶς ἐξαρτώμενες ομάδες καὶ τάξεις. Καμιά ἐπανάσταση δὲν εἶναι δυνατό νὰ θριαμβεύσει ἂν ἡ τάξη πού προτίθεται νὰ καταλύσει τὴν παλαιὰ κρατικὴ ἐξουσία καὶ νὰ μεταβάλει τὴν κοινωνία δὲν καταφέρει νὰ συγκεντρώσει ὑπὸ τὴν καθοδήγησή της ἕνα σύνολο κοινωνικῶν δυνάμεων τοῦ ὁποίου ἡ δράση θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κινήσει τὸν σύγχρονο μηχανισμό παραγωγῆς, νὰ ρυθμίσει τὶς σχέσεις τῶν τάξεων καὶ νὰ δημιουργήσει πολιτικούς καὶ κοινωνικοὺς θεσμοὺς προσαρμοσμένους σ' αὐτὸν τὸ στόχο. Ὁ Γκράμσι ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς τὴ θέση ὅτι ἂν αὐτὴ ἡ τάξη δὲν κατορθώσει νὰ σχηματίσει ἕνα καλοαρθρωμένο «ἐνιαῖο» κοινωνικὸ μπλόκ, ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἀνέφικτη, καταντᾷ ἀπλή ἀερολογία, εὐγενὲς ἴσως ἀλλὰ ἐξωπραγματικὸ ἰδεώδες. Ἡ ὠριμότητα μιᾶς ἐπαναστατικῆς δυνάμεις μετρίεται, λοιπὸν, κατὰ τὸν Γκράμσι, ἀπὸ τὴν ἰκανότητά της νὰ ὀλοκληρώσει μὲ κριτικὸ καὶ ρεαλιστικὸ τρόπο ἕνα τέτοιο ἔργο.

Σὲ μιὰ χώρα ὅπως ἡ Ἰταλία τοῦ 1919-20, χώρα οὐσιαστικῆ ἀγροτικῆ καὶ καθυστερημένη ἀκόμη, ὅπου ὅστος ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη εἶχε προχωρήσει ἀρκετὰ στὶς βορειοδυτικὲς περιοχὲς (Λομβαρδία, Πεδεμόντιο, Λιγουρία) καὶ ὅπου ἡ ἀστική τάξη τοῦ Βορρᾶ κυριαρχοῦσε στὸν κρατικὸ μηχανισμό χάρη καὶ στὴν ὑποστήριξη τῶν γαιοκτημόνων τοῦ Νότου, τῶν νησιῶν καὶ τοῦ κέντρου, ὁ Γκράμσι διακηρύσσει ὅτι ἡ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἀποκλειστικὰ σὰν προϊόν συμμαχίας τῶν εργατῶν τοῦ Βορρᾶ μὲ τοὺς χωρικοὺς, ἰδιαιτέρως τοῦ Νότου. Ἡ συμμαχία αὐτὴ ἔπρεπε νὰ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸ βιομηχανικὸ προλεταριάτο, τὸ μόνο πού ἦταν σὲ θέση—λόγω τοῦ πρωτεύοντα ρόλου τῆς βιομηχανίας στὴ σύγχρονη διαδικασία παραγωγῆς— νὰ κατευθύνει τὶς ἐπαναστατικὲς δυνάμεις μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς στρατηγικῆς πού θὰ σκόπευε νὰ ἀλώσει τὰ πλέον σύνθετα κέντρα τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κράτους, καὶ νὰ πρωταγωνιστήσῃ στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀναδόμηση σὲ ἕνα ἐπαναστατικὸ πιά κράτος. Καὶ γιὰ νὰ σχηματιστεῖ ἕνα μπλόκ ἰκανὸ νὰ δώσει τὴν ἀπαραίτητη βάση αὐτονομίας στὶς ἐπαναστατικὲς δυνάμεις, ὁ Γκράμσι θεωροῦσε ἀναγκαῖα προϋπόθεση, πέρα ἀπὸ τὴ συμμαχία εργατῶν τοῦ Βορρᾶ καὶ χωρικῶν τοῦ Νότου, τὴ δημιουργία νέας σχέσης ἀνάμεσα στοὺς ἐργαζόμενους καὶ τοὺς διανοοῦμενους. [...] Μὲ τὸν ὄρο διανοοῦμενοι δὲν ἐννοεῖ μόνο τοὺς «ἀνθρώπους τῆς κουλτούρας» ἀλλὰ τὸ, πολυσύνθετο ἄλλωστε, σύνολο ὄλων ὄσων ἔργο τους εἶναι ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ δια-

σφάλιση τῆς μεταβίβασης τῆς τεχνικῆς-ἐννοιολογικῆς περιουσίας πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀκριβέστερα κάθε κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια ὁ Μπενεντέτο Κρότσε ἦταν διανοοῦμενος ὅπως καὶ κάποιος ἄλλος εἶναι τεχνικός τῆς βιομηχανίας ἢ, λοχίας τοῦ στρατοῦ, καθένας φυσικά μὲ τὰ δικά του χαρακτηριστικὰ καὶ ἐνσωματωμένος στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία μὲ τὰ δικά του καθήκοντα. Ὁ Γκράμσι θεωρεῖ ὅτι τὸ βιομηχανικὸ προλεταριάτο καὶ τὸ πολιτικὸ κόμμα εἶναι ἀπαραίτητο νὰ δροῦν ἔτσι ὥστε νὰ μποροῦν νὰ συνδέσουν ἕνα σημαντικό στρώμα διανοοῦμένων μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ προοπτικὴ—πράγμα πού ἀποτελεῖ τὸν μοναδικὸ τρόπο γιὰ νὰ σχηματιστεῖ ἕνα ὄριμο ἐπαναστατικὸ μπλόκ.

Ὁ Γκράμσι, ὁ ὁποῖος ὅταν ἐπαναστῆθηκε στὴν ἰταλικὴ σκηνὴ ἦταν ὁ ριζοσπαστικότερος Ἰταλὸς ἐπαναστῆτης, ἐνῶθε μεγάλη ἀπέχθεια πρὸς κάθε λογῆς αὐτοσχεδιασμό, πρὸς τὸν ἀφηρημένο καὶ βερμπαλιστικὸ ἐξτρεμισμό. Ἦταν βαθιὰ ὀρθολογιστῆς καὶ δὲν ἔστειρε σὲ παιδαριωδίες. Τὸν Μάρτη τοῦ 1920 γράφει: «Ὁ Μάρξ πίστευε πὼς ἡ ἐπανάσταση δὲν γίνεται μὲ τὸ στόμα ἀλλὰ μὲ τὸ μυαλό· δὲν γίνεται ἀπὸ μιὰ ἀνώφελη σωματικὴ ἀναταραχὴ ἢ τὸ αἷμα πού βράζει μὲς στὶς φλέβες, ἀλλὰ μὲ τὴν πειθαρχία τῆς ἐργατικῆς τάξης ἢ ὁποία στό χτίσιμο τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας προσκομίζει τὶς ἀρετὲς τῆς μεθοδικῆς καὶ ὀργανωμένης ἐργασίας πού ἔμαθε στὴ μεγάλη βιομηχανικὴ παραγωγή» (Sotto la mole. 1916-20, Τουρίνο 1960, σελ. 483). Καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1919, μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ἔγραφε: «Αὐτὸς πού στηρίζει τὴν πράξη στὴ στομωδὴ φρασεολογία, στὴν παραφορά τῶν λόγων, στὸν ρομαντικὸ ἐνθουσιασμό, εἶναι ἀπλούστατα δημαγωγός· δὲν εἶναι ἐπαναστῆτης. Γιὰ τὴν ἐπανάσταση χρειάζονται ἄνθρωποι μὲ νηφάλιο πνεῦμα, πού δὲν ἀφήνουν ποτέ τοὺς φούρνους χωρὶς ψωμί, πού κάνουν τὰ τρένα νὰ κινουῦνται, προμηθεύουν πρῶτες ὕλες στὰ ἐργοστάσια καὶ ξέρουν νὰ μετατρέπουν τὰ ἀγροτικὰ προϊόντα σὲ βιομηχανικά, πού ἐξασφαλίζουν τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν ἀτόμων ἀέναντι στὶς ἐπιθέσεις τῶν κακοποιῶν στοιχείων, πού κάνουν νὰ λειτουργεῖ τὸ πλῆγμα τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν, καὶ δὲν ὀδηγοῦν τὸ λαὸ στὴν ἀπόγνωση ἢ σὲ φοβερό μακελειό.

» Ὁ φραστικὸς ἐνθουσιασμός καὶ ἡ ἀχαλίνωτη ματαιολογία εἶναι γιὰ γέλια (ἢ γιὰ κλάματα) ὅταν πρέπει νὰ λυθεῖ ἔστω καὶ ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ προβλήματα σ' ἕνα χωριὸ ἑκατὸ κατοίκων» (L'Ordine Nuovo. 1919-20, Τουρίνο 1953, σελ. 377-378).

Ἡ στρατηγικὴ τῶν συμβουλίων

Ὁ ἐπαναστατικὸς ριζοσπαστισμός τοῦ Γκράμσι προβάλλει καθαρά στὴν πολεμικὴ καὶ στὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ρεφορμισμοῦ. Ἄν ὁ παιδαριωδὴς ἐξτρεμισμὸς ἀπειλεῖ τὸ σχηματισμὸ ἑνὸς ὄριμου ἐπαναστατικοῦ μπλόκ καὶ, μὲ τὶς συνέπειές του ἀπὸ τακτικὴ καὶ στρατηγικὴ ἀποψη, ὀδηγεῖ σὲ ἀποσπασματικὲς καὶ ἀποδιαιρθρωτικὲς μάχες, ὁ ρεφορμισμὸς κατὰ τὸν Γκράμσι ἀντιπροσωπεύει τὸν ἄλλο κίνδυνο—καὶ πρόκειται γιὰ τὸν κύριο κίνδυνο— πού ἀντιμετώπιζει κάθε ἐπαναστατικὴ δύναμη. Ὅντως ὁ μεταρρυθμισμὸς (ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρέπει νὰ συγγέεται μὲ τὴ μάχη πού δίνουμε γιὰ νὰ ἀποσπᾶσουμε «μεταρρυθμίσεις», παραχωρήσεις ἀπὸ τὴν ἀστική τάξη), ὅταν γίνεται ἰδεολογία καὶ στρατηγικὴ, ἀναπαριστᾷ ἀπλῶς μὲ κορπορατιστικὸ τρόπο τὰ συμπερόντα κατηγοριῶν ἐργαζομένων, τὴ μιὰ ἐξοκείνη ἀπὸ τὴν ἄλλη, τοποθετεῖ τὴν ἐργατικὴ τάξη σὲ ὑποδεέστερη θέση σὲ σχέση μὲ τὴν κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ ὀργάνωση τῆς ἀστικῆς τάξης, ἀντιπροσωπεύει τὸ μείζον κώλυμα γιὰ τὴν αὐτονομία τῆς δράσης τοῦ προλεταριάτου, καὶ

συνεπώς εμποδίζει τό σχηματισμό τοῦ ἐπαναστατικοῦ μπλόκ. Ὁ ρεφορμισμός στή στρατηγική τοῦ χορηγεῖ συστηματικά, καί ὄχι κατά τύχη, προνόμια σέ μιά γραφειοκρατική διοίκηση —κάθετη στό συνδικαλιστικό καί στό πολιτικό πεδίο—, θεσμοθετεῖ τόν ἐκλογικό πολιτικαντισμό καί τό κοινοβουλευτικό παζάρεμα. Αὐτός ὁ τύπος σχέσης μαζῶν καί ὀργανώσεων εὐνοεῖ ἀναπόφευκτα τή διατήρηση τῶν ἐργαζομένων μαζῶν σέ ὑποδεέστερη θέση μέσα στούς ἀνταγωνισμούς τῆς ἀστικής κοινωνίας, ἀλλά καί σέ σχέση μέ τίς διοικήσεις τῶν ὀργανώσεων τῶν ἐργαζομένων (κόμμα καί συνδικάτα), πού τείνουν νά γίνουν γραφειοκρατικές.

Στά 1919-1920, δηλαδή σέ περίοδο ὅπου ὑπῆρχαν οἱ εὐκαιρίες γιά προλεταριακή ἐπανάσταση, ὁ Γκράμσι ἀντιτάσσει στό ρεφορμισμό, ἀφενός, καί στό μαξιμαλισμό, ἀφετέρου, μιά στρατηγική βασισμένη στό συμβούλια. Εἶχε μελετήσει μέ ἐνθουσιασμό τά ρωσικά σοβιέτ καί εἶχε ἐκφράσει αὐτό τό ἐνδιαφέρον, πού ἐκείνη τή στιγμή γίνεται κεντρικός ἀξονας τῆς πολιτικῆς τοῦ σκέψης, μέ ξεκάθαρα λόγια τόν Μάη τοῦ 1919 στήν Ordine Nuovo: «Τό κύριο γεγονός τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση ἐνός νέου τύπου κράτους, τοῦ κράτους τῶν Συμβουλίων. Μ' αὐτό πρέπει νά καταλιασθεῖ ἡ ἱστορική κριτική σκέψη. "Ὅλα τά ἄλλα εἶναι θέμα συγκυρίας» (σελ. 374). Ὡστόσο ἡ ὀπτική γωνία ἀπό τήν ὁποία βλέπει ὁ Γκράμσι τή ρωσική ἐμπειρία εἶναι πέρα γιά πέρα δημιουργική. Θεωρεῖ χρέος του νά γνωρίσει τί σημαίνει *μεταφράζω*, στίς συγκεκριμένες συνθήκες τῆς Ἰταλίας, τά «μαθήματα» τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης, καί πῶς ἐξάγεται ἀπό τίς ἐμπειρίες τοῦ προχωρημένου ἰταλικοῦ προλεταριάτου τό ἀναγκαῖο ὄργανο γιά τή γονιμοποίηση τῶν σπερμάτων μιᾶς νέας προλεταριακῆς δημοκρατίας πού ἀπό τά ἐργαστάσια θά μπορέσει νά φτάσει ἴσαμε τοῦς φτωχοῦς χωρικούς καί τήν ἐπαρχία. Ὁ Γκράμσι, ἀφοῦ μετέχει ἐνεργητικά στούς ἀγῶνες τοῦ προλεταριάτου τοῦ Τουρίνου, πού ἀποτελοῦσε τήν πρωτοπορία ὄλων τῶν ἐργαζομένων μαζῶν τῆς χώρας, καί ἀντιμετωπίζει ἀφενός τήν ἐχθρότητα τῶν ρεφορμιστῶν καί τῶν μαξιμαλιστῶν² καί ἀφετέρου τήν κριτική τοῦ ναπολιτανικοῦ κομμουνιστικοῦ ρεύματος τό ὁποῖο καθοδηγοῦσε ὁ διευθυντής τῆς ἐπιθεώρησης Il Soviet Ἄμεντέο Μπορντίγκα,³ ἀφοσιώνεται στήν ἐπεξεργασία μιᾶς ἐπαναστατικῆς στρατηγικῆς στηριγμένης στίς ἀκόλουθες βασικές θέσεις:

1. ἡ ἐπανάσταση στή σύγχρονη κοινωνία δέν μπορεῖ νά νικήσει χωρίς τήν ἐνεργό συμμετοχή τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου: δίχως αὐτή τή συμμετοχή, δίχως τήν πρωτοβουλία τῶν μαζῶν τῶν βιομηχανικῶν παραγωγῶν ὁ σοσιαλισμός θά ἐπαιρνε γραφειοκρατική μορφή.

2. ἡ πρωτοβουλία τῆς ἐργατικῆς τάξης μόνο μέσα ἀπό τό ἐργαστάσιο μπορεῖ νά πάρει ἐκφραση, μιά καί αὐτό εἶναι τό κέντρο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ὅπου ἐκδηλώνονται μέ τόν πλέον ἄμεσο τρόπο ἡ δικτατορία τοῦ κεφαλαίου, οἱ κοινωνικές ἀξίες του, οἱ ἱεραρχίες του.

3. ἡ «θεσμική μορφή τῆς ἐργατικῆς πρωτοβουλίας» μέ τήν ὁποία τό προλεταριάτο μπορεῖ νά κατευθύνει, μέ συγκεκριμένο καί καθημερινό τρόπο, τή μάχη γιά τήν «ἀπαλλοτριώση τῶν ἀπαλλοτριωτῶν» εἶναι τό *ἐργαστασιακό συμβούλιο*.

4. τά συμβούλια, πού δέν εἶναι δομή κόμματος ἀλλά μαζῶν, ἀντιπροσωπεύουν τό ὄργανο μέ τό ὁποῖο τό προλεταριάτο, ὀργανωμένο στόν τόπο ὅπου ἐργάζεται, καθοδηγεῖ τήν ταξική πάλη κατά τῆς καπιταλιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραρχίας τῆς, γιά νά κατακτήσει τόν ἔλεγχο τῆς παραγωγῆς.

5. ὁ προλετάριος, μέ τή δράση του μέσα στό συμβούλιο ξεπερνᾷ τή νοοτροπία τοῦ ἀπλοῦ μισθωτοῦ, ἀντι-

λαμβάνεται τήν ἀξία πού ἔχει ἡ ὀργανική ἐνότητα τῆς τάξης του καί συλλαμβάνει τό νόημα τῆς βασικῆς καί ἀναγκαίας φύσης τοῦ προλεταριάτου ὡς παραγωγικῆς δύναμης· συνεπῶς συναισθάνεται ὅτι ἂν ὁ μισθωτός δουλεύοντας ὀλομόναχος εἶναι ἕνα τίποτε ἀπέναντι σέ μιά συγκροτημένη ἐξουσία, τό σύνολο τῶν ἐργατῶν ὡς παραγωγῶν συνιστᾷ μιά ἱστορική δύναμη ἡ ὁποία, γιά νά ξεπεράσει τήν ἐκμετάλλευση, πρέπει νά ὀρίσει τελικό στόχο τῆς τῶν ἔλεγχου τοῦ μηχανισμοῦ τῆς παραγωγῆς.

6. τό ἐργαστασιακό συμβούλιο πρέπει ἀκόμη, νά συμπαρασύρει στόν ἀγῶνα τόν μεγαλύτερο ἀριθμό τεχνικῶν, ἐξουδετερώνοντας τήν προσπάθεια τῶν βιομηχανῶν νά ἀπομονώσουν τοῦς ἐργάτες ἀπό τίς ἄλλες παραγωγικές δυνάμεις.

7. τό ἐργαστασιακό συμβούλιο εἶναι ὁ κατεξοχῆν τόπος σχηματισμοῦ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἱστορικοῦ μπλόκ.

8. ἡ φύση τοῦ ἔργου τῶν ἐργαστασιακῶν συμβουλίων δέν εἶναι συνδικαλιστική, πού σημαίνει ὅτι σκοπός του δέν εἶναι ἡ προάσπιση τῶν ὄρων ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἀλλά ὁ ἀγῶνας γιά νά τεθεῖ ἕρμα στήν ἴδια τή μισθωτή ἐργασία· τό ἔργο αὐτό συνίσταται στήν προετοιμασία τῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου μέ τήν καπιταλιστική ἐξουσία μέσα στό ἐργαστάσιο, ἄρα μέ τό ἀστικό κράτος.

9. ἡ στρατηγική τῶν συμβουλίων ἀποτελεῖ φάση τῆς προετοιμασίας γιά τήν ἐνοπλή ἐξέγερση καί τήν ἄλωση τοῦ κράτους.

10. τά συμβούλια στοιχειοθετοῦν μιά ὀργάνωση ὀλόκληρου τοῦ προλεταριάτου, ἀνοιχτή γιά ὄλους τοῦς ἐργάτες ὡς παραγωγούς.

11. τό ἐπαναστατικό κόμμα μετρά τήν καθοδηγητική του ἱκανότητα στήν πορεία τοῦ ἀγῶνα γιά τό σοσιαλισμό μέ τό γόητρο καί τήν πειστική δύναμη τῆς πολιτικῆς γραμμῆς του.

«Τό ἐργαστασιακό συμβούλιο —γράφει ὁ Γκράμσι τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1919— εἶναι τό πρότυπο τοῦ προλεταριακοῦ κράτους. Ὅλα τά προβλήματα πού εἶναι σύμφυτα μέ τήν ὀργάνωση τοῦ προλεταριακοῦ κράτους εἶναι σύμφυτα καί μέ τήν ὀργάνωση τοῦ Συμβουλίου» (L'Ordine Nuovo, σελ. 37). Σ' αὐτή τήν ἀντίληψη, πού ὀπισοδήποτε διόλου δέν παράβλεπε τή σημασία καί τή βαρύτητα τοῦ κόμματος, ἡ σχέση μαζικοῦ κινήματος καί κόμματος ἐπαφίεται στήν ἱκανότητα τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος νά κατανοήσει τά ἱστορικά αἷτια τῆς ἐργατικῆς πρωτοβουλίας, καί ἔτσι, ἀνεβάζοντας τήν σέ ὑψηλότερο ἐπίπεδο, νά στερεώσει τόν ὑπεύθυνο χαρακτήρα τῆς. Τῆ φύση καί τήν ποιότητα τῆς δράσης τοῦ κόμματος ὁ Γκράμσι τήν καθορίζει ὡς ἐξῆς: «Τό Κόμμα παραμένει ἡ ἀνώτερη ἱεραρχία αὐτοῦ τοῦ ἀκαταμάχητου κινήματος τῶν μαζῶν· τό Κόμμα ἀσκεῖ τήν πιό ἀποτελεσματική δικτατορία, αὐτήν πού γεννᾷ τό κύρος του τό ὁποῖο πηγάζει ἀπό τή συνειδητή καί αὐθόρμητη ἀποδοχή μιᾶς ἐξουσίας πού θεωρεῖται ἀπαραίτητη γιά τήν εὐδόωση τοῦ ἀνειλημμένου ἔργου». Καί ἄμεσως μετά καταγγέλλει τόν κίνδυνο πού διατρέχει τό κόμμα νά καταντήσῃ ἄθλια καί γραφειοκρατική-αὐταρχική μορφή καθοδήγησης τοῦ προλεταριακοῦ ἀγῶνα: «Ἄλλο μόνον ἂν θελήσει κανεῖς, ὀδηγημένος ἀπό σεχταριστική ἀντίληψη γιά τό ρόλο τοῦ κόμματος κατά τήν ἐπανάσταση, νά παγιώσει σέ μηχανικές μορφές ἄμεσης ἐξουσίας τό μηχανισμό διακυβέρνησης τῶν ἐν κινήσει μαζῶν, ἂν ἐπιχειρήσει κανεῖς νά ἐπιβάλλει στήν ἐπαναστατική διαδικασία μορφές κόμματος· θά καταφέρει νά μεταπέσει ὀρισμένα ἄτομα, θά καταφέρει νά «ἐπιβληθεῖ» στήν ἱστορία· ὅμως ἡ πραγματική ἐπαναστατική διαδικασία θά ξεφύγει ἀπό τόν ἔλεγχο καί τήν ἐμβέλεια τοῦ κόμματος, ἀφοῦ αὐτό θά ἔχει γίνει ἀσυναίσθητα συντηρητικός ὀργανισμός» (L'Ordine Nuovo, σελ. 70).

«Υποκειμενικότητα» και «άντικειμενικότητα»

Ο Γκράμσι, επιμένοντας στο γεγονός ότι η σοσιαλιστική επανάσταση δεν μπορεί να είναι απλώς ή ανάληψη της πολιτικής εξουσίας από το Κόμμα, αλλά αντίθετα πρέπει να είναι η ανάληψη της κοινωνικο-οικονομικής εξουσίας από μια ανάλογα ώριμη, από τεχνική άποψη, τάξη, που θα την οδηγήσει ένα επαναστατικό κόμμα.

Επιμένοντας στο γεγονός ότι το πραγματικό έδαφος του σοσιαλισμού είναι ο χώρος των κοινωνικών σχέσεων και όχι απλώς της κυριαρχίας ενός κόμματος στο κράτος: [...]

Επιμένοντας στο γεγονός ότι μόνο η δημοκρατία ως αναδιοργάνωση της εργασίας μπορεί να θεμελιώσει τη δημοκρατία στο κράτος και γενικά στην κοινωνία.

Επιμένοντας, τέλος, στο γεγονός ότι το σταθερό κέντρο κινητοποίησης της επανάστασης στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες δεν βρίσκεται πια στους δημόσιους χώρους αλλά στην καρδιά της καπιταλιστικής παραγωγής, στο σύγχρονο εργοστάσιο, τον μόνο τόπο απ' όπου μπορεί κανείς να προετοιμάζει την επίθεση στο ίδιο το άστικο κράτος — έργο ενός επαναστατικού μπλόκ που θα το οδηγήσει το βιομηχανικό προλεταριάτο.

Έθεσε, καλύτερα ίσως από όποιονδήποτε άλλο επαναστάτη της δυτικής Ευρώπης, τις βάσεις μιας σύγχρονης και έξοχης αντίληψης για την επανάσταση. Τα σοσιαλιστικά κόμματα, μια ολόκληρη ιστορική εποχή θεωρούσαν απόληξη όρισμένης επαναστατικής μεθόδου τις μάχες των οδοφραγμάτων, μεγάλο πρότυπο των οποίων είχε σταθεί το 1848· έξω και μια ρεφορμιστική στρατηγική που υποστήριζε ότι η απόληξη αυτή στις εξελιγμένες χώρες σημαδεύει το ξεπέρασμα της ίδιας της επαναστατικής πάλης. Μελετώντας κριτικά τις γαλλικές συνδικαλιστικές θεωρίες, τις διδαχές της ρωσικής επανάστασης, τις εμπειρίες από τους αγώνες του Ιταλικού προλεταριάτου, ιδιαίτερα του προλεταριάτου του Τουρίνου, τὰ άμέσως πριν από τον Α' Παγκόσμιο χρόνο και τὰ χρόνια του πολέμου, και με τη βοήθεια, τέλος, μιας πρωτότυπης έρμηνείας του λενινισμού, ο Γκράμσι δουλεύει επίμονα για να συντονίσει την επανάσταση με την κοινωνική και βιομηχανική ανάπτυξη.

Ολόκληρη η ανάλυση της λειτουργίας του κόμματος που κάνει ο Γκράμσι στα 1919-1920 στηρίζεται στην ακόλουθη θέση: το αγωνιστικό κίνημα των μαζών, χωρίς σωστή επαναστατική καθοδήγηση και χωρίς την καθοδήγηση ενός συμπαγούς επαναστατικού κόμματος, δεν μπορεί να φτάσει στη νίκη, ακόμη και με αντικειμενικά ευνοϊκές συνθήκες. Μετά από την ήττα του Ιταλικού προλεταριάτου, πρώτα με την άποτυχία της κατάληψης των εργοστασίων τον Σεπτέμβριο του 1920 και έπειτα με τη φασιστική αντίδραση, ο Γκράμσι (τό κομμουνιστικό κόμμα της Ιταλίας ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 1921) καταγίνεται, έντονα από κάθε άλλη φορά, με την επεξεργασία μιας όρθης αντίληψης για το κόμμα, τη λειτουργία του και τη φύση του. Κατ' αυτόν, η ιστορική πορεία είχε αποδείξει, στα μετά τον Παγκόσμιο πόλεμο χρόνια της κρίσης στην Ιταλία (άλλα όχι μόνο στην Ιταλία), ότι χωρίς ώριμη «υποκειμενική» δύναμη οι «άντικειμενικές» συνθήκες είναι ανεπαρκείς· παρέχουν στις οργανωμένες ανθρώπινες δυνάμεις μια δυνατότητα, είναι αναγκαίες άλλ' όχι επαρκείς. Αυτός ο συλλογισμός πάνω στα διδάγματα της κρίσης του μεταπολέμου στην Ευρώπη συνιστά τη βάση

των αναλύσεων του Γκράμσι στη φυλακή για τη σχέση «υποκειμενικότητα»/«άντικειμενικότητα», που είναι συγκεντρωμένες στα *Τετράδια [της φυλακής]*. Εκεί διακηρύχνει συνεχώς πως τίποτε δεν είναι περισσότερο επικίνδυνο για το προλεταριάτο και το κόμμα από τη «φετιχιστική λατρεία της αντικειμενικότητας», που καταλήγει να γίνει κάτι σαν όπιο και ταυτόχρονα παράγει μια μεσσιανική προσδοκία στον άφορο τό μέλλον και μια παθητικότητα για το παρόν. *Η έμπιστοσύνη στον «αυτοματισμό» των νόμων της κοινωνικής ανάπτυξης, κατά τον Γκράμσι, αποτελεί είδος βετικιστικής θρησκείας που πρέπει έντονα και επίμονα να καταπολεμηθεί στο φώς μιας έρμηνείας του μαρξισμού ή οποια θα κατανοεί ολόκληρωτικά τη σημασία της πράξης, δηλαδή τη διαλεκτική ένότητα θεωρίας και πρακτικής.* Στην ιστορία, υποστηρίζει ο Γκράμσι, τίποτε δεν γίνεται μόνο του· το καθετί πρέπει να είναι σχεδιασμένο και ήθελημένο, όπωσδήποτε όχι ξέπνοα και άοριστα, αλλά ξεκινώντας από επισταμένη μελέτη των μέσων σε σχέση με το στόχο. Ο άνθρωπος πρέπει να θέλει αυτό που μπορεί να πράξει. Το προλεταριάτο ως τάξη και το κόμμα ως πρωτοπορία οφείλουν να κατανοήσουν ότι η ιστορία περνά πάντοτε, και μόνο, μέσα από την ανάληψη εϋθυνών. [...]

Τό Κόμμα ανάμεσα στην επαναστατική άπελευθέρωση και τη γραφειοκρατία

[...] Τό κόμμα του προλεταριάτου πρέπει να στηρίζεται στην αναμόρφωση της σχέσης ήγασίας και μαζών, διευθυντικών κέντρων και βάσης. Μ' αυτή την έννοια τό κομμουνιστικό κόμμα, για να εκπληρώσει τό ιστορικό του χρέος, δεν μπορεί να είναι ένα κόμμα όπως τά κόμματα των άλλων κοινωνικών τάξεων, εφόσον μόνο αυτό όρίζει σκοπό του να μεταβάλει ουσιαστικά τη θέση αδράνειας και εξάρτησης στην όποια θέτουν τις εργαζόμενες μάζες ή άστική τάξη και ο καπιταλισμός. «Αρα ή φύση του κόμματος προσδιορίζεται από τό γεγονός ότι τό κόμμα δεν έχει έναν μοναδικό στόχο, και από τό ότι όφείλει να άντανακλά αυτόν τό στόχο στη δομή του. Στη δράση του τό κόμμα πρέπει να άντικατοπτρίζει τη γενική ιστορική σημασία του μαρξισμού καθώς και τό ότι αυτός είναι ή επαναστατική φιλοσοφία των μαζών. «Αυτή ή φιλοσοφία, γράφει ο Γκράμσι, δεν είναι τό όργανο διακυβέρνησης των κυρίαρχων ομάδων προκειμένου να πετύχουν τό consensus (συγκατάθεση) και να άσκησουν την ήγεμονία στις έξαρτώμενες τάξεις: είναι ή έκφραση αυτών των έξαρτώμενων τάξεων, που θέλουν να μάθουν οι ίδιες να κυβερνούν και οι όποιες έχουν συμφέρον να γνωρίσουν κάθε άλήθεια, ακόμη και τη δυσάρεστη, και να άποφύγουν τις άπάτες της άνώτερης τάξης και, ακόμη περισσότερο, τις δικές τους.» (Il materialismo storico, Τουρίνο 1949, σελ. 79). Στις *Σημειώσεις στον Μακιαβέλη*, ξεκινώντας από αυτήν τη θεωρητική-πολιτική θεματική, ο Γκράμσι ύποδειχνει μία θεμελιακή μεθοδολογική άρχή, την όποια ένα κομμουνιστικό κόμμα όφείλει να τηρεί άπαρέγκλιτα κατά τό σχηματισμό της πιο εϋαίσθητης σφαιρας της όργάνωσής του, δηλαδή των ήγετικών ομάδων: Κατά τον σχηματισμό αυτό, «τό άκόλουθο δίλημμα είναι θεμελιώδες: θέλουμε ή δεν θέλουμε να υπάρχουν πάντα κυβερνώμενοι και κυβερνώντες ή, ακόμη, θέλουμε να δημιουργήσουμε τις συνθήκες όπου θα εξαφανιστεί ή ανάγκη ύπαρξης αυτής της διάκρισης; Μ' άλλα λόγια, που μάς οδηγεί αυτό τό δεδομένο της διηνεκούς διαίρεσης του ανθρώπινου γένους; ή πιστεύουμε πως δεν πρόκειται για ιστορικό γεγονός που άνταποκρίνεται σε συγκεκριμένες συνθήκες;» (Note sul Machiavelli, Τουρίνο 1953, σελ. 17).

Ποιά πρέπει να είναι, όμως, η εσωτερική λειτουργία ενός επαναστατικού κόμματος; Ο Γκράμσι είναι πεπεισμένος ότι μόνο μία συγκεντρωτική δομή μπορεί να εξασφαλίσει την αναγκαία ενότητα στο εσωτερικό της οργάνωσης και προς τα έξω. Το πραγματικό πρόβλημα τίθεται όταν πρέπει να εξετάσουμε τον τύπο ενότητας και συγκεντρωτισμού που χρειάζεται το κόμμα. Το συμπέρασμα του Γκράμσι είναι ότι ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός εκφράζει τις ιστορικές απαιτήσεις για απελευθέρωση των μαζών από την εξάρτηση, ενώ ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός εισάγει στο κόμμα μία αντίληψη και σκοπούς που προσιδιάζουν σε αντίπαλες τάξεις. Στις *Σημειώσεις στον Μακιαβέλι*, με τόνο, του οποίου δεν μπορεί κανείς να μηιώσει τη βαρύτητα και τη δραματική επικαιρότητα, ο Γκράμσι θέτει αδιάκοπα το ζήτημα αυτό, και μάλιστα με τη φροντίδα να εξειδικευτούν τα μεθοδολογικά κριτήρια, που είναι επαναστατικά στην πολιτική και κοινωνική τους ουσία: «η λειτουργία ενός δεδομένου κόμματος παρέχει τα κριτήρια για την ακόλουθη διάκριση: όταν το κόμμα είναι προοδευτικό λειτουργεί “δημοκρατικά” (με την έννοια του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού), όταν είναι όπισθοδρομικό λειτουργεί “γραφειοκρατικά” (με την έννοια του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού). Στη δεύτερη περίπτωση το κόμμα είναι καθαρά εκτελεστικό όργανο, δεν βουλεύεται από τεχνική άποψη λοιπόν είναι αστυνομικό κόμμα, και η όνομασία του “πολιτικό κόμμα” είναι “καθαρή μεταφορά μυθολογικού χαρακτήρα” (σελ. 26). Και τέλος, η όχι ήθικη αλλά αυστηρά πολιτική καταγγελία του κινδύνου και της καταστροφής που εγκυμονεί η γραφειοκρατία: “Η γραφειοκρατία είναι η πιο επικίνδυνη τρέχουσα συντηρητική δύναμη· εάν καταλήγει να συγκροτήσει ένα ανάλογο γραφειοκρατικό σώμα, που νιώθει αδιάφορο και ανεξάρτητο από τη μάζα, το κόμμα καταντά αναχρονιστικό, και τις στιγμές της όξείας κρίσης βρίσκεται άδαιο από το κοινωνικό περιεχόμενό του και μένει ξεκρέμαστο» (σελ. 51).

Αυτονομία του μαρξισμού και «ήθικη και πνευματική επανάσταση των μαζών»

[...] Ο Γκράμσι ξεκινώντας από την προϋπόθεση — βάση του ίδιου του μαρξισμού — ότι η σοσιαλιστική κοινωνία πρέπει να εξαλείψει την αντίφαση κυβερνώντες-κυβερνώμενοι, συνδέει άρρηκτα την «ήθικη και πνευματική επανάσταση» των μαζών με τις έννοιες «ήγεμονία» και «δικτατορία». [...] Για τον Γκράμσι «ήθικη και πνευματική επανάσταση των μαζών» και «πλήρης αυτονομία του μαρξισμού» είναι ένα και το αυτό. «Μία κοσμοαντίληψη δεν μπορεί να αποδειχτεί ικανή να διαδοθεί σ' ολόκληρη την κοινωνία και να γίνει “πίστη” αν δεν αποδειχτεί ικανή να υποκαταστήσει κάθε προγενέστερη αντίληψη και πίστη σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας ζωής», γράφει (II *materialismo storico*, σελ. 182). “Αρα η έννοια της αυτονομίας του μαρξισμού δεν σηματοδοτεί μία απλή διαφορά σε σχέση με τις αντιλήψεις των άλλων τάξεων· συνεπάγεται, αναπόφευκτα, αγώνα για την επικράτηση μιας αντίληψης καθώς και την αίσθηση ότι είναι ασυμβίβαστη με τις άλλες. «Μία θεωρία είναι άποσοδήποτε “επαναστατική” στο βαθμό που αποβαίνει στοιχείο διαχωρισμού και συνειδητής διάκρισης δύο στρατοπέδων, στο βαθμό που αποτελεί ένα όριο άπροσπέλαστο για το αντίπαλο στρατόπεδο» (σελ. 157). Αυτός ο αγώνας για την υπερίσχυση του μαρξισμού δεν νοείται, κατά τον Γκράμσι, ως πρόβλημα των διανοουμένων, δηλαδή μόνο εκείνων που συμβάλλουν επαγγελματικά στις πολιτιστικές

διεργασίες (παρόλο που αποδίδει τεράστια σημασία στον ειδικό ρόλο των διανοουμένων), γιατί ο μαρξισμός ως επαναστατικός παράγοντας μένει αδρανής αν δεν εισχωρήσει στις μάζες, για να γίνει αντίληψη τους και συνεπώς συλλογική συνείδηση που θα μεταφραστεί σε κοινωνική συμπεριφορά. “Όταν ο μαρξισμός διαπερνά τις μάζες και γίνεται κριτήριο δράσης κατά τους κοινωνικούς αγώνες, κριτική συνείδηση των στόχων, ορθολογική χρήση των μέσων, μετατρέπεται σε επαναστατική πράξη και συνιστά την προϋπόθεση για τη λαϊκή δημοκρατία· μεταβάλλεται σε ικανότητα διαχείρισης της κοινωνικής εξουσίας προς όφελος του προλεταριάτου, και εκλογικεύει τον αντίκειμενικό στόχο: τη σοσιαλιστική επανάσταση. “Αν αυτή η προϋπόθεση δεν επαληθευτεί, τότε η ανάληψη της πολιτικής εξουσίας διατρέχει όποσδήποτε τον κίνδυνο γραφειοκρατικού εκφυλισμού.

“Όταν οι μάζες κατακτούν στην πράξη το μαρξισμό, ώριμάζουν ως επαναστατική δύναμη. Και χάρη ακριβώς σ' αυτή την ώριμότητα ή «δικτατορία» πάνω στις αντίπαλες τάξεις και τις αντεπαναστατικές απόπειρες μπορεί να λειτουργεί παράλληλα, απέναντι σε καθυστερημένα στρώματα του προλεταριάτου, σε μάζες χωρικών και σε διάφορα στρώματα διανοουμένων, ως γόνιμη «καθοδήγηση», εποικοδομητική «ήγεμονία», ικανότητα «πειθούς», και συνεπώς να εκφράζει τη συνεχή διεύρυνση της προοπτικής για τη λαϊκή δημοκρατία.

Πολιτική εξουσία και κουλτούρα

Ο Γκράμσι, ενώ διακήρυσσε ότι ο μαρξισμός είναι έντελώς αυτόνομος και επ' ουδενί λόγω συμβιβάζεται με τις άλλες κοσμοθεωρίες, παράλληλα ήταν αντίθετος προς κάθε ιδεολογικό φανατισμό. Κατ' αυτόν, το να επιβάλει καταναγκαστικά μία κοσμοθεωρία ισοδυναμεί με αυτοενοουχισμό. Αντίστοιχα, πίστευε ότι η δύναμη πειθούς είναι πολιτική ύποχρέωση. «Είμαστε κατά της μισαλλοδοξίας, έγραψε ο νεαρός Γκράμσι τον Δεκέμβριο του 1917, που είναι φρούτο του αυταρχισμού ή της ειδωλολατρίας, γιατί απαγορεύει μακρόπνοες συμφωνίες, γιατί απαγορεύει να παγιθούν κανόνες δράσης που είναι υποχρεωτικοί, από ήθικη άποψη, εφόσον όλοι συνέβαλαν ελεύθερα για να τους ορίσουν. Γιατί αυτή η μορφή μισαλλοδοξίας οδηγεί αναγκαστικά σε συνδιαλλαγές, σε αβεβαιότητα, στη διάλυση των κοινωνικών οργανισμών» (Scritti giovanili. 1914-1918, Τουρίνο 1958, σελ. 137). Ο Γκράμσι της ώριμότητας, την περίοδο της φυλακής, επανέρχεται σ' αυτό το πρόβλημα, με αναλύσεις που δείχνουν αρκετά καθαρά πώς ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονταν την αυτονομία του μαρξισμού δεν έχει καμία σχέση με ιδεολογικό μονοπώλιο χωρίς αντίλογο. “Η αυτονομία γεννιέται, κατ' αυτόν, από την αντιπαράθεση και τον ψυχωμένο αγώνα με τον αντίπαλο, από μία ανωτερότητα που εκδηλώνεται με συγκεκριμένο τρόπο — όχι από μία ανωτερότητα την οποία κατοχυρώνει η κατασταλτική δύναμη του κράτους με το φόβο της αντιπαράθεσης και την αποφυγή του αγώνα. Πιστεύει ότι, στον τομέα της ιδεολογίας και της επιστήμης, πρέπει να είναι κανείς ικανός να «κατανοήσει και να εκτιμήσει ρεαλιστικά τη θέση και τους λόγους του αντιπάλου (και κάποτε αντίπαλος είναι ολόκληρη ή σκέψη του παρελθόντος)», και ότι μόνο αυτή η στάση και αυτή η μέθοδος δείχνουν «πώς έχουμε ελευθερωθεί από τα δεσμά των ιδεολογιών (με υποτιμητική έννοια: από τον τυφλό ιδεολογικό φανατισμό), δηλαδή έχουμε τοποθετηθεί σε “κριτική” σκοπιά, τη μόνη γόνιμη για την επιστημονική έρευνα» (II *materialismo storico*, σελ. 21). Σ' αυτό το θέμα, θίγοντας άμεσα το πρόβλημα των σχέσεων πολιτικής

ἐξουσίας καὶ ἐπιστήμης, ὁ Γκράμσι καταλήγει νὰ δηλώσει ρητὰ ὅτι δὲν μπορεῖ κανεὶς —παρὰ μόνο ἀρκετὰ συγκρατημένα— νὰ ἐμπιστευτεῖ τὸ μέλλον τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας στὶς ἐπίσημες ἀλήθειες. Καὶ ἀναρωτιέται: πῶς μποροῦμε νὰ «προσδιορίσουμε τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας στὸ λόγο καὶ στὴν προπαγάνδα»; «ποῖος θὰ ὀρίσει τὰ «δικαιώματα τῆς ἐπιστήμης» καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, καὶ θὰ μπορέσουν νὰ ὀριστοῦν σωστά αὐτὰ τὰ δικαιώματα κι αὐτὰ τὰ ὅρια;» Ἡ ἀπάντησή του εἶναι ἐντελῶς ἐπίκαιρη: «Φαίνεται πῶς ἡ ἐργασία γιὰ τὴν ἀναζήτηση νέων ἀληθειῶν καὶ καλύτερων, περισσότερων συνεκτικῶν καὶ καθαρῶν διατυπώσεων τῶν ἰδίων τῶν ἀληθειῶν, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀφεθεῖ στὴν ἐλεύθερη πρωτοβουλία κάθε ἐπιστήμονα, ἔστω κι ἂν ἐπανερχοῦνται ἔτσι συνεχῶς σὲ συζήτηση οἱ ἀρχές πού θεωροῦνται οἱ πλέον βασικές» (σελ. 18). Ὁ μαρξισμὸς λοιπὸν πρέπει νὰ δείξει τὴν ἐγκυρότητά του στὴν ἀντιπαράθεση καὶ στὴ σύγκρουση· εἶναι ὁ μόνος τρόπος, κατὰ τὸν Γκράμσι, μὲ τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀνανεῶνεται καὶ νὰ ἐδραϊώνεται.

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς σχέσεις τέχνης καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας ὁ Γκράμσι θέτει ἕνα ἐξίσου γενρὸ κριτήριο. Στὴ *Letteratura e vita nazionale* (Τουρίνο 1950) ὑποστηρίζει ὅτι μόνον ἀπὸ τὴν πραγματικὴ νίκη μιᾶς ἀντίληψης γιὰ τὴ ζωὴ πού θὰ γίνῃ τρόπος αἴσθησης τῆς ζωῆς μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ μιὰ νέα τέχνη: «Ἡ τέχνη εἶναι τέχνη, καὶ ὄχι προαποφασισμένη καὶ «ἠθελήμενη» προπαγάνδα» (σελ. 11). Καὶ συνεχίζει μὲ σαρκασμὸ γιὰ τοὺς πολιτικούς πού πιστεύουν πῶς κατασκευάζουν πολιτιστικά προϊόντα γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὰ συμφέροντά τους: «Ἡ πίεση πού ἄσκει στὴν τέχνη τῆς ἐποχῆς του ὁ πολιτικὸς ἄνδρας προκειμένου νὰ ἐκφράσει ἕναν ὀρισμένο πολιτιστικὸ κόσμον, εἶναι πολιτικὴ δραστηριότητα καὶ ὄχι κριτικὴ τέχνης: ἂν ὁ πολιτιστικὸς κόσμος γιὰ τὸν ὁποῖο ἀγωνίζεται εἶναι κάτι τὸ ζωντανὸ καὶ τὸ ἀπαραίτητο, ἡ ἐξάπλωσή του θὰ εἶναι ἀναπότρεπτη, θὰ βρεῖ τοὺς καλύτερους του. Ἄν ὅμως, παρὰ τὴν πίεση, αὐτὸ τὸ ἀναπότρεπτο στοιχεῖο δὲν ἐμφανίζεται οὔτε λειτουργεῖ, πᾶσι νὰ πεί πῶς πρόκειται γιὰ ἀνύπαρξο καὶ πλαστὸ κόσμον, γιὰ χάρτινη κατασκευὴ μετριοτήτων πού κλαίγονται ἐπειδὴ οἱ ὑψηλότερου ἀναστήματος ἄνθρωποι δὲν συμφωνοῦν μ' αὐτές» (σελ. 12).

ἜΟ Γκράμσι ἀπέναντι στὶς ἐσωτερικὲς συγκρούσεις τοῦ ΚΚΣΕ καὶ τῆ θεωρία τοῦ «σοσιαλφασισμοῦ»

[...] Στους κόλπους τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος ὁ Γκράμσι ἀπέδειξε ὅτι ὁ ἔντονος διεθνισμὸς του διόλου δὲν συνεπαγόταν παθητικὴ στάση ἀπέναντι στὶς ἐξωτερικὲς καὶ γραφειοκρατικὲς πολιτικὲς ἐπιλογές. Ὁ διεθνισμὸς του, ἡ πλήρης ἀποδοχὴ τῆς πειθαρχίας στὴν Κομμουνιστικὴ Διεθνή, περιέχονται σ' αὐτὴ τὴ δήλωση τοῦ Μάη τοῦ 1925: «Τὸ κόμμα μας (...) εἶναι κόμμα συγκεντρωτικὸ, ἔθνικα καὶ διεθνῶς. Σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο τὸ κόμμα μας εἶναι ἀπλῶς τμῆμα ἑνὸς μεγαλύτερου κόμματος, ἑνὸς παγκόσμιου κόμματος» (*La costruzione del partito comunista*. 1023-1926, Τουρίνο 1971, σελ. 55). Θαύμαζε ὑπέριμετρα τὸν μπολσεβικισμό πού, μαζί μὲ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση καὶ τὴ νίκη τῶν σοβιετῶν, ἐνσάρκωνε, γι' αὐτόν, τὴν ἀφύπνιση τῆς ἐπαναστατικῆς πρωτοβουλίας. Ὑπερασπιζόταν πάντοτε τὴ σοβιετικὴ πραγματικότητα, καὶ μάλιστα χωρὶς διακρίσεις, μπροστὰ στὶς ἐπιθέσεις τῶν ἀντιπάλων τῆς. Στὸ ἰταλικὸ ΚΚ ἠγήθηκε μιᾶς ἐξαιρετικῆς σκληρῆς μάχης κατὰ τοῦ Μπορντίγκα, τὸν ὁποῖο κατηγοροῦσε ὅτι ἀμφισβητοῦσε τὴν αὐθεντία τῆς Διεθνούς. [...]

Πολὺ σύντομα ὁ Γκράμσι ἐκδήλωσε τὴν ἀνησυχία του γιὰ ὀρισμένα «νοσηρά» φαινόμενα πού ἔπαιρναν

διαστάσεις στὴ ζωὴ τῆς Διεθνούς. Ἀπὸ τὸ 1923 (τὸν Ἰούνιο πιθανόν), ὅπως προκύπτει ἀπὸ πρόσφατα δημοσιευμένους χειρόγραφους σημειώσεις του, παρατηρώντας πῶς στὶς σχέσεις κομμουνιστικῶν κομμάτων καὶ ΚΚΣΕ, τὸ τελευταῖο ἐκμεταλλεῖται τὴν Κομιντέρν γιὰ νὰ ἐπηρεάσει μὲ αὐταρχικὸ καὶ γραφειοκρατικὸ τρόπο τὴν πολιτικὴ γραμμὴ τῶν ἄλλων κομμάτων, χρησιμοποιοῦντας «παπικούς νούντσους», σημείωνε: «Ἡ στάση τῆς Κομιντέρν καὶ ἡ δράση τῶν ἀπεσταλμένων τῆς φέρνουν τὴ διάλυση καὶ τὴ σήψη τῶν κομμουνιστικῶν μέτωπα» (*La costruzione del partito comunista*, σελ. 457). Καὶ στὴν πράξη, ὅταν ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀπεσταλμένους, ὁ Νακόζι, τοῦ πρόσφερε «τὴν ἀρχηγία τοῦ κόμματος, παραμερίζοντας» τὸν Μπορντίγκα (ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστὸν, διεύθυνε τὸ ἰταλικὸ κόμμα πρὸ τοῦ ἀναλάβει τὴν ἡγεσία ὁ Γκράμσι), ἀπέκρουσε τὴν πρόταση, τὴν ὁποία θεωροῦσε μηχανιστικὴ καὶ γραφειοκρατικὴ ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, ὑποστηρίζοντας ὅτι μόνον μετὰ ἀπὸ «προπαρασκευαστικὴ δουλειὰ τοῦ Κόμματος» μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ ὁ Μπορντίγκα (ἐπιστολὴ τοῦ Γκράμσι πρὸς τὸν Σκοτσιμάρρο καὶ Τολιάττι, 1 Μαρτίου 1924, στοῦ P. Togliatti. *La formazione del gruppo dirigente del partito comunista italiano*, Ρώμη 1962, σελ. 228).

Ὁ Γκράμσι ἤθελε ὁ πολιτικὸς ἀγὼνας στὰ κομμουνιστικὰ κόμματα καὶ στὴ Διεθνή νὰ εἶναι ἰδεολογικός, νὰ εἶναι ἀντιπαράθεση στρατηγικῶν γραμμῶν καὶ σ' αὐτὴ τὴ βάση ζητοῦσε μὲ ἀδιάλλαχτο τρόπο ἀπὸ τὴ μειοψηφία νὰ σεβαστεῖ τὶς ἀποφάσεις τῆς πλειοψηφίας. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, μπροστὰ στὶς ὁλοένα καὶ πὺρ σὺν ἑσωτερικὲς συγκρούσεις τοῦ ΚΚΣΕ, ὁ Γκράμσι δὲν μετρίασε τὶς ἐπιθέσεις του στὸν Τρότσκι ἀρχικὰ, στὸν Ζηνόβιεφ κατόπιν· ὅταν ὅμως τὸ 1925 ἀντιλήφθηκε ὅτι ὁ πολιτικὸς ἀγὼνας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Στάλιν κινδύνευε νὰ μετατραπῆ σὲ γραμμὴ ἐξουδετέρωσης καὶ ἀντιπολίτευσης, ἀντέδρασε ἔντονα. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1926, ἐξ ὀνόματος τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ ἰταλικοῦ ΚΚ, ἔστειλε μιὰ ἐπιστολὴ στὴν ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ. Σ' αὐτὴν πρόβαλλε δύο θεμελιώδη αἰτήματα: 1) πρὸς τὶς ἀντιπολιτεύσεις, νὰ δεχτοῦν τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κόμματος· 2) πρὸς τὴ σταλινικὴ πλειοψηφία, νὰ φυλαχτεῖ ἀπὸ «ὑπερβολές»· κι αὐτὸ δείχνει, τελικὰ, πόσο μεγάλη σημασία ἔδινε στὴ διαφύλαξη τοῦ ἀντίλογου στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, καὶ συνεπῶς τῆς ἔρευνας, μελλοντικὰ, γιὰ τὸ ξεπέραςμα τῶν ἀντιφάσεων. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Γκράμσι δὲν ἔβλεπε ὅτι, σ' αὐτὴ τὴ φάση, δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἀγὼνα μεταξύ πολιτικῶν γραμμῶν, ἀλλὰ μεταξύ τοῦ κατόχου τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ ἐκείνων πού ἀνέκαθεν εἶχαν θεωρηθεῖ ἐχθροὶ τοῦ κράτους καὶ τοῦ κόμματος. Ἡ ἔκκλησή του γιὰ ἐνότητα, πειθαρχία καὶ διάλογο δὲν ἔφτασε στὸν προορισμὸ τῆς· ὁ Τολιάττι πού βρισκόταν στὴ Μόσχα δὲν γνωστοποίησε τὴν ἐπιστολὴ στους παραλήπτες τῆς, στὴν ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ, ἐπειδὴ διαφωνοῦσε μὲ τὸ περιεχόμενό τῆς. Ἀντίθετα ὁ Γκράμσι εἰδειχνε ὅτι εἶχε συνειδητοποιήσει τὴ σοβαρότητα τῆς κατάστασης, λέγοντας ὅτι οἱ Ἰταλοὶ κομμουνιστὲς ἡγέτες διακατέχονταν ἀπὸ «ἀκαταμάχητη ἀγωνία»· ὅτι ἡ διεθνὴς ἀστικὴ τάξη στηριζόταν στὴν ἐσωτερικὴ κρίση τοῦ ΚΚΣΕ γιὰ νὰ δυσφημήσει τὸ σοβιετικὸ κράτος. Ὅμως, παράλληλα, κατὰγγελε τὴν πορεία ἐκφυλισμοῦ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὰ κομμουνιστικὰ κόμματα καὶ τὸ ΚΚΣΕ. Οἱ ἀντιθέσεις πού εἶχαν γεννηθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ΚΚΣΕ μεταφέρθηκαν καὶ στὸ ἰταλικὸ κόμμα· ἔτσι ὁ Γκράμσι μιλοῦσε γιὰ «σοφοδρὸ πάθος πού προκαλοῦσαν τὰ ρωσικὰ ζητήματα», πάθος πού δὲν ἄφηνε νὰ φανεῖ ὅτι τὸ ἔργο τῆς ρωσικῆς ἡγετικῆς ὁμάδας μποροῦσε καὶ ἔπρεπε «νὰ ὑλοποιηθεῖ μόνον στὸ πλαίσιο τῶν συμφερόντων τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου». Παραταῦτα, δήλωνε ὅτι οἱ Ἰταλοὶ ἡγέτες θεωροῦσαν «θεμελιακά

δρθή τήν πολιτική γραμμή τῆς πλειοψηφίας τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ». Ἐχοντας πρότυπο τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο μεσολαβοῦσε πάντα ὁ Λένιν στά μπολσεβικικά ρεύματα, συνιστοῦσε στόν Στάλιν καί στήν πλειοψηφία του νά μὴ «καταχραστοῦν τή νίκη» καί «νά ἀποφύγουν ὑπερβολικά μέτρα».

Ὁ Γκράμσι ἔκρινε ὅτι ἡ λενινική κληρονομιά πού διεκδικοῦσε ὁ Στάλιν ἀποτελοῦσε ἐγγύηση γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν «μενσεβικοειδῶν» τάσεων τοῦ Τρότσκι καί γι' αὐτό ὑποστήριζε τήν πλειοψηφία· καταδίκασε ὡστόσο ἀπερίφραστα τόν τρόπο μεθόδευσης τοῦ ἀντιτροτσκινοῦ ἀγῶνα: «Σεῖς ὁμοῦ», γράφει μέ αὐστηρό τόνο πού μαρτυρεῖ τήν «ἀγωνία» πού ἤδη παρατηρήσαμε, «σήμερα εἶστε ἔτοιμοι νά καταστρέψετε τό ἔργο σας, ὑποβιβάζετε καί κινδυνεύετε νά ἐκμηδενίσετε τήν καθοδηγητική λειτουργία πού κατέκτησε τό κομμουνιστικό κόμμα τῆς ΕΣΣΔ μέ τήν ἔμπνευση τοῦ Λένιν».

Τέλος, χαλιναγῶγησε τήν ἐκστρατεία συκοφάντησης αὐτῶν πού, καίτοι στήν ἀντιπολίτευση, ὑπῆρξαν μετά τόν Λένιν οἱ μεγαλύτεροι ἡγέτες τοῦ σοβιετικοῦ κράτους καί τῆς Διεθνούς: «Οἱ σύντροφοι Ζηνόβιεφ, Τρότσκι, Κάμενεφ, συνέβαλαν δραστήρια στήν ἐπαναστατική διαπαιδαγώγησή μας, ὀρισμένες φορές μᾶς διόρθωσαν ἐνεργητικά καί αὐστηρά, ὑπῆρξαν δάσκαλοί μας» (La costruzione del Partito comunista,) σελ. 125-131).

Οἱ σοβιετικοί ἰθύνοντες, μέ τήν συμφωνία τοῦ Τολιάττι, δέν γνωστοποίησαν στήν Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΚΚΣΕ τήν ἐπιστολή τοῦ Γκράμσι, φοβούμενοι ὅτι θά ὀφελόυσε τήν ἀντιπολίτευση. Καί ἡ ἐπιλογή αὐτή στάθηκε ἀφορμή γιά μιὰ πολεμική καί ἀποκαλυπτική ἀλληλογραφία μεταξύ Γκράμσι καί Τολιάττι. Ὁ Τολιάττι ἀπάντησε στόν Γκράμσι ἀτομικά ἀλλά καί σ' ὀλόκληρο τό Πολιτικό Γραφεῖο. Στήν ἐπιστολή πρὸς τό ΠΓ, ὑπογραμμίζει ὅτι, ἀφοῦ εἶχε ἤδη νικηθεῖ ἡ ἀντιπολίτευση, ἦταν ἀνόηλο καί ἐπιζήμιο νά δοθεῖ ἡ ἐπιστολή τοῦ Γκράμσι στή Κεντρική Ἐπιτροπή, γιατί θά τῆ χρησιμοποίησαν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι γιά νά χτυπήσουν τή νικηφόρα γραμμή, πού ἦταν καί ἡ σωστή. Ἐπιπλέον, μέ ἀφορμή τούς φόβους τοῦ Γκράμσι ὅτι ἡ μπολσεβικική πλειοψηφία μπορεῖ νά διαπράξει «ὑπερβολές», τόν κατηγορεῖ ὅτι εἶναι ἀδικαιολόγητα πεσιμιστής (P. Togliatti, Opere, τόμ. II, 1926-29, Ρώμη 1972, σελ. 64-65). Στόν ἴδιο τόν Γκράμσι ὁ Τολιάττι ἀπαντᾷ ὅτι ἀπό πολιτική ἀποψη ἡ ἐπιστολή του εἶναι ἀκαιρη, γιατί ὁ «καλύτερος τρόπος» γράφει, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι μιὰ νοοτροπία πού ἀποσαφηνίζεται ὄλο καί περισσότερο, «νά συμβάλουν τά ἄλλα κομμουνιστικά κόμματα νά ξεπεραστοῦν ἡ κρίση εἶναι νά ἐκφράσουν τήν προσχώρησή τους σ' αὐτή τή γραμμή, χωρίς νά θέτουν ὁρους»· καί ἀκόμη, εἶναι ἀκαιρη ἐπειδή μοιάζει νά μὴ θεωρεῖ ὅτι «ἡ γραμμὴ τοῦ κόμματος», δηλαδή ἡ σταλινική γραμμὴ, «εἶναι ὀλότελα σωστή» (ἡ ἐπιστολή τοῦ Τολιάττι δημοσιεύθηκε τώρα στοῦ Α. Gramsci, La costruzione del Partito comunista, σελ. 131-132).

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Γκράμσι στόν Τολιάττι δείχνει ὅτι δέν συμεριζέται τήν τακτική στάση τοῦ Τολιάττι, καί καταδικάζει τήν ἀποδοχή —καί ἐν συνεχείᾳ τόν πανηγυρισμό— τετελεσμένων γεγονότων, διεκδικώντας μιὰ σχέση διαλεκτικῆς κριτικῆς στοὺς κόλπους τῆς Διεθνούς. Οἱ ἐκφράσεις του εἶναι τελείως σκληρές καί κοφτές: «Ἄν ἀφηνόμασταν παθητικά μπροστά στήν ὀλοκλήρωση τετελεσμένων γεγονότων, δικαιολογώντας ἀπρίορι τήν ἀναγκαιότητά τους, θά εἴμασταν ἀνεύθυνοι καί ἀξιολύπητοι ἐπαναστάτες». Κατόπιν ἀναφέρεται στό εἶδος τῆς νοοτροπίας καί μεθόδου πού ἐμφανίζεται στή στάση τοῦ Τολιάττι: «Ὁλόκληρη ἡ συλλογική σου

εἶναι μολυσμένη ἀπ' τόν «γραφειοκρατισμό». Ἐπιπλέον, γράφει στόν Τολιάττι ὅτι οἱ κομμουνιστές ὀφείλουν νά ἀγρυπνοῦν στίς μεταπτώσεις τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, ὄχι μόνο ἀπό μέσα, ἀλλά καί ἀπ' τή σκοπιά τῶν μαζῶν: «Στίς χῶρες μας δέν ὑπάρχουν μόνο τά κόμματα, νοούμενα ὡς τεχνικές ὀργανώσεις, ὑπάρχουν ἐπίσης μεγάλες μάζες ἐργαζομένων, διατεταγμένες μέ ἀντιφατικό τρόπο ἀπό πολιτική ἀποψη, οἱ ὁποῖες ὁμοῦ στό σύνολό τους τείνουν πρὸς τήν ἐνότητα». Αὐτή ἡ τάση τῶν μαζῶν γιά ἐνότητα ἔπρεπε νά ἀξιοποιηθεῖ ἀνάλογα καί στή διαδικασία ρύθμισης τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων. Τῆ στιγμῆ αὐτῆ, λέει, ἡ ἐνότητα εἶναι «οὐσιαστικός ὁρος (...) ὄχι μόνο στίς δικές μας χῶρες, ὅσον ἀφορᾷ τήν ἰδεολογική καί πολιτική καθοδήγηση τῆς Διεθνούς, ἀλλά καί στή Ρωσία, ὅσον ἀφορᾷ τήν ἡγεμονία τοῦ προλεταριάτου, δηλαδή τό κοινωνικό περιεχόμενο τοῦ κράτους». Ὁ Γκράμσι ἀπαντᾷ στόν Τολιάττι ὅτι κανενὸς εἶδους «συνταγή» δέν θά μπορούσε νά τοῦ ξεριζώσει τήν πεποίθηση ὅτι βρίσκεται στό πλαίσιο «τῆς λενινιστικῆς γραμμῆς ὡς πρὸς τόν τρόπο θεώρησης τῶν ρωσικῶν προβλημάτων». Ὅσο γιά τό ἐπιχείρημα τοῦ Τολιάττι ὅτι τήν ἐπιστολή θά μπορούσαν νά τήν ἐκμεταλλεῦτον οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, ἀπαντᾷ σκληρά ὅτι τό καθήκον ἐνός ἐπαναστάτη εἶναι νά παίρνει ὑπόψη τά γενικά συμφέροντα τοῦ κινήματος. «Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐπιχειρηματολογεῖς, σχολιάζει, μοῦ προξενεῖ ὀδυνηρότατη ἐντύπωση.» Καί —φτάνοντας στό κεντρικό πολιτικό ἐπιχείρημα μέ τό ὁποῖο εἶχε δικαιολογήσει ὁ Τολιάττι τήν ἀπόρριψη τῆς ἐπιστολῆς πού εἶχε συντάξει ὁ Γκράμσι πρὸς τήν ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ— ἀπαντᾷ: ἂν ἡ ἐκκλήση γιά ἐνότητα μπορεῖ «νά ὀφελῆσει καί τήν ἀντιπολίτευση», εἶναι θέμα πού «πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσει ὡς ἓνα ὀρισμένο σημεῖο» ὄντως, σκοπός μας εἶναι νά συμβάλουμε στή διατήρηση καί τῆ δημιουργία ἐνός ἐνιαίου πεδίου δπου οἱ διάφορες τάσεις καί οἱ διάφορες προσωπικότητες θά μπορούν νά προσεγγίσουν οἱ μὲν τούς δέ καί νά συγχωνευτοῦν ἰδεολογικά» (La costruzione del Partito comunista, σελ. 134-137).

Ὁ λόγος τοῦ Γκράμσι δέν μπορούσε πλέον νά ἀκουστεῖ οὔτε ἀπό τόν Στάλιν, πού προετοιμαζόταν νά ρυθμίσει τά ἐσωτερικά προβλήματα τοῦ σοβιετικοῦ κράτους καί τοῦ σοβιετικοῦ κόμματος διά πυρός καί σιδήρου, ἀφορισμῶν καί καταδικῶν, οὔτε ἀπό τόν Τολιάττι πού ἐτοιμαζόταν νά εὐθυγραμμιστεῖ μ' αὐτή τήν πολιτική.

«Ἀνατολή» καί «Δύση»

[...] Μετά ἀπό τήν ἤττα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στήν Ἰταλία καί στήν Εὐρώπη ὁ Γκράμσι ἐπεξεργάστηκε μιὰ ἀντίληψη —πού ἔγινε κέντρο τῆς σκέψης του— σχετικά μέ τίς αἰτίες τῆς ἤττας καί τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῶν ἀναπτυγμένων καπιταλιστικῶν χωρῶν σέ σχέση μέ τά χαρακτηριστικά τῆς κατάστασης πού ἔχε ὀδηγήσει στήν Ὀκτωβριανή ἐπανάσταση τοῦ 1917.[...] Ἡ οὐσία τῆς γκραμσικῆς ἐπιχειρηματολογίας μπορεῖ νά σκιαγραφηθεῖ μέ τά ἀκόλουθα: στή Δύση τά πλῆγματα τῶν οικονομικῶν κρίσεων ἀντισταθμίζονται ἀπό τήν ἀνθιση τῶν θεσμικῶν καί ἰδεολογικῶν «ὑπερδομῶν» πού ἔχει δημιουργήσει ἡ ἀστική τάξη, στήν πορεία μιᾶς ἀνάπτυξης κατά πολὺ ἀνώτερης ἀπὸ αὐτήν πού ὑπῆρχε στή Ρωσία. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν ὑπερδομῶν «καθιστᾷ περισσότερο ἀργή καί περισσότερο συγκερατημένη τῆ δρᾶση τῶν μαζῶν, καί συνεπῶς ἀπαιτεῖ ἀπὸ τό ἐπαναστατικό κόμμα μιὰ στρατηγική καί μιὰ τακτική πολὺ πιό

σύνθετες, πού θά ξετυλίγονται σέ πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα άπ' όσο χρειάστηκε στους μπολσεβίκους μεταξύ Μαρτίου και Νοεμβρίου 1917» (έπιστολή τής 9ης Φεβρουαρίου 1924, στού Ρ. Togliatti, *La formazione del gruppo dirigente del partito comunista italiano*, Ρώμη 1962, σελ. 197). Πρόκειται για μία άντικειμενική κατάσταση πού έπρεπε νά ύπολογίζει κανείς όστε νά άποδεσμευτούν άπό τήν έπιρροή τής άστικής τάξης και τής σοσιαλδημοκρατίας τά πλατιά εργατικά στρώματα, και νά μπορέσουν—αυτός είναι ό σκοπός του Γκράμισι— τά έπαναστατικά κόμματα «νά βρεθούν σέ άνάλογες συνθήκες μ' εκείνες όπου βρέθηκαν οι Ρώσοι μπολσεβίκοι ήδη μέ τό σχηματισμό του κόμματός τους» (δπ. παρ., σελ. 64). Σέ σχέση μέ τήν άνάγκη νά βγει άπό γενικευτικές και άφηρημένες διατυπώσεις πού καλύπτουν πάντα τακτικές και στρατηγικές άπλουστεύσεις, ό Γκράμισι στις *Σημειώσεις στον Μακιαβέλλη* παρατηρεί ότι ή δυσκολία έγκειται στην έμβάθυνση τής μελέτης τής ιδιαιτερότητας των έθνικών συνθηκών ως ούσιωδών άρθρώσεων του παγκόσμιου πλέγματος. Κι αυτό σημαίνει έμμοιή σ' ένα πρόβλημα έπαναστατικής μεθοδολογίας μέ θεμελιακή σημασία. «Στήν Άνατολή, γράφει ό Γκράμισι, τό κράτος είναι τό παν, ή "άστική" [civile] κοινωμία είναι ύποτυπώδης και άποτελματωμένη» στή Δύση, αντίθετα, πίσω άπό τό κράτος έδρεύει όλη ή πολυπλοκότητα μιάς άναπτυγμένης άστικής κοινωνικοοικονομικής ένδοχώρας πού είναι ικανή νά προβάλλει ισχυρή αντίσταση στην όποια έπαναστατική έφοδο. Δανειζόμενος τή στρατιωτική όρολογία, ό Γκράμισι έλεγε πώς στις άναπτυγμένες χώρες «τό Κράτος δέν ήταν παρά ένα προχωρημένο χαράκωμα πίσω άπό τό όποιο όρθωνόταν μιά συμπαγή άλυσίδα άπό προμαχώνες και φρούρια». Για νά ύπάρξει έπεξεργασία μιάς στρατηγικής στο ύψος των έπαναστατικών έργων, τό ζήτημα έπρεπε «νά ξεεταστεί έξονυχιστικά άπό έθνική όπτική», καταλήγει (Note sul Machiavelli, σελ. 68).

Σ' όλόκληρη τήν άνάλυση του Γκράμισι για τό θέμα του διαφορετικού χαρακτήρα Άνατολής και Δύσης, ούτε μία λέξη δέν έπιτρέπει νά σκεφτεί κανείς ότι ένδίδει σέ κάποια ιδεολογική ή πολιτική συλλογιστική τής σοσιαλδημοκρατίας. Άπεναντίας, τό πρόβλημά του ήταν νά θεμελιώσει τή στρατηγική τής έπανάστασης σέ πλήρη ιδεολογική, πολιτική και όργανωτική άυτόνομία σέ σχέση μέ τήν άστική δημοκρατία και τή σοσιαλδημοκρατία, για νά προετοιμαστεί τό έπαναστατικό μπλόκ πού θά άποδειχνόταν ικανό νά μεταβάλει όλοκληρωτικά τους θεμούς και τίς δομές τής άστικής κοινωμίας.

Όταν, στή βάση μιάς οικονομιστικής άνάλυσης και μιάς τυχοδιωκτικής πολιτικής γραμμής, ή Διεθνής έριξε τό σύνθημα του «σοσιαλφασισμού», ό Γκράμισι, στή φυλακή, αντίτάχθηκε κατηγορηματικά σ' αυτή τή στρατηγική. Ό σύντροφός του στή φυλακή Athos Lisa, άναφερόμενος στις συζητήσεις του μέ τόν Γκράμισι σχετικά μέ τήν έφαρμογή τής γραμμής του «σοσιαλφασισμού» στις συνθήκες τής Άιταλίας, όταν πιά βγήκε άπό τή φυλακή ανέφερε στους ήγέτες του Ιταλικού κόμματος και στον Τολιάττι, πού βρίσκονταν στο Παρίσι, πώς ό Γκράμισι εκτιμούσε, βάσει των άναλύσεών του, ότι «ή πολιτική του κόμματος δέν ήταν σωστή» (Α. Lisa, *Memorie. In carcere con Gramsci*, πρόλ. του U. Terracini, Μιλάνο 1973, σελ. 95). Άλλά και ό άδερφός του Gennaro έμαθε πώς ό Γκράμισι ήταν αντίθετος μέ τίς έφαρμογές τής θεωρίας του «σοσιαλφασισμού» στις έσωτερικές σχέσεις και στή στρατηγική του κόμματος: φοβήθηκε όμως τόν αντίτυπο πού θά μπορούσε νά χει στις σχέσεις του φυλακισμένου άδερφού του μέ τήν καθοδήγηση του κόμματος ή γνωστοποίηση αυτής τής διαφωνίας, και δέν ειπε τίποτε. Τί σκεφτόταν ό Γκράμισι; Ούσιαστικά εκτιμούσε ότι στην Άιταλία, στον άόηχο τής οικονομικής κρίσης, δέν ύπήρχαν οι συνθήκες για

τήν άμεση κατάληψη τής έξουσίας, δεδομένης τής πραγματικής αδυναμίας του κόμματος και των υπερβολικά αδύνατων δεσμών του μέ τήν εργατική τάξη. Αυτός, πού ήταν πεπεισμένος «ότι οι άντικειμενικές συνθήκες για τήν προλεταριακή επανάσταση "όπիրουν" στην Εύρώπη έδώ και πάνω άπό πενήντα χρόνια» (Lisa, δπ. παρ. σελ. 89) ύποστήριξε παραταύτα ότι τό κόμμα έπρεπε νά στεριώσει τους δεσμούς του μέ τήν εργατική τάξη και τίς άλλες κοινωνικές δυνάμεις πού ήταν άπαραίτητες για νά σχηματιστεί τό ιστορικό μπλόκ και ότι, άν αυτό τό έργο δέν όλοκληρωνόταν, θά ήταν καθάρος τυχοδιωκτισμός άκόμη και ή σκέψη για μετωπική σύγκρουση μέ τό άστικό κράτος, τίς κοινωνικές και κατασταλτικές του δυνάμεις. Στην Άιταλία, σύμφωνα μέ τήν άνάλυσή του, ή άνατροπή του φασισμού θά άντιμετώπιζε κατά πάσα πιθανότητα τό άνοιγμα μιάς μεταβατικής περιόδου, κατά τήν όποια θά σχηματιζόταν ένα άντιφασιστικό μέτωπο πού θά περιλάμβανε και άστικές δυνάμεις. Τό κόμμα, αυτήν τή μεταβατική περίοδο, στις συγκρούσεις μέ τά άλλα άντιφασιστικά κόμματα έπρεπε νά ετοιμάζεται νά κατακτήσει τους «όρους πολιτικής άνεξαρτησίας και ύπεροχής άπέναντί τους», πού θά ήταν άπαραίτητοι για νά άντιμετωπίσει συγκεκριμένα τόν άγώνα για τήν προλεταριακή έξουσία και τήν κατάκτηση του κράτους (δπ. παρ., σελ. 89). Η προοπτική του Γκράμισι, όπως φαίνεται άπό όλες τίς ένδείξεις, συνίστατο στην έφαρμογή, σύμφωνα μέ τίς συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες τής ιστορικής κατάστασης τής Άιταλίας, τής τακτικής και τής στρατηγικής των Ρώσων μπολσεβίκων του Φλεβάρη-Μάρτη 1917.

Ό Lisa πληροφόρησε λεπτομερώς τόν Τολιάττι και τους άλλους ήγέτες του Ιταλικού κομμουνιστικού κόμματος για τίς θέσεις του Γκράμισι, και συνέταξε μιά σχετική έκθεση. Ό Τολιάττι και οι άλλοι ήγέτες κάλεσαν τόν Lisa, άπό τόν όποιο ό Γκράμισι είχε ζητήσει ρητά νά άγωνιστεί μέσα στο κόμμα για τίς θέσεις του, «νά μήν πεί τίποτε σέ κανέναν» για ό,τι σκεφτόταν ό Γκράμισι (δπ. παρ., σελ. 114).

1. «L'Ordine Nuovo. Rassenga settimanale di cultura socialista» (Η Νέα Τάξη. Έβδομαδιαία έπιθεώρηση σοσιαλιστικής παιδείας): ίδρύεται τό 1919 (1η Μαΐου) στο Τουρίνο άπό τους Γκράμισι, Τολιάττι, Τερατσίνι, Τάσκα κ.ά. νέους σοσιαλιστές τής εποχής, μέ συνεργάτες, μεταξύ άλλων, τόν Μπαρμπός και τόν Τζόν Ρίντ. Τόν Δεκέμβρη (18) του 1920 διακόπτεται ή έκδοσή της και επανεμφανίζεται τόν Ιανουάριο του 1921 (δταν τό Σοσιαλιστικό Κόμμα σταματά τήν τοπική έκδοση του δονάνου του «Avanti») σάν καθημερινή κομμουνιστική έφημερίδα μέ τόν όπότιτλο «Όργανο του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Σέ μία τρίτη φύση (Μάρτης 1924-Άπρίλης 1925) κυκλοφορεί μέ τόν όπότιτλο: Rassegna di politica e di cultura operaia (Έπιθεώρηση εργατικής πολιτικής και παιδείας).

Η έβδομαδιαία Ordine Nuovo μέ τή διεύθυνση του Γκράμισι αποτέλεσε σημαντικό έργαλειό για τή συγκρότηση του κομμουνιστικού κόμματος τής Άιταλίας και τήν προώθηση του εργατικού κινήματος. Ήταν τό πρώτο όργανο πού διακήρυσσε τήν άνάγκη για πολιτική επαναστατική όργάνωση τής εργατικής τάξης και όχι άπλως συνδικαλιστική, προπαγανδίζοντας τίς «έσωτερικές έπιτροπές» και τά «εργοστασιακά συμβούλια» πού τά θεωρεί βάσεις του μελλοντικού εργατικού κράτους.

Όλα τά άρθρα του Γκράμισι στην *Ο.Ν.* μαζί μέ δημοσιεύσεις του στο «Avanti», συγκεντρώθηκαν άπό τόν εκδότη Giulio Einaudi: υπό τόν τίτλο *Opere di Antonio Gramsci: L'Ordine Nuovo 1919-1920*, Τουρίνο 1954, όπου και παραπέμπει ό Μ.Σ.] (Σ.τ.Μ.)

2. *Μαξimalιστές*: κεντριστική τάση στο Σοσιαλιστικό Κόμμα, μέ ήγέτες τους Σερράτι, Λατζάρι κ.ά. Στα 1919-20, περίοδο άνόδου του εργατικού κινήματος, μέ τίς μεγάλες καταλήψεις των εργοστασίων κ.λπ., ή τάση αυτή ζητούσε, μέ έντονα αυθορμητιστικό πνεύμα, νά άναπτυχθεί στο maximum (έξω «μαξimalιστές») ή ταξική πάλη. Τμήμα αυτής τής τάσης αποτέλεσε (1923) τήν ομάδα των «τριτοδιεθνιστών» πού μέ έπικεφαλής τόν Σερράτι έγινε δεκτή στο ΙΚΚ (1924), μετά άπό πίεση τής Διεθνούς. Μιά άλλη ομάδα μαξimalιστών ένώθησε, υπό τόν Τουράτι, μέ τους ρεφορμιστές τό 1926. (Σ.τ.Μ.)

3. Amedeo Bordiga: ήγέτης τής άριστερής πτέρυγας του Σ.Κ., συνιδρυτής του ΙΚΚ και έπικεφαλής ισχυρής «άριστεριστικής» ομάδας. Άποκλείστηκε άπό τήν ήγεσία του κομμουνιστικού κόμματος στο 3ο συνέδριο (Λυόν 1926) και διαγράφηκε τό 1930 μέ τό αίτιολογικό ότι συνταύτιζε φασισμό και άστική δημοκρατία, και άπέριπτε τήν τακτική του έναιον μετώπου. (Σ.τ.Μ.)

«Πολιτειομετρία. Θεωρία και Πράξη»

του Παναζή Τερλεξή

Έκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977, σελ. 318

Η Πολιτειομετρία του καθηγητή της Πολιτικής Έπιστήμης Π. Τερλεξή είναι τό πρώτο βιβλίο της σειράς «Βιβλιοθήκη Πολιτικής Έπιστήμης» που πρόκειται να κυκλοφορήσει στον εκδοτικό οίκο Παπαζήση. Τήν επιλογή, διεύθυνση και επιμέλεια της σειράς έχει αναλάβει ο συγγραφέας της Πολιτειομετρίας, όπως μās πληροφορεί σχετικό σημείωμα του εκδότη.

Μέ γνωστή τήν εκδοτική κατάσταση στο χώρο των «κοινωνικών επιστημών» γενικότερα, ή σειρά αυτή των έργων παρουσιάζει δύο σαφείς βελτιώσεις: πρώτον, τά έργα ανήκουν σε μία συστηματοποιημένη σχολή τής άστικής κοινωνιολογικής και πολιτικής σκέψης—αναφέρονται βασικά στον λειτουργισμό (functionalism)— και, δεύτερον, παρουσιάζουν μία «γεωγραφική» ένότητα—πρόκειται δηλαδή για έργα Αμερικανών συγγραφέων. Έχουμε λοιπόν να κά-

νουμε από τή μία μεριά μέ ένα σώμα θεωρητικών έπεξεργασιών που έχει πετύχει ύψηλές βαθμίδες συνοχής, και από τήν άλλη, μέ συγκεκριμένες θεωρητικές και πολιτικές συγκυρίες που επέτρεψαν τήν «παραγωγή» αυτών των έργων. Άς μνημονεύσω εδώ τό Πανεπιστήμιο του Σικάγου, έστία απ' όπου εκπορεύονται τά έργα που θά εκδοθούν.

Δέν θεωρώ σωστό να προκαταλάβω τούς αναγνώστες μέ μία λεπτομερή παράθεση και κριτική των έργων, που άλλωστε δέν μπορεί να γίνει στο πλαίσιο ενός βιβλιοκριτικού σημειώματος. Θά παραθέσω απλά μερικές γενικές πληροφορίες που κατά τή γνώμη μου δέν έπρεπε να απουσιάζουν από τό πρώτο έργο τής σειράς. Τά έργα των Macridis, Almond, Apter, Easton, Pye, Verba και Deutsch (άπορώ γιατί δέν συμπεριλαμβάνεται ό τελευταίος), για να αναφέρω μόνο λίγα από τά πολύ γνωστά όνόματα, ανέδειξαν σημαν-

τικά προβλήματα στο χώρο τής πολιτικής έπιστήμης. Η Έπιτροπή Συγκριτικής Πολιτικής, που συστήθηκε στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου τό 1953, έχει παράγει σημαντικό έργο που άσκησε και άσκει τεράστια επίδραση σε όλα τά δυτικά πανεπιστήμια. Οί έρευνητικές κατευθύνσεις που υιοθέτησαν οί «πρωτεργάτες», καθώς και ή συμβολή των μαθητών τους άργότερα, εξακολουθούν να σημαδεύουν τήν «παραγωγή» έργων και μελετών πολιτικής έπιστήμης σ' όλο τόν κόσμο. Κι αυτό, παρά τό γεγονός ότι έχουν παρουσιαστεί συχνά σημαντικότερες αποκλίσεις και παρεκκλίσεις από τό θεωρητικό ρεύμα του λειτουργισμού μέσα στο όποιο τράφηκαν αλλά και από τό όποιο άντλούν ακόμη τίς κύριες θεωρητικές προτάσεις τους.

Η παράδοση του T. Parsons (μεταφραστή του Max Weber στα άγγλικά), του Merton, του Levy κλπ., βαρύνει ακόμη άπελπιστικά στους ώμους των νεότερων οπαδών και μελετητών του ρεύματος. Αυτό δέν σημαίνει, παρενθετικά, πώς ή παράδοση του W. Mills είναι άπούσα ή ότι δέν έπιχειρούνται διάφορες sui generis θεωρητικές συνθέσεις. Κάθε άλλο. Αναφέρομαι όμως εδώ στις γενικές θεωρητικές προτάσεις που συγκροτούν τό λειτουργιστικό σύστημα, για να προκαταλάβω όσους από τούς όρθόδοξους οπαδούς δικαιολογημένα θά είχαν να άντιτάξουν ότι στο σύστημα Parsons ή σύλληψη του πολιτικού στοιχείου ως ειδικά συγκροτημένου και αυτόνομου επιπέδου στον κοινωνικό σχηματισμό είναι άδύνατη. Από τήν άλλη μεριά, έλάχιστοι θά μπορούσαν να άρνηθούν τό γεγονός ότι τό τερατώδες, πολυπλόκαμο, ένσωματοποιημένο και λειτουργικό «κοινωνικό σύστημα»—που τιμωρεί άμείλικτα τίς δυσλειτουργικότητες και τίς παρεκκλίσεις— δέν είναι σχεδόν ταυτόσημο μέ τό «πολιτικό σύστημα». Αναδεικνύεται βέβαια τό τελευταίο ως ή «κεντρική έννοια» (core concept κατά τόν Almond) όλου του συστήματος ή «στρατηγική μονάδα» του (strategic unit κατά τόν Apter). Κοινές όμως είναι οί θεωρητικές άφετηρίες, ταυτόσημη

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωί

ή «σύλληψη». Στίς πιό πολλές περιπτώσεις δέν πρόκειται παρά γιά τό ίδιο τό «κοινωνικό σύστημα» μέ αρκετή δόση «πολιτικής» βαφής.

Δέν ύπάρχει άμφιβολία πώς τά έργα αυτά, γιά τούς λόγους πού αναφέραμε αλλά και γιά πολλούς άλλους, άξίζει νά διαβαστούν πολύ προσεκτικά. Άν θέλουμε τώρα νά δούμε σέ ποιά πολιτική και θεωρητική συγκυρία «είσάγονται» τά έργα αυτά στήν Ελλάδα μέ τόση καθυστέρηση, άσφαλώς θά βγάλουμε πολύ χρήσιμα συμπεράσματα. Άφήνω τίς κρίσεις γιά τόν καθένα. Σημειώνω μόνο πώς τό θεωρητικό ρεύμα πού εισάγεται άποτελεί σήμερα τόν κύριο και σοβαρότερο αντίπαλο τού μαρξισμού, και πραγματικά φαίνεται τό μόνο ίκανό νά έγείρει σοβαρές θεωρητικές άπειρήσεις. Θά προκύψουν λοιπόν αρκετές δυσκολίες γιά πολλούς πού είχαν συνηθίσει νά αντιμετώπιζον και νά άποστομόνον τούς «αντιπάλους» μέσα σ' ένα κλίμα άνυπαρξίας ούσιαστικού διαλόγου και άπαρχαιωμένης άστικής σκέψης στό χώρο αυτό. Σταματώ σ' αυτό τό σημείο, προσθέτοντας δύο παρατηρήσεις: πρώτον ότι, εάν ό μαρξισμός δέν έχει προσβάσεις στά πανεπιστήμια μας, αυτό δέν μπορεί νά άποτελέσει άλλοθι γιά τήν άδράνεια του, και δεύτερον, «συμφηρισμοί» στά θεωρητικά προβλήματα είναι άπαράδεκτοι. Καμία «δημοκρατική» έρμηνεία αυτών των θεωριών πού εισάγονται και καμία πολιτική σκοπιμότητα δέν πρέπει νά άναστέλλει τή σοβαρή όργάνωση διαλόγου τού μαρξισμού μ' αυτές — διάλογο πού τόσο έχουμε ανάγκη. Λίγο ούτοπικό βέβαια αυτό, τή στιγμή πού ό διάλογος άκόμη κι άνάμεσα σέ μαρξιστές είναι άνύπαρκτος σέ μεγάλο βαθμό.

Έρχομαι τώρα στήν Πολιτειομετρία. Ό υπότιτλος είναι ένδεικτικός και άποδεικτικός συνάμα γιά τό περιεχόμενο τού βιβλίου: «Θεωρία και Πράξη». Άς δούμε όμως γιά ποιά θεωρία πρόκειται και γιά ποιά πράξη, και ποιά τελικά σχέση έγκαθιστά τό βιβλίο μεταξύ τους.

Ή θεωρία: Τόσο στή σύντομη εισαγωγή τού βιβλίου όσο και στίς ύπόλοιπες σελίδες, παρελαύνουν όλες σχεδόν οι διάφορες παραλλαγές

των άστικών θεωριών γιά τό πολιτικό στοιχείο και τήν πολιτική, άκόμη κι όταν δέν διατυπώνονται ρητά. Αυτό δέν είναι ύβρις ούτε προσβολή. Είναι διαπίστωση. Βρίσκουμε τίς άντιλήψεις γιά τήν πολιτική έξουσία, τόν έπιμερισμό της, τό κράτος, τήν κυβέρνηση, τούς έκλογικούς μηχανισμούς, τή συμπεριφορά των ψηφοφόρων, τό κοινοβουλευτικό σύστημα κ.λπ. μέ τήν αντίστοιχη έννοιολογική τους όργάνωση. Όλη ή προβληματική τής σύγχρονης άστικής κοινωνιολογίας και πολιτικής έπιστήμης, μέ όλα τά συναφή δάνειά της από άλλες «σύγγενεις» έπιστημονικές ειδιότητες (disciplines) διατάσσονται γιά νά άποτελέσουν τούς «θεωρητικές ύποθέσεις» πού πρόκειται κατόπιν νά «έπαληθευτούν». Ή κριτική τους έχει γίνει, έξακολουθεί νά γίνεται, και δέν χρειάζεται νά σταθώ σ' αυτό τό σημείο.

Ή πράξη: Πρόκειται γιά «τεχνικές» πού χρησιμοποιούνται γιά νά άποδείξουν ύποτίθεται «έμπειρικά» (sic) τίς θεωρητικές ύποθέσεις πού έχουν καταρτισθεί και παραταχθεί γιά έπιθεώρηση. Δείγματα και δειγματοληψίες, σφνγομετρήσεις, μαθηματικές και στατιστικές μέθοδοι, κοντολογίς όλο τό όπλοστάσιο των σύγχρονων θετικών έπιστημών και τής δανειακής τεχνολογίας των κοινωνικών έπιστημών. Ή χρήση τους, ύποτίθεται πώς καθαγιάζει και τήν «έπιστημονικοποίηση» τής πολιτικής έπιστήμης. Ή πράξη λοιπόν, όπου αναφέρεται και όπως παρατίθεται στήν Πολιτειομετρία, δέν είναι τίποτε άλλο από τό σύνολο των τεχνικών μέσων και μεθόδων έμπειρικής έπαληθευσης.

Σχέση θεωρίας-πράξης: Φυσικά, μόνο ή έξεταση αυτής τής σχέσης μπορεί νά άποκαλύψει τήν έγκυρότητα των ίσχυρισμών τού συγγραφέα ότι ή «πολιτική» γίνεται έπι-

στημονικότερη μέ τή χρήση των μέσων πού προτείνει. Οι άντιλήψεις γιά τή σχέση θεωρίας-πράξης διατυπώνονται σαφώς (σελ. 26-28) στό βιβλίο. Τό ζεύγος θεωρία-πράξη άντιστοιχεί στό ζεύγος ύπόθεση-πείραμα. Τί είδους πείραμα; Παραθέτω τό σχετικό άπόσπασμα: «...τά θεωρητικά σχήματα δέν έχουν καμία άξία, αν δέν βρίσκουν πρακτική εφαρμογή, αν δέν διατυπώνονται μέ τρόπο πού νά άποδεικνύεται και έμπειρικά ή άξία τους... [και] παράλληλα τά δεδομένα και τά συμπεράσματα πού προκύπτουν δέν έξυπηρετούν κανένα σκοπό, αν δέν συνεισφέρουν στόν έμπλουτισμό γενικότερων θεωρητικών σχημάτων...» (σελ. 26). Δέν θά αναφέρω εδώ γιατί, σύμφωνα μέ τή μαρξιστική άντιλήψη, ό έμπειρισμός και ό θετικισμός ως γνωσιολογικές θεωρίες είναι άπορριπτές. Μάς ενδιαφέρει περισσότερο τό πεδίο εφαρμογής τους και οι πολιτικές συνέπειες αυτής τής πρακτικής πού διεκδικεί τά έπιστημονικά εύσημα. Και είναι αρκετό και θεμιτό, νομίζω, νά χρησιμοποιήσω μερικά βέλη «έξ οικείων».

Ή άντίληψη πού εκφράζεται στήν Πολιτειομετρία γιά τίς σχέσεις θεωρίας-πράξης, προϋποθέτει ούσιαστικά τήν περίφημη «άξιολογική ούδετερότητα» πού κατατυραννεί άκόμη τήν άγγλοσαξονική σκέψη και τίς κοινωνικές έπιστήμες ειδικότερα. Τά γεγονότα (facts) διαχωρίζονται αυθαίρετα από τίς άξίες (values). Άλλά τά γεγονότα ούδέποτε μιλούν από μόνα τους. Διαφορετικά συστήματα έννοιών τά «ιδιοποιούνται» μέ διαφορετικό τρόπο, σύμφωνα δηλαδή μέ τήν έσωτερική όργάνωση και ιεράρχηση των έννοιών τους. Όπως γράφει ό Άγγλος καθηγητής Β. Crick «...τό γεγονός διαχωρίζεται αυστηρά από τήν άξία, και τότε κάθε

ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΜΕ ΣΗΜΕΡΑ

ΔΡΧ 5
ΣΕΛΙΔΕΣ 68

αθηνόγραμμα

ΘΕΑΜΑΤΑ • ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ • ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

ξεχωριστή αξία την μεταχειρίζονται σαν γεγονός, και προσπαθούν μετά να μετρήσουν τον αριθμό των ατόμων που πιστεύουν σ' αυτήν... —καθαρός θετικισμός που δεν μπορεί λογικά να 'χει καμία σχέση με την πολιτική» («The Science of Politics in the USA»: *Canadian Journal of Economic and Political Science*, XX, Αύγουστος 1954, βλ. επίσης του ίδιου: *The American Science of Politics* και *In Defence of Politics*). Κατά τον Crick ο έμπειρισμός και ο μηχαβιορισμός (ή άλλη όψη του νομίσματος) υποκλίνονται με σεβασμό στην καθεστηκυία τάξη, στο status quo. Η κριτική τους προκαλεί απέχθεια, και παραγνωρίζουν τελείως το ρόλο των πολιτικών ιδεών. Παρακολουθούν τους κυματισμούς στην επιφάνεια. Δεν τους ενδιαφέρουν οι άνεμοι που προκαλούν τις τρικυμίες. Από πού έρχονται οι ιδέες, πώς διαμορφώνονται, από τί καθορίζονται; μελετούν τα ιδεολογικά συμπτώματα χωρίς να απευθύνονται σ' αυτά τα ερωτήματα. Στην καλύτερη περίπτωση ή θεωρία τους περί ιδεολογίας σημαδεύεται από τον ίδιο έμπειρισμό που πρεσβεύουν. Η Πολιτειομετρία δεν απευθύνει στον έαυτό της τέτοια ερωτήματα. Τά θεωρεί δεδομένα. Κι όχι μόνο αυτό. Δεν διερωτάται καν αν τά «μεγέθη» που φιλοδοξεί να μετρήσει και να ταξινομήσει μπορούν να μετρηθούν, τί είδους μετρήσεις μπορούν να γίνουν, και ποιά ή σχετική αξία τους. Σ' όλα αυτά αφιερώνει ελάχιστα στο χώρο, κι αυτό είναι κατά τη

γνώμη μου ένα από τά σοβαρά μειονεκτήματα του βιβλίου στο πλαίσιο του ίδιου του σκοπού που θέλει να ύπηρετήσει.

Άλλά και τό ίδιο τό έννοιολογικό σύστημα που χρησιμοποιεί τό βιβλίο βάλλεται και πάλι «έξ οικείων». Ο D. Arter, για παράδειγμα, αναφέρεται στον αυξανόμενο καταταμαχισμό και τμηματοποίηση του κλάδου, και ύποστηρίζει ότι ή Πολιτική Έπιστήμη βρίσκεται ακόμη πολύ πίσω στην έννοιολογική της όργάνωση, τή στιγμή που ή ποσοτική έρευνα αναπτύσσεται ραγδαία και σημειώνει θεαματική πρόοδο. Γι' αυτόν, ή κατάσταση αυτή παρουσιάζει τό ακόλουθο πρόβλημα: άνεπαρκής έννοιολογικός έξοπλισμός - έπαρκείς τεχνικές. Η «χειραγώγηση» των στοιχείων ύποκατέστησε την αναγκαία λογική έργασία...» (βλ. D. Arter, *Political Change*, Frank Cass and Co, Λονδίνο 1973). Παρόλο που τό πρόβλημα τίθεται από τον Arter με τους ίδιους έμπειρικούς όρους —οί τεχνικές-μέσα έπαλήθευσης των θεωρητικών ύποθέσεων— δεν πρέπει να μάς διαφύγουν οι πολεμικές παρατηρήσεις του για τή θεωρητική ένδεια αυτών των κάτασκευών.

Δέν είναι δύσκολο να φανταστούμε τά πολλαπλά άδιέξοδα στα όποια όδηγούν αυτές οι προσπάθειες. Παραθέτω μιά πιό «σκληρή» άποψη πάνω στο θέμα: «...δύσκολα μπορεί να βρει κανείς σήμερα στην *American Journal of Sociology* έστω

κι ένα άρθρο που να μήν έχει άριθμούς, στοιχεία και τετραγωνικές ρίζες, κι αυτό για να άποδειχθεί κάτι που είναι άνάξιο λόγου ή που και ένα έξυπνο παιδί θά μπορούσε να άποδείξει, ή ακόμη, για να μήν άποδειχθεί στην κυριολεξία τίποτε άπολύτως... Πρόκειται για ένα άνεπανάληπτο παράδειγμα τής ίκανότητας του άνθρώπινου μυαλού να έξαπατά τον έαυτό του ή να έξαπατά τους άλλους, και μάλιστα τόσο περισσότερο όσο ύποβαθμίζεται από μόνο του με πλήρη άτιμωρησία και με έπίσημη ύποστήριξη και ενθάρρυνση» (S. Abraham, *Origins and Growth of Sociology*, Penguin, 1973).

Οί μέθοδοι και οι τεχνικές τής Πολιτειομετρίας καταμετρούν αυτό που ύπάρχει, τό φωτογραφίζουν κατά κάποιον τρόπο. Υλικό άπαραίτητο βέβαια για τίς πολιτικές επιχειρησιακές κινήσεις τής πολιτικής έξουσίας. Είναι ή «πρώτη ύλη» των καθημερινών χειρισμών τής, γι' αυτό και ή ίδια φροντίζει να έξασφαλίζει την παραγωγή τής μεγαλύτερης δυνατής πιστότητας τής εικόνας. Οί σφυγμομετρήσεις δύσκολα πέφτουν έξω. Άλλά τί μάθαμε περισσότερο για τή φύση του κράτους, τής πολιτικής έξουσίας, των πολιτικών αλλαγών, τους στόχους του πολιτικού άγώνα; Τό άντικείμενο τής σκόπιμης πολιτικής δράσης; Μήπως πρέπει να άποβάλουμε τον «αυταρχικό» μας έθνικό χαρακτήρα για να διατηρήσουμε, να προστατεύσουμε ή να αναπτύξουμε τους δημοκρατικούς θεσμούς μας; Μήπως ή έξουσία στηρίζεται στο χαρακτήρα μας, και μήπως τά «όλοκληρωτικά» μας όρμέμφυτα μάς καταδικάζουν να έχουμε τό πολιτικό σύστημα που δήθεν «μάς αξίζει»; Πολύ δύσκολο να πιστέψει κανείς πώς μελετητές τής πολιτικής έπιστήμης μπορούν σοβαρά να ύποστηρίζουν πώς ή πολιτική έξουσία βασίζεται στο «χαρακτήρα», στη «συμπεριφορά» και στις «διαπροσωπικές σχέσεις».

Πρέπει λοιπόν τελικά να θεωρηθούν άχρηστες αυτές οι έρευνες; Και σέ τί μπορούν να χρησιμεύσουν στο λαϊκό κίνημα και στα πολιτικά κόμματα; Δέν μπορεί να είναι κα-

**ελληνικη
αριστερα
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
Κυκλοφορεί
κάθε πρώτη του μηνός**

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

νείς ενάντια στις τεχνικές, γενικά και αφηρημένα, αν και οι λεγόμενες «πολιτικές μεθοδολογίες» δεν είναι παρά μεταμφιεσμένα πολιτικά δόγματα. Αυτό που υποστηρίζω είναι ότι με κανέναν τρόπο δεν προάγουν τις γνώσεις μας για τη φύση του πολιτικού στοιχείου και της πολιτικής στην κοινωνία όπου ζούμε, και με κανέναν τρόπο δεν μπορούν να «επαληθεύσουν» καμία θεωρία. Όμως δεν αρνούμαι πώς μία περιορισμένη και «προσεκτική» χρήση τους μπορεί να είναι έπωφελής για τις προοδευτικές δυνάμεις. Πάντα υπάρχει ανάγκη να δίνεται μία απλοποιημένη μορφή σε μερικού είδους εκτιμήσεις, ή πολιτική δράση εκτυλίσσεται σε συγκεκριμένους χώρους, πολιτικές μάχες δίνονται αναγκαστικά σε εδάφη που δεν επιλέγονται ελεύθερα, και στο κάτω κάτω πολλοί μιλούν για «διαθέσεις των μαζών», «επίπεδο συνείδησης» κ.λπ. Τέτοιου είδους ύπολογισμοί,

ανεξάρτητα από την ακριβεία τους, παρέχουν συνήθως ύποκειμενικά σημαντικούς βαθμούς ασφαλείας. Υπάρχει άλλωστε πολύτιμο υλικό σ' αυτές τις έρευνες, αρκεί να ξέρει κανείς να το αποκρυπτογραφεί, αρκεί να μάθει να το διαβάσει και να ξέρει περί τίνος πρόκειται και ποιά είναι τα όρια. Και το κυριότερο, προσπαθώντας να «παίξει» με τις μορφές πρακτικής του αντιπάλου, να μην ενδώσει και να μην επενδύσει σ' αυτό όλες του τις προσπάθειες. Η πολιτική πρακτική του κινήματος δεν πρέπει να περιπέσει στις «κατηγορίες» που ταξινομεί η Πολιτειομετρία.

Άς μου επιτραπεί τελικά να κλείσω το σημείωμα αυτό με μία παρατήρηση. Ο συγγραφέας του βιβλίου διατείνεται στην εισαγωγή του (σελ. 16) πώς ο όρος «πολιτειομετρία» εισάγεται για πρώτη φορά στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία. Πρόκειται ασφαλώς για

παρεξήγηση. Στην ελληνική βιβλιογραφία, ναι. Για τη διεθνή όμως, είναι λίγο υπερβολικός ο ισχυρισμός. Πρόκειται για όντως εϋστοχη μετάφραση του αγγλικού όρου «polimetrics» που έχει χρησιμοποιήσει ο Almond. Το ανακάλυψα, τυχαία, ξεφυλλίζοντας τις σημειώσεις μου από κάποιες εξετάσεις του κολεγίου. Για του λόγου το αληθές παραθέτω το σχετικό σημείο στα αγγλικά:

«We are in the begining stages of a discipline of «Polimetrics» which will transform our structural, functional and cultural approach to political development into measures of relations in probabilistic terms» (υπογράμμιση δική μου): G. Almond, *Political development*, Little, Brown and Company, Βοστώνη 1970, κεφ. 10: «Political development: Analytical and normative perspectives».

ΒΑΣ. ΚΑΠΕΤΑΝΓΙΑΝΝΗΣ

Τυπολατρία και ουσία. Για την «Ιστορία» του Σβορώνου

Μερίδα του κυβερνητικού τύπου δημιούργησε πρόσφατα ζήτημα επειδή ο καθηγητής κ. Μεταξάς περιέλαβε στην εξεταστέα ύλη του πρώτου έτους του Πολιτικού Τμήματος της Νομικής Σχολής Αθηνών το βιβλίο του καθηγητή Νίκου Σβορώνου *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας...* ως μη όφειλε. Παράλληλα, άκρως εγρήγορη ή Διεύθυνση Ανωτάτης Εκπαιδεύσεως του Υπουργείου Παιδείας, βασιζόμενη στο Ν.Δ. 95/1969, αποφάνθηκε ότι ο κ. Μεταξάς δεν είχε το δικαίωμα ούτε να διδάξει ούτε να μοιράσει την «Ιστορία» του Σβορώνου. Επίσης, το ίδιο βιβλίο δεν μπόρεσε να κερδίσει την επιδοκίμασία του Υπουργείου όταν πρό καιρού τό πρότεινε ή Πάντειος Σχολή για να περιληφθεί στα δωρεάν παρεχόμενα στους φοιτητές διδακτικά συγγράμματα, διότι, σύμφωνα πάλι με τό νόμο, τό βιβλίο αυτό δεν είναι διδακτικό, και δεν είναι διδακτικό επειδή δεν γράφτηκε από καθηγητή ή εντεταλμένο ύφηγητή ελληνικού ή ξένου πανεπιστημίου, και διότι ο Σβορώνος δεν είναι καθηγητής αφού κατέχει μόνο τον φτωχό τίτλο του Διευθυντή Έρευνών της École Pratique des Hautes Études, στο Παρίσι, σχολή στην όποία ο ελληνικός νόμος επίσης δεν αναγνωρίζει εκπαιδευτικό χαρακτήρα...

Όλη αυτή ή τυπολατρική επιχειρηματολογία

είναι πράγματι εκπληκτική: τή δεξιotechνία της θά τή ζήλευε και ό εμπειρότερος φαρισαίος. Ό φαρισαϊσμός στηρίζεται στην τυπολατρία. Τί άλλο όμως δημιουργεί την τυπολατρία εκτός από τον φαρισαϊσμό; Γιατί αν υπάρχει νομικό κώλυμα για τήν είσοδο τής «Ιστορίας» στο Πανεπιστήμιο, ποίος δημιουργεί ή διατηρεί τό κώλυμα; Όχι βέβαια ή Χούντα αφού, σε περίοδο «μεταρρυθμιστικής κοσμογονίας» στην παιδεία, τρία χρόνια δημοκρατίας θά ήταν μάλλον αρκετά για να αλλάξουν τά σχετικά νομοθετήματα και να δούν τό φώς άλλα, πού να μην παραβιάζουν τήν κοινή λογική.

Φυσικά, κάτω από τή λατρεία των τύπων κρύβεται, όπως πάντα, μία όρισμένη ουσία, και αυτήν θέλουν να προασπίσουν οι τύποι όσο γελοίοι κι αν είναι. Η ουσία αυτή, τήν όποία τά λιγότερο τυπολατρικά δημοσιεύματα τής Βραδυνής και του *Ελεύθερου Κόσμου* αποκάλυψαν, ήταν όχι τό κατά πόσο ό Ν. Σβορώνος είναι καθηγητής, αλλά τά γραφόμενά του. Όσοι έχουν τάξει σκοπό τής ζωής τους να κρώζουν στις πύλες των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων «δεν περνάει ή Έπιστήμη», κάπως δύσκολα θ' άφηναν να περάσει ή *Επισκόπηση τής Νεοελληνικής Ιστορίας*, και μάλιστα δωρεάν.

A.E.

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνα

Έργα του Γκράμισι στα ελληνικά

A. ΒΙΒΛΙΑ

Γιά τον Μακιαβέλη, γιά την πολιτική και γιά τό σύγχρονο κράτος, μτφρ. Φ.Κ. Ήριδανός, χ.χ.ε., σσ. 207.

Γράμματα από τή φυλακή, μτφρ. Δημήτρης Ραυτόπουλος - Φούλα Χατζηδάκη. Ήριδανός, 1972, σσ. 179 (μέ διογραφικά στοιχεία).

Οί διανοούμενοι μτφρ. Θ. Χ. Παπαδόπουλος, εισαγ. Λουτσιάνο Γκρουπί (μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης). Στοχαστής, 1972, σσ. 200.

Ίστορικός Ύλισμός, μτφρ. Τίτος Μυλωνάπουλος. Ήδουσεάς, 1973, σσ. 243.

Ή όργάνωση τής κουλτούρας, μτφρ. Θ. Χ. Παπαδόπουλος. Στοχαστής, 1973, σσ. 123.

Παρελθόν και παρόν, μτφρ. Θανάσης Άθανασίου. Στοχαστής, 1974, σσ. 131.

Τά εργοστασιακά συμβούλια και τό κράτος τής εργατικής τάξης, μτφρ. Θ. Χ. Παπαδόπουλος. Στοχαστής, 1975, σσ. 354.

Ή άλληλογραφία Γκράμισι - Τολιάττι, μτφρ. Μ. Μ. Έκδ. Τό Φώς πού Καίει, 1975, σσ. 103.

Πολιτικά Κείμενα, μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά. Ήδουσεάς, 1976, σσ. 179.

B. ΑΡΘΡΑ

«Γκράμισι: Καβαλάντε και Φαρινάτι, ένα σχόλιο στό 10ο άσμα τής Κόλασης». Ήπιθεώρηση Τέχνης, τόμ. ΚΒ', τεύχ. 130-32, Νοέμβρ.-Δεκ. 1965, σελ. 504-508.

«Ο σχηματισμός των διανοουμένων» μτφρ. Μανόλης Φουρτούνης: Ήπιθεώρηση Τέχνης, τόμ. ΚΔ', τεύχ. 143-144, Νοέμβρ.-Δεκέμβρ. 1966, σελ. 356-365.

«Τρία κείμενα γιά τούς διανοούμενους». Πορεία, τεύχ. 15, Παρίσι, Ίούλιος 1970, σελ. 35-46.

«Μελετάτε τήν ιταλική πραγματικότητα». Κομμουνιστική Ήπιθεώρηση, Γενάρης-Μάρτης 1973, σελ. 77-79.

«Τό επαγγελματικό σχολείο». Θούριος, άρ. φύλ. 4, 5-26.9.74.

«Παρέμβαση στό Συνέδριο τής Ήμοσπονδίας Νεολαίων». Θούριος, άρ. φύλ. 5, 5-10.10.74.

«Ή έννοια τής μεγάλης δύναμης», μτφρ. Θ. Χ. Παπαδόπουλος: Άντί, τεύχ. 37, 24.1.76.

G. K.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

τής Γαλλικής».

Μά άς παρηγορηθεί ή κ. Μαριάνα Δήτσα: πολύ διαδεδομένη, σχεδόν πατροπαράδοτη ή σύγχυση ανάμεσα στό δύο γειτονικά και άλληλοσυμπληρούμενα ιδρύματα και τρόπον τινά φυσική, άφού ή Σχολή δέν είναι Σχολή, μά Ίνστιτούτο άρχαιολογικών έρευνών, και τό Ίνστιτούτο είναι καταρχήν και πρωτίστως —άλλά όχι άποκλειστικά, εύτυχώς— Σχολή γιά τή διάδοση τής γαλλικής γλώσσας και τού γαλλικού πολιτισμού... Συγχωρητέο λοιπόν τό λάθος. Καλό όμως θά 'ναι, γιά εύνοήτους ψυχολογικούς, τοπικούς λόγους, νά μήν ξαναγίνει...

Μέ φιλικούς χαιρετισμούς,
Roger Millieux

Κάθε Σάββατο
κυκλοφορεί ή

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ
όργανο Σοσιαλιστικού άγώνα και προβληματισμού

1936, κάτω από τήν άποφασιστική άδηση τού άείμνηστου OCTAVEMERLIER.

Προσθέτω ώστόσο ότι γιά άρκετά χρόνια ό όμφάλιος λώρος μέ τή Σχολή-μητέρα δέν κόπηκε έντελώς: Γάλλοι άρχαιολόγοι, μέλη τής Σχολής, διδάξανε γαλλική φιλολογία στό Ίνστιτούτο, και τό 1941, όταν οι άξιοθρήνητοι άνθρωποι τού Βισυ άπήγαγαν και έξόρισαν στή Νότια Γαλλία τόν Ήκτάβ Μερλιέ, ως μυστικό άντιπρόσωπο τού στρατηγού Ντέ Γκάλ στήν Έλλάδα, τότε διορίστηκε προσωρινός Διευθυντής τού Ίνστιτούτου ό τοτινός Διευθυντής τής Γαλλικής Σχολής, ό επίσης άείμνηστος, τίμιος πατριώτης και εύγενικός άνθρωπος Robert Demangel. Δίπλα του ό ύποφαινόμενος ανέλαβε τή διεύθυνση τών Σπουδών και τή μορφωτική δράση τού Ίνστιτούτου τά χρόνια 1941-45, ίσαμε τήν επιστροφή στήν Έλλάδα τού ζεύγους Μερλιέ. Καί τό Ίνστιτούτο σ' αυτά τά ήρωικά χρόνια βρήκε μιάν άνιδιοτελή εκπαιδευτική συμπαράσταση έκ μέρους τών τριών άρχαιολόγων πού είχαν μείνει στή Σχολή, τόν τότε γενικό γραμματέα και τώρα Διευθυντή PIERRE AMANDRY και τούς «Διοσκουρούς» HENRI METZGER και ROLAND MARTIN πού δέχτηκαν πρόθυμα και οι τρεις νά διδάξουν δίχως άμοιβή γαλλική φιλολογία στό COURSE SPECIAL, τό άγαπημένο μας, «Ειδικό τμήμα προπαρασκευής τών Καθηγητών

Άθήνα 19.5.77

Φίλη Σύνταξη τού «Πολίτη»,

Μέ τό πιο ζωηρό ένδιαφέρον διάβασα στό τεύχος 9 τού περασμένου Φλεβάρη τή ασύντομη έξιστόρηση από τήν κ. Μαριάνα Δήτσα τών νεοελληνικών σπουδών στή Γαλλία τόν 19ο αιώνα πού τή βρήκα μάλιστα πολύ «σύντομη» γιά νά ικανοποιήσει τήν όρεξη πού μου άνοιξε νά μάθω και άλλα και άλλα σχετικά... «Οικογενειακή», βλέπετε, ή ύπόθεση και τόσο άγαπητή. Αναμένω λοιπόν τό πλήρες κείμενο.

Μόνο πού στή σελίδα 57 έπιασα μιά μικρή ιστορική σύγχυση. Διαβάζω: «ιδρύεται τό 1846 ή Γαλλική Σχολή τής Άθήνας, τό γνωστό σήμερα Γαλλικό Ίνστιτούτο». Έ, λοιπόν, ή γηραιά μά πάντα άκαμιά Δέσποινα τής όδου Διδότου δέν άλλαξε ποτέ όνομα: είναι πάντα ή ÉCOLE FRANÇAISE! Όσο γιά τό πολύ γειτονικό ίδρυμα τής όδου Σίνα —τά δύο μαζί σχηματίζουν ένα και μόνο τετράγωνο — είναι τό πνευματικό της τέκνο πού τό πρωτοίδρυσε τό 1907 σάν ÉCOLE PRIMAIRE FRANÇAISE, πού τό 1915 μετονομάστηκε INSTITUT D'ÉTUDES FRANÇAISES, άναπτύχτηκε μετά τόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο κυρίως μέ τόν δραστήριο και ζιμίμητο νεοελληνιστή LOUIS ROUSSEL, γιά νά ανεξαρτητοποιηθεί πέρα γιά πέρα —καθώς τό θέλει ό δυναμισμός τών ένηλικιωμένων πιά όργανισμών— και διοικητικά τό

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΟΫΠΝΙΑ
ΚΑΠΟΙΑΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΔΙΑΝΟΗΣΗΣ

Διαβάσαμε στον τελευταίο *Πολίτη* (τεύχ. 10) τό άρθρο του Δ. Δημητράκου με τίτλο «Κομμουνιστικό κίνημα και πολιτιστική ανάπτυξη» και διακρίναμε τη φανερή φιλοδοξία του να αντιπαρατεθεί στο άρθρο του Α. Έλεφάντη «Πολιτιστική ανάπτυξη και λαϊκή πρωτοβουλία» (*Πολίτης*, τεύχ. 8). Αναγνωρίζοντας την προσπάθεια για τη δημιουργία ενός ευρύτερου διάλογου πάνω στα πολιτιστικά από τις στήλες του *Πολίτη*, εκτιμούμε ότι και εμείς, στο μέτρο των δυνατοτήτων μας, μπορούμε να συνεισφέρουμε σ' αυτόν τό διάλογο.

Τό άρθρο του Δ. Δημητράκου πολλά ερωτηματικά μās άφησε ως προς τό πόσο ο ίδιος επιδιώκει έναν πραγματικά γόνιμο διάλογο, πέρα από κάθε «διάθεση πολεμικής», και κατά πόσο ή παρέμβασή του δέν άποπροσανατολίζει τη συζήτηση για τό πολιτιστικό ζήτημα και δέν τήν εντάσσει τελικά σέ πλαίσιο θεωρητικής άποχαύνωσης. Διευκρινίζουμε έδω ότι σκοπός μας είναι νά κρίνουμε και νά κατακρίνουμε τόν «άνανεωτικό» αυτόν φορέα, άσκώντας παράλληλα και μιά πολεμική σ' όλους εκείνους πού είναι φορείς μιάς άρτηριοσκληρωτικής αντίληψης, άνανεωτικής ή μη άνανεωτικής (δπου σημαντική θέση κατέχει και τό ΚΚΕ έσωτ.) πιστεύοντας ότι ή διαδικασία άπομόνωσης αυτών των άπόψεων θά άποτελούσε τό πρώτο θετικό βήμα για νά άρχίσει ένας πραγματικά γόνιμος διάλογος γύρω από τά πολιτιστικά. Γιατί βέβαια τό γεγονός ότι δέν έχουμε καταφέρει νά προχωρήσουμε ούτε ένα βήμα πío πέρα από τό επίπεδο του «πρέπει νά γίνει τούτο», «πρέπει νά γίνει τ' άλλο» βαραίνει μέ συγκεκριμένες πιά εϋθύνες ορισμένα άτομα (είτε άκόμη και φορείς). Γιατί έτσι όπως συνηθίζεται νά άποδίδονται όλα στίς «καταστάσεις» (πού είναι ήδη βαρυσφορτωμένες μέ εϋθύνες), όποτε ή όλη υπόθεση πμπίνει σέ μεταφυσικό πλαίσιο, τό μόνο πού επιτυγχάνεται είναι νά άποκρύπτεται ή κακοβουλία μερικών μερικών, καθώς και ή άδυναμία τους και ή προφανής άμηχανία τους νά συνεισφέρουν σέ έναν διάλογο.

Άλλά άς γίνουμε πío συγκεκριμένοι: Άνάφερε ο Δ.Δ. ότι ενώ «ή όμάδα τής συζήτησης τής ΚΟΘΕΠ

(...) έχει σάν κοινό παρανομαστή τό ότι γυρεύουν μέσα στους ύπάρχοντες φορείς ή δέκτες κουλτούρας τήν άφετηρία για μιά γόνιμη «παρέμβαση» (...) ή πάντως για τή διαμόρφωση μιάς πολιτικής ή «πλατφόρμας» προς τό τί πρέπει νά γίνει, ο Α. Έλεφάντης) στή δική του συμβολή παίρνει άφορμή τό χαρακτήρα και τό ρόλο τόσο των δεκτών και φορέων όσο και τής ίδιας κουλτούρας για νά άσκήσει μιά κριτική, πού όσο και διεισδυτική και άν είναι σέ ορισμένα σημεία, δέν καταλήγει, δέν μπορεί νά καταλήξει (;; —ή ύπογράμμιση αυτή δική μας) σέ συμπεράσματα πού νά άπαντούν στο βασικό ερώτημα κάθε πρωτοβουλίας —λαϊκής και μη— «τί νά κάνουμε»».

Αυτά μās λέει ο Δ.Δ. Και βέβαια μπορεί κανείς τήν όποιαδήποτε ώραία πρoία νά ξυπνήσει και νά ίσχυριστεί ότι από σήμερα Δευτέρα κάνει πολιτιστικό κίνημα μετά από δυό ώρες πρωινή γυμναστική. Η «παρέμβαση» των «προοδευτικών» δυνάμεων στα πολιτιστικά μπορεί νά άρχίσει από άδριο κιόλας —τό μόνο έυκολο. Τό θέμα όμως δέν βρίσκεται εκεί. Βρίσκεται στον άκριβή καθορισμό των βάσεων και προϋποθέσεων μέ τις όποιες θά γίνει αυτή ή παρέμβαση, ώστε νά είναι γόνιμη. Και έμείς αυτό έχουμε νά καταλογίσουμε στους συζητητές τής ΚΟΘΕΠ: ότι ενώ είχαν χρέος νά δώσουν αυτές τις βάσεις και νά στρέψουν τή συζήτηση τουλάχιστον προς τήν εξεύρεση τους, αυτό άκριβώς δέν έκαναν. Γιατί τό ερώτημα αυτό —«τί νά κάνουμε»— μπορεί βέβαια νά μπιαινε και νά ξανάμπαινε στή συζήτηση, μάλιστα από διαφορετικές πρισματικές γωνίες, ή ίδια ή συζήτηση όμως άπόκλειε τήν προοπτική κάποιας άπάντησης, έφόσον αυτό πού τελικά καθόλου δέν ενδιέφερε τούς συζητητές ήταν νά εξετάσουν τή συγκεκριμένη ελληνική πραγματικότητα, και πάνω σ' αυτή τή βάση νά δώσουν τήν ποθούμενη άπάντηση. Τυχαία είναι μήπως ή φοβερή γενικόλογια τής συζήτησης; Τυχαία ή, σέ μεγάλο βαθμό, έλλειψη άναφοράς σε συγκεκριμένα παραδείγματα πολιτιστικής κατάστασης του λαού μας; Τυχαία ή ίδια ή άναίρεση τής συζήτησης μέ τό συμπέρασμα της, όπως εκφράστηκε από τόν Μ. Άνα-

γνωστάκη, ότι δηλ. μās χρειάζεται πάνω σέ έπιστημονικές βάσεις «τό στήσιμο και ή έπεξεργασία μιάς πολιτιστικής πολιτικής», πράγμα πού σημαίνει: έμείς σήμερα συζητάμε για τόν καθορισμό τής πολιτιστικής μας πολιτικής, και καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μās χρειάζεται νά καθορίσουμε μιά πολιτιστική πολιτική(!!!). Τέτοιου είδους ταυτολογίες τις έχουμε ύποστει έδω και αρκετό καιρό. Είναι πιά αυτές οι γνωστές καταστάσεις πού οδηγούν και τόν Α.Ε. νά πει: «για τά πολιτιστικά διάλογο δέν ύπάρχει, μονίμως άρκούμαστε νά μένουμε επί τής διαδικασίας». Πιστεύουμε, λοιπόν, ότι αυτό πού τώρα μās χρειάζεται είναι πρώτα άπ' όλα μιά διεισδυτική κριτική των δεκτών και των φορέων κουλτούρας, όσο και τής ίδιας τής κουλτούρας —πράγμα πού προσπαθεί κι ως ένα μεγάλο βαθμό πετυχαίνει το άρθρο του Α.Ε., γεγονός πού και ο ίδιος ο Δ.Δ. παραδέχεται. Διαφορετικά, τό ερώτημα «τί νά κάνουμε» θά μένει κάθε φορά χωρίς άπάντηση, καθώς τό σύνολο των εϋκολων άπαντήσεων —του είδους πού άναζητά τό άρθρο του Δ.Δ.— πού θά μπορούσαν νά δοθούν, θά βρίσκονταν κάθε φορά έξω από τή συγκεκριμένη πραγματικότητα. Έτσι πού νά άναρωτιέται κανείς μήπως κι αυτό τό ίδιο τό ερώτημα «τί νά κάνουμε», μέ τήν έπιμονή πού τίθεται, και τή στείρότητα πού τελικά τό χαρακτηρίζει, δέν άποτελεί παρά τό πρόσχημα και τή δικαιολογία εκείνων πού, καλούμενοι νά συνεισφέρουν σ' ένα διάλογο για τό πολιτιστικό κίνημα, μη έχοντας πολλές δυνατότητες συνεισφοράς, θέλουν νά τελειώνουν μέ τήν ύποχρέωσή τους και τήν έξαρτημένη τους (άπό ποιόν άραγε) αυτή λειτουργία του διανοούμενου μιά ώρα άρχύτερα.

Και συνεχίζει ο Δ.Δ., ίσχυριζόμενος ότι ο Α.Ε., προσπαθώντας «νά ανακαλύψει έναν «έσωτερικό λόγο» στην κουλτούρα, τόν όποιο θεωρεί ότι είναι «ίδεολογικός», συνταυτίζει τήν κουλτούρα μέ τήν ιδεολογία και ότι «άντίθετα, οι συνεργάτες τής ΚΟΘΕΠ προσπαθούν νά διαλεκτικοποιήσουν τή σχέση πολιτικής/πολιτιστικής δράσης μέ άφετηρία τις ύπάρχουσες μορφές κουλτούρας»(!!!) Νά ένα σημείο δπου φαίνεται εύκρινέστατα ο «παρωπιδισμός» του Δ.Δ. Γιατί ο Α.Ε. ξεκάθαρα άναφέρει ότι «ή κουλτούρα βρίσκει τήν ολοκλήρωσή της στην έννοια τής ιδεολογίας», άρα δέν ταυτίζει τήν ιδεολογία μέ τήν

κουλτούρα, αλλά αντίθετα βρίσκεται μια ουσιαστική σχέση ανάμεσά τους, σχέση ολοκλήρωσης, και πάνω σ' αυτήν αναπτύσσει τη συλλογιστική του.

Πραγματικά, αν δεν υπήρχε αυτός ο εσωτερικός ιδεολογικός λόγος που υποβαστάζει την κουλτούρα, ποιά θά ήταν η αναγκαιότητα αντιπαράθεσης στην αστική κουλτούρα προτύπων λαϊκής έκφρασης, και μάλιστα μέσα σε μία συνεχή πάλη για την επικράτηση των προτύπων που η κάθε τάξη προωθεί και με τα οποία εκφράζεται; Η κουλτούρα, και ακόμα η κάθε είδους [για να αναφερθούμε στην εξωτερική και φαινομενική τους πολυφωνία] πολιτισμική πρακτική συγκροτείται κι ακόμη περισσότερο υποβαστάζεται από την ιδεολογία, ορίζοντάς την σαν συνείδηση των συνθηκών ύπαρξης των ανθρώπων, η οποία βέβαια εμποδίζει να δούμε τη σχέση τους με τις συνθήκες ύπαρξής τους με απολύτως ευνόητο τρόπο, μά προσφέρεται στο να δούμε «τόν τρόπο που βιώνουν τη σχέση τους με τις συνθήκες ύπαρξής τους» (L. Althusser, «Για την Ίδεολογία»). Και έτσι βέβαια μέσα στην κουλτούρα δεν συναντάμε ενσωματωμένη στην πληρότητά της, στη γενικότητα της, καθώς και στις ίδιες τις σχέσεις, την αστική, ως πούμε, ή τη σοσιαλιστική ιδεολογία, αλλά τα γενικά πρότυπα τους και τις κατευθυντήριες τάσεις τους, περισσότερο «νοοτροπιακές». Και η προοπτική, στο σημείο αυτό, για τη σοσιαλιστική ιδεολογία μένει ακόμα ανοιχτή, μιά και τώρα μιά τέτοια ενσωμάτωσή της στην κουλτούρα δεν υπάρχει, για το λόγο βέβαια ότι το γενικότερο κίνημα δεν έχει προς το παρόν μιά πλατιά ανάπτυξη, κάποτε μάλιστα, όπως καλή ώρα ο λόγος για το πολιτιστικό, το συναντάμε στα σπάργανα ακόμα.

Αν γινόταν η εξίσωση κουλτούρα = ιδεολογία, τότε, βάσει του όρισμού της κουλτούρας του Herskovits, θά είχαμε το σχήμα πρότυπα συμπεριφοράς = ιδεολογία. Κανείς μαρξιστής όμως [όπως και ο ίδιος ο Α.Ε.] δεν περιόρισε την έννοια ιδεολογία, που συνδέεται με όλους τους τομείς του εποικοδομημάτων (δικαίο, ήθικη, θρησκεία) στο ρόλο των προτύπων συμπεριφοράς. Αν πάλι ο Α.Ε. υιοθετεί τον όρισμό της κουλτούρας του Herskovits και δεν διαλέγει κάποιον απ' τόν κατάλογο του «πολυδιαβασμένου» Δ.Δ. δεν είναι καθόλου «απαράδεκτος εκλεκτικισμός», γιατί ο Α.Ε. διαλέγει απλούστατα μιά

θεωρητική βάση την οποία και αιτιολογεί και επεκτείνει —κι ως μη βλέπουμε στατικά τα πράγματα: στην ουσία η αιτιολόγησή της εκλογής βρίσκεται στην ανάλυση του ίδιου του όρισμού μέσα από την οποία διαφαίνεται η σχέση του με την πραγματικότητα, ανάλυση που δεν λείπει από το άρθρο του Α.Ε. — φτάνοντας σε συμπεράσματα για την παιδεία, καθώς και τόν αστικό ιδεολογικό λόγο, για τη σοσιαλιστική ιδεολογία και τόν λαϊκό πολιτισμό, για τη λαϊκή πολιτιστική αντίσταση κλπ. Επίσης εφαρμόζει τόν όρισμό του Herskovits στις συγκεκριμένες σχέσεις διασύνδεσης, απορρόφησης ή σύγκρουσης των αστικών προτύπων με τα λαϊκά πρότυπα (σελ. 13 β' στήλη κ.ε.). Αν ο Δ.Δ. διέθετε την παραμικρή καλοπιστία θά 'πρεπε να αναφερθεί σ' όλα αυτά, έστω και επιγραμματικά, πράγμα που όμως δεν τό κάνει, παρά βλέπει (σκόπιμα βέβαια) όλες αυτές τις διασυνδέσεις και εφαρμογές του όρισμού αυτού της κουλτούρας με έντελως ακαθόλημαίκο και θεωρητικό λόγο τρόπο.

Όσο για τη «διαλεκτικοποίηση» της σχέσης πολιτικής-πολιτιστικής δράσης από τούς συνεργάτες της ΚΟΘΕΠ και για τις «υπάρχουσες μορφές κουλτούρας» που αντιμετώπιστηκαν κατά τη συζήτησή τους, ο Δ.Δ. αν και τό έπαινει δεν μπαίνει στον κόπο να μᾶς τό συγκεκριμενοποιήσει. Είναι όμως φανερό ότι οι συζητητές της ΚΟΘΕΠ ούτε καν αναφέρονται σ' αυτά τό θέματα, πέρα από μερικές γενικόλογες και δανεισμένες από εύκολόβρετα μαρξιστικά γραπτά θέσεις, όπως του Τ. Πατρίκιου για την κυρίαρχη «αστική κουλτούρα» (και, έμμεσα ή κατ'έκταση, ιδεολογία;), που λίγη σχέση φαίνεται να 'χουν με οποιαδήποτε πολιτιστική πρακτική.

Όσο για τό ότι τό έργο του Herskovits είναι 25 χρόνια παλιό, λυπούμαστε πολύ που η ιδεολογική αντιπαράθεση του Δ.Δ. περιορίζεται σε αριθμητικές φιγούρες. Μ' αυτή τη λογική τό έργο του Μάρξ, που γράφτηκε έδω κι έναν αιώνα, θά έπρεπε να τό έχουμε απορρίψει έδω και αρκετές δεκαετίες τώρα, για χάρη των έργων νεότερων μαρξιστών. Γιατί με τό δοσμένα του Δ.Δ. υπάρχουν και νεότερες θεωρίες, όπως του Balandier, της Μ. Douglas, του Haudricourt, που «διευρύνουν την έννοια της κουλτούρας και του πολιτισμού». Μά έδω ακριβώς πρόκειται για ψευτοδίλημα που θέτει ο Δ.Δ.

λέγοντας: Ποιό είναι τό σωστό; Ν' απορρίψουμε τόν Herskovits και να δεχτούμε τούς νεότερους, ή τό αντίστροφο; Τό πρόβλημα όμως έχει διαφορετική βάση. Γιατί αυτή η διεύρυνση του ρόλου της κουλτούρας που γίνεται από τούς νεότερους μαρξιστές όχι μόνο δεν αποκλείει αλλά απεναντίας προϋποθέτει αυτή τη βασική σχέση διασύνδεσης κουλτούρας και ιδεολογίας. Γιατί αν οι νεότεροι μαρξιστές αμφισβητούσαν αυτή την αρχική βάση, τότε δεν θά έθελαν ζήτημα διεύρυνσης αλλά δομικής αλλαγής. Έπειτα κανείς δεν αρνείται την ίδια την ανάγκη να διευρυνθεί ο ρόλος της κουλτούρας σε μιά ανώτερη βαθμίδα ανάπτυξης της ταξικής πάλης και σε συσχετισμό με την άνοδο του πολιτιστικού κινήματος. Αλλά να μιλάμε για διεύρυνση του πολιτιστικού κινήματος, τη στιγμή που βρίσκεται ακόμα στα σπάργανα, είναι λίγο «έκτός πραγματικότητας». Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι ο πολυδιαβασμένος Δ.Δ. δεν άσχολείται καν με την ανάλυση και τούς συγκεκριμένους τρόπους εφαρμογής αυτής της διεύρυνσης. Απλώς μάς πληροφορεί πώς υπάρχει κι αυτό τό φρούτο, που λέγεται «διεύρυνση». Γιατί άραγε να μην έπεξεργαστεί και να καταλήξει κι ο ίδιος σε μερικά ειδικότερα συμπεράσματα, και κυρίως μερικές (έστω λίγες) αναφορές στην ελληνική πραγματικότητα;

Σ' αυτό τό πλαίσιο μᾶς γενικότερης διασύνδεσης κουλτούρας και ιδεολογίας, μιά προσωρινή κρίση της δεύτερης θά είχε (και δυστυχώς έχει) συνέπειες στην πρώτη. Μήπως άραγε είναι τυχαίο τό γεγονός ότι τό ΚΚΕ, όντας φορέας μᾶς δογματικής αντίληψης, με την έννοια του σχηματικού καθορισμού και της επιφανειακής τάσης «προωθοῦμε ό,τι συμφέρει τό λαό», προώθησε στην πράξη ένα τέτοιο σχήμα σαν τό ΠΑΠΟΚ; Και είναι γνωστό βέβαια ότι με τη συμμετοχή-σφραγίδα μερικών πολιτιστικών συλλόγων, και μακριά από κάθε ευρύτερη ανάλυση των πολιτιστικών αναγκών και σύνδεση με τό λαϊκό πολιτιστικό κίνημα (ό,τι έχει απομείνει απ' αυτό) τό ΠΑΠΟΚ περιορίζει τό ρόλο της πολιτιστικής κίνησης σε μερικές «καλλιτεχνικές εκδηλώσεις» για «τίς λαϊκές μάζες», και στην ουσία έρήμην των λαϊκών μαζών.

Αλλά ως προχωρήσουμε ακόμη στα λεγόμενα του Δ.Δ. Ίσχυρίζεται, λοιπόν ο Δ.Δ. ότι ο λόγος που η συζήτηση της ΚΟΘΕΠ δεν στράφηκε προς την κρίση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, όπως της καταλογίζει ο

Α.Ε., είναι ότι «ή κουλτούρα έχει μία σχετική ανεξαρτησία, και τή σχετική ανεξαρτησία της, σάν καλούπι (;;;) μέσα στο όποιο οργανώνεται ή γνώση και πού προσδιορίζει τις κοινωνικές σχέσεις, μās ενδιαφέρει να δοῦμε κυρίως και λιγότερο τήν εξάρτηση του ιδεολογικού της περιεχομένου από τούς ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, εξάρτηση πού είναι γνωστή και αναντίρρητη».

Πέρα απ' τό ότι ο Δ.Δ. και πάλι (τακτική πού εφαρμόστηκε και πρωτύτερα) δέν καθορίζει τό πλαίσιο και τό βαθμό αυτής τής «σχετικής» ανεξαρτησίας, εμείς θα άρκεστούμε εδῶ να αντιπαραθέσουμε τήν άποψη του Α.Ε.: «ή παραγνώριση τής κρίσης τής σοσιαλιστικής ιδεολογίας καταδικάζει τούς σχετικούς προβληματισμούς για τό πολιτιστικό κίνημα σε ένα είδος έγκεφαλαισμού, όπου ή συνέργεια τής λαϊκής πρωτοβουλίας καλείται να περπατήσει με τά δεκανίκια μās άκρωτηριασμένης ιδεολογίας. Δέν βλέπουμε δηλαδή ότι λείπει από τις λαϊκές μάζες ή βασική προϋπόθεση για να μορφώσουν τις πρακτικές και τά πρότυπα τά όποια άφενός θα ξεκόβουν από τήν έπηρεία τής άστικής τάξης και άφετέρου θα άναδεικνύουν μιά διαφορετική «σχέση με τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους»».

Όσον άφορά τώρα τις δηλώσεις του Δ.Δ., όπου μās διαβεβαιώνει ότι ή εξάρτηση του ιδεολογικού περιεχομένου τής κουλτούρας «είναι γνωστή και αναντίρρητη», άρα δέν μās ενδιαφέρει να τήν εξετάσουμε (πολύ περισσότερο —και εκει καταλήγουν όλοι στο τέλος— να τήν αντιμετώπισουμε). Τι να πει κανείς! Βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα άκραιο παράδειγμα πολιτικής «εϋστροφίας» πού μās λέει: ή εξάρτηση τούτη είναι γνωστή, άσ' την βρε άδερφέ λοιπόν! Άφου τήν ξέρεις, δέν τήν ξέρεις; Δέν ξέρεις βέβαια πώς μορφοποιείται μέσα στη συγκεκριμένη ελληνική πραγματικότητα, δέν ξέρεις τις ιδιαιτερότητες πού τής επιβάλλει ή ελληνική πολιτιστική κατάσταση. Δέν τήν έχεις αναλυμένη. Μά αυτά δέν έχουν καμιά σημασία για τήν ανανεωτική γραμμή του ΚΚΕ έσωτ. Έτσι στον Δ.Δ. φαίνεται ύπεραρκτό τό ότι αυτή ή εξάρτηση μās είναι, έτσι άόριστα (σάν κάτι παλιούς μας φίλους από τό γυμνάσιο), γνωστή. Και τελοςπάντων, εφόσον ο Δ.Δ. δέχεται ότι οι συνεργάτες τής ΚΟ ΘΕΠ προσπαθούν να «διαλεκτικοποιήσουν» τή σχέση κουλτούρας και ιδεολογίας, μιά αντιμετώπιση του

θέματος κι απ' αυτή τή σκοπιά δέν θα 'πρεπε να εντάσσεται σ' αυτή τήν «προσπάθεια»; Και σ' αυτό τό σημείο ο Δ.Δ. δέν έρχεται σε αντίφαση με τά ίδια του τά λόγια; Είναι φανερό νομίζουμε πού οδηγεί ο επικίνδυνος μαρξοπαπαγαλισμός του Δ.Δ.: στην πνευματική ναχέλεια, με τούς κάθε φορά εύκολόβρετους άφορισματικούς λόγους είτε τις σχετικές τυπολογικές άναφορές. 'Η τακτική είναι γνωστή. Και δέν περιμένουμε βέβαια να αλλάξει.

Πάντως ή υπόθεση έχει και συνέχεια: Τό πρόβλημα είναι πριν απ' όλα «ή εξακρίβωση τής πραγματικής πολιτιστικής κατάστασης του λαού μας, και κατά δεύτερο λόγο ή εξεύρεση καταλλήλων τρόπων πολιτιστικής αυτο-κινητοποίησης του, δηλαδή λειτουργίας τής λαϊκής αυτενέργειας», μās λέει παρακάτω ο Δ.Δ. Κι ότι, άκόμη, αυτό προσπάθησαν να κάνουν οι συνεργάτες τής ΚΟ ΘΕΠ στην πρώτη τους αυτή «γόνιμη» συνάντηση. 'Αλλά βέβαια δέν είναι ή ποθούμενη εξακρίβωση τής πολιτιστικής κατάστασης του λαού μας ή διαπίστωση του Μ. 'Αναγνωστάκη πώς «ποτέ άλλοτε δέν είχαμε στον τόπο μας μιά τόσο πλούσια, πολυφωνική και με άρκετή ποιότητα πολιτιστική κίνηση» —πού τήν άξιωματική γελοιότητα τής διαπίστωσης αυτής δέν μαινόμενε καν στον κόπο να εξετάσουμε εδῶ— πού περισσότερο όταν πάνω σ' αυτήν, και μ' αυτή σάν άφετηριακό σημείο, στηρίχτηκε όλη ή συζήτηση στην ΚΟΘΕΠ, χωρίς από κανέναν να ενισχυθεί με συγκεκριμένα παραδείγματα στους επιμέρους τουλάχιστον πολιτιστικούς χώρους. 'Αντίθετα οι όμιλητές άρκέστηκαν φιλάρεσκα και φοβερά γενικά να θίξουν εύκαιριακά τήν κατάσταση τής άστικής-μικροαστικής τάξης, δηλ. πχ: ο μικροαστός «ξέρει λίγα, όσα του άρκοῦν για να ναι πολιτιστικά «εϋπρεπής»», «έχουν γίνει μεγάλες αλλαγές, οικονομικές και κοινωνικές» (πόσο μεγάλες; - τοόσες;), για τό κοινό, ότι «θα μπορούσαν να τό όρίσουν μέσα απ' τήν παιδεία, μέσα απ' τήν επαγγελματικότητα κλπ. πού δέν άφομοιώνει τήν κουλτούρα, τήν καταναλώνει» κ.ά., κ.ά... Και ούτε πρός στιγμήν δέν έγινε «προσπάθεια για τήν εξεύρεση κατάλληλων τρόπων πολιτιστικής αυτο-κινητοποίησης του λαού». Δέν εξετάστηκε ούτε στο ελάχιστο ή κατάσταση των προοδευτικών του τόπου φορέων (πέρα από μερικούς δογματικούς άφορισμούς και ξόρκια) πού καλού-

νται να παρεμβουν στο συγκεκριμένο ζήτημα, ενώ οι ίδιοι οι όμιλητές παραδέχτηκαν ότι δέν αναφέρθηκαν σε μιά σειρά θεμάτων όπως: ιεράρχηση πολιτιστικών προβλημάτων και αναγκών, πώς πρέπει να κινηθούμε για τήν κάλυψη αυτών των αναγκών —πώς θα προωθήσουμε και θα αναπτερώσουμε τή λαϊκή πολιτιστική παραγωγή—, πώς εντάσσεται ή σοσιαλιστική ιδεολογία στο πολιτιστικό κίνημα, ποιά είναι ή πολιτιστική κατάσταση του λαού μας σε σχέση με τον ταξικό διαχωρισμό, πώς αυτή διαμορφώθηκε και εξελίχτηκε, από πού δέχτηκε και ένδεχόμενα συνεχίζει να δέχεται επιρροές, άλλοτριωτικές ή μη κλπ.

Έτσι τό εργατικό κόμμα (ο συλλογικός διανοούμενος κατά Γκράμσι και κατά Δ.Δ. —πώς όμως άφτάσει να γίνει συλλογικός διανοούμενος δέν μās τό εξηγεί ο Δ.Δ.) μπορεί (φτάνουμε αισίως στο συμπέρασμα) και πρέπει να παρεμβαίνει στην πολιτιστική ζωή του τόπου «με τά καλά της και τά στραβά της», άρκει ή συμμετοχή του να γίνεται «χωρίς δογματισμό». Έτσι αυτός πού θα πληρώσει πάλι τά σπασμένα θα είναι ο δογματισμός. Ποιον δογματισμό ύπαινίσσεται άραγε ο Δ.Δ.; Τι είναι, πώς και πού εκφράζεται αυτός ο δογματισμός; 'Ας πει δυό κουβέντες να καταλάβουμε επιτέλους κι εμείς. Γιατί πολύ μεταφυσικά έχουμε συνηθίσει να παραθέτουμε αυτόν τό δογματισμό. Και κυρίως πολύ άνεύθυνα. 'Ο δογματισμός είναι τό αίώνιο εξιλαστήριο θύμα. 'Ισως γιατί στο βαθμό πού θα καθόριζε κανείς τί έννοει λέγοντας δογματισμό, θα βρισκόταν στη δύσκολη θέση να άπορρίψει τον ίδιο τον έαυτό του. Γιατί σίγουρα είναι στείρότητα και δογματισμός τό να παραθέτουμε πέντε θέσεις του Γκράμσι (έχουμε γάρ διαβάσει και Γκράμσι) περί «ήγεμονικού έγχειρήματος, δηλ. τήν έπιτυχία σχηματισμού λαϊκού ήγεμονικού μπλόκ πού θα μπορέσει να επιφέρει ρωγμές (...) στο άστικό», περί προώθησης και στρατηγικής, περί ήγεμονίας του κόμματος πού να μεταδίδει «τήν προοπτική μέσα από μιά σύμπραξη τόσο στο πολιτικό όσο και στο πολιτιστικό πεδίο», χωρίς να μās ρίχνει ούτε μιά ιδέα για τό πώς συγκεκριμένα θα γίνουν αυτά (γιατί τό πώς μās ενδιαφέρει, και πάνω εκει θα έπρεπε κάποτε να μεταφερθεί ο διάλογος για τά πολιτιστικά). Δέν αναφέρει ούτε ένα παράδειγμα για τό πώς ή συγκεκριμένη ελληνική πραγματικότητα τά στηρίζει, εφόσον βέβαια

οι θέσεις αυτές έχουν τη δυνατότητα να αντικειμενοποιηθούν μέσα της —τελικά έχουν σ' αυτή τη φάση αυτή τη δυνατότητα; Το παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό. *Ο παπαγαλισμός (σέ τελευταία έκδοση) του Γκράμσι γίνεται ο πιστός υπηρέτης της αδράνειας μας (πνευματικής και γενικότερης).*

Όσον αφορά τη συγκρότηση λαϊκού ηγεμονικού μπλόκ, ο Δ.Δ. κάνει μια δήθεν αντιπαράθεση, πού βασίζεται στη σκόπιμη παρανόηση της βάσης του ηγεμονικού μπλόκ πού προτείνει το άρθρο του Α.Ε. Το άρθρο δέν αναφέρει πούθενά ότι το ηγεμονικό μπλόκ γίνεται με βάση ένα δράμα. Δέν υπάρχει κανένας τέτοιος ιδεαλιστικός υπαινιγμός. Ίσα ίσα ο Α.Ε. αναλύει την εναλλαγή των σταδίων της πολιτισμικής πραγματικότητας, για την τελική αποκατάσταση της λειτουργικότητας της λαϊκής κουλτούρας ενταγμένης σ' έναν στρατηγικό στόχο (*Πολίτης*, τεύχ. 8, σελ. 16). Και είναι ενδεικτικό τό γεγονός ότι ο Δ.Δ. *πιάνεται από μία λέξη* —τή λέξη «δράμα»— και τή χρησιμοποιεί στο κείμενό του σέ τελείως διαφορετικά συμφραζόμενα και μέ διαφορετική σημασία.

Μετά απ' αυτό ο Δ.Δ. αναφέρεται στην αντίσταση του λαϊκού κινήματος στην κυρίαρχη ιδεολογία, πού ανάλογα μέ τόν συσχετισμό δυνάμεων βρίσκεται σέ τακτική άμυνας ή επίθεσης, και πού πάντα συνδεμένη μέ τόν στρατηγικό στόχο, θά ένοσρκώσει την τελική του επικράτηση. Ούτε τό άρθρο του Α.Ε. τό άρνιέται αυτό. Τονίζει όμως τήν αναγκαιότητα μετάβασης από τήν άμυντική στην επιθετική τακτική, πού θά φέρει και τήν τελική νίκη. Γιατί πράγματι είναι πολύ μεγάλο τό σφάλμα της άριστερας, να έφησυχάζει μέ τήν άόριστη δικαιολογία ότι «φταίει ο συσχετισμός δυνάμεων», και να μήν προβαίνει σ' έναν ούσιαστικό προσδιορισμό αυτού του συσχετισμού, πέρα από τά σχηματικά μπλόκ δεξιάς-άριστερας, ούτε να άναλύει τήν περαιτέρω μεθόδευση παρέμβασης και τροποποίησης αυτού του συσχετισμού δυνάμεων. Κι άκόμη, όταν ο Α.Ε. μιλάει στο άρθρο του για «κριτική στάση», όπως θά διάβασε ο Δ.Δ., άπέναντι στην άστική κουλτούρα και ιδεολογία (έμμέσως, βέβαια, και των φορέων της), περιλαμβάνει, κι αυτό άρμονίζεται γενικότερα μέ τήν αντίληψη του Α.Ε., και τήν κριτική «άμυνα», γιατί στην ούσια της

ή κριτική άμυνα είναι όπλο επιθετικό, είναι τελικά επιθετική μέθοδος, έφόσον βέβαια, είναι κριτική, δηλαδή έπιστημονική, δηλαδή μαρξιστική.

Όσον άφορά πάλι τούς τρόπους αντίστασης του λαού στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, σίγουρα διακρίνουμε δύο έσωτερικές τάσεις όπου, ή μία εκφράζει τήν «δυνάμει» σοσιαλιστική αντίσταση, και ή άλλη τήν τάση άφομοίωσης και άναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Κανείς δέν άμφισβητεί ότι πρέπει ή άριστερά να εκμεταλλευτεί αυτήν τή «δυνάμει» σοσιαλιστική τάση. Και όπως ο ίδιος ο Δ.Δ. λέει: «πώς εκφράζεται, γιατί παίρνει αυτές τις μορφές, πώς διασυνδέεται και συμπλέκεται μέ άστικές έπιρροές» κλπ.

Πάντως εκεί όπου ο Δ.Δ. παίρνει κυριολεκτικά τή κατιούσα είναι στο σημείο (σελ. 69, γ' στήλη) όπου αναφέρει (παράθετομε όλο τό τρισαρτωμένο άπόσπασμα πού έντονα θυμίζει έκθεση μαθητή γυμνασίου): «Είναι ή σύνδεση του τελικού σοσιαλιστικού στόχου μέ μία στρατηγική πού να γίνεται κατανοητή και άποδεκτή από τό λαϊκό κίνημα: τό δράμα γίνεται έτσι στρατηγικό στοίχημα, και έναπόκειται στις πολιτικές δυνάμεις της άριστερας και στην παιδευτική τους άποστολή να καταστήσουν τή στρατηγική αυτή πιο κατανοητή, πιο διαδεδομένη, πιο συγκεκριμένη, πιο θεμελιωμένη, πιο στενά και διαλεκτικά δεμένη μέ τις άνάγκες και τις αξιώσεις των εργαζομένων» (ύπογρ. Δ.Δ.). Είναι φανερή ή γλωσσική διάρροια αυτού του άποσπάσματος, ο βερμπαλισμός και ή προσπάθεια για εύχη άποτελέσματα. Όσον άφορά συγκεκριμένες προτάσεις, ούτε μία ιδέα δέν έχει να κατεβάσει τό

στέργο μυαλό του Δ.Δ. Και εκφράζουν άραγε αυτές οι άπόψεις και «προτάσεις» τήν ίδια τή βάση αλλά άκόμα και τήν ήγεσία του ΚΚΕ έσωτ.;

Είναι πιά καιρός οι δυνάμεις της άριστερας (και ιδίως εκείνες πού έχουν τό άλλοθι των «άνανεωτών»), να πάψουν να περιορίζονται στις διαβεβαιώσεις περί ύπαρξης πολιτιστικού κινήματος και στις γενικές τάχα δυνατότητες ανάπτυξης του, αλλά να άνοιξουν συγκεκριμένα μέτωπα έντόπισης, άνάλυσης και προώθησης των λαϊκών πολιτιστικών άναγκών.

Άποδείξαμε λοιπόν ότι ένας διάλογος πού περιορίζεται στην πλήρη σχηματοποίηση και στείρα αντιπαράθεση άποσπασμάτων των θεωρητικών του μαρξισμού, δέν πρόκειται βέβαια να καρποφορήσει. Θά θέλαμε λοιπόν να προτείνουμε στην σύνταξη του *Πολίτη* να αναλάβει μία περαιτέρω έπεξεργασία μέ σκοπό τόν σαφή καθορισμό του πλαισίου και των συγκεκριμένων μορφών δράσης για τήν ανάπτυξη ενός πολιτιστικού κινήματος. Μ' αυτό δέν έννοούμε ότι ή σύνταξη πρέπει να δώσει μία υπερπλήρη θεωρητική βάση πού να καλύπτει όλες τις δυνατότητες σύνδεσης μέ τή σημερινή πολιτιστική πραγματικότητα στην έντέλεια. Άπλως να αναλάβει τή χάραξη κατευθυντήριων γραμμών πάνω στις όποιες όλοι οι ένδιαφερόμενοι να αναπτύξουν τόν δικό τους προβληματισμό.

ΛΙΖΑ ΚΕΠΕΡΛΗ
ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ

ΔΕΚΑΤΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αντί